

Svenska Linnésällskapets Årsskrift

Årgång 1990–1991

SVENSKA
LINNÉSÄLLSKAPETS
ÅRSSKRIFT

ÅRGÅNG 1990–1991

YEARBOOK OF THE
SWEDISH LINNAEUS SOCIETY

UPPSALA 1991

EDITOR
GUNNAR BROBERG
LUND

*Svenska Linnésällskapet stiftades den 23 maj 1917
och dess årsskrift utkom första gången 1918*

ISSN 0375-2038

Printed in Sweden by
Almqvist & Wiksell Tryckeri, Uppsala 1991

INNEHÅLL

BRUNO SVEDÄNG, »Plinii näktergal» – anteckningar om stilen i Linnés Öländska och Gotländska resa	7
MATS RYDÉN, William Turner – en portalgestalt i engelsk naturalhistoria	35
BENGT LÖFSTEDT, Zum Latein von Linnés Dissertationen	57
SVERKER SÖRLIN, Apostlarnas gärning. Vetenskap och offervilja i Linné-tidevarvet .	75
MASON C. HOADLEY and INGVAR SVANBERG, Hunting Rhinoceros in Java. Johan Arnold Stützer and his Journal 1786–1787	91
BENGT JONSELL, Linnaeus and Spain – before Mutis	145
MARCO BERETTA, The Société Linnéenne de Paris (1787–1827)	151
GUNNAR BROBERG, Fruntimmersbotaniken	177
<i>Smärre meddelanden</i>	
GUNNAR BROBERG, Diverse notiser och recensioner	233
DAVID TERMÉN, Linné och hans familj	244
<i>Svenska Linnésällskapets egna angelägenheter</i>	
BENGT JONSELL, Carl-Johan Clemedson in memoriam	245
EVA WILLÉN, Sällskapets verksamhet åren 1989–90	247
Svenska Linnésällskapets styrelse 1991	249

BRUNO SVEDÄNG

»Plinii näktergal» – anteckningar om stilen i Linnés Öländska och Gotländska resa

Det är i år 250 år sedan Linné med sina unga följeslagare företog sin upptäcktsresa till Öland och Gotland år 1741. De officiella förväntningarna var stora, då resan kunde vara ett steg i arbetet att inom Sveriges gränser återvinna något av vad som förlorats med stormaktsväldets fall. Glädjen hos Linné och hans reskamrater över gemensamma upplevelser och över naturens rikedomar lyser igenom reseskildringens formuleringar och bryts mot oron över vanskliga sjöresor och lokalbefolkningens misstro. Som vid alla forskningsresor var resultatet svårt att förutsäga, men färden gav oss ett protokoll och en reseskildring, som är säkra källor för en ständigt förnyad upplevelse av Linné, hans verksamhet och hans språk, av 1700-talets Sverige med dess natur och människor.

*

Under frihetstiden började man allt starkare känna behovet av bättre kunskap om fäderneslandet, särskilt dess naturtillgångar och näringsliv. I Vetenskapsakademiens handlingar finns flera uppsatser, som understryker detta behov och pekar på olika möjligheter att fylla det. Linné pläderade i en uppsats¹ för att de blivande prästerna skulle få undervisning vid universitetet i naturkunnighet, så att de kunde hjälpa sina sockenbor med att undersöka eventuella mineralfyndigheter och odla nya växter som färggräs och medicinalväxter. Även det allmänna välbefindandet skulle härvid höjas.

Den första uppsatsen för 1741 är av direktören för lantmäterikontoret, Jakob Faggot, och handlar om »Fäderneslandets känning och beskrifwande».² Uppsatsen är närmast ett frågeformulär, som, när det blev besvarat, skulle ge en uttömmande bild av ett landskaps ekonomiska liv. Linnés program för sina och lärjungarnas resor finns redan i denna uppsats. Faggot slutar med några »menlösa Spörssmål» till läsaren, där han särskilt betonar helhetsuppfattningen: »Kan någon sägas ega en pålitelig kunskap om et helt tings lynde och beskaffenhet, som icke känner alla de delar, hwaraf hela tinget består och huru hwar del bör wårdas efter sit sammanhang med det hela; eller kan någon wara god Hushållare, som icke känner de ting han bör hushålla med?»³ Det

var detta sammanhang mellan naturen och dess produkter, mellan landskapet och det ekonomiska livet Linné ville upptäcka.

Uppslaget till sina vetenskapliga resor fick Linné från Rudbeck d. y. som 1695 företagit en upptäcktsfärd i Norrland. Rudbeck planerade härom ett stort verk, *Laponia illustrata*, varav endast första bandet utkom (1701) då Rudbecks samlingar förstördes vid Uppsala brand 1702.⁴ Med understöd från Vetenskaps-Societeten i Uppsala företog Linné 1732 en sex månader lång resa runt Bottniska viken. Under denna resa liksom vid resan i Dalarna 1734 och resan genom Sverige till Holland 1735 förde Linné dagbok, men lät ej trycka den.⁵ De vetenskapliga resultaten av dessa resor utgav han, främst *Flora Lapponica*.⁶

Det var också i hattarnas och merkantilismens anda, som Linné förordnades resa ut för att upptäcka Sveriges dolda rikedomar. Vid en debatt i Manufactur- och Handelsdeputationen i januari 1741, som uppstått på grund av Linnés uppsats om att naturkunnighet borde ingå i prästernas examen, yrkade en ledamot, att Linné skulle resa till Öland och Gotland. Sedan Linné hade tillfrågats, vände sig deputationen till sekreta utskottet och ständerna, som beslöt att pengar skulle lämnas till resan.⁷

Instruktionen för resan

Vad man tänkte att landet skulle vinna på denna resa, kan man lättast se av den instruktion, som efter Linnés hörande utfärdades av Manufactur- och Handelsdeputationens kontor. Den innebar, att Linné skulle se efter, om det inom landet fanns gräs och växter, användbara till färgning, ler- och jordarter till porslinframställning, apoteksväxter, som nu köptes från utlandet, skaffa upplysningar om landets naturalhistoria samt hålla diarium över förrättningen.⁸

Resans instruktion var ett program, som syftade till att hjälpa upp landets industri och göra landet mera självförsörjande. En av motiveringarna för utgifterna till resan var just, hur mycket landet skulle spara genom att använda de naturtillgångar, som Linné väntades upptäcka. Linné hittade inte några värdefulla mineralfyndigheter men några lerarter och åtskilliga medicinalväxter. De bästa och flesta fynden hörde till »naturalhistorien».

Linnés följeslagare

Liksom vid resan i Dalarna 1734 åtföljdes Linné av några unga män, som gjorde resan på egen bekostnad. De sex unga männen var:

»P. Adlerhielm ⁹	Notarius uti Kongl. Bergs-Coll.
J. Moraeus	Auscultant i Bergs-Colleg.
H. J. Gahn	Bruks-Patron.
G. Dubois	Medicinae Studiosus.
Fr. Ziervogel	Pharmac. Regius.
S. Wendt	Med. & Botan. Studiosus.» ¹⁰

Om dessa säger Knut Hagberg i »Den linneanska traditionen»: »Det är tydligt, att Linnaeus valt sina följeslagare med urskillning; möjligen kan den unge Moraeus ha fått komma med på grund av släktskapen med fru professorskan. Listan rymmer expertis på alla de områden som enligt det fastställda programmet för resorna skulle bli föremål för särskild undersökning.»¹¹

Det är emellertid mycket lätt att kontrollera deltagarnas ålder, eftersom Fries i en not i sin Linné-biografi satt ut deras födelseår.¹² Då resan företogs 1741, var Linné 34 år, Adlerheim 29 år, Gahn och Moraeus 22 år, Wendt 21 år, Dubois 16 år och Ziervogel 14 år. Frånsett Adlerheim kan därmed Hagbergs påstående om deltagarnas sakkunskap anses vederlagt. För de fem unga måste färden bli mera en studieresa än en upptäcktsfärd. Det är viktigt att hålla deltagarnas ålder i minnet, då det gäller att bedöma deras insats vid tillkomsten av det protokoll, som fördes nästan dagligen under resan och som har legat till grund för den 1745 tryckta reseskildringen. Både protokollet och reseskildringen behandlar hela resan men är utförligast för Öland och Gotland, där Linné vistades längst.

Att Linné med glädje mottog erbjudandet att resa till Öland och Gotland kan man se av några rader i en av Linnés självbiografier: »Emedlertid, som Kriget uptänds emellan Sverige och Ryssland, var Linnaeus rädd, att han icke kunde undgå såsom Amiralitets Medicus, att blifwa commenderad på Flottan, ty anser han för en Förmån den befallning, som Riksens Ständer utgofvo att han skulle resa öfver Öland, Gottland och Wästergötland, att där beskrifwa Landets producter.»¹³ Fries vill i sin biografi över Linné inte instämma i denna förklaring utan påpekar att krigsförklaringen skedde först i slutet av juli, då resan på Öland och Gotland var avslutad och endast hemresan återstod.¹⁴ Det är tydligt, att Linné tagit miste om tidpunkten för krigsutbrottet. Krigsfaran var dock mycket stor även före krigsförklaringen, eftersom fältartilleriet och 10 000 man svenska trupper sammandragits vid ryska gränsen, medan snön låg kvar senvintern 1741.¹⁵ Att Linné undsluppit kriget var därför ett stort glädjeämne för honom, som han blev påmind om redan under resans första dag: »Utanför Staden mötte oss en myckenhet soldater med nya Kläder, samt friska och frodiga ansichten.»¹⁶

Färdvägen

Linné åtföljd av sina sex följeslagare reste från Stockholm den 15 maj 1741 (gamla stilen, vilket motsvarar den 26 maj enl. vår nuvarande tideräkning). De red över Nyköping, Norrköping, Eksjö och Växjö till Kalmar. Efter att ha väntat på lugnare väder några dagar reste sällskapet, sedan fläckfeber utbrutit i huset, trots hårt väder över till Färjestaden den 1 juni. Resan ställdes först till Borgholm, varefter man följde den västra stranden söderut till Ottenby. Sedan red man norrut längs den östra stranden. Den 15 juni gjorde man en exkursion till ön Blåkulla i Kalmarsund.

Den 21 juni seglade Linné med sällskap från norra Öland mot Gotland och landsteg i Visby följande dag. Resenärerna följde kusten norrut och efter ett besök på Fårö reste de söderut längs Gotlands östkust ända ner till Høburgen. Därefter vände man kosan mot norr längs den västra kusten. Den 13 juli gjorde sällskapet en utflykt till Karlsöarna, där man övernattade. Den 25 juli avseglade Linné med följeslagare från Visby. Redan samma kväll landade båten vid Böda kyrka på norra Öland. Följande dag red man söderut mot Färjestaden och den 27 juli tog man färjan över till Kalmar.

Protokollet underskrevs och sällskapet delade upp sig. Adlerheim reste till Norge och Wendt till Stockholm. Linné reste tillsammans med Ziervogel till Stenbrohult för att besöka sin åldrige fader och övriga släktingar. Dubois, Gahn och Moraeus reste genom Blekinge och Skåne till Stenbrohult. På 12 dagar red man nu från Växjö, över Taberg, Jönköping, Örebro och Uppsala till Stockholm, dit man anlände den 28 augusti 1741. Även under denna del av resan fördes protokoll, men man var mer kortfattad än tidigare.

Resans resultat

»Hwad jag på denna min resa kunnat uträtta och huruvida jag den mig gifne instruction kunnat efterkomma, wil jag här som kortast föreställa», säger Linné i företalet till sin reseskildring: Till färgning tjänliga växter har Linné inlämnat till Kungl. Vetenskapsakademien. Att finna lerarter lämpliga till porslinsfranställning m. m. har visat sig svårt på grund av att de har varit uppblandade med kalk eller bleke. Medicinalväxter, som tidigare importerats eller ej varit kända för att växa vilt i Sverige, har hittats åtskilliga. »Hwad Historia Naturalis widkomer, har jag på denna resan funnit mera än man någonsin kunnat förmoda.» »Mitt Diarium har jag härmed den äran at öfverlämna till Fäderneslandet och Publicum . . .» Ekonomiska anmärkningar om inbyggarnas seder, kläder, husbyggnader, åkerbruk, tjärbränneri m. m. har samlats. I mineralogin finns synpunkter på kalk- och sandsten, kvarnstenar osv. »Uti Botanicis har jag på många ställen rön, som jag hoppas ej skola wara

onyttiga för fäderneslandet.» Linné nämner bl. a. ag, som på Gotland användes till långvaraktiga tak, sandhavren som dämpar flygsand, token, som tjänar till små häckar i trädgårdar, hur man av eken har en krönika på starka och svagare vintrar hela 300 år tillbaka. I zoologin har beskrivits hur sälar fångas, hjortar utestängas, hur råkor tages, hur torsk och flundror fiskas m.m. Huskurer har samlats mot svullnader och sår, mot håll, rosen, blodsot och mjältsjuka. »Widskepelse har jag här och där upptecknad mer til at förnöja min läsare, än at därmed gifwa någon wärkelig nytta.»

Den korta sommaren har framtvingat en skyndsam resa, varför Linné ej hunnit undervisa bönder och apotekare om färggräs respektive medicinalväxter. I stället lovar Linné lära ut detta till de studerande vid akademien, och sedan får dessa lära sina församlingsbor bästa sättet.

»Öländska och Gothländska resans» tillkomst och publicering

Resan till Öland och Gotland företog Linné sommaren 1741, men den tryckta reseskildringen lät vänta på sig till de sista dagarna 1745. I Vetenskapsakademiens handlingar för tredje kvartalet 1741 publicerade Linné en uppsats »Samling af et hundrade växter, upfundne på Gotland och Öland.»¹⁷ Han lovar där en större redogörelse för sin resa. Det långa dröjsmålet med publiceringen av reseskildringen förklarar Linné i ett brev till Tessin den 22 december 1745: »På Riksens Manufactur Contours depence har jag gjort en resa till Öland och Gottland; jag gick nödigt på att utgifva densamma; jag såg mig, med det jag beskrefwe en ort inom fäderneslandet, löpa det äfventyr som om jag beskrefwe min regerande Konung, men salig Presidenten Drakes befallning gjorde, att hon kom på trycket.»¹⁸ Här har vi kanske orsaken till att inte någon av dagböckerna från de tidigare resorna utgivits.

Linné hade säkert i gott minne hattarnas förföljelser av Arvid Horns anhängare vid systemskiftet 1738–1739 och tiden därefter. Han ville naturligtvis undvika att stöta sig med hattarna, som skaffat honom pengar till resan och som fortfarande var de maktägande och som satt som hans vänner i Vetenskapsakademien.

Det låg i Linnés väsen att iakttaga en viss smidighet mot de styrande. Han har därför vid den slutliga redigeringen av reseskildringen ej tagit med vissa uttalanden i protokollet, som av olika anledning har kunnat verka stötande. I företalet till Öl. resan har han garderat sig genom att säga, att han undvikit att kritisera de fel som kunnat ses, då han velat gagna utan att skada.

Av brevet till Tessin kan man kanske även få fram en annan upplysning. Drake, som var president i Kommerskollegium, avled den 2 augusti 1744.¹⁹

Före detta datum måste Linné ha mottagit Drakes befallning att låta trycka reseskildringen. Om Linné genast åtytt befallningen, har han arbetat minst ett år med redigeringen. Detta skulle då tyda på att han lagt ned mycket arbete på den slutliga utformningen. Han arbetade dock samtidigt på andra arbeten, som Flora och Fauna Suecica, disputationer och uppsatser i Vetenskapsakademiens handlingar och upprätthöll undervisningen vid universitetet. Någon säker slutsats kan man inte dra av det knapphändiga materialet. Att Linné lade vikt vid sin bok, ser man av att han kallade den sin första skrift på svenska och dedicerade den till Fredrik I: »Eders Kongl. Höghet fördristar jag mig upofra förstlingen af mine Svänska skrifter.»²⁰

I Salvii Lärda tidningar 16 januari 1746 finnes ett referat av innehållet i Öländska och Gothländska resan.²¹ Det motsvarar närmast vår tids recensioner. Det finns skäl att anta att Linné själv medverkat vid tillkomsten av referatet. Reseskildringen är utgiven hos Salvius' konkurrent Gottfried Kiewewetter varför Salvius knappast hade anledning att prisa den så mycket som sker i recensionen. Referatet är skrivet med stor sakkunskap, och särskilt framhålles sådana upptäckter som gemene man kan ha nytta av, som huskurer, örter till färgning och medicin samt kuriositeter. Endast den som har haft tillgång till manuskriptet, har kunnat bidra med notisen för sidan 236: »En Runsten med årtalet 1399» (pro 1409 som är tryckfel).²² Dessutom förekommer Linnés älsklingsord »artigt».

I referatets slutkläm tycker man sig åter höra Linnés röst: »Det Allmänna tyckes redan längta efter flere slika Resebeskrifningar om andra orter och länder i vårt wida utsträckta Fädernesland, som på samma sätt upptäcka nya rön utur alla 3 naturens Riken. Hwarigenom denna härliga Wetenskapen kunde märkeligen fortplantas och mången, som nu trampar af okunnighet på sin bästa läkedom, lära ifrån barndomen at wörda Skaparens wishet och oändeliga godhet.»²³ Den önskan som här uttrycks, sammanfaller helt med Linnés egen. Förtjusningen inför möjligheten att föra vetenskapen vidare och bugningen för Skaparen är båda typiska för Linné. Om stilen och naturskildringen säges ingenting. Som vi skall se längre fram, har Linné i företalet till reseskildringen sökt att definiera sin stil.

Liksom vid Dalaresan författade Linné några stadgar, som skulle hållas av resedeltagarna med risk att annars bli utstötta ur sällskapet. Om ledamöternas arbete under resan heter det i stadgarna: »Desse observera dageligen uti sit alt hwad förekommer, det om aftonen upgifwa til protocols, at alla må få där af dehl, då det in actis inflyter, och altså många göra det ej en enda mächtig woro.»²⁴ Det var vidare uttryckligen bestämt, att ingen av sällskapet fick avlägsna sig om kvällen, förrän protokollet var fört.

Av handstilen i protokollet²⁵ kan man se, att deltagarna har bytts vid att skriva. Linné har fört pennan blott vid återresan mellan Kalmar och Växjö och vid besöket i Stenbrohult, alltså under den tid han var ensam med

Ziervogel. Det vanliga har varit, att Linné har dikterat, och någon av de andra har fört protokollet. De sex resedeltagarnas betydelse för protokollets utformning är svår att bestämma, då ingen av dem låtit trycka något om resan. På grund av deras ungdom har man rätt att anta, att deras roll har varit ringa, i varje fall för de partier, som behandlas i denna uppsats. Det ungdomliga sällskapet har naturligtvis betytt en del för den glada tonen och humöret i boken. Man kan exempelvis läsa om Linnés och hans följeslagares besök på museet i Jönköping: »Wij blåste på det helgade hornet, utan at dieflar framkommo och miölkade miöltkäppen, utan at få miölk.»²⁶

Engelsk översättning

Carl Linnaeus Öländska och Gothländska Resa på Riksens Högloflige Ständers befallning förrättad Åhr 1741 med Anmärkningar uti Oeconomien, Naturalhistorien, Antiquiteter &c (Stockholm och Uppsala, 1745) har i lite olika former utkommit i nya upplagor 1890, 1907, 1929, 1957, 1962, 1970, 1971 och 1975. Den utkom i tysk språkdräkt redan 1764, översatt av J. C. D. Schreber.

På engelska däremot har den endast funnits i några korta utdrag, ända fram till 1973, då den kom ut i översättning av Maria Åsberg och William T. Stearn. Den senare har skrivit en inledning, som redovisar verkets betydelse, den ekonomiska bakgrunden, resan till Öland och Gotland, förberedelserna m. m.

Stearn framhåller med rätta, att Linné utgick från att det som tilldrog sig hans intresse, på samma sätt skulle intressera hans samtida. Det var förtjänt av publicering därför att det hade ett inneboende värde. Öländska och Gothländska resan kan sägas vara en milstolpe i biologins historia, eftersom Linné begagnade binära namn på ett antal växter i bokens index, t. ex. *Veronica spicata*, *Veronica officinalis*. På grund av dr Stearns inledning har den engelska översättningen stort intresse även för svenskar. Faksimil av sidor ur protokollet och av botaniskt index höjer ytterligare värdet.

Gullanders antologier

Bertil Gullanders antologier Linné på Öland resp. Linné på Gotland har bl. a. sitt värde i att stora delar av det under resan förda protokollet blivit tillgängligt i tryck. De många ordförklaringarna i marginalen underlättar läsningen och kan ses som ett slags kommentar. Illustrationsmaterialet är utmärkt.

En genomgång av sidorna 23–90 av Linné på Öland visar på 180 olika texter på 68 sidor, varav 73 från dagboken, 60 från den tryckta reseberättel-

sen samt 47 från 17 olika skrifter av Linné. Det kan ibland kännas störande att som läsare möta så många korta avsnitt. Troligtvis eftersträvade Linné ett slags rytmi i sin dagbok och i sin reseskildring. Den vanliga svårigheten med antologier är att urvalet alltid kan diskuteras. Läsarens och urväljarens intressen stämmer inte alltid överens. Det får man acceptera.

Om sina språkliga principer säger Gullander i förordet till Linné på Öland, att textmaterialet »försiktigt moderniserats med avseende på stavningen, i övrigt har jag bibehållit den gammalsvenska ordföljden och satsbildningen». För stavningens del innebär detta ofta godtycke. Det är inte Linnés stavning och inte enl. Svenska akademins ordlista utan något av utgivaren konstruerat. Även satsbildningen har ändrats. Redan i det kända avsnittet om avresan från Stockholm har semikolon utbytt mot punkt och ny mening på två ställen. Detta medför en beklaglig osäkerhet hos läsaren om vad han egentligen läser. Om Gullanders böcker kan bidra till att göra Linnés skrifter mer tillgängliga för en större allmänhet är mycket vunnet och då kan förenklingarna accepteras.

Linnés kritik mot de styrande hattarna

Ett av skälen till att Linné dröjde med att publicera sin reseskildring, förefaller ha varit att han ville undvika att stöta sig med de maktägande. Den kritik, som fanns i protokollet sökte han mildra eller helt avlägsna.

Dagen efter ankomsten till Visby ägnades åt staden. »Om morgonen gingo wi ut att bese staden, använde därpå hela dagen, ty wi tyckte oss här se Romam in nuce. Så många, så härliga och präktiga Kyrkor stodo nu öfwer hela staden af tidens och regeringars omskiftan bragte till rudera hufwud- och taklöse: de höge murar af fast huggen sten utan tegel, de härlige pelare och konstige hwalf wände vår åtanke på de förra tider, på denna stadens forna flor, som nu aldeles war förfallnat, men då man åter betänkte Swänskars, Danskars och Tyskars täflan om denna staden, kunde wäl fastare bygnad kullkastas, ty hwad står emot Krigslågan.»²⁷ Så låter det i protokollet.

I reseskildringen har Linné satt punkt efter »flor» och för sig själv behållit sin mening om orsaken till Visbys tillbakagång. Efter hattarnas misslyckade krig med Ryssland 1741–1743 var det farligt att diskutera »Krigslågan». Vi tycker kanske inte att detta uttalande om Visby innebär någon direkt kritik av regeringen, men för Linnés samtid med dess avsaknad av lagstadgad tryckfrihet var förhållandet annorlunda. Protokollets mening »Så många, så härliga och präktiga Kyrkor stodo nu öfwer hela staden af tidens och regeringars omskiftan bragte till rudera, hufwud och taklöse»¹ har Linné ändrat till »af tider och omskiftan bragte till rudera».

När Linné kom till Roma kloster på Gotland, fick han se en syn, som starkt upprörde honom: »Här sågom wi en förskräklig Metamorphosis, som aldrig af Ovidio blifwit beskrifwen, nembl. et härligt Kloster förwändt uti et fähus, nu bölar Oxar och Kor, ther forfom munkar och nunnor siungde, nu stinker dynga och träck, ther fordom wälluktande rökelse parfumerade, så kan tiden förwända alt, det blir helt säkert, at thetta rum är thet härligaste fähus som någonsin warit i Sverige med marmor upbygd, uthuggen och slipad.»²⁸

Det är stark naturalism i Linnés beskrivning av vandaliseringen. Antiteserna djurens bölande – munkars och nunnors sång, stinkande träck – wälluktande rökelse är skickligt valda. De vänder sig till två sinnesområden, hörseln och lukten. Det kan också vara värt att lägga märke till att det är Linnés pietetskänsla, som engageras, medan hans religiösa känsla är oberörd.

Man måste beklaga, att Linné vid den slutliga utformningen strök antiteserna och gav oss en ganska torr notis. Om detta skedde av hänsyn till medlemmen av hattpartiet, landshövding Hökerstedt, som residerade på Roma kloster eller av hänsyn till fransk-klassicismens krav på *le mot propre* kan inte sägas. Ironin finns kvar i reseskildringens notis: »Ladugården war här en af de präktigaste, och hade man tillfälle at se, huru tiden kan spela sin Metamorphosin starkare än någonsin Ovidius: man såg et härligt Kloster af Marmor upbygdt, uphuggit och slipat, wara förwänt uti et Fähus, som altså är det präktigaste Fähus man ser i Sverige.»²⁹

När man känner till protokollets ordalag, är det lättare att märka ironin än annars. Om Linné i protokollet genom antitesernas naturalism och i viss mån överdrift sökt väcka indignation, använder han i reseskildringen ett motsatt stildrag, *litotes* eller underdrift.

Vid den s. k. schäferiängen vid Ottenby på södra Öland tar Linné upp en viktig fråga:

Mån några tusend får skulle intet mer nytta giöra för Publicum än några tusend dofhjortar, som så oändeligen skada lantmannens härlige säd, then nedtrampa, the mogna axen afbita, . . . Hven wille wäl härpå tala om öfwerheten sielf kommo hit, att af hjortarna hava sitt nöje?

Quästion är här, om nyttan, om lantmannens skada till sin säd, till sitt arbete, sin förtienst, sin egendom, sitt lif.

Huru många välsignande röster skulle höras af then fattige åkermannen om hjortar blefwo förbytta i får Mån någon ort i Sverige woro tienligare till Schäferi³⁰ (fåravelsgård)?

Det är i protokollet, som Linné med sådan kraft för böndernas talan. Samtidigt var det ett nationellt intresse att hjortarna ersattes med får. I reseskildringen har Linné helt kapitulerat inför det av honom själv kända trycket från de maktägande eller inför det obehag, som kunde bli följden av framförd kritik. Notisen om schäferiängen är mycket kort i den tryckta boken:

»Schefferi-ängen finge wi straxt resa igenom, som låg mellan Ottenby-Lund och östra hafskanten, war wid pass 3/8 mihl lång, inbärgades snart af halva landet åt Ottenby Ladugård, på hwilken fordom warit Schefferi.»³¹

Var det schäferiängen, som Linné tänkte på, när han i det ovan nämnda brevet till Tessin 1745 skrev ... »jag såg mig, med det jag beskrefwe en ort inom fäderneslandet, löpa det äfventyr som om jag beskrefwe min regerande kung.»³²

Det finns också exempel på att Linné inte ändrar sig, att vad han konstaterar i protokollet också blir vad han säger i den tryckta versionen t. ex. under den 19 maj i Norrköping:

»Tobaks-Spinneriet besökte vi eftermiddagen, ther wi sågom många små Barn förtiena sig födan.»³³ Detta uttalande har ansetts okänsligt. Men vad var alternativet för barnen: kanske att gå längs vägarna och tigga sitt bröd? Linné beskriver också barnens arbete, som i varje fall inte var tungt. I äldre tider var arbete i ett hantverk en form av utbildning.

Vid besöket i Ädelfors guldgruva utanför Vetlanda noterar Linné utan kommentar: »Bruks-Folket och the kringboende wid Ädel-fors woro mycket missnöjde, talandes om alla inrättningarna med föracht, wederwilja och spådde olyckelig utgång.»³⁴

Vad som verkligen griper Linné är situationen för livstidsfångarna, vilka arbetar på fästningen i Kalmar. »Slafwarne eller Fångar, som för grofwa förseelser blifwit dömda, at här arbeta på Fästningen, sågom wi här om dagen släpa såsom hästar, men mot afton klockan 6 drifwas in uti mörka kulor under Wallen ... Deras elände reste håren på hufwudet, hwilkas nåd war aldeles borta och som woro dömde til ewige lifs Fångar.»³⁵

Stilen

Ur många synpunkter kan det vara givande att jämföra protokollet, som fördes nästan dagligen, och den tryckta reseskildringen, som kom ut 1745. Linné har vid den slutliga redigeringen uteslutit en del notiser om personer, som han bött hos under resan eller som han på annat sätt stött samman med. Han har också varit noga med att fördela texten någorlunda jämnt på de olika dagarna. Det arbete han utfört om söndagarna, har han ibland flyttat till vardagarna.

Anteckningarna för tiden 2–8 augusti, som handlar om resan fram till Växjö och till Stenbrohult får plats på fyra sidor i protokollet men fyller tio sidor i reseskildringen. Det genomsnittliga är en och en halv sida i protokollet för en sida i boken. Här har Linné fyllt på ur egen fatabur om folkseder och vidskepelser i Småland och om den över hela landet kända kloka kvinnan Ingeborg i Miärhult.

Även praktiska skäl har inverkat på utformningen av reseskildringen. I

referatet i Salvii Lärda tidningar heter det: »Auctor har på et *artigt* sätt ställt sin beskrifning at man af första ordet i hwar paragraph kan sluta innehållet der af, och altså hastigt ögna henne igenom eller få igen det en söker.»³⁶ Margit Abenius har också iakttagit detta förhållande: »Första ordet, d. v. s. subjektet, huvudordet, får närmast karaktären av rubrik.»³⁷

Linné slutar inledningen till Öländska och Gothländska resan med de ofta citerade orden »Skrifarten är mycket enfaldig, hwarföre jag torde blifwa hårt ansedd af många Plinii Näcktergahler. Språket pryder en wetenskap som kläderne kroppen, den som intet sielf kan hedra kläderne, måste låta dem hedra sig, om hos andra folkslag allenast Eloquentiae Doctores fått skrifwit, torde werlden i dag wetat mindre.»³⁸

Jöran Sahlgren har kommenterat detta: Redan i dessa ord där Linné anger sin stil som mycket »enfaldig», förråder han sin kärlek till språkliga bilder och visar dessutom sin skicklighet i deras användning.»³⁹ Dessutom tyder Linnés bild på självmedvetande. De som inte är så duktiga som Linné, kan behöva våltalighet för att hjälpa upp sin vetenskap, men för Linné räcker det att framlägga sina upptäckter på ett enkelt språk, som han själv säger: »Jag har gifwit fram sakerna helt kort, utan mycket raisonnerande ock många reflexioner, som alltid säga sig sielfwe, när data äro riktige och allt detta at jag måtte vinna kortheten, som är det behageligaste Skriftsätt.»⁴⁰

Plinius d. ä. (23–79 e. Kr.) författade *Naturalis Historia* i 37 band, ett encyklopediskt verk om bl. a. geografi, etnografi, zoologi och botanik, särskilt medicinalväxter. Genom att bevara det bästa av grekisk naturvetenskap blev *Naturalis Historia* en viktig källa i mer än 1 500 år för både korrekt och inkorrekt information.

Vad har Plinius att säga om näktergalar? I *Naturalis Historia* berättar han följande anekdot: »Medan jag skriver detta, befinner sig i de kejsrerliga prinsarnas ägo en stare och en näktergal, vilka lär sig de grekiska och latinska språken, dagligen studerar grundligare och alltfört nyttjar och talar mer och mer sammanhängande. Medan de studerar lever de i avskildhet och hör bara deras stämmor, som förutsäger dem orden, medan de göras på gott humör med hjälp av läckerbitar.»⁴¹

Kanske kände Linné av vissa brister i sin behandling av latinet, som gjorde det motiverat att redan i förväg försvara sig mot Plinii näktergalar – en överdriven och lite kruserlig försiktighet. När han väl gjort detta, lägger han fram sitt språkliga program »kortheten, som är det behageligaste Skriftsätt». Därmed har han utmanövrerat obehagliga kritiker och framstår själv som den egentliga »näcktergalen», som vet att anpassa språket till innehållet. Härav uppsatsens rubrik »Plinii näktergal», som även valts med tanke på den likhet som finns mellan Plinius d. ä. och Linné – båda hade en enkel stil men en ovanligt rik vokabulär, vilket är värdefullt vid namngivning och naturbeskrivning.

Linné börjar sin reseskildring med en bild av hur långt våren hade kommit:

»Stockholm reste vi ifrån i den behageligaste Wårtiden, kl. 11 förmiddagen. Solen skien klar och Luften war något kulen.

Wären, som ei bör mätas efter calendarium, utan efter climatet och värman, war så wida kommen at Lönnen utslagit sina blomor, men ei blad; at Biörken nyligen utspruckit och blommade som bäst; Alens stiplar woro nyligen utbrustne och Granen hade på sina ytterste qwistar små röda smultronlika Knoppar, som woro thes hanblomster, men ännu ei miölige; Lind, Ek och Asp stodo ännu sofwane i sin winter-dwala» . . .

»Ibland Foglarne hade Giöken nyss begynt gucka och Ladu-Swalan såg man idag den första.»⁴²

Man märker, att Linné bemödat sig om att ge ett ljust och färgrikt anslag till sin reseskildring. Rytmen är rask och energisk liksom Linné själv. Genom några konkreta iakttagelser av hur livet på nytt väckts i naturen, har Linné kunnat förmedla till oss sin starka och glada livskänsla. Han hade undgått det hotande kriget och framför honom låg våren och upptäckterna. Den arbetsamma läkarpraktiken i Stockholm var slut och till hösten väntade den efterlängtnade professuren i Uppsala. Linné var främst botanist, och därför kunde han inte blott säga, att det var den 15 maj utan han måste precisera, hur långt naturen hade hunnit.

Öland och Gotland med växt- och djurliv, jordmån och bergarter, klimat och folkliv är huvudämnet i reseskildringen, men allt ses med Linnés ögon, berättas av honom och sätts i relation till hans kunskaper och erfarenheter. De övriga resdeltagarna omtalas endast när de utför ett särskilt uppdrag, t. ex. hämtar en växt eller ett prov på en lera.

Det kan vara intressant att studera Linnés dominans t. ex. under de första dagarna på Öland. Här följes för enkelhetens skull Gullanders »Linné på Öland».

»Ölands strand hade vi knappt rört, förrän vi märkte, att detta land var helt annorledes än de andra Sveriges provincier; satte oss därför i sinnet att desto nogare uppteckna allt vad på denna ö föreföll.»⁴³ Det är endast Linné som har gjort dylika resor till andra provinser i Sverige och som därför kan fälla ett dylikt omdöme.

»Myggor flögo tusendetails såsom de största bisvärmar»⁴⁴ ger Linné anledning till jämförelse med »den vildaste Lappmarken», fynd av orkidéer får honom att tänka på ett besök i Fontainebleau,⁴⁵ en upptäckt av Astragalus, fältvedel,⁴⁶ ger Linné möjlighet att låta konkurrenten von Haller i Schweiz att framstå som en begränsad naturforskare.

Linné med sällskap kom till Öland den 1 juni. När man följande dag på morgonen kl. 4.00 red ut från Färjestaden, där man haft ett gott nattkvarter, var Linné mycket nöjd. Det är tydligen nödvändigt för honom att till oss förmedla sin starka känsla. »Vädret var behageligt, något litet mulit, jorden var slät, trasten sjungde och hela naturen tycktes consertera till ett gästebåd,

det Flora idag firade att för oss celebrera sitt jubilaum, ej heller havom vi som vorom gäster, någonsin sett Florae fest magnificare.»⁴⁷

Utan personliga inslag skulle Linnés reseskildringar varit oändeligt mycket torrare. När Linné i Resmo prostgård talat om vedbrand, mullvadar och tobisgrisslor, avslutar han den nyktra framställningen med »Näktergalen sjöng artigt om afton».⁴⁸

»Gräset stod vått av dagg, och lärkorna tillrade i luften»,⁴⁹ står det inledningsvis om morgonen den 9 juni, men snart är Linné inne på nyttan av att gödsla på åkrarna med havstång. De naturlyriska inslagen, hur korta de än är ger texten en dimension som är nödvändig. Läsaren får vara glad att Linné inte bokstavligen följde den av överheten givna instruktionen utan delade med sig av sina upplevelser och av sin personlighet.

Det finns många enskilda notiser, som varken behövs för sammanhanget eller p. g. a. instruktionen för resan men de kan ge relief eller vara ett bevis för att Linné varit på platsen. Då Linné av tordön och blixst tvingas stanna i Lenhovda, samlar han uppgifter om färgegräs och vidskepelse, vilket avslutas med följande notis: »På gården vid Lenhovda stod en stor oxel.»⁵⁰ Även ett faktum har sin poesi.

Å andra sidan får man inte glömma eller låta de naturlyriska avsnitten undanskymma att det största utrymmet i Linnés reseskildringar upptas av en saklig prosa, som noggrant och naturvetenskapligt beskriver det objekt, som Linné examinerar. Redogörelsen för alvaren på Öland är ett gott exempel på Linnés förmåga i detta avseende.

»Alvarens art och egenskaper fick man nu se, som är mesta delen av hela Öland, bestående av en horisontell höjd, som är helt torr, bar och skarper, ty hon är endast av röd kalksten, med en fingers eller alldeles ingen jord betäckt. Ifrån alvaren till stranden är merendels vid pass 1/8 mil, som är en helt låg trakt med skog, lövträd, ängar och åkrar utsirad, ifrån vilken jorden antingen ganska brant uppstiger till alvaren eller ock skiljes med en perpendiculaire, oändelig hög avbrytning. Gårdarna äro merendels ställda vid sidorna av alvaren, dock utom lantborgen. Själva alvaren ligger liksom öde eller en steril allmänning för fänaden. Lantborgen är intet annat än sidorna av alvaren, vilka slutas med en liten ås, som innesluter inom en oval ring hela alvaren, besynnerligen på västra sidan. Denna lantborg är landsvägen för de resande, som ej behöves lagas eller utstakas.»⁵¹

Detta är en landskapsbeskrivning, som är ett stycke utmärkt sakprosa. Många upplysningar lämnas samtidigt som bilden av alvaren fasthålls och till sist kompletteras med dess förhållande till lantborgen. Även om meningarna är långa, löper språket lätt och klart.

Att skriva lyriskt om färgrika blommor eller sköna lundar bör vara betydligt lättare än att skapa en poetisk beskrivning av de avskydda djur, som kallas maneter. Men Linné lyckades ge en både saklig och vacker bild av maneterna

vid överfarten från Öland till Kalmar den 27 juli, vilken skedde i »helt behagligt och lugnt väder».

»Manätterne eller Medusae lågo neder i vatnet til 1 000tal, och tycktes vatnet, som stod stilla såsom en spegel, genom desse representera en himmel med sina stiernor, då desse emot den klara solen gåfwo sin reflexion . . . hela Creaturet är klart som et glas, utom de 4 caviteterna, och des öfra sida märkt med bleka ådror, som ifrån centro utlöpa. Det hopdrager och utspänner sig helt och hållit på samma sätt som et hierta.»⁵² Genom jämförelsen med ett hjärta får Linné förutom funktionen fram att det är fråga om en levande varelse. Dessutom kan den spegla solen och en himmel med sina stjärnor. Det är nästan mer än vad som är möjligt!

Havsskildringar

Linné visade inte någon större uppskattning av havet. Han nämner det sällan, fastän han mesta tiden färdades utmed det. Värst var det de gånger han var tvungen att överfara det. Skeppen blev för små, skepparna för okunniga, och vindarna för häftiga. I Kalmar väntade man i fyra dagar på lugnare väder, och det var först, när fläckfebern angripit två personer, vilka bodde i samma hus som Linné och hans sällskap, som man beslöt »gå öfwer på Färgan och passera the många Grund, som äro emellan Calmar och Öland».⁵³

Linné överdrev gärna sina prestationer och resans faror.⁵⁴ Han kunde göra det så mycket lättare, som allmänhetens geografiska kunskaper var små, och tillförlitliga kartor nästan helt saknades. Faggot hade låtit rita en karta över Öland och en över Gotland för att underlätta Linnés resa. Ibland kommer det också fram tydligare tecken på Linnés rädsla för sjöresor. Då han strövade omkring på norra Öland för att invänta lugnt väder för överresan till Gotland, fylldes han av onda aningar, då han såg, att över portar och visthus stod galjonsbilder från fartyg, som förolyckats vid Öland. »Inga förtretligare Spectakel kunna uptänkas för dem, som resa på norra tracten af Öland, och derifrån ärna sig til siös, at förtro sig det osäkra hafwet.»⁵⁵

Resan från Öland till Gotland företogs i mycket lugnt väder. Avfärden från Öland skedde sent om aftonen, och när morgonen grydde, var Gotland inom synhåll. Härom säger protokollet: »... wi wagnade efter hand wid kl 2 om Morgonen med dagen och fingo i ögnasigte framför oss Carlsöarne. Wädret lugnade af efter hand at fartyget skred fram; Carlsöarne blefwo brante och högre på sidorne såsom Skantzar med åtskillige Kanter . . .

Några Swärtor summo på watnet inga Skepp sågos och inga tumblare eller Marswin kastade sig (på watnet, struket) på hafwet (skrivet ovan raden) så som gemenl. sker – allenast hördes några stycken långt ifrån dundra . . .

Gottland kom alt mer och mer i ögnesigte, Klinteberg blef mer och mer

tydeligit: Carlsöarne lämnades på högra handen ändtel. sielfwa stranderne foros förbi på samma sida helt afhuggne och liksom upmurade af Kalksten til ansenlig högd; solen skien warmt och tiden förswan med dagen til kl 2 efter Middagen, då wi uti Wisby hamn landstego.»⁵⁶

Vid den slutliga utformningen har ordföljden blivit bättre, och klarheten har ökats. Några upprepningar har gallrats bort. Avsnittet är ändå ganska omständligt, och liksom båten sakta gled framåt, gör ock Linnés prosa: »Wi wakenade med dagen kl. 2 om morgonen, och fingo framför oss i ögnesikte Carlsöarna. Wädret lugnade efter hand, at Fartyget nästan skred fram; Carlsöarne blefwo alt mer och mer brante och höga på sidorna såsom skantsar. Hafwet wart slätt som en spegel, på hwilket här och ther Swarterna summo; här såges inga Tumlare eller Mar-Swin, ej eller några Skiepp ... emedlertid kom Klinte-Berg alt närmare och Stranderna af Gottland stodo på högra handen, sedan Carlsöarna weket af, liksom upmurade af kalcksten til ansenlig högd. Solen skien warmt och tiden skred fram til kl. 2. efter middagen, då wi hannade wid Wisby Stad.»⁵⁷

Redan av det här lilla avsnittet kan man se, att ortografien är mycket oregelbunden hos Linné. Han behöll hela livet sin småländska dialekt, både i tal och skrift.⁵⁸

Det verkar ofta, som om Linné vid början av en episod ej riktigt förstått dess språkliga möjligheter, men när han väl dikterat några rader, inser han motivets värde eller grips av det, och stilen blir mera åskådlig och passande. Därför behöver han sällan ändra i slutet av en episod vid den slutliga utformningen. Det bästa exemplet härpå är stormskildringen från hemresan mellan Gotland och Öland.

Protokollet från resan säger om denna upplevelse: »Wi stegom om bord kl. 1/2 6 med största fara kommo wi utur hamnen för en brännande siö, hissade segel, wännerne stodo på landet med hwiftande hattar in til thes tthe förswinna utur vår åsyn. Wisby förswan, Carlsöarne stego fram, norra wädret begynte skrämna oss, wågorna blefwo rasande, fartyget kastades mellan the brusande wågor, Gotland förswan, kammeraterne blefwo siuke, taklen begynte springa, desperation intog allas hiertan ...»⁵⁹

I boken är skildringen mera sluten och fastare sammanfogad. Havet har blivit mäktigare, när inte synranden störes av viftande hattar. »Kl. half 6 om morgonen stego wi om Bord, med Lifsfara kommo wi utur hamnen för en brännande Siö, Wännerne och Wisby förswunno, Carlsöarna stego fram, Nordan wädret begynte pipa, Wågorna blefwo rasande, Fartyget kastades emellan de brusande Böljor, Gothland förswan, Cameraderne blefwo siö-siuke, Taklen begynte springa, förtwiflan intog våra hiertan, och wi befalte vår sak i Guds händer ...»⁶⁰ Vid den slutliga utformningen har Linné sammanfört »Wännerne» och »Wisby» och därmed sluppit upprepningen av »förswinna» och vunnit allitterationen. I samma syfte har han bytt »wågor»

mot »Böljor» för att få allitterationen »brusande Böljor». Han har ändrat »desperation intog allas hiertan . . .» till »förtwiflan intog våra hiertan och wi befalte vår sak i Guds händer . . .» Kanske Linné har tyckt, att »desperation» varit ett för starkt ord och att »förtwiflan» passat bättre till den nya fortsättningen. Då Linné flera gånger bytt ett främmande ord i protokollet till ett svenskt i boken, förstår man att han tagit intryck av tidens språkrensningssträvan, vars populäraste förkunnelse man finner i ett ark av Argus: »Mig tyckes Mina Landzmän, at vårt Swenska Språk, som nu blir så Jemmerligen förachtat, upspäckat, förwänt och wanrychtat, kunde åter snart hinna til sin naturliga Fägring om wi beflitade oss mer därom i vårt dageliga tahl och skriffter, om wi utrensade de onödiga fremmande Ord, som et tokugt prunkande först inplantat, Om wi återtog de korta meningar klara begrepp och sinrika utlåtelse, som detta Grundspråket äger . . .»⁶¹

Det uttryck för rädsla, som fanns i protokollet, »norra wädret begynte skrämma oss» har ändrats till det mera neutrala »Nordan wädret begynte pipa».

Som jag nämnde före referatet av stormskildringen, är ändringarna alltid mindre mot slutet av en berättelse. Den stormiga seglatsen slutade lyckligt, och därom säger protokollet: »Siöfolket sprungo upp i masten, sågo på en gång Gotland och Öland, stora seglet togs neder, fockan allena war tillräckelig, Öland kom alt mer i öguesigtet, stormen sagtade sig, och kl 2 efter middagen hamnade wi wid Böda Kyrka och tackade Gud, som frälst oss utur faran.»⁶²

Ändringarna i boken är obetydliga. De två första raderna är alldeles lika, sen heter det: »Öland kom i allas öguesikte, stormen saktade sig, Fartyget hamnade wid Boda kyrka och wi prisade Gud, som frälst oss utur faran.»⁶³

Det är en ypperlig stormskildring Linné här har givit, kanske den första realistiska i svensk prosa. Även om Linné var rädd, har han inte mist den »ögats genialitet», som i övrigt kännetecknade honom. Han har också förstått att uttrycka sin upplevelse. De asyndetiskt ordnade satserna ger ett gott intryck av böljornas ständiga upprepning, vindens tjutande, båtens snabba färd och de resandes ängslan.

Det ovan sagda ger exempel på hur Linné arbetade med sin sul för att få den uttrycksfull och lättläst. Stormskildringen är just ett exempel på hur Linné lät praktiska skäl gå före de konstnärliga. Han ville ha hela resan över Öland tillsammans, och därför har han fört senare delen av stormskildringen till Ölands-delen, sidan 157, medan man inte får läsa om avfärden från Visby förrän på sidan 302. I referatet i Salvii Lärda tidningar ges anvisningar om man »will läsa denna resa i den ordning som hon anstält är.»⁶⁴

Bildspråk

Ett exempel på hur lite protokollet skiljer sig från boken, särskilt ifråga om den senare delen av en episod, är skildringen av en bofink. Protokollet börjar lite trevande men finner sig snabbt: »Under det wi här sökte örter hördes under i Skogen en ovanlig röst af starkt skriande fogel, som hade den warit i Hökens klor, men när wi såg efter war thet ei annat än en liten bofink, som fått en stor hwit papiljon i mun, och ropade hem sina barn til måltid.»⁶⁵

I boken börjar denna episod med »En Fogel» som uppslagsord, allt efter principen att det skall vara lätt att hitta, vad man söker. »En Fogel hördes skria med en owanlig och häftig röst, som hade han warit i Hökens klor; men då wi honom uppsökt nedre ibland Träden, war den intet annat än en liten Bofink, som hade en stor hwit Fiäril i Munnen och ropade hem sina Barn till måltid.»⁶⁶

Hur en bild uppstår hos Linné kan man se av protokollets berättelse om en inkquisition i Rute kyrka på Gotland. Under en lång vakans hade vice pastorn skött tjänsten i församlingen. »Emedlertid hade vice Pastor af Consistorio förordnad sub interregno upburit pastoralia, hwar om församlingen nu efterfrågades at thenna Pastor vicarius derföre räkning göra skulle. Ergo altså Pastoralia icke allenast Præmium laboris utan något mera, detta katekesi-förhör eller Gotländska inquisition warade til inemot kl 4 efter middagen: An sic deceat? Är detta Gudstienst?»⁶⁷

I boken nämner Linné, att många teologer samlats i Rute kyrka för att utreda något som angick dem. Bilden av inkquisitionen har han flyttat över till sin verksamhet: »Under vår inquisition på Ängarna grepos följande örter:»⁶⁸

Ständigt stöter man i reseskildringen på exempel, som visar, att Linné även i detaljerna gav sig tid att utforma sina bilder och motiv. »Miölonriset stod wid vägen i full blomna, böjandes sina Klasar åt jorden.»⁶⁹ För Linnés ursprungliga uppgift hade det räckt, om han talat om, att det växte rikligt med miölonris vid vägkanten. Men han nöjer sig inte med att berätta, att medicinalväxten finns, utan han ger oss en bild, som karaktäriserar den.

Eftersom Linné och hans följeslagare företog största delen av sin resa på hästryggen, var de mycket beroende av väder och vind. Svalorna fick ofta hjälpa till att tala om hurudant vädret skulle bli. »Svalorna fiskade Insecter högt i luften och gofwo tillkiänna, at wi skulle wara fria för regn.»⁷⁰

Att Linné trodde mera på svalorna än på folkets förutsägelser, kan man se av följande bild från Öland. »Himmelen begynte mulna, Folket spådde torrt wäder, men Svalorna flögo nästan under buken på hästarna; ett par tinmar härefter begynte regnet, som continuerade hela dagen.»⁷¹ Dessa exempel visar också, hur Linné i sin närhet hämtade bilder för det han ville uttrycka. För att skildra naturen hämtade han aldrig bilder hos kulturen utan hos naturen själv, och det kanske är hemligheten med att de ännu bevarat sin

friskhet. Ölands alvar kunde Linné inte uppskatta. Det var för öde och sterilt. Bilden av landborgen har däremot tjugat honom, så att han känner igen den bland himlens molninformationer. »Dagen war behagelig och lugn; molnen gjorde wid nedersta horisonten en rund Landtborg, sedan Solen gådt neder!»⁷²

Linné hade ett mycket starkt synminne av sina upplevelser på Öland, och därför kunde han utforma mycket obetydliga notiser i protokollet till små idyller i boken. »I lindlundarna växte *Melampyrom coma caerulea* önnogt»,⁷³ heter det i protokollet, och i reseskildringen har det blivit: »Lundarna woro ogement sköna af Lindträden och på marken bewuxne med *Melampyro coma caerulea*, som med sina guhla blommor och höglå ax upplyste deras skuggor.»⁷⁴ Det är en vacker bild och den visar liksom den följande, hur mycket Linné uppskattade Öland: »Wi lemnade Öland, liksom saknande thes härliga lundar och ängar, och slutade vår resa med Calmar.»⁷⁵ Så låter slutvinjetten till delen av Öland en smula prosaiskt i protokollet, men efter fyra år blir Linné mera poetisk vid minnet av de ljuva dagar han här upplevde.

»Öland lämnades utur synen, men des gröne ängar, skugg-
fulle lundar och oförlikneliga tempe* blefwo
qware i mitt minne.»⁷⁶

Den antika litteraturen

Levertin har i sin bok, Carl von Linné, förfäktat den åsikten, att källan för Linnés poetiska uppfattning är bibeln. Om inflytandet från antik litteratur säger Levertin: »Endast sällan röja dock hans skrifter i *stil och uttryckssätt* inflytandet från den antika litteratur, hvilken spår eljes skönjas öfverallt i tidens vittra prosa.»⁷⁷ Mot denna uppfattning har Sahlgren polemiserat i sin uppsats om Linnés bildspråk. Efter att ha visat upp en sex sidor lång samling av klassiska bilder hos Linné säger Sahlgren, att dessa exempel visar, att Levertins påstående är »fullständigt gripet ur luften».⁷⁸

Granskar man Levertins uttalande lite närmare, ser man, att motsättningen mellan honom och Sahlgren till största delen beror på att Sahlgren missförstått honom och tillspetsat hans omdöme. I en av Sahlgren ej citerad mening säger Levertin, att Linné verkligen trängt in i Roms diktning vittnar »de talrika citat han direkt eller anspelningsvis gör från de gamla poeterna».⁷⁹ Något annat eller mera har inte heller Sahlgren kunnat visa med sina exempel.

* tempe = vacker natur efter det grekiska namnet Tempe, en dal mellan Olympos och Ossa.

Från att använda citat och bilder från ett språk är det långt till det djupgående inflytande, som yttrar sig i att författaren låter »stil och uttrycks-sätt» påverkas. Från bibeln har Linné lånat rytm, parallellism och arkaiserande ordval.⁷⁹ Från latinet endast några utanverk, som anspelningar på författare och mytologi eller citat, som det ofta var på modet att briljera med under 1700-talet. När man betänker, att latinet var det enda främmande språk Linné lärde sig och att han på latin skrev de flesta och största verken, måste man förvåna sig över att han inte tydligare visat sig beroende av latinet. Man får inte glömma bort att Linné hade skapande språklig fantasi, det visar inte minst hans förmåga att ge vetenskapliga namn åt tusentals djur och växter.

I Öländska och Gothländska resan finnes det några klassiska inslag, fast ganska obetydliga.⁸⁰ På Gotland hade folket för vana att kläda väggarna med idkvistar. Om dessa tapeter säger Linné: »Om Dioscorides och Plinius hade här blifwit inviterade til Gäst uti hus med tapeter af Taxo, aldrig hade de tordt vågat der sofwa någon natt eller äta någon bit, som trodde, at allenast sofwa eller äta under en Tax woro lifssak; det Gothum här ler åt.»⁸¹

Om Blåkulla har Linné bl. a. följande notis: »Blåkulla är en liten ö, emellan Ölands norra udde och Småland belägen, den Kiäringar och sagor dedicerat åt Pluto, men ej Neptuno fast än den senare tycktes taga henne i mer i protection ifrån Öknamn.»⁸² Neptunus skyddade Blåkulla från besök, det visste Linné, som haft besvär med sin sjöresa dit.

I protokollet finns åtminstone ett latinskt citat, som ej medtagits i boken. Vid besöket i Stenbrohult på hemresan för Linné ut till komministerbostället i Råshult, där han var född. Han förde själv pennan, när han citerade den landsflyktige Ovidius' ord:

Nescio qua natale solum dulcedine cunctos
ducit et immemores non sinit esse sui.⁸³

Det har blivit översatt till svenska:

O, vilken underlig kraft oss drager till fädernejorden
hon, vilkens ljuva behag aldrig förglömma man kan.»⁸⁴

Linné har troligen läst dessa rader i gymnasiet i Växjö, vars kursplan upptog »Ovidio brev ex Ponto eller Tristia».⁸⁵ Det är också möjligt, att det var ett populärt citat. Dr Sixten Belfrage har varit vänlig att påpeka för mig, att samma citat finns i prosaisk och något förvanskad form hos Carl Carlsson Gyllenhielm: »Nescio qua natale solum dulcedine iunctos allicit nec sinit immemores esse sui.»⁸⁶

Första gången Linné citerade dessa rader, var kanske i ungdomsskriften *Spolia botanica*,⁸⁷ som bl. a. handlade om Smålands natur och växter. Han använde samma citat i ett brev⁸⁸ till syskonen 1763, då föräldrarna var döda, och han stod på toppen av sin bana.

Växtnamn hämtade från antik mytologi förekommer. Ett av de vackraste finns under den 27 maj, då Linné mellan Lenhovda och Märhult finner rosling eller rödpors: »Andromeda stod på ömse sidor wid vägen i kärren med sina höge liffärgade blommor.»⁸⁹ För att få en fulltonig bild måste i varje fall delar av Linnés beskrivning i Lapplandsresan av blomman ges: »Jag tvivlar någon målare finnes sätta de behageligheter på en jungfrus bild och med sådan skönhet bepryda dess kinder. Inget smink har ännu hint dit. Då jag henne såg, föll mig före Andromeda, av poeterna avbildad. Ju mer jag på henne tänkte, ju mer kom hon överens med denna ört.»⁹⁰ Så berättar Linné den antika myten men låter även svenska stygga paddor och grodor blåsa vatten på Andromeda, för att ge sin bild av den lilla blomman på tuvan i kärret.

Naturkänsla och natursyn

Det är inte svårt att i Linnés skrifter se, vilken natur han trivdes bäst med. Om lundarna på Kinnekulle har han fällt det välkända och betecknande omdömet: »De liknade mera trädgårdar, än wilda parker, och gjorde denna orten ljufligare än någon annan i Sverige . . .»⁹¹

Samma inställning ligger till grund för urvalet av naturidyller och naturbeskrivande partier i Öländska och Gothländska resan. Av Smålands stora mossar och djupa skogar märker man föga. Det är den väna naturen vid Vetlanda, som avlocker Linné den första betagande bilden av Småland. Den 22 maj hade Linné och hans sällskap kommit till Vetlanda, och redan kl. 2 följande morgon var man på väg mot guldgruvan i Ädelfors: »Wädret war ganska wackert, alt tyst och lugnt. Dimban stod som små moln öfver kärren, men kunde ei uplyftas och det späda gräset war daggfult. Orrarne kuttrade långt borta; Trasterna mystrade⁹² i träen och de andra små foglarne qwittrade hwar på sitt sätt. Vägen war god och lantmåhnen jämn. Rätt som wi kommo til Alsheda Kyrka, ran Solen up genom ett smalt moln.»⁹³

Den lilla skildringen är väl komponerad. Första meningen ger en snabb överblick av situationen. I andra meningen finns synintrycken av dinnman och daggen. I tredje meningen hörselförnimmelserna av orrarna och de andra fåglarna. Det kan vara värt att lägga märke till att Linné endast med senikolon skiljer orrarna och trastarna från varandra, men har punkt mellan de olika sinnesförnimmelserna. I den fjärde meningen märker man särskilt tydligt Linnés välbefinnande. Vägen var god och besöket vid Sveriges enda guldgruva låg framför honom. Idyllen avrundas med en blick upp mot himlen, just då solen gick upp.

Naturen på Blåkulla eller Blå Jungfrun var för vild för att falla Linné i smaken: »Ty om någon ort i werlden ser hiskelig ut, är visserligen denna en af

de grymmaste, derföre man ock henne kort beskrifwer. Här äro bärg til wallar, och innom dem en låg lövskog af Ek Biörk etc. åter högre bärg, sedan små skog, än högre bärg, och änteligen de aldrahögste ofwan på.»⁹⁴ För oss låter denna beskrivning inte »grym» utan snarare lockande, men som Levertin säger, Linné kunde inte äga den moderna människans blick för skönheten i karg natur.⁹⁵ Därför kunde Linné inte uppskatta en så ofruktbar natur som Ölands alvar. Då Levertin påstår, att Linné sagt, att alvarets hed är »en infelix och stenig Arabia»⁹⁶ gör han ett misstag, ty Linné menar här de många stenbrotten på alvaret, som fortfarande är oläkta sår i landskapsbilden.⁹⁷

Häremot kan man ställa Linnés odelade förtjusning, när han färdades på västra landborgen på södra Öland mot Resmo. »Wägen låg genom de skiönaste Lundar man någonsin sedt, som wida uti skiönhet öfwergingo alla orter i Sverige och täflade med alla i Europa; de bestodo af Lind, Hassel och Ek.» »En som blifwit trött wid denna werldenes ostadiga sinnelag, och söker undandraga sig dess fåfenga uti ett stilla obscuro, kan aldrig finna angenämare Retraite.»⁹⁸

Trakten kring Resmo sammanföll tydligen med Linnés naturideal, och hans tonfall blir högstämt bibliskt och arkaiserande, när han skall beskriva det för oss. Av Gotlands natur har Linné inte så många hänfödda beskrivningar. Orsakerna kan vara flera. Sommaren var äldre, dess nyhetsbehag var förbi. Linné började bli trött av det ständiga resandet, juli var en het månad, och inget regn kom under de tre första veckorna Linné var på ön. För övrigt var han mycket verksam och skrev lika mycket om vetenskapliga och kuriösa fynd på Gotland som på Öland.

Det är ej många gånger Linné ger en stor vy, men vid Östergarn på Gotland gör han det, då han kommit upp på en höjd: »man såg härifrån wid Bärgröten sielfwa Kyrkan, ther utöfwer de härlige Åkrar och Ängar, de gröna Lundar, de på lika sätt afhuggne mindre Berg, Hafswikar, och det blå Hafwet, alt ifrån St. Olofsholmen lyste hit, at man på denna Öen näppeligen kunde ärnå något behageligare rum för et Sommar-Hus anläggande.»⁹⁹

Av Linnés noggranna uppräknings av vad han såg, kan man förstå, att han uppskattade utsikten. Lite överraskande är det att finna honom som förespråkare för sommarstugor.

De ovan citerade avsnitten ur Linnés reseskildringar visar, att Linnés naturkänsla var begränsad till att uppskatta lövrika lunder och odlad bygd. Han kunde beskriva vild natur, om han fann den intressant, men prisade den aldrig. Man kan jämföra detta drag med hans trädgårdsideal, som var den franska barocken med raka gångar och tuktad natur. Den botaniska trädgården i Uppsala utvidgades och omformades i Lenôtres stil, när Linné var föreståndare för den.

I uppsatsen »Det sköna i det vilda» har docent Karin Johannisson redovisat synen på naturen bl. a. vid den tid, då Linné företog sina landskapsresor i

Sverige. »Odlingslandskapet representerar det goda och det sköna, vildmarken inte bara det hotfulla och laglösa, utan också osköna i estetisk mening.»¹⁰⁰

De redovisade exemplen ur Linnés reseskildringar från Kinnekulle, Resmo och Blå Jungfrun stämmer väl överens med Karin Johannissons mönster. Det dröjde ännu en tid, innan den vilda naturen blev uppskattad.

Linnés natursyn var alltså konventionell. En förklaring kan vara att han följde ett mönster från Olof Rudbeck d. y. som i sin resa till Lappland 1695 nöjde sig med att beskriva fjällen som »höga och fasliga».¹⁰¹ Kanske behövde Linné några dramatiska inslag i sin reseskildring och därför överdrev sin skildring av t. ex. Blå Jungfrun som »hiskelig» och »grymmaste».

Syftet med Linnés resor var hela tiden nyttan för riket, att inventera naturrikedomarna och komma med ekonomiskt lönsamma förslag till deras utnyttjande. Reseskildringarna visar att nyttsynpunkten inte var något hinder för en stark estetisk upplevelse: förnuft och känsla för landskapet kunde utan hinder förenas.

Götiska inslag

I Olof Rudbeck den yngres *Laponia illustrata* finns det, säger Levertin, mycket antikverat, kammarlärt och översvenskt.¹⁰² Rudbeck företog sin resa i Lappland för att fullfölja sin faders strävanden och bevisa, att Sverige var urhemmet för all kultur. Av Rudbecks stort upplagda verk kom emellertid inte mer än första bandet ut. Det var tydligen avsett både för svenskarna och för den lärda världen, ty det är tvåspråkigt, svenska och latin. Över hälften av utrymmet går åt till att bevisa, att Charon hade givit namn åt Älvkarleby och att Östersjön hade formen av en man, Atland, vars ben utgjordes av Finska och Bottniska vikarna och huvudet av danska öarna och sunden.¹⁰³

Detta korta referat av Rudbecks bok är tillräckligt för att man skall förstå vilken stor skillnad i syfte, uppläggning och utförande det är mellan denna bok och Linnés reseskildringar. Men inte heller Linné gick helt fri från de storsvenska tankegångarna.¹⁰⁴ Den rudbeckska andan var för inrotad, att man skulle kunna bli kvitt den med en gång.

Det stod ej i instruktionen för resan att Linné skulle befatta sig med fornminnen. När han ändå ger sig tid att utföra ett så krävande arbete, som att anteckna texten på mossiga runstenar, måste det vara ett bevis för hans intresse.

När Linné kom till Växjö, kunde han inte låta bli att anföra, vad man berättade honom om forntiden:

»Helgö, som låg här utanför, trodde somlige warit de gamles Helicon, på hwilken Odens tempel stådt, som dock icke warit stort, om eljest de murar och kiällare, hwilkas rudera ännu synas, skola warit af det samma. Musöar kallades 2ne små Öar, som lågo

på sidan och förmentes warit Insulae musarum veterum. Lefwa kiälla låg twärt öfwer siön ifrån Araby åt Wäster.» ... »Här förmentes at människorna sig fordom twettat, förr än de kommo til Odens Tempel och at Silviae Stad på denna ort skola legat. En liten hög ö, helt planerad, låg äfwen ei långt ifrån Araby, hwilken jag lämnar med det förra åt Antiquariis.»¹⁰⁵

De rudbeckska idéerna levde tydligen kvar. Det är intressant att Linné fann dem värda att återberätta. Även i recensionen i *Salvii Lärda tidningar* omnämns de: »Arabys antiquiteter: Helicon, insulae Musarum, Leva.»¹⁰⁶

Det är troligt, att Linné blev mera patriotisk än vanligt, när det gällde att framhålla Småland. Om folket i hans födelsesocken Stenbrohult och i södra Småland säger han: »woro af begge kiönen merendels större än på andra ställen hwilket torde wara af de gamla Giöters oblandade ätt, emedan man härnedre ser sällan främlingar, och Bonden sällan gifter sin dotter til någon annor än den, som är född i Sochnen.»¹⁰⁷

Om vi får tro Linné, hade denna »götiska» egenskap spritt sig längre ned i djurriket: »Harar och Hierpar woro här i Småland, större än i Norrland, ja ock större än i sielfwa Roslagen.»¹⁰⁸

Liksom många i sin samtid trodde Linné, att folkmängden varit större i forna tider. Bevis härför fann han i de stenrör, som finns här och där i Småland. Det kan vara intressant att se, hur han resonerar. Empirismen sträckte sig inte längre än till iakttagandet av några stenrör, sedan gällde det bara att hitta någon förnuftig förklaring. De flesta rösen hade säkert kommit till genom röjning i samband med svedjebruk. Men låt oss höra Linné:

»Stenrör ligga allestädes i skogen, så här som i Gyinge härad i Skåne, fordom ihopkastade af invånarna, dem någon diger-död så starkt utsopadt, at släkten ännu icke kunnat komma till det minsta antal af det förra, ty då desse steniga och magra platser skolat uptagits, måste trängslen warit stor, och folket åtminstone 4 gånger mer än det är nu.»¹⁰⁹

De anförda exemplen visar, att det även i Linnés reseskildringar finns något av de rudbeckska idéerna. Linné var mycket mångsidig och han delade tydligen sin samtids intressen för forntiden, men han blev på detta område aldrig någon föregångsman utan delade sina samtidas uppfattning och fördomar. Vid en jämförelse mellan Rudbeck d. y:s och Linnés reseskildringar får man ha i minnet, att av *Laponia illustrata* kom endast första bandet ut, och det kan därför inte sägas ge en rättvis bild av dess skapares intentioner.

Linnés resa på Öland i romanform

»Skog har öron, mark har ögon» med underrubriken »En fantasi kring Linnés öländska resa 1741» av Margit Friberg, utgiven 1975, ger en fördjupad bild av Linnés kontakter med det arbetande folket under hans besök på Öland.

Fribergs huvudämne är folkets kamp för överlevnad, men samtidigt skapar hon en rad människoöden, kortfattat berättade men ändå levande så att vårt intresse väcks. Hon gestaltar livsödena i en familj, sysselsatt med det ohälsosamma arbetet att bryta kalksten och slipa den, ett arbete för både barn och vuxna. Samma dag som Linné besöker kalkbrott och skurkvarnar vid Råpplinge, dör mannen i blodstörtning och hustrun, som fått lämna över arbetet vid skurkvarnen till barnen, föder vid hemkomsten ett barn. Hennes enda tröst är att hon inte skall behöva föda fler barn. Men Linné rider vidare för att söka efter den äkta violen, som har en så underbar doft.

Romanen visar med exempel på de svåra förhållanden som öläanningarna levde under. Den s.k. djurgårdsinrättningen på Öland innebar, att skogar och vilt var reserverade för kronan. Vildsvin och hjortar fick ej dödas, även om de gick in på bondens åker, trampade ned eller åt upp säden. Backstugusittare, som var gärdesvaktare, fick ej döda dem även om mat saknades till barnen. Om en öläanning ägde skjutvapen och dödade en hjort, kunde han dömas till Marstrands fästning.

Dagsverksskyldigheten under kungsgårdarna, av Friberg kallad tråldom, var en annan tung orättvisa. Man fick ej fälla träd, utan som bränsle fick man nöja sig med ris och grenar. Om en kronobonde ej kunde betala sina utskylder till kronan, fick han gå från gården utan att taga något med sig, även om han en gång i tiden tagit över ett ödehemman.

Linné och hans sällskap finns med i alla kapitel. De utgör en sammanbindande länk i berättelsen. Öläanningarna har svårt att förstå de fina herrarnas glädje över blommor och stenar eller deras nyfikenhet över hur man bygger kvarnar, slipar ölandssten eller gödslar med tång från havsstranden. De tror att Linné och hans medhjälpare är ryska spioner. Kriget med Ryssland skymtar vid horisonten. Prästerna söker efter gudstjänsten förklara, att de främmande herrarna är utsända av riksdagen med särskilda uppgifter. Men allmogon lyssnar inte, de har dödat spioner tidigare. Linné måste se till, att han har beväpnade följeslagare.

Linné beskrivs som mannen i skinnrocken, med bruna ögon och livligt sätt. Han har stor förmåga att komma i samspråk med människorna. Egentligen har dessa tänkt svara kortfattat, men efteråt finner de, att de talat ingående och utförligt om hur man bygger väderkvarnar eller sjuder saltpe-ter. Men, tillägger Friberg, »allteftersom de främmande avlägsnade sig, bleknade det skinner den brunögda mannen tycktes spritt omkring sig». Linnés besök var snart en blek episod i öläanningarnas strävsamma liv, även om någon i hans sällskap utpekades som en kungason.

Margit Fribergs roman »Skog har öron, mark har ögon» är en ur många synpunkter läsvärd roman, som bl. a. kan tjäna som korrektiv till en alltför idyllisk bild av Linnés 1700-tal.

Resan och reseskildringen var alltså båda avsedda att tjäna praktiska syften.

När Linné ändå ger sig tid att förmedla stämningar och skapa vackra naturskildringar av svensk natur, måste det finnas ett starkt behov hos honom att uttrycka vad han ser och känner. Det var med den skolade naturvetenskapsmannens ögon han iakttog naturen, och det var med dennes exakthet han återgav intrycken. Blandningen av vetenskaplig saklighet och lyriska inslag är unik och ger reseskildringen dess charm. Den episka bredden i Linnés naturskildringar, som Lamm talar om finns endast i det exempel, som Lamm citerar, nämligen i den vackra höstskildring som avslutar Västgötareisan.¹¹⁰

Att Linné flitigt arbetade med sitt språk har på ett övertygande sätt visats av Belfrage.¹¹¹ Av jämförelser mellan protokoll och reseskildring kan man finna att detta också gäller för Öländska och Gothländska resan. I dedikationen till arvfursten Adolf Fredrik betecknar Linné den som »förstlingen af mine Svänске skrifter». Hans tidigare författarskap hade varit på latin för en internationell och akademisk publik. Nu skrev han för en större och mer allmän läsekrets. Så här 250 år efteråt kan man konstatera, att han på nytt lyckades. Nya upplagor av reseskildringen avlöser varandra i allt snabbare takt. Den har i sin helhet blivit översatt till engelska. Linnés Öländska och Gothländska resa är och förblir en klassiker i svensk litteratur.

Källor och litteratur

I. Handskrifter

Fotostatkopior av protokollet till Iter Oelandicum och Iter Gothlandicum förvarade i Uppsala universitetsbibliotek. Originalprotokollen finns hos Linnean Society, London.

II. Litteratur

Abenius, Margit, »Allt är viktigt», *SLÅ* 1935.

Arcadius, G-O, *Anteckningar ur Vexjö allm. läroverks häfder*. (Växjö 1889)

Belfrage, Sixten, Parallellism och parallelliserande enumeration hos Linné», *Arkiv för nordisk filologi* 1937.

Belfrage, Sixten, »Dedikationen i Linnés Skånska resa», *SLÅ* 1944.

Dalin, Olof, *Then Svenska Argus*, utgiven av Hesselman och Lamm, I (Stockholm 1914).

Elgenstierna, Svenska adelns ättartavlor, I (Stockholm 1925).

Faggot, Jacob, »Fäderneslandets känning och beskrifwande.» *Vet.-Ak. Handl.* 11, 1741.

Fries, Th. M., *Linné I, II*. (Stockholm 1903).

Friberg, Margit, *Skog har öron, mark har ögon* (Stockholm 1975).

Frängsmyr, Tore, (red.) *Paradiset och vildmarken* (Stockholm 1984).

Gullander, Bertil, *Linné på Öland* (Stockholm 1970).

Gullander, Bertil, *Linné på Gotland* (Stockholm 1971).

Gyllenhielm, Carl Carlsson, Egenhändiga anteckningar af Carl Carlsson Gyllenhielm rörande tiden 1597–1601, *Historiska handlingar* 20 (Stockholm 1904–05).

- Hagberg, Knut, *Carl Linnæus* (Stockholm 1939).
 Hagberg, Knut, *Den linneanska traditionen* (Stockholm 1951).
 Hagberg, Knut, *Linneansk linje* (Lund 1963).
 Lamm, Martin, *Upplysningstidens romantik I* (Stockholm 1918).
 Levertin, Oscar, *Carl von Linné* (Stockholm 1906).
 Linné, Carl von, »Doktor Linnæi Tankar om grunden til oeconomien genom naturkunnogheten och physiquen», *Vet.-Ak. Handl. I*, 1740.
 Linné, Carl von, *Iter Lapponicum* (Stockholm 1975).
 Linné, Carl von, »Samling af et hundrade växter, upfundne på Gotland och Öland.» *Vet.-Ak. Handl. III*, 1741.
 Linné, Carl von, *Skånska resan* (Stockholm 1751).
 Linné, Carl von, *Ungdomsskrifter*, samlade af Ewald Ährling (Stockholm 1888).
 Linné, Carl von, *Vita Caroli Linnæi* utgiven av Elis Malmeström och Arvid Hj Uggla (Uppsala 1957).
 Linné, Carl von, *Wästgöta-resan* (Stockholm 1747).
 Linné, Carl von, *Öländska och Gothländska resan*. Faksimiledition efter 1745 års originalupplaga (Malmö 1940).
 Malmeström, Elis, *Carl von Linnés religiösa åskådning* (Uppsala 1926).
 Ouidins, *Epistolæ ex Ponto I*.
 Rudbeck d. y., Olof, *Laponia illustrata* (Uppsala 1701).
 Sahlgren, Jöran, »Linnés bildspråk». *Vetenskap-Societétens i Lund årsbok* 1924.
 Sahlgren, Jöran, Linnés talspråk. *SLÅ* 1920.
 Sallnäs, Birger, *Samuel Åkerhielm d. y.* (Lund 1947).
 Salvius, Lars, *Lärda tidningar* (Stockholm 1746).
SAOB 17. Lund 1945.
Svenskt biografiskt lexikon, band XI.

Noter

1. Wetenskapsakademiens Handlingar 1740, s. 411 ff.
2. Wetenskapsakademiens Handlingar 1741, s. 1–29.
3. Wetenskapsakademiens Handlingar 1741, s. 27.
4. Fries, Linné 1, s. 78 f. Se denna uppsats s. 17.
5. Linnés dagbok från Lappländska resan utgavs först på engelska av J. E. Smith under titeln *Lachesis naturalis* (1811). På svenska utgavs dagböckerna först 1888 av Ewald Ährling under titeln *Ungdomsskrifter*.
6. Utgavs under Linnés vistelse i Holland 1737.
7. Fries I, s. 307 f.
8. Företalet till Öl. resan och Fries bilaga XIII.
9. Stavfel. Skall vara Adlerheim. Elgenstierna: Svenska adelns ättartavlor I, s. 44 f.
10. Företalet till Öl. resan.
11. Hagberg, *Den linneanska traditionen*, s. 126 f.
12. Fries, s. 308 not 3.
13. *Vita Caroli Linnæi*, s. 116.
14. Fries I, s. 307.
15. Sallnäs, s. 108.
16. Öl. resan, s. 2.
17. Wetenskapsakademiens Handlingar III, s. 179–218.
18. Fries, s. 325 not 1.
19. SBL XI, s. 425 ff.
20. Dedikationen i Öl. resan.
21. Salvius, s. 10–15.
22. Salvius, s. 14.
23. Salvius, s. 15.
24. Fries, bilaga XIV.
25. Fotostatkopier från Uppsala universitetsbibliotek av det hos Linnean Society förvarade originalprotokollet.

26. Öl. resan, s. 330.
27. Protokollet, s. 223 f. och Öl. resan, s. 163 f.
28. Protokollet s. 407.
29. Öl. resan s. 292.
30. Protokollet, s. 129–130.
31. Öl. resan, s. 90.
32. Denna uppsats, s. 4.
33. Öl. resan, s. 10.
34. Öl. resan, s. 22.
35. Öl. resan, s. 33.
36. Salvius, s. 15.
37. Abenius, Allt är viktigt. SLÅ 1935, s. 102.
38. Företalet till Öl. resan.
39. Sahlgren, s. 103.
40. Företalet till Öl. resan.
41. Hagberg, Linneansk linje, s. 50.
42. Öl. resan, s. 1.
43. Gullander I, s. 57.
44. Gullander I, s. 58.
45. Gullander I, s. 60 f.
46. Gullander I, s. 64.
47. Gullander I, s. 59.
48. Gullander I, s. 78.
49. Gullander I, s. 102.
50. Gullander I, s. 50.
51. Gullander I, s. 64.
52. Öl. resan, s. 160.
53. Öl. resan, s. 38.
54. Fries I, s. 231 not 2. I ett brev till botanisten och skalden Haller säger Linné om *Critica botanica*: »Fäst dig blott vid innehållet och ej vid det barbariska språket, ty samspråk under några år med lappar, finnar och norrmän har gjort mig okunnigare i latinet än Michelius.» Som vi vet varade hans lapska resa endast sex månader.
55. Öl. resan, s. 142 f.
56. Protokollet, s. 222.
57. Öl. resan, s. 163.
58. Sahlgren: Linnés talspråk. SLÅ 1920.
59. Protokollet, s. 422.
60. Öl. resan, s. 302.
61. Argus I, s. 344.
62. Protokollet, s. 430.
63. Öl. resan, s. 157.
64. Salvius, s. 10.
65. Protokollet, s. 269.
66. Öl. resan, s. 196.
67. An sic deat? (Är detta passande?). »Är detta gudstjänst?» är tillagt med Linnés handstil.
68. Öl. resan, s. 195.
69. Öl. resan, s. 21.
70. Öl. resan, s. 20.
71. Öl. resan, s. 85.
72. Öl. resan, s. 122.
73. Protokollet, s. 432. *Melampyrum* tillhör familjen *Lejongapsväxter*.
74. Öl. resan, s. 159.
75. Protokollet, s. 435.
76. Öl. resan, s. 160.
77. Levertin, s. 36 f.
78. Sahlgren, Linnés bildspråk s. 117.
79. Belfrage, Parallellism och parallelliserande enumeration hos Linné, en uppsats i *Arkiv för nordisk filologi*, band 58.
80. Ett klassiskt inslag är behandlat på s. 8.
81. Öl. resan, s. 223.
82. Öl. resan, s. 128.
83. Protokollet, s. 444. Ovidius: *Epistolæ ex Ponto* I.
84. Fries Linné I, s. 12 not 3.
85. Arcadius, s. 7.
86. Egenhändiga anteckningar s. 373.
87. Ungdomsskrifter I, s. 58.
88. Hagberg, C. Linnaeus s. 261.
89. Öl. resan, s. 30.
90. *Iter Lapponicum*, s. 78 f.
91. *Västgötarezan*, s. 24.
92. SAOB mystra 2) frambringa visst slags smackande ljud med läpparna, i synnerhet som kommando till djur, särsk. hästar; även om fågelläte, i sht av trast.
93. Öl. resan, s. 21.
94. Öl. resan, s. 128.
95. Levertin, s. 71.
96. Öl. resan, s. 51.
97. Hagberg, Den linneanska traditionen s. 146 f.
98. Öl. resan, s. 64.
99. Öl. resan, s. 232.
100. Johannissons uppsats ingår i »Paradiset och vildmarken, redigerad av Tore Frängsmyr, s. 46.
101. A. a., s. 45.
102. Levertin, s. 57 f.
103. Rudbeck, s. 22 ff.
104. Jfr Malmeström, Linnés religiösa åskådning, s. 69 not 2.
105. Öl. resan, s. 308.
106. Salvius, s. 14.
107. Öl. resan, s. 317.
108. Öl. resan, s. 320. I protokollet tillagt med Linnés handstil längst ned på s. 441.
109. Skånska resan, s. 48 f.
110. Lamm I, s. 397.
111. Belfrage, Dedikationen i Linnés skånska resa. SLÅ 1944.

Summary:

LINNAEUS' ÖLAND AND GOTLAND JOURNEY 1741

By

BRUNO SVEDÄNG

This year, 1991, it is exactly 250 years since Linnaeus, accompanied by six students, made the first of several scientific expeditions commissioned and financed by the Swedish Parliament.

In May 1741 the expedition travelled overland from Stockholm to Kalmar and thence by boat to Öland and Gotland, the destination of their expedition. In accordance with the instructions from Parliament, Linnaeus was to try to find herbs suitable for dyeing clothes, clays suitable for manufacturing porcelain, and medicinal herbs that hitherto had had to be imported. He was also to note discoveries in Natural History and to keep a daily journal.

Linnaeus mainly concerned himself with botany and zoology, but he also made many observations regarding mineralogy, economy, ethnography, household remedies and superstitions. Of permanent value are the journal and the book describing the expedition, which was published in 1745. From these both we acquire a closer understanding of Linnaeus and his keen observations of nature and people.

In this paper Linnaeus' book and journal are discussed from several standpoints: historical, literary and linguistic. A comparison between the almost daily notes in the journal and the published text, written later, is important for the analysis. Comments are made on different editions and translations of Linnaeus' "Öländska och Gothländska Resa" as well as on the novel "Skog har öron, mark har ögon" by Margit Friberg, which deals with Linnaeus' visit to Öland.

An account is given of Linnaeus' criticisms of the authorities in the journal, which are almost all deleted from the published text.

Attention is given to Linnaeus' descriptions of the sea, unique for his time. An attempt is made to analyse and comment on Linnaeus' ideals of nature and interest in all things Gothic.

Författarens adress: F.M. Bruno Svedäng, G. Örnäsgr. 14, S-662 00 Åmål

MATS RYDÉN

William Turner – en portalgestalt i engelsk naturalhistoria

I *Auctores botanici* (Botaniska författare), en dissertation ventilerad i Uppsala den 14 mars 1759 under Linnés presidium, förtecknas bland många engelska botanister även William Turner. Han presenteras som engelsk läkare, känd för sitt »Herbarium» (1551).¹

William Turner var alltså inte obekant i det linneanska Uppsala eller tidigare i Sverige.² Till de välbekanta engelska naturforskarna har han dock aldrig hört i vårt land och han har med seklernas gång sjunkit i glömska, i motsats till sina samtida kontinentala kolleger – Brunfels, Fuchs, Gessner, Matthioli och andra. Denna uppsats är ett försök att på svensk mark gjuta liv i och väcka intresse för en av den engelska renässansens förgrundsgestalter inom framför allt ört- och fågelkunskapen.

Den engelska botaniken rymmer, på skilda områden, en rad vägröjare och nydanare – Thomas Johnson, Robert Morison, John Ray, Nehemiah Grew och Stephen Hales – för att nu endast nämna några tidiga namn. Men den förste, den verkliga pionjären i engelsk naturalhistoria, om än inom områden av tidlöst allmänintresse, är William Turner. Hans yrke var läkarens, hans livstro den kompromisslöse protestantens, men hans lidelse naturens levande enskildheter. Han var med en engelsk term »naturalist», för vilken vårt språk inte äger någon heltäckande motsvarighet.

Turners huvudområde inom naturalhistorien var örtkunskapen. Han har kallats »The Father of English Botany», en beteckning vars relevans vi får anledning återkomma till. Hans insatser som botanist faller inom tre verksamhetsfält: herbalistiken (örtabokstraditionen), floristiken eller växttopografin och den botaniska namngivningen (den språkliga identifieringen av växter). Turner är den förste av oss kända engelsmän i den långa raden av läkare och präster i nyare tid som med lidelse ägnat sig åt växterna och väsentligt berikat vår kunskap om, framför allt, deras förekomst och utbredning och som förenat detta botaniska intresse med ett språkligt, inte minst för modersmålet. Bland sådana tidiga botaniskt-språkligt intresserade engelsmän skall här endast nämnas ytterligare två, elisabetanen John Gerard och John Ray, restaurationstidens botaniske gigant.³

Liv och verk

Turner framlevde sitt liv i den återuppväckta humanismens och det religiösa tumultets England, med den vetenskapligt aktiva europeiska kontinenten som mångårig reträttplats. Det var en levnad karakteriserad av rastlöst och ut hålligt kunskapssökande, av kritisk kunskapsprövning och av en bergfast och stridande trosuppfattning. Låt oss i korta drag se hur detta av reformationen och renässansen präglade liv gestaltade sig i all sin brokighet, intellektuellt och geografiskt.⁴

Turner föddes omkring 1510 i Morpeth i Northumberland, där hans far troligen var garvare. Om hans uppväxt och tidiga skolgång vet vi med säkerhet föga, men, som framgår av hans tryckta arbeten, gjorde han tidigt floristiska och ornitologiska iakttagelser och upptäckter i denna sin nordengelska födelsebygd. I mitten av 1520-talet finner vi honom i Cambridge, som framgångsrik student vid Pembroke Hall (College). Han läste varjehanda – medicin, teologi och humaniora, »Physik and Philosophy», som han själv uttrycker det med den tidens gränsöverskridande terminologi. Intensivt ägnade han sig åt grekiska, där studierna förde honom in i dels naturalhistoriens klassiska källskrifter (Aristoteles, Theophrastos etc.), dels i Nya testamentets texter, ett studium som i Cambridge stimulerats av Erasmus' vistelse där några år i början av 1500-talet. Särskilt tycks Turner ha fångslats av Paulus' brev. Han kom under inflytande av två av reformationens främsta företrädare i England, Hugh Latimer och Nicholas Ridley (båda brända på bål som kättare 1555). Av Ridley sägs han också ha lärt sig spela tennis och skjuta med båge, en konst som några år senare skulle beskrivas i bokform (*Toxophilus* 1545) av en annan berömd Cambridgeman, Roger Ascham. Examina avlades och 1537 fick han, åtminstone enligt egen utsago, tillstånd att predika (Jones 1988 s. 12). Formellt prästvigdes han inte förrän 1552.

Turners första tryckta skrifter, *A Work Entitled of the Old God and the New* (1534) och *A Comparison between the Old Learning and the New* (1537),⁵ båda översättningar, skulle följas av en lång rad teologiska pamfletter och stridskrifter.⁶ Hans frispråkighet, manifesterad också under predikoturer i landet, bragte honom i konflikt med tidens kyrkliga överhöghet och förde honom vid två tillfällen, 1540 och 1553, i exil till kontinenten, där han skulle komma att tillbringa sammanlagt tolv år. På sina resor i Europa kom han bl. a. till Italien, Tyskland, Schweiz, Holland och »East Friesland», där han i fyra år praktiserade som läkare i Emden. Resruterna kan delvis följas genom ortsangivelser i hans tryckta botaniska arbeten liksom i hans fågelbok. De botaniska och ornitologiska upptäckterna i dessa länder blev många men viktigare var att han kom i kontakt med flera av tidens naturalhistoriska stormän, exempelvis Conrad Gessner i Zürich, med vilken han etablerade en livslång vänskap,⁷ och (troligen) Leonhart Fuchs i Basel. Träsnitten i dennes *De historia stirpium*

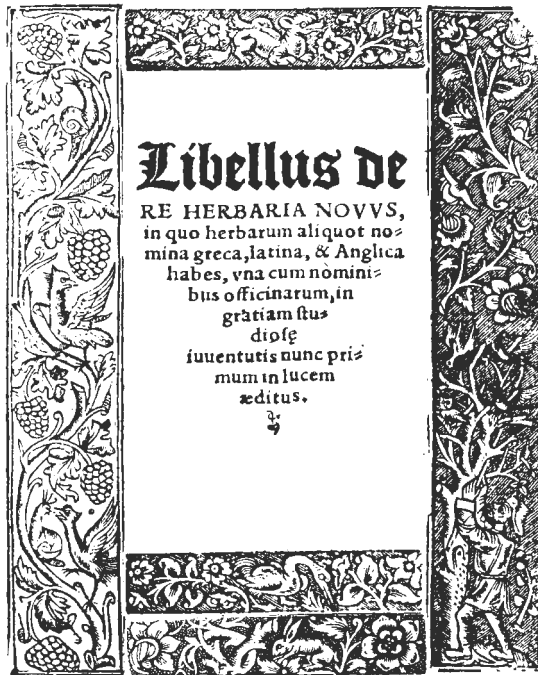

Fig. 1. Titelsidan i Turners *Libellus* (1538).

(1542/1545) skulle senare komma att användas av Turner i hans stora örta-
 bok. I Ferrara studerade han för Antonio Musa Brasavola, i Bologna för Luca
 Ghini, en tidig tillskyndare av herbariet, »hortus siccus» (se bl. a. Reeds 1976
 s. 532), och en av sin tids mest inflytelserika botaniska förkunnare. I Ferrara
 eller Bologna tog han en medicine doktorsgrad (senare i livet förärades han
 också en doktorsgrad i Oxford). I Köln publicerade han 1544 sitt pionjärverk
 om fåglar, *Avium præcipuarum ... brevis & succincta historia*. Tre år senare,
 när det teologiska klimatet efter Henrik den åttondes död blivit mera
 protestantvänligt, återvände Turner till England, där han blev riksförestånda-
 ren, hertigen av Somersets livläkare på Syon House, vid Isleworth mitt emot
 Kew (där han själv bodde med sin familj). Här skulle han komma att träffa
 bl. a. William Cecil, sedermera Lord Burghley, som då var riksföreståndarens
 sekreterare, och den unga prinsessan Elizabeth.

Ett år efter sin återkomst till England, 1548, gav Turner ut det remarkabla
 botaniskt-filologiska arbetet *The Names of Herbes*, där han försöker tolka och
 identifiera de klassiska texternas växter i ljuset av egna erfarenheter och
 iakttagelser i fält. Den lilla boken är, med undantag av något enstaka medel-
 engelskt manuskript, vår tidigaste källa för växtlokaler på de brittiska öarna

och, i någon mån tillsammans med den anspråkslösare *Libellus de re herbaria novus*, publicerad tio år tidigare, för vår kunskap om regionala beteckningar på växter i England (se vidare under »Turner och växtnamnen»).

Åren 1547 till 1552 var Turner parlamentsledamot. 1551 utnämndes han till domprost i Wells i Somerset. Samma år publicerade han första delen av sin örtabok (herbal), som elva och sjutton år senare skulle följas av en andra och tredje del, innefattande en bok om bad och kurorter (i England och utomlands)⁸ och en skrift om, huvudsakligen, viners medicinska bruk.⁹ Vid Mary Tudors trontillträde 1553 tvingades Turner åter ut i landsflykt. Han tycks denna gång främst ha vistats i Tyskland, särskilt i Rhenlandet, som vid denna tid hyste många engelska protestanter (Jones 1988 s. 35). Hans skrifter konfiskerades genom »Royal Proclamation» (detta hade skett en gång tidigare), vilket förklarar att merparten av hans skrifter är stora rariteter.

Till England återvände Turner 1558 när Elizabeth blivit statsöverhuvud. Han återinsattes så småningom i sitt ämbete i Wells men de sista åren av sitt liv tillbringade han i London, huvudsakligen sysselsatt med att revidera och utöka sitt herbal. Han hade då lämnat sin domprostjänst på grund av kontroverser gällande bl. a. det kyrkliga ceremonielet och den prästerliga dräkten. Turner dog 1568 och ligger begravd i St Olaves kyrka (Hart Street) i London. Han var gift och hade tre barn, av vilka sonen Peter följde honom i spåren som läkare och botanist.

Turner och örtabokstraditionen

Tidigt i mänsklighetens skrivkunniga historia samlades kunskaper om naturen i handskrifter, som kunde ta formen av veritabla encyklopedier. Exempel på sådana i vår del av världen är bl. a. de medeltida *De naturis rerum* av Alexander Neckam, *De proprietatibus rerum* av Bartholomaeus Anglicus och *Buch der Natur* av Konrad von Megenberg (se Morton 1981 s. 107 ff.). Dessa tillhörde också, tillsammans med örtaböcker som (*H*)*ortus sanitatis*, de naturalhistoriska skrifter som tidigt trycktes.

Örtabokstraditionen såsom den föreligger dokumenterad på engelskt språk går tillbaka till 900-talet, fragmentariskt t. o. m. något tidigare. Den äldsta av dessa fornengelska örtaböcker eller läkeböcker är *Laecebec*, bevarad i en handskrift från mitten av 900-talet. Den tidigaste engelska örtabokslitteraturen omfattar också bl. a. en fornengelsk översättning, eller snarare version, av Apuleius Platonius' *Herbarium*, som finns i fyra handskrifter inkl. en illuminerad text från mitten av 1000-talet (se Bierbaumer 1975–79 och Rydén 1989). Från den egentliga medeltiden föreligger de flesta engelska örtaböckerna från slutet av 1300-talet och 1400-talet (se t. ex. Brodin 1950, Harvey 1981 och 1987 samt Hunt 1989).

Det moderna engelska ordet för örtabok är *herbal*, känt sedan början av 1500-talet. Den tidigast tryckta boken om växter på engelska är en liten skrift (utan illustrationer) från 1525 som brukar kallas *Banckes's Herbal* (efter tryckaren). Den är ett kompilat från diverse medeltida källor.¹⁰ Den följdes av *The Grete Herball* (1526) och *The vertuose boke of Distyllacyon of al maner of Herbes* (1527), av vilka den förstnämnda är en magnifik volym på 170 foliosidor med ett stort antal, ehuru synnerligen bristfälliga, illustrationer (se Rydén 1984 och 1985). Såväl *Banckes's Herbal* som *The Grete Herball* blev mycket populära och utkom i flera upplagor under 1500-talet.

Dessa engelska herbals från tidigt 1500-tal är helt traditionella till sin karaktär, med växterna förtecknade i (någotsånär) alfabetisk ordning efter den latinska benämningen. I centrum står växternas praktiska användbarhet, särskilt den medicinska. Det största intresset ur vetenskaplig synpunkt erbjuder de inhemska växtnamnen, även om dessa i många fall endast är översättningar eller modifieringar av latinska eller grekisk-latinska benämningar.

Turner kom till Cambridge ungefär vid den tid då de tre ovan nämnda örtaböckerna publicerades. Det var vad som då fanns att tillgå av botaniska handböcker på engelska och den vetgirige ynglingen, med erfarenhet av fältstudier i sin hemtrakt, kände sig besviken och vilsekommen. I företalet till 1568 års upplaga av sin örtabok skriver han: »as yet there was no English herbal but one [*The Grete Herball*], all full of unlearned cacographies and falsely naming of herbes, and as then had neither Fuchsius, neither Matthioli, neither Tragus written of herbes in Latin».¹¹

Tanken att skriva ett herbal av högre kvalitet fick Turner troligen redan som student och den förstärktes under hans första exil, då han kom i kontakt med de kontinentala mästarna på området. Ursprungligen tycks han ha velat skriva en stor örtabok på latin (som han *de facto* arbetade på under sin första exil), vilket skulle ha gjort honom internationellt mer gångbar, men dessa intentioner övergavs till förmån för en på modersmålet. Den utkom i tre delar, 1551, 1562 och 1568. Den första, som endast omfattar bokstäverna A–F, trycktes i London, de båda andra i Köln (ett faktum som naturligtvis dämpade kännedomen om boken i England). Den sista utgåvan (1568) innefattar också en reviderad version av den första delen och ett omtryck av den andra.¹² Första delen är dedicerad till hertigen av Somerset, den tredje till drottning Elizabeth, som beskyddade Turner i det längsta. Turners intresse för växternas namn poängteras i titeln (1551): *A new Herball, wherein are conteyned the names of Herbes in Greke, Latin, Englysh, Duch Frenche, and in the Potecaries and Herbaries Latin, with the properties degrees and naturall places of the same*.¹³

I vilka avseenden skiljer sig Turners herbal från sina engelska föregångare? För det första är det försett med illustrationer – de flesta (ca 400) från Fuchs' *De historia stirpium* (1545) – av så hög kvalitet att läsaren med deras hjälp kan identifiera växterna. För det andra är beskrivningarna betydligt mer adekvata

Fig. 2. Titelsidan i Turners Herbal (1551).

och mer utförliga, t. ex. beträffande växtplatser och växtdetaljer, och i många fall byggda på självsyn (se t. ex. Jones 1988 s. 70 f. och 76 f.). Det mer eller mindre standardiserade utbudet av örtaboksväxter är utökat med arter ur den inhemska floran (t. ex. *Drosera*). Antalet gräs och halvgräs (liksom träd) är dock fortfarande litet. Förutom i växternas medicinska bruk – del tre behandlar särskilt »simples that belong unto Surgery» – ger oss också Turner inblickar i andra seder och traditioner förknippade med växter.¹⁴

Växtlokalerna är många liksom de folkliga växtnamnen. Kort sagt: via sin *Libellus* (1538) och sin *Names of Herbes* (1548), som båda kan karakteriseras som botaniskt-filologiska arbeten snarare än örtaböcker i traditionell mening, hade Turner i sin örtabok fört växtkunskapen ett gott stycke framåt. Dock måste vi hålla i minnet att dispositionen fortfarande i stort sett är alfabetisk, utan något spår av taxonomiskt tänkande i modern mening. Växterna behandlas traditionsenligt som individer, framför allt som *simples*,¹⁵ även om jämförelser ofta görs växter emellan, t. ex. beträffande strukturella detaljer (jfr Rydén 1984 s. 22). Turners växtböcker innehåller inga av de klassifice-

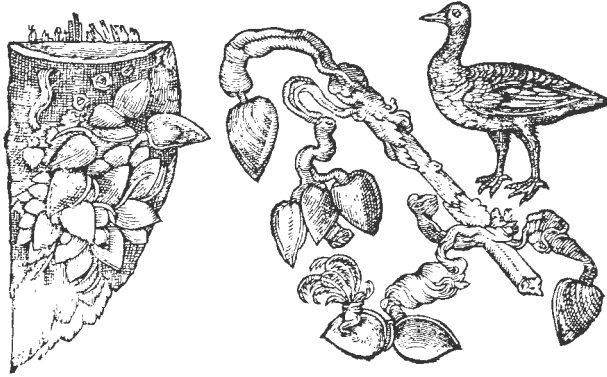

Fig. 3. *Prutgås och långhalsar hos Gerard 1633 (ed. Johnson). Från Hoeniger & Hoeniger 1969 (b).*

ringsförsök som vi finner hos samtida eller något senare utländska botanister som Bock, Valerius Cordus, Gessner, Lobelius och Cesalpino.

De gamla örtaböckerna är ju främst ett slags medicinska handböcker – om Turner som läkare och om tidens örtmediciner se Jones 1988 s. 96 ff. – där följaktligen identifieringen av växterna är viktig, vilket Turner mer än någon tidigare engelsk herbalist och botanist insåg genom att eftersträva exakthet i namngivning och beskrivning.

Turner försökte också genomsåda mytbildningarna kring växter, t. ex. vad gäller alrunan (*Mandragora*) med dess »människoliknande» rot. Prutgåsens ursprung i långhalsar (ett slags kräftdjur), beskrivet redan på krukor från antikens Kreta, verkar han dock, om än motvilligt, ha hållit fast vid.¹⁶ Likaså var han ett barn av sin tid i t. ex. sin tro att rågen under dåliga år kan omvandlas till blåklint, som förr växte ymnigt bland detta sädesslag.¹⁷

Turner och den engelska floran

Floran på de brittiska öarna, de »engelska» växternas topografi och geografi, är idag en av de bäst kända på jorden. Upprinnelsen till denna goda floristiska kännedom finner vi på 1500-talet, med namn som Turner, Gerard och flamländaren Lobelius som under lång tid vistades i England.¹⁸ Enstaka precisa lokaluppgifter om engelska växter, liksom uppgifter om lokala växt-namn, kan dock hittas ännu tidigare, t. ex. i dominikanermunken Henry Daniels (otryckta) arbeten från slutet av 1300-talet. Daniel meddelar bl. a. att tidlösan (*Colchicum autumnalis*) växer »in the West country of England in a mead [meadow] a little from Burton» och noterar att odörten »in some

countries [counties] is called Kex, in some countries Wodewhistel» (se Harvey 1981 och 1987). I sin trädgård i Stepney odlade han över 250 sorters växter. Och Daniel var naturligtvis inte den ende i det medeltida England med ett vaket och aktivt intresse för växterna och deras namn (se t. ex. Brodin 1950 s. 25).

William Turner är emellertid den förste engelsman som på ett konsekvent och utförligt sätt i skrift dokumenterat ett botaniskt intresse utöver den traditionella herbalistiken. En floristisk början görs redan i *Libellus* från 1538, där jag dock endast kunnat finna en enda precist lokaliserad växt, »Mercurialis», i Cambridge, »in horto aulae regiae», dvs. i trädgården vid King's College.¹⁹ Omkring 170 »arter» förtecknas, med ca 250 engelska beteckningar. Men det är *The Names of Herbes* som är det verkliga pionjärarbetet i den engelska växttopografins historia. Antalet mer eller mindre precisa växtlokaler är här över 50, varav de flesta hänför sig till hans nordhumbiska hembygd och till sydöstra England,²⁰ vartill kommer omkring 85 för växter påträffade av Turner i de länder han bodde i eller for igenom under sin landsflykt 1540–47 (se särskilt Jones 1988 och Raven 1947). Många av dessa växter hade han, som han betonar, aldrig sett i England, utom i vissa fall i trädgårdar. Detta gäller även arter som vi nu vet inte är några engelska rariteter, t. ex. hallon och liljekonvalj. Allt som allt nämner han i *Names* ca 520 arter, inhemska och utländska, med tillsammans omkring 750 engelska namn (former). Härtill kommer en mängd icke-engelska namn (se nedan under »Turner och växtnamnen»).

Många av de växter Turner nämner är »first records» för England i den meningen att de inte tidigare dokumenterats i skrift på ett identifierbart och verifierbart sätt. Siffran 300 har nämnts här (Nelson 1959).²¹ Frekvensangivelserna är talrika och varierande, alltifrån »groweth not in England» till »groweth in great plenty» (t. ex. tusensköna) eller »in every country [county]» (t. ex. bosyska). Ofta anmärker han, som påpekats ovan, att en växt endast förekommer i England som odlad i trädgårdar (t. ex. hasselört). Var växterna kan hittas (biotopangivelser) noteras mycket ofta, om än något osystematiskt. Så t. ex. meddelas att hästhoven »groweth by water sides, and in marish grounds» och att lommeörten växer »by high ways, almost in every place». Harsyran finner man »in woods about the roots and among bussches», kransborren »about towns and villages».

Ibland anser han det onödigt att anföra något om växtplatsen, exempelvis beträffande smultron: »Every man knoweth well enough, where strawberries grow». Något överraskande får vi veta att tallar »grow fairest in gardens». Och, konstaterar han, lärkrädet går högre upp i de mellaneuropeiska alperna än »the fir».

I örtaboken (1551–68) är lokalangivelserna ännu flera. De växtspecifika beskrivningarna är också ofta längre och mer precisa, även om i några fall

förhållandet är det motsatta. Som väntat ges också i örtaboken betydligt större utrymme åt växternas »krafter» och »dygder» än i arbetena från 1538 och 1548.

Turners botaniska mål var inte någon fullständig inventering av eller förteckning över sitt hemlands flora. Sådana ambitioner möter vi först hos 1600-talsbotanister som Thomas Johnson och John Ray.²² Turners information om växtplatser och växtlokaler får snarast ses som ett led i doktorernas, apotekarnas och den växtsökande »allmänhetens» behov av precisa uppgifter om i medicin och hushåll användbara örter. Men senare tiders floraförfattare har haft en hel del att hämta i Turners skrifter (se t. ex. Kent 1975). Och tack vare Turner fick den engelska botaniken tidigt en internationell dimension: den blev »from the start» en del av »the main stream of European botanical learning» (Stearn 1965 s. 9).

Turner och fåglarna

William Turner var som »naturalist» inte endast herbalist och botanist. Alltsedan ungdomen hade han också ett aktivt intresse för faunan, inte minst för fåglarna. Hans fågelintresse är främst manifesterat i den bok på latin, *Avium praecipuarum, quarum apud Plinium et Aristotelem mentio est, brevis & succincta historia*, som han publicerade i Köln 1544, med dedikation till prinsen av Wales, sedermera Edvard den sjätte.²³ Denna bok hade samma år föregåtts av en av Turner ombesörjd utgåva av holländaren Gisbertus Longolius' *Dialogus de avibus et earum nominibus* (Longolius hade avlidit året innan).

Turners fågelbok är, som titeln antyder, väsentligen en identifierande genomgång av fåglar nämnda av Plinius och Aristoteles. Men den ger också, i form av kommentarer till de olika avsnitten, många upplysningar om den engelska fågelfaunan på Turners tid, oftast baserade på personliga iakttagelser, och om samtida engelska namn på fåglar. Visserligen hade Laurence Andrew ett tjugotal år tidigare (ca 1521) låtit trycka *The Noble Lyfe & Natures of Man, of Bestes, Serpentys, Fowls & Fisshes* – ett i stort sett okritiskt kompilat som dock har ett visst intresse som »the earliest printed work in English that includes many pictures of animals» (Hoeniger & Hoeniger 1969 (a) s. 11) – men Turners verk är den första bok av en engelsman som är helt ägnad åt fåglar. Den är också som sagt en bok skriven med personlig erfarenhet och ej sällan, liksom hans botaniska arbeten, med en kritisk hållning till de klassiska auktorerna (jfr nedan).²⁴

Uppemot 40 fågelarter är för första gången nämnda av Turner som brittiska (Hoeniger & Hoeniger 1969 (a) s. 42). Beskrivningsföljden är traditionellt alfabetisk, men Turner visar bl. a. ett skärpt sinne för artspecifika karaktärer i fråga om utseende, boplats, bobyggande och föda. Bland ingående bobeskriv-

ningar kan nämnas de av gärdsmygens och rödhakens bon. Turners beskrivningsförmåga är både precis och medryckande. Om exempelvis strömstaren skriver han följande: »it is a little smaller than a starling, with the body wholly black, except for a white belly, and it has the tail comparatively short, the beak a little shorter than the kingfisher. Before a flight it dips repeatedly, after the manner of the kingfisher, and cries out as it flies; it is so like the kingfisher in voice that, if you did not see it, you would swear it was a kingfisher. I have observed it on the banks of streams not far from the sea-side, but nowhere else. It lives on little fishes, like the aforesaid kinds of kingfishers. I never saw its nest. The inhabitants of Morpeth, where I saw the bird, call it a water crow [crow]» (Evans 1903 s. 23).

Han minns kornknarren från fälten kring Morpeth och tornfalken i kyrktornet där. Skarven har han sett häcka »on seacliffs about the mouth of the Tyne river, and on lofty trees in Norfolk with the herons». Gladan, idag en raritet i England, noterar han som »abundant and remarkably rapacious»: »this kind is wont to snatch food out of children's hands, in our cities and towns». Om rördrommen har han föga gott att säga: »den är »most stupid» och »utters brayings like those of an ass». Och om fiskgjusen säger han att den är en fågel som är »much better known to-day to Englishmen than many who keep fish in stews would wish; for within a short time it bears off every fish». Han berättar också om folklig tro rörande fiskgjusen, som sägs paralysera fisken så att den vänder upp den vita buken och blir ett lätt byte för fågeln.²⁵ I andra fall är han mer kritisk, t. ex. då han vänder sig mot Aristoteles' påstående att rödhaken på vintern förvandlas till en rödstjärt. Inom vissa grupper, t. ex. sparvar och svalor, gör han klarare artdistinktioner än vad som tidigare publicerats.

Referenserna till iakttagelser på kontinenten är talrika, exempelvis till nötkråkan, som han sett i alperna, och till den vita storken, aldrig bofast i England – »a stork is nowhere to be seen, save as a captive, in our island». Tornfalken, som han ju iakttagit i sin hemstad Morpeth, hade även uppenbarat sig i Tyskland, bl. a. i Strassburg och Köln. Av den i England nu sällsynta törnskatan ger han en initierad och livfull beskrivning. Han hade visserligen endast sett den två gånger i England men »most frequently in Germany» (samtliga citat från Evans 1903).

Turners brev till Gessner om fiskar

Turners zoologiska intresse sträckte sig även till andra djurgrupper. Mest bekant härvidlag är hans brev på latin om engelska fiskarter, med lokaler, biotoper och namn, som han sände (från Weissenburg i Tyskland) till Conrad Gessner den 1 november 1557 och som denne publicerade i fjärde delen av

sin *Historiæ animalium* (1558). Även här bygger Turners uppgifter på iakttagelser från uppväxttiden i Morpeth och framåt. Brevet är översatt och kommenterat i *Archives of Natural History* 13 (1986).²⁶ Inte minst intressant är detta brev ur namnsynpunkt, både vad gäller inhemska engelska fisknamn, där han jämför namnsättningen i olika delar av landet, och kontinentala och jämförelser dem emellan. Torsken kallas, meddelar han, *keling* i norra England, i söder *cod* och i väster *helwel*. Och om t. ex. sandskaddan noterar han att »it is called a *dab* by the English, a *sandling* by the eastern Frisians. It is of an unpleasant taste, and as a result, is sold at a low price among Londoners».

Som framgår av hans texter, hade Turner för avsikt att skriva mer om såväl fåglar som fiskar, men därav blev intet. Fullbordandet av den stora örtaboken tog helt hans krafter i anspråk under de sista tio åren av hans liv.

Turner och det engelska språket

För ordnare och beskrivare av naturens mångfald är ett analyserande intresse för språket som ett precist förmedlande instrument inte bara naturligt utan nödvändigt. På detta är William Turner ett tidigt och gott exempel. Han värnade om sitt modersmål som förmedlare av kunskap till den »vanlige» läsaren och han samlade och slog vakt om de inhemska, folkliga benämningarna för växter, fåglar och fiskar.

Hans tidigaste naturalhistoriska arbeten, *Libellus* (1538) och fågelboken (1544), var visserligen på traditionellt manér på latin, men sina viktigaste botaniska verk, *The Names of Herbes* (1548) och *A new Herball* (1551–68), skrev han på modersmålet, liksom sina teologiska skrifter. För detta fick han kritik av samtida lärde. Hans relativa bortglömdhet under de kommande 200 åren får nog också, tillsammans med böckernas sällsynthet, tillskrivas det faktum att de var skrivna på ett på den tiden internationellt föga gångbart språk.

Men Turner var övertygad om modersmålets berättigande inte endast i naturalhistoriska sammanhang utan också i medicinska och teologiska. I företalet till sitt herball (1551) försvarar han användningen av modersmålet med att bl. a. säga att han först och främst skrev för sina landsmän och, frågar han, »how many surgeons and apothecaries are there in England, which can understand Pliny in Latin, or Galen and Dioscorides ... ?» Han skrev sitt herball på engelska för att förhindra att människor dog på grund av apotekarnas okunnighet i latin: »whether were it better, that many men should be killed, or the herball should be set out in English?»

Beträffande bruket av engelska i kyrkliga sammanhang säger han i *The Hunting of the Romish Wolf* (1554) på sitt drastiska och målade språk att »a priest who did not teach in English and who, therefore, did not warn his flock of the perils of this life, was like a watchman on the walls of Berwick who,

seeing the Scots approaching the town, shouted out ‘veniunt scoti’ instead of a warning in English».

Turners agerande var alls inte något unikt i 1500-talets England. En intensiv debatt pågick om latinets och engelskans roller i det vetenskapliga och teologiska språket – lärda ord (»inkhorn terms») gentemot inhemska termer (se t. ex. Johnson 1944 och McConchie 1988). Turner tillhörde värnarna av modersmålet. Han var också en nyskapare, främst vad gäller växternas namn.

Turner och växtnamnen

För att kunna hålla reda på mångfalden omkring oss måste vi ha »namn». Eller som William Turner uttrycker det (i örtaboken 1568): »For how can he be a good artificer [yrkesman] that neither knoweth the names of his tools, neither the tools themselves when he seeth [them]».

Växtnamn kan tillföras ett språk på olika sätt, t. ex. genom folkligt skapande. Kunskap om sådana namns födelse och livsprocesser kan lära oss mycket om vårt förhållande till tingen omkring oss. Men växtnamn kan också tillföras ett språk genom »lån» och översättningar från andra språk eller genom nyskapande av botanister och floraförfattare (se Rydén 1980). Nya arter upptäcks, i fält och i växtsystematikerns studerkammare, och nya namn behövs. Detta gällde inte minst för William Turner och hans kolleger i en tid med stora kunskapsexplosioner.

Turners roll som växtnamnsskapare är viktig – vad som är nytt eller gammalt här är dock en kinkig fråga särskilt med tanke på vår bristfälliga kunskap om den medeltida engelskans växtnamn (se Rydén 1984 och Hunt 1989) – men först något om Turners intresse för de folkliga växtnamnen i sitt hemland och i andra länder han kom i kontakt med.

Av de omkring ett halvt dussin explicit lokaliserade engelska växtnamnen i *Libellus* (1538) är de flesta från Turners hemtrakter i Northumberland, något enstaka från studentårens Cambridge. Det är namn för bl. a. blåklint, pestskräp, svärdslija och tusensköna. Ofta ges mer än ett engelskt namn, t. ex. vid »Acorum» (svärdslija), »Hippuris» (skavfräken) och »Oxys» (harsyra). Turners bekantskap med kontinentala namn var naturligtvis vid denna tid mycket begränsad, men något enstaka tyskt namn finns med, antagligen från Brunfels' örtabok (1530–36) som nämns i företalet till *Libellus*.

En intressant språklig detalj i *Libellus* är den stora mängd uttryck som används för att ange språkbrukare, dels allmänna beteckningar som »folk» (*vulgas*), »(vi) engelsmän» (*angli*), »alla», »på engelska» »på vårt språk», »idag», dels mer speciella som »(våra) lantmän» (*rustici*) och »(våra) kvinnor», dvs. de »herbwomen» som vanligen insamlade läkeörterna.

I *The Names of Herbes* (1548) förtecknas under latinska rubriker (i någotså-

mer the chylder vse to make Gar-
landes of the floure. It groweth
much amonge Rye: wherefore I
thynke, that good ry, in an cuell
and vnseasonable yere doth go out
of kynde in to thys weede.

The proper- ties of Blewbottell.

Blewbottell is of a cold
nature, for it sheweth no
token of hete in it: the
later wyrters hold that
thys herbe is good for the infla-
mation of the eyes, and other par-
tes, whiche are oute of tempze by
the meanes of an inflammation,
other properties haue I not read
that blewbottell should haue.

Fig. 4. Blåklint hos Turner 1551.

när alfabetisk ordning), mer eller mindre konsekvent, grekiska, engelska, tyska och franska namn, som vid »Abrotonum» (åbrodd): »Abrotonū is called in greke, Abrotonon, in englishe Sothernwod, in duche [German] Affrush, in frenche Aurnonne», eller som vid »Cyanus» (blåklint): »Cyanus is named in greke Cyanos, in english Blewbottel or a blewblaw, in duch Blaw Cornblowmē, in french Blaueole or blauet, the herbe groweth among the corne». Stundom anför han också, liksom i *Libellus*, namn använda av apotekare och/eller herbalister som vid »Caltha» (ringblomma): »Caltha is called of the Herbaries calendula, in englishe a Marygolde, in Duche Ringelbloumen, in frenche Soulsie».²⁷

I *Names* har antalet geografiskt specificerade engelska växtnamn mer än fördubblats.²⁸ Liksom i *Libellus* överväger uppgifterna från Northumberland och Cambridge-trakten. Ibland görs en jämförelse mellan ett allmänt namn och ett dialektalt, som vid »Carex» (starr): »Carex is called in english a Sege . . . it is called in Northumberlād Shearegrasse because it cutteth mennes hādes that touche it», eller mellan sydengelska och nordengelska namn som vid »Petasites» (pestskräp): »Petasites is called in the South partes of Englande a Butter bur, in the North, it is called about Morpeth Eldeus» [Eldens] (jfr Britten & Holland 1878–86 s. 167). Oftast anges dock dialektala namn eller namnformer utan explicit regional anknytning, som vid »Betula» (björk): »in

Fig. 5. Näckrosor hos Turner 1568. Från Hoeniger & Hoeniger 1969 (a).

englishe a birch tree or a birke tree» (nordlig form), eller vid »Auen» (havre): »in englishe Otes or hauer».

I stort sett är *Names* mer detaljrik än *Libellus* men inte i alla stycken. Så t. ex. är de varierande språkbrukarbeteckningarna för engelska namn i *Libellus* vanligen reducerade till »in English» i *Names*. Boken avslutas med två tillägg: ett med namn för »Herbes, wherof is no mention in any olde auncient wyter»²⁹ och ett som utgörs av »A table for the commune english names vsed nowe in al countreis [counties] of Englande».

En av Turners språkliga ambitioner var att förse varje växt med ett engelskt namn. Han lyckades inte därvidlag helt men han visar en beundransvärd ihärdighet och konsekvens. De flesta av de engelska namn som han anför är naturligtvis sådana som han kände till (jfr not 27), namn – åtminstone som Turner uppfattade dem – i »allmänt» eller »dialektalt» bruk. Men antalet av Turner kända namn stod inte i paritet med antalet anförda växter. Turners ambitioner fordrade nyskapande. Många av de engelska växtnamn som för första gången finns i tryckt form hos Turner tillhörde säkert en äldre tradition (jfr Hunt 1989), men i ett stort antal fall säger Turner explicit att han myntat namnet, ofta med en förklaring till namngivningen (se Jones 1988 s. 77 f.).³⁰ Flera av hans namnskapelser har överlevt fram till idag och blivit standardnamn eller riksnamn som *bittersweet* (besksöta), *hawkweed* (fibblor), *loosestrife* (lysing, fackelros), *soapwort* (såpnejlika) och *water plantain* (svalting), andra inte, som *chokeweed* (snyltrot), *pond-plantain* (gäddnate etc.) och *water waybread* (svalting).

Sammanfattning

Medeltidens folkliga växtkunskap var, åtminstone som den speglas i de skriftliga källorna, koncentrerad till växters nyttigheter i medicin och hushåll.³¹ Men naturligtvis har den vetgirigt iakttagande människan också alltid varit medveten om var växter växer liksom om deras skönhet (jfr här t. ex. blom-mor i illuminerade medeltida manuskript). Iakttagelser av detta slag finner vi exempelvis i den engelske munken Henry Daniels herbal från slutet av 1300-talet. Här finner vi också manifesterat ett intresse för folkliga växtnamn (med specificerad, lokal anknytning).

Ett mera systematiskt intresse i Västeuropa för växternas förekomst, för deras beskrivning och för deras rätta benämning är en produkt av 1500-talets kunskapsrenässans. Portalfiguren inom den engelska naturalhistorien är här William Turner, »the first influential British naturalist» (Wheeler et al. 1986 s. 291). Som övertygad protestant sökte han sanningen i de »ursprungliga» källorna och de klassiska naturalhistoriska skrifterna var utgångspunkten för hans analyser av naturen som han själv upptäckte och observerade den i sitt eget England och i de länder dit hans landsflykter förde honom.

Han botaniska pionjärinsats är trefaldig: för det första skrev han den första engelska örtaboken (herbal) – egentligen en handbok i örtkunskap för läke-konstens utövare – med vars hjälp i text och bild det gick att i de flesta fall identifiera växter, inhemska och utländska; för det andra upptäckte och beskrev han, ofta med angivande av precisa lokaler, en mängd arter i England som inte tidigare »offentliggjorts»; för det tredje berikade han tidens kunskaper om den utomengelska europeiska floran. Han är den förste som binder samman engelsk och kontinental växtkunskap. Och han var fullt medveten om skillnaderna mellan de gamla örtaböckernas »klassiska» flora och den i de trakter han själv kände till. Hans floristiska kunskaper var baserade på en omfattande självsyn i fält, en självsyn som gav honom inblickar i växters livsmiljöer och levnadsvillkor.

Intimt sammanhängande med Turners lidelse för den korrekta identifieringen och beskrivningen är hans intresse för växternas namn. Hans grundläggande ambition var här att finna ett adekvat inhemskt namn för varje »växtart». Var honom inget sådant namn bekant, myntade han ett, med hjälp av översättningar eller på annat sätt. Ofta anför han de folkliga namn han känner till, ej sällan i mer eller mindre precisa geografiska termer. Turner kan med visst fog kallas den förste engelske växtnamnsforskaren, eftersom hans intresse här inte inskränkte sig till att registrera namnen utan också innefattade kritiska, innovativa och komparativa aspekter. Hans *Names of Herbes* (1548) kan betraktas som det första växtnamnslexikonet på engelska. På grund av sin sällsynthet (men också på grund av att den var skriven på engelska) kom den

att bli föga känd i närmast kommande botanist- och språkforskargenerationer. För Linné och hans samtida torde den ha varit obekant.

Turners intresse för de engelska växtnamnen var ett led i hans allmänna intresse för modersmålet som kunskapsförmedlare. Detta gällde både naturalhistoriska och teologiska sammanhang. Med kraft och övertygelse försvarade han sig här mot tidens konservativa lärde.

Turner har kallats »The Father of English Botany». Denna hederstitel är adekvat om man håller i minnet att hans botaniska verksamhet, bortsett från hans insatser inom örtabokstraditionen, var begränsad till topografisk och deskriptiv floristik. Någon teoretisk nydanare var han inte. För den vetenskapliga taxonomin avslöjar han inget intresse i sina skrifter. Häri är han olik sin vän Conrad Gessner och något senare 1500-talskolleger som Lobelius och Cesalpino.

Men Turner hade inte bara ett, sedan barn- och ungdomsåren, lidelsefullt intresse för örterna. Han kan också kallas den engelska ornitologins fader. Hans fågelbok från 1544 (på latin) är visserligen baserad på arter nämnda hos Aristoteles och Plinius, men den innehåller en mängd personliga iakttagelser – observationer i fält – om den engelska (och kontinentala) fågelfaunan på Turners tid. Dessutom har den markanta spår av Turners namnintresse. Detsamma gäller hans brev till Conrad Gessner (1557) om engelska fiskar och deras benämningar.

William Turner är inte den förste engelsman vi känner till namnet med ett engagerat intresse för engelsk natur (jfr ovan och Thomas 1988 s. 55). Men han är den förste som vad angår engelsk flora och fauna har publicerat på självsyn baserade och kritiskt hållna framställningar, ofta i komparativa ramar. Hopflätad med intresset för den levande naturen – och för modersmålet – är hans lidelse för den rätta identifikationen, för den korrekta benämningen av den brokiga mångfalden i naturens riken.

Noter

1. I *Bibliotheca botanica* (1736) omnämner Linné Turner och hans »Historia plantarum Angliae» under »Descriptores ... Neglecti» (tillsammans med bl.a. Bock (Tragus), Brunfels och Ruel). Nomenklatoriskt är Turner ihågkommen genom släktet *Turnera*.
2. Turner är bl.a. nämnd av Bromelius (1694).
3. Om Gerard se t. ex. Jeffers 1967 och Rydén 1978, om Ray t. ex. Raven 1950 (1986), standardverket, och Baldwin 1986. Översikter av äldre engelsk botanik ges t. ex. i Arber 1986,

Gilmour & Walters 1962, Henrey 1975, Hoeniger & Hoeniger 1969 och Raven 1947 (jfr nedan).

4. Standardverket om Turner som naturvetare är Raven 1947. En ny, lättläst men pålitlig bok är Jones 1988 (med utförlig bibliografi). Av uppsatser om Turner kan här nämnas Chapman 1986 och Harrison 1954 (detaljer om hans fågelstudier). Om Turner i sin vetenskapliga samtid se också t. ex. Debus 1978, McLean 1972 och Reeds 1976. En synnerligen innehållsrik bok (med häpnadsväc-

kande detaljrikedom) om engelsk naturuppfattning 1500–1800 är Thomas 1983 (sv övers. 1988).

5. Stavningen är moderniserad. Detta gäller även citat i det följande från Turners verk (med undantag av växtnamnsцитat).

6. Om Turner som teolog se t. ex. Jones 1988 (med fullständig förteckning av hans teologiska skrifter).

7. Andra engelska 1500-talsnaturalister som stod i förbindelse med den märklige Gessner var John Caius och Thomas Penny (se Raven 1947).

8. Se t. ex. Jones 1988 s. 123 ff.

9. Se t. ex. Jones 1988 s. 113 ff. Turner rekommenderar rhenska och andra lätta viner (»small wines»). Vinboken utgavs 1941 i *Scholars' Facsimiles & Reprints* (New York).

10. Se t. ex. Brodin 1950 s. 26 ff. Boken utgavs 1941 i *Scholars' Facsimiles & Reprints* (New York).

11. Som Turner själv påpekar (bl. a. i företalet till första delen av örtaboken) fanns det dock samtida »doctors» med god kännedom om de läkande örterna (jfr här också Thomas 1988 s. 257). Det fanns alltså, som Stearn påpekar (Stearn 1975 s. 3), en inhemsk marknad för Turners böcker.

12. Sedan 1989 finns en faksimil-utgåva av den första delen (1551), med en modern version, noter, glossor och kommentarer. Se litteraturlistan under Chapman & Tweddle.

13. Jfr också företalet till första delen: »I have in this book taught the Latin name, the Greek, the English name, the Duch [German] and the French name, most commonly of every herb that I write of. I declare also the vertues of every herb, & show the place where I have seen it.»

14. Turner meddelar bl. a. att småpojkar i hans hemtrakter limmade sina pilar med slemmet från blåstjärnelökar och att pojkar i Morpeth på Johannes Döparens dag bar girlander av blåklint och klätt. Av ljung görs kvastar och tåg (*Juncus*) är bra för takbetäckning. För björken känner han inte till någon medicinsk användning men den är lämplig »for beating of stubborn boys, that either lie or will not learn».

15. Jfr Reeds 1976 s. 521: »Renaissance botanists commonly spoke of 'simples' when they wanted to suggest the medical uses of plants.»

16. Teorin förkastades dock tidigt, t. ex. av filosofen Albertus Magnus på 1200-talet (Thomas 1988 s. 96).

17. »It groweth much among Rye: wherefore

I think, that good rye, in an evil and unreasonable year, doth go out of kind into this weed.» Liknande »krafter» tillskrevs därrepe (*Lolium temulentum*): »Darnel groweth among the corn and the corn goeth out of kind into darnel.»

18. Lobelius' floristiska notiser om England finns t. ex. i hans och Pierre Penas *Stirpium adversaria nova* (1570–71). See Kent 1975.

19. Växten i fråga är, enligt Nelson 1959 s. 115, *Chenopodium bonus-henricus* (lungrot).

20. Se t. ex. Jones 1988 s. 67 f. och Raven 1947.

21. Jfr Stearn 1975 s. 5: »By 1600 about 500 species of British plants were known and described.» Hundra år senare hade siffran stigit till nästan det dubbla (Gilmour & Walters 1962 s. 14 och Stearn 1975 s. 10).

22. Den första engelska lokalfloren är den lista över växter på och omkring Hampstead Heath (London) som finns i Johnsons *Description* 1632 (Gilmour 1972 s. 3). En annan tidig engelsk lokalfloren är Rays över växter i och kring Cambridge (1660). De första egentliga riksfloren över England är Rays florer från 1670 och 1690 (med mer ofullgångna tidigare försök som Johnson 1634 och 1641 och How 1650). Den tredje upplagan av Rays *Synopsis* (1724) var Linnés huvudkälla vad beträffar den engelska floran (Stearn 1973 s. 4 och 1975 s. 10).

23. Boken är utgiven med översättning till modern engelska och med kommentarer av A. H. Evans 1903 (*Turner on Birds*).

24. Jfr Harrison 1954 s. 1: »For ornithology his work marks the end of the encyclopedists, the beginnings of modern science.» En märklig samtida fågelbok (med intressanta klassificeringsförsök) är Belon 1555 (se Hoeniger & Hoeniger 1969 (a) s. 49 f.). Den mest kända av tidiga engelska fågelböcker är Willughbys *Ornithology*, utg. 1678 av Ray.

25. I *Coriolanus* IV: 7 alluderar Shakespeare till denna legend: »I think he'll be to Rome / As is the osprey to the fish, who takes it / By sovereignty of nature.»

26. Se litteraturförteckningen under Wheeler. Turners anteckningar om fiskar uppmärksammades av Ray och »through Ray by Petrus Artedi in the *Ichthyologia* (1738)» (Wheeler et al. 1986 s. 304).

27. Ett problem som här måste lämnas obeaktat är Turners skriftliga växtnamnskällor. En källa var säkerligen det av Turner från botanisk synpunkt föraktade *Grete Herball* (se Rydén 1984 s. 56), en annan, troligen, Gessners

växtnamnslexikon från 1542 (jfr Wellisch 1975 s. 181). Jfr också Rydén 1985 s. 13.
 28. I Gerards herbal från 1597 finns ett 40-tal uppgifter om växtnamn från olika delar av England, främst Cheshire, Gerards födelsebygd, och Yorkshire (se Rydén 1978).
 29. Jfr Morton 1981 s. 150. En av dessa växter var tomat (Turners *balsam apple*).
 30. Växtnamnsförklaringar var en del av den gamla örtabokstraditionen (se Rydén 1984 s.

44). Vid nybildningar kändes sådana ordförklaringar särskilt angelägna som vid »Orobanche»: »It may be of his propertie called Chokeweede, because it destroyeth and cho-keth the herbes that it tyeth and claspeth wyth his roote.»

31. Om teoretiska aspekter på växternas struktur och fysiologiska funktioner under medeltiden se Eriksson 1969 s. 19 ff.

Litteratur

- Andrew, L. ca 1521. *The Noble Lyfe & Natures of Man, of Bestes, Serpentys, Fowles & Fisshes*. Antwerp (Facsimile ed., London 1954).
- Arber, A. 1986. *Herbals. Their Origin and Evolution*. 3rd ed. (with an introduction and annotations by William T. Stearn).
- Artedi, P. (1738) 1962. *Ichthyologia* (with an introduction by A. C. Wheeler). A facsimile ed. Weinheim.
- Ascham, R. 1545. *Toxophilus*. London. Omtryckt i W. A. Wright (ed.), *Roger Ascham, English Works*. Cambridge 1904 (1970).
- Baldwin, S. A. 1986. *John Ray (1627–1705). Essex Naturalist*. Witham (Essex).
- Banckes's *Herbal*. 1525. London. Scholars' Facsimiles & Reprints, New York 1941.
- Belon, P. 1555. *L'histoire de la nature des oyseaux*. Paris.
- Bierbaumer, P. 1975–79. *Der botanische Wortschatz des Altenglischen*. Frankfurt am Main.
- Britten, J. & R. Holland 1878–86. *A Dictionary of English Plant-Names*. London.
- Brodin, G. 1950. *Agnus Castus. A Middle English Herbal*. Uppsala.
- Bromelius, O. 1694. *Chloris gothica, seu catalogus stirpium circa Gothoburgum nascentium*. [Göteborg] (nytryck 1956).
- Brunfels, O. 1530–36. *Herbarum vivae eicones ad naturae imitationem*. Argentorati (Strassburg).
- Chapman, G. T. L. 1986. »William Turner of Morpeth, Northumberland (1508–1568)». *The Scottish Naturalist. A Journal of Scottish Natural History* 98, s. 11–27.
- Chapman, G. T. L. & M. N. Tweddle (eds.). 1989. *William Turner, A New Herbal*. Ashington (Northumberland).
- Debus, A. G. 1978. *Man and Nature in the Renaissance*. Cambridge.
- Eriksson, G. 1969. *Botanikens historia i Sverige intill år 1800*. Uppsala.
- Evans, A. H. 1903. *Turner on Birds*. Cambridge.
- Fuchs, L. 1542 & 1545. *De historia stirpium*. Basileae.
- Gerard, J. 1597. *The Herball or Generall Historie of Plantes*. London. (Facsimile ed., Amsterdam 1974). 2nd ed. 1633 (enlarged and amended by Th. Johnson).
- Gessner, C. 1542. *Catalogus plantarum latine, graece, germanice & gallice*. Tiguri (Zürich).
- Gessner, C. 1558. *Historiae animalium*. IV. Tiguri (Zürich).
- Gilmour, J. S. L. (ed.) 1972. *Thomas Johnson. Botanical Journeys in Kent & Hampstead*. Pittsburg (Pennsylvania).
- Gilmour, J. S. L. & M. Walters 1962. *Wild Flowers. Botanising in Britain*. 3rd ed. London.

- The Grete Herball*. 1526. London.
- Harrison, T. P. 1954. »William Turner. Naturalist and Priest». *University of Texas Studies in English* 33, s. 1–12.
- Harrison, T. P. & F. D. Hoeniger (eds.) 1972. *The Fowles of Heauen or History of Birdes by Edward Topsell*. Austin.
- Harvey, J. H. 1981. *Mediaeval Gardens*. Timber Press, Oregon.
- Harvey, J. H. 1987. »Henry Daniel. A Scientific Gardener of the Fourteenth Century». *Garden History* 15, s. 81–93.
- Henrey, B. 1975. *British Botanical and Horticultural Literature before 1800*. I. *The Sixteenth and Seventeenth Centuries. History and Bibliography*. London.
- Hoeniger, F. D. & J. F. M. Hoeniger 1969 (a). *The Development of Natural History in Tudor England*. Published by The Folger Shakespeare Library by The University Press of Virginia.
- Hoeniger, F. D. & J. F. M. Hoeniger 1969 (b). *The Growth of Natural History in Stuart England from Gerard to the Royal Society*. Published for The Folger Shakespeare Library by The University Press of Virginia.
- How, W. 1650. *Phytologia Britannica*. Londini.
- Hunt, T. 1989. *Plant Names of Medieval England*. Cambridge.
- Jeffers, R. H. 1967. *The Friends of John Gerard (1545–1612). Surgeon and Botanist*. Falls Village (Connecticut).
- Johnson, F. R. 1944. »Latin versus English: the Sixteenth-Century Debate over Scientific Terminology». *Studies in Philology* 41, s. 109–35.
- Johnson, Th. 1632. *Descriptio Itineris Plantarum ... in Agrum Cantianum, Anno Dom. 1632, et Enumeratio Plantarum in Ericeto Hampstediano locisque vicinis crescentium*. [London].
- Johnson, Th. 1634. *Mercurius Botanicus*. Londini.
- Johnson, Th. 1641. *Mercurii Botanici Pars Altera*. Londini.
- Jones, W. R. D. 1988. *William Turner. Tudor Naturalist, Physician and Divine*. London & New York.
- Kent, D. H. 1975. *The Historical Flora of Middlesex*. London.
- Linné, C. von 1736. *Bibliotheca botanica*. Amstelodami.
- Linné, C. von 1759. *Auctores botanici* (resp. Augustin Loo). Upsaliae. Översatt från latinet av T. Fredbärj och A. Boerman (Valda avhandlingar av Carl von Linné i översättning utgivna av Svenska Linné-Sällskapet, N:r 63, 1973).
- Lobelius (de l'Obel), M. & P. Pena 1570–71. *Stirpium adversaria nova*. Londini.
- McConchie, R. W. 1988. »'It Hurteth Memorie and Hindreth Learning'. Attitudes to the Use of the Vernacular in Sixteenth Century English Medical Writings». *Studia Anglica Posnaniensia* 21, s. 53–67.
- McLean, A. 1972. *Humanism and the Rise of Science in Tudor England*. London.
- Morton, A. G. 1981. *History of Botanical Science*. London.
- Nelson, G. A. 1959. »William Turner's Contribution to the First Records of British Plants». *Proceedings of the Leeds Philological and Literary Society (Scientific Section)* 8, s. 109–38.
- Raven, C. E. 1947. *English Naturalists from Neckam to Ray*. Cambridge.
- Raven, C. E. 1950. *John Ray, Naturalist. His Life and Works*. 2nd ed. Cambridge (reprinted, with an introduction by S. M. Walters, Cambridge 1986).
- Ray, J. 1660. *Catalogus plantarum circa Cantabrigiam nascentium*. Cantabrigiae (translated and edited by A. H. Ewen and C. T. Prime 1975).
- Ray, J. 1670. *Catalogus plantarum Angliae et insularum adjacentium*. Londini.
- Ray, J. 1678 (se Willughby)

- Ray, J. 1690. *Synopsis methodica stirpium britannicarum*. Londini 3rd ed. 1724 (jfr Stearn 1973).
- Reeds, K. M. 1976. »Renaissance Humanism and Botany». *Annals of Science* 33, s. 519–42.
- Rydén, M. 1978. »The English Plant Names in Gerard's *Herball* (1597)». I: *Studies in English Philology, Linguistics and Literature Presented to Alarik Rynell 7 March 1978* (s. 142–50). Stockholm.
- Rydén, M. 1980. »Växtnamnsforskning – något om dess historia, problem och metoder». *Svensk botanisk tidskrift* 74, s. 425–36.
- Rydén, M. 1984. *The English Plant Names in The Grete Herball (1526)*. Stockholm.
- Rydén, M. 1985. »Antedatings and Additions for OED from *The vertuose boke of Distyllacyon of the waters of all maner of Herbes* (1527)». *Notes and Queries* 32, s. 12–14.
- Rydén, M. 1989. »Two Old English Names for Orchids». I: *Essays on English Language in Honour of Bertil Sundby* (s. 277–88). Bergen.
- Stearn, W. T. (ed.) 1965. William Turner, *Libellus* and *The Names of Herbes*. Ray Society facsimiles. London.
- Stearn, W. T. (ed.) 1973. John Ray, *Synopsis methodica stirpium britannicarum*. Editio tertia 1724. Carl Linnaeus, *Flora anglica*, 1754 – 1759. Ray Society facsimiles. London.
- Stearn, W. T. 1975. »History of the British Contribution to the Study of the European Flora». I: S. M. Walters (ed.), *European Floristic and Taxonomic Studies, Conference Report* (s. 1–17). Cambridge.
- Thomas, K. 1983. *Man and the Natural World*. New York. Svensk översättning (med förord av Gunnar Broberg), Stockholm 1988.
- Turner, W. 1538. *Libellus de re herbaria novus*. Londini (för nytryck se under Stearn 1965).
- Turner, W. 1544. *Avium praecipuarum, quarum apud Plinium et Aristotelem mentio est, brevis & succincta historia*. Colon (för nytryck se under Evans 1903).
- Turner, W. 1548. *The names of herbes in Greke, Latin, Englishe, Duche & Frenche wyth the commune names that Herbaries and Apotecaries vse*. London (för nytryck se under Stearn 1965).
- Turner, W. 1551. *A new Herball* (Part I). London (för nytryck se under Chapman & Tweddle 1989).
- Turner, W. 1562. *The seconde parte of William Turner's herball*. Colon.
- Turner, W. 1568. *The first and seconde partes of the Herbal of William Turner Doctor in Physick, lately ouersene, corrected and enlarged with the Thirde parte, lately gathered . . . Here unto is ioyned also a Booke of the Bath . . .* Colon.
- Turner, W. 1568. *A new Boke of the natures and properties of all Wines that are commonly used here in England . . .* London. Scholars' Facsimiles & Reprints, New York 1941. För övriga arbeten av Turner se Jones 1988 s. 208 f.
- The vertuose boke of Distyllacyon of the waters of all maner of Herbes*. 1527. London (Facsimile ed., Amsterdam 1973).
- Wellisch, H. 1975. »Conrad Gessner: a Bio-Bibliography». *Journal of the Society for the Bibliography of Natural History* 7, s. 151–247.
- Wheeler, A. et al. 1986. »William Turner's (c 1508–1568) Notes on Fishes in his Letter to Conrad Gessner». *Archives of Natural History* 13, s. 291–305.
- Willughby, F. 1678. *Ornithology (Ornithologiae libri tres)*. Translated and edited by John Ray. London.

Summary:

WILLIAM TURNER – A PIONEER IN ENGLISH NATURAL HISTORY

By

MATS RYDÉN

A truly systematic interest in plants, beyond the study of plants for utilitarian purposes, in Western Europe is a product of the Renaissance. The pioneer in England here was William Turner. He was born at Morpeth, Northumberland, around 1510 and died in London in 1568. He studied medicine, theology and Greek at Cambridge and became an ardent and uncompromising Protestant, which brought him into exile twice, in 1540 and in 1553. In all, he spent some twelve years on the Continent, where he travelled extensively and met some of the most influential botanists and naturalists of the day, among others Luca Ghini and Conrad Gessner (with whom he formed a close friendship). He obtained an M.D. at either Ferrara or Bologna. His exiles proved of inestimable value to his scientific work and he became the first to act as a link between British and European botanical learning. He was appointed Dean of Wells (Somerset) in 1551—he was a preacher of considerable fame—a post he had to relinquish in the mid-1560s largely due to his contempt for clerical clothing and ritual. His final years were spent in London.

Turner's achievements as a botanist are basically threefold: (1) he produced the first English herbal (1551–68), lavishly illustrated with, chiefly, woodcuts from Fuchs's *De historia stirpium*, with the aid of which it was in most cases possible to identify the plants treated, native and foreign, (2) he discovered and described (often supplying precise habitats and localities) a great many plants hitherto officially unknown as British, and (3) he enhanced significantly the knowledge of the European flora. Unlike some of his European colleagues, he does not however reveal in his works any interest in the relationship and classification of plants. In that respect he remained a traditional herbalist.

As a naturalist, Turner was not only a botanist. He was also an ornithologist and his *Avium praecipuarum . . . brevis & succincta historia* (published at Cologne in 1544) is the first book solely devoted to birds written by an Englishman. It is a list of birds mentioned in Pliny and Aristotle, with commentaries by Turner appended to most of the extracts. The descriptions supplied—adding substantially to the contemporary knowledge of British and European birds—are, as in his botanical works, often drawn from personal, firsthand observations and experience. His interest in natural history also included fishes, especially their distribution and naming, displayed in a letter (in Latin) to Conrad Gessner (published by Gessner in 1558).

Intimately linked with Turner's botanical and zoological interests (which also included social beliefs and customs), with his concern for precise description and accurate identification, was his passion for his mother tongue—he defended forcefully the use of English in scientific and ecclesiastical contexts—and for the correct naming of plants and animals. Moreover, he evinced a marked interest in the regional variations of nomenclature, both in England and in the countries where his exiles brought him. Pioneering botanical works here are his *Libellus de re herbaria novus* (1538) and *The Names of Herbes* (1548). One of his ambitions was to supply each plant with an English name. To fill a nomenclatural gap or to improve nomenclature he often coined a name

or translated a foreign name. His descriptions of plants are in many cases coupled with discussion of their names. Not a few of his plant names, for instance *bittersweet* (*Solanum dulcamara*) and *water plantain* (*Alisma*), have passed permanently, as standard names, into the language.

Throughout his life Turner practised as a physician. His medical works include a treatise on baths and one on (mainly) the medicinal uses of wines. His literary activities also comprised a great number of theological books and pamphlets.

William Turner was pre-eminent among Tudor naturalists and, as a humanist naturalist, a true representative of his age. He was a figure of European repute, bringing international and comparative dimensions to his observations and descriptions.

Författarens adress: Professor Mats Rydén, Tjudervägen 15, S-756 47 Uppsala

BENGT LÖFSTEDT

Zum Latein von Linnés Dissertationen

In einem Aufsatz in SLÅ 1986–87 S. 119 ff. habe ich Linnés Latein untersucht. Unberücksichtigt blieben dabei die unter Linnés Präsidium gedruckten und verteidigten Dissertationen, weil es m. E. unsicher ist, ob sie alle vollständig von Linné geschrieben sind. In diesem Aufsatz soll das Latein dieser Dissertationen näher untersucht werden. Anhangsweise werde ich zu der Frage der Autorschaft der Dissertationen Stellung nehmen.

Die folgenden Editionen der *Amoenitates Academicae* wurden benutzt: Bd. 1, Stockholm und Leipzig 1749; Bd. 2, Stockholm 1751; Bd. 3, Stockholm 1756; Bd. 4, Stockholm 1759; Bd. 5, Stockholm 1760; Bd. 6, Stockholm 1763; Bd. 7, Stockholm 1769; Bd. 8, Erlangen 1785; Bd. 9, Erlangen 1785. – Zitiert wird nach Band und Seite.

Orthographie

3,80 *in vervectis lini*; 3,86. *Vervectum* steht für *vervactum* 'Brachacker'.

Formenlehre

1,20 *certae* (statt *certi*) *incolae* (Nom. Plur.); 2,280 *nullae aliae cryptogamistae* (Dat. Sing.). – 1,368 wird *humus* als Mask. behandelt (vgl. ThLL¹ 6: 3,3121,56 ff.; u. a. in der *Vetus Latina*), 5,236 *pulmo* als Fem., 4,553 *gentes* als Mask. (vgl. Verf., *Arctos* 8 [1974], 85, *Archivum Latinitatis medii aevi* 40 [1977], 163, *Cuadernos de filología clásica* 10 [1976], 276), 7,415 *facies* und 9,75 *vires* als Mask.; allerdings kann es sich um Druckfehler handeln. – Bei der Schreibung *fructus carnosus* (Akk. Plur.) 3,350 liegt mechanische Angleichung der Endungen vor (vgl. Verf., *Arctos* 8,84, *Glotta* 54 [1976], 123, *Speculum* 57 [1982], 151 und in der Edition des Beatus von Liébana im Corp. Christ. cont. med. 59 S. VII); ähnlich ist 5,63 *in granariis duplicis* (für *-ibus*)². – Der seltene Gen. *vis* (F. Neue & C. Wagener, *Formenlehre der lateinischen Sprache* 1,743) begegnet 2,185 und 6,382. Zum Gen. *virus* statt *viri* (aus *virus*) 6,205 verzeichnen dagegen Neue & Wagener keine Parallelen. – Der Gen. Plur. *peduum* 3,169 wird durch *manuum* zu erklären sein. – Der Komparativ *penitius* steht 8,223. – Die Form *quatuorginta* 1,299 statt *quadraginta* ist

leicht verständlich. – Für die Adverbformen *extrinsece* 1,49. 463 und *intrinsece* 2,81 und 3,134 finden sich im ThLL keine Parallelen, aber im Mittellatein kommen sie vor: *extrinsece* begegnet bei Albert. M., *summa theol.* I 4,19,4 (ed. Borgnet Bd. 31 S. 131 b,28); Hugo Trimb. registr. 211 a. 1280; Thadd. Florent. cons. 179,3 (ed. Nardi S. 235); *intrinsece*: Albert. M., sent. 1,2,18 (Bd. 25 S. 76 a,24. 26); Hugo Trimb. registr. 210; Richard. Angl. correct. 1 S. 385,26³.

S. 124 meines Linnéaufsatzes wird bemerkt, dass in Linnés gedruckten Schriften morphologische Schnitzer ganz selten sind. Die Morphologie der Dissertationen ist insgesamt etwas schlechter.

Syntax

3,455 *acus . . . diversae sunt magnitudinis vel parvitate insectorum*; der Gebrauch des Ablativs *parvitate* statt des Genitivs ist durch das folgende *insectorum* veranlasst.

5,350 habe ich einen Beleg für den Accusativus absolutus notiert: *aedes relictas pereunt* (scil. *corallia*).

Der bei Linné belegte Dativus agentis (s. meinen Aufsatz 125) findet sich mehrmals in den Dissertationen, z. B. 5,125 *nobis vocatur*. – Eigenartig ist der Gebrauch des Dativs od. Ablativs statt des Genitivs an der folgenden Stelle: 5,357 *icones . . . quibus non mediocrem copiam vidi*.

6,365 *Per tria Regna Naturae iter faciens, e longinquo offendi oculos materia . . . conspicua*. Für diese Konstruktion von *offendere* kenne ich keine Parallelen.

A. O. 125 de auch die Konstruktion 14. *quovis die* 'jeden 14. Tag' belegt. Parallelen finden sich in unseren Texten: 4,177 *quarto quovis anno*; 5,144 *quovis sexhorio*; 7,30 *tertio quovis anno*.

Man wusste nicht, dass die Einzahl der Distributiva *singuli* heisst: 5,10 *unum vel forte bina indusia*; 143 *una, binae vel plures spicae*.

Im erwähnten Aufsatz 124 bespreche ich auch den Gebrauch des Genitivs des Gerundiums statt eines Infinitivs oder einer Konstruktion mit *ad* + Gerundium; aus den Dissertationen notiere ich 1,554 *inpellit . . . homines . . . adspiciendi atque admirandi*. Vgl. noch den folgenden Beleg für den Genitiv des Gerundivums in finaler Bedeutung: 7,305 *Dubia omnino radicis huius vis est, experimenti tamen instituendi ergo adferre liceat, quid in mentem venerit suspicari*; vgl. Hofmann & Szantyr, Lateinische Syntax (1965) 75.

Die bei Linné mehrfach zu belegende Verwendung von *quam primum* als Konjunktion (s. Verf., a. O. 125) findet sich mehrmals: 1,356. 367; 2,38. 165; 4,508; 9,10. 132.

Adeo(que) für *ideo(que)* wurde in meinem Linnéaufsatz mehrmals belegt (S.

126). Auch in den Dissertationen gibt es viele Belege: 1,425. 438. 452; 2,131; 4,155. 177. 201. 419. 423; usw.

Unten wird der Gebrauch von *ne quidem* statt *ne ... quidem* besprochen. Auch *ne* (ohne *quidem*) wird im Sinne von 'nicht einmal' gebraucht: 5,20 *nomina ... adeo familiaria sunt, ut ne tironem, qui rudimenta medicinae tantum didicit, lateant*. Derselbe Sprachgebrauch findet sich bei Linné, s. meinen Aufsatz 125.

Ganz unklassisch ist die folgende Konstruktion mit *quin*: 8,281 *non possum non quin ... laude ... ornem* (statt *non possum quin ornem* oder *non possum non ornare*); ähnlich 9,172.

Merkwürdig ist 9,147 *notum enim est, quam quod notissimum*, was bedeuten muss: ... 'ja ganz wohlbekannt'; ich kenne keine Parallelen zu dieser Verwendung von *quam quod* statt *immo*.

Zu *quod* vor einem Superlativ statt *quam* vgl. dieselbe Verwendung von *ut* 9,295 *ut plurimum*.

Ein interessanter verbaler Pleonasmus begegnet 8,158 *observamus ... illud pulvere obductum cerni*. Eine pleonastische Negation haben wir 9,288 *nullus vix*.

„Noch seltener ist *-ne* hinter Konjunktionen und hinter fragenden bzw. ausrufenden Pronomina wie Plaut. Trin. 1095 *qualine amico mea commendavi bona! ...*; in Prosa ist dies höchst selten und wohl nur in indirekter Frage belegt ...“, Hofmann & Szantyr a. O. 461. Aus den Dissertationen habe ich einen Beleg notiert: 2,62 *Quot enim et qualia ne praestiterint Physici circa electricitatem ...?*

In der Zeitschrift Orpheus 9 (1988), 369 ff., habe ich Belege für den Ausdruck *vix ac ne vix quidem* aus Linné gegeben. In den Dissertationen kommt diese Wendung mehrmals vor: 1,173. 213; 4,51. 260. 298; 7,82. 172; usw.

Häufig ist die Verwendung von *qua* im Sinne von 'betreffs': 1,379 *semina ... valde dissimilia, tam qua figuram, quam magnitudinem*; 421 *plantae, quae genere conveniebant, qua vires etiam coinciderent*; 481 *qua figuram congruit cum nitro illo cubico*; 2,61 *nesciit, an animalia vel vegetabilia essent haec ipsa, qua maximum eorum numerum, dicenda*; 4,213 *qua rationem*; 216 *qua partem* 'teilweise'; 218 *qua effectum*; 353 *qua partem*; 426 *qua maximam partem*; 7,176. 231. 295; usw. *Qua* wird hier statt *quoad* gebraucht; schon von Hofmann & Szantyr a. o. 655 wird bemerkt, dass für *quoad* in Inschriften und Handschriften gelegentlich *quod* und *quad* eintreten. Diese Verwendung von *qua* kennen sie aber nicht, und auch nicht den durch eine Vermischung von *quoad* und *quod* leicht erklärlichen Gebrauch von *quod ad* im selben Sinne: 2,60 *concentum ... invenimus inter partes quadrupedum, quod ad caput, os ...*; 5,29 *maximam quod ad partem*; ebenso 7,181. 6,64 steht in der Tat *quoad maximam partem*, aber 65 heisst es *qua mores* und 73 *qua colorem candidi*. Nicht nur als Präposition wird

qua statt *quoad* gebraucht, sondern auch als Konjunktion: 7,218 *qua sensibus et experimentis chemicis perspicere potest*.

Suezismen

In meinem Aufsatz über Linnés Latein 122 f. gebe ich einige Beispiele für Suezismen in Linnés Latein. Sowohl dort als auch anderswo (Maia 33 [1981], 46)⁴ habe ich hervorgehoben, dass bei derartigen Untersuchungen die grösste Vorsicht vonnöten ist, da das Humanisten- und Neulatein in verschiedenen europäischen Ländern ähnlich war. Einige der a. O. aus Linné notierten Suezismen kommen auch in den Dissertationen vor, z. B. *sic dictus* 'sogenannt' 1,464 f.; 7,175.218; 9,102 usw.⁵; *fugitivis oculis* (od. *fugitivo oculo*) 1,543; 2,44; 4,511; 5,112; *datur* (und *dantur*) 'es gibt' ist häufig, z. B. 4,423; 8,13. 205; 9,117.

Ich notiere noch: *simul sumpti* 'insgesamt' (schwed. 'tillsammantagna'; auch bei Olaus Magnus, s. Maia a. O.) 4,416; 5,94; 7,134. 177. Das Zusammenschreiben von *ne quidem* 8,179 *ut ... ne quidem prae dolore per duo minuta pedes in quiete tenere (posset)* (ähnlich 5,240) mag durch das schwedische 'inte ens' veranlasst sein. *Plus plusque* 'mer och mer' 'mehr und mehr' 5,15, *et sic porro* 'och så vidare', 'und so weiter' 1,469; 2,21; 4,374; 6,25, *duodecim ad sedecim* 'tolv till sexton', 'zwölf bis sechzehn' 3,102 (ähnlich 3,122), *sequenti modo* 'på följande sätt', 'in der folgenden Weise' 4,159. 203, *omnes ac (et) singuli* 'alla och envar' 1,197 und 9,65, *ad partem* statt *ex parte* od. *partim* 'till en del' 9,99, *una vel altera dosis* 'en eller annan dos' (klat. *aliqua*) 8,298 und andere unklassische Ausdrücke mögen durch die schwedischen Entsprechungen veranlasst sein, da aber gleichartige Ausdrücke in anderen europäischen Sprachen vorkommen, bleibt in den einzelnen Fällen die Frage, ob Suezismus vorliegt oder nicht, schwer zu beantworten. Dasselbe gilt für Konstruktionen wie den Gebrauch eines Relativsatzes mit Beziehung auf einen Superlativ, z. B. 4,231 *maximum, quod orbis umquam viderit, museum*; 8,59 *Erica altissima, quam in Suecia vidimus, exsurgit* (ähnlich 5,94); Cicero hätte natürlich den Superlativ in den Relativsatz hereingezogen: ... *quod viderit maximum, quam vidimus altissimam*, aber in den modernen Sprachen haben ja die in den Dissertationen gebrauchten Ausdrücke ihre Entsprechungen⁶. Vgl. noch *verbo* statt *brevi* 'med ett ord', 'mit einem Wort' 1,347. 506; 4,68. 378; 7,248 *verbo ut omnia complectar*, und die sprichwörtlichen *ne aquam, quod aiunt, trans flumen quaerat* 'för att inte gå över ån efter vatten', 'um nicht über den Strom nach Wasser zu gehen' 5,300 und *incolas ... sola cute ossibusque consistere crederes* '... bara bestå av skinn och ben', 'nur aus Haut und Knochen bestehen' 9,283. Ob das im ThLL unbelegte und mir aus dem Mittellatein unbekannte *curto tempore* 4,371 durch 'kort tid', 'kurze Zeit' veranlasst wurde?

7,280 wird *obvertere* im Sinne von ‘invända’, ‘einwenden’ verwendet; die Wörterbücher von DuCange⁷ und Blatt⁸ verzeichnen keine Parallelen, und im ThLL 9: 2,313,83 ff. werden zwei Beispiele angeführt, und zwar aus Tertulian und Rufin; der letztgenannte Beleg lautet: *huic ... moleste persistenti obvertimus et nos illud, quod ... propheta dicit*; da man nicht annehmen kann, dass der Verfasser der Dissertation diese zwei Stellen kannte, liegt die Vermutung nahe, dass dieser Gebrauch von *obvertere* durch schwed. ‘invända’, ‘einwenden’ veranlasst wurde. Der Ausdruck *noctes ferreae dictae* 4,228 ist eine wörtliche Übersetzung des schwed. ‘järnnätter’ (‘Frostnächte’); warum sie 6,372 *noctes plumbeae* heißen, bleibt unklar.

Zum Wortschatz

Einzelne Wörter und Ausdrücke

Antice. 4,45. 48; 6,225 begegnet *antice* als ein Adverb ‘vorn’. Das Adjektiv *anticus* ist im Mlat. Wb. belegt, und es ist natürlich nach *posticus* gebildet (das Adverb *postice* steht 4,48).

Aspergillum ‘Quirl’ 7,380. Dasselbe Wort im Sinne von ‘Weihwasserwedel’ findet sich bei Luther, s. Verf., Vetenskaps societeten i Lund, Årsbok 1983 S. 31.

Audire. In meinem Aufsatz über Linnés Sprache 129 habe ich *audire* im Sinne von ‘genannt werden’ belegt. In den Dissertationen gibt es mehrere Belege: 1,65; 3,199; 9,180 usw. Bisweilen wird es wie ein passivisches Verb mit dem Dativus agentis konstruiert: 2,109 *ipsis Mungos audit*; 4,191 *Quadrupedia nobis audiunt perfectiora*; s. weiter ThLL 2, 1291,48 f. und Verf., Corp. Christ., cont. med. 59 S. XVIII.

Denasci ‘sterben’. 6,36 *Natis omnibus denascendum est*. Das Partizip *denatus* ‘tot’ belege ich bei Linné, s. meinen Aufsatz S. 133.

Drasticus. 3,66 (v. J. 1752) *Elaterium, quod drasticum quidem est*; 4,32 (a. 1753); 5,158 und 159 (a. 1758). In sämtlichen Fällen wird das Wort mit bezug auf Arznei gebraucht. H. Schulz, Deutsches Fremdwörterbuch 1,157 f. belegt lat. *drastica* seit 1783; von E. Hellquist, Svensk etymologisk ordbok s. v. und SAOB s. v. wird das Wort im Schwedischen erst seit 1768 belegt. Unsere Belege sind also älter. A. Bartal, Glossarium mediae et infimae Latinitatis regni Hungariae (Leipzig 1901) s. v. verzeichnet einige undatierte Belege.

Exacinare ‘entkernen’. 1,522 *baccae exacinatae coquuntur*. Das Verb ist natürlich eine Ableitung aus *acinus* in der Bedeutung ‘Kern’, ‘Stein’ (einer Frucht); im klassischen Latein bedeutet *acinus* ‘Beere’, aber später nahm es den Sinn ‘Kern’ an, s. DuCanges Wörterbuch s. v. sowie J. Balbus, Catholicon (Mainz 1460; Neudruck 1971) s. v. Das Verb *exacinare* wird von DuCange 1622 belegt.

Extus ‘aussen’ 4,198; 7,25. Diese Konträrbildung von *intus* begegnet auch bei Linné, s. meinen Aufsatz 129.

Ingrediens, ingredientia. Nach Schulz, Deutsches Fremdwörterbuch s.v. *Ingredienz* kommt lat. *ingredientia* als ein Substantiv seit dem 16. Jh. vor; späte Belege finden sich bei Bartal a. O., und auch in unseren Texten begegnet dieses Substantiv: 9,203. Daneben wurde es aber auch als ein Partizip gebraucht: 4,64 *Res herbaria, a pluribus quidem incepta, a nemine vero ad umbilicum perducta est; obstat enim partium, eandem ingredientium, multitudo*; hier bedeutet *ingredientium* ‘die darin enthalten sind’, aber man versteht, wie sich aus einer solchen Verwendung des Partizips *ingrediens* das substantivierte *ingredientia* ‘Ingredienzen’ entwickeln konnte.

Ludere im übertragenen Sinne. 9,178 *cum infido ... hoc remedio non esse ludendum*. Da sich schon im Latein Ansätze zu diesem übertragenen Sinne von *ludere* finden (ThLL 7:2,1778,11 ff.), braucht man wohl nicht Einfluss durch moderne Sprachen (schwed. *leka med något*) anzunehmen.

Non obstante quod ‘obgleich’ 5,27. Diese Konjunktion begegnet u. a. auch bei Luther, s. Verf., Vetenskapssocieteten i Lund, Årsbok 1985, S. 31 (frz. *nonobstant que*).

Per consequens ‘folgich’ wurde in meinem Linnéaufsatz 130 belegt. Auch in den Dissertationen finden sich Belege: 1,350. 450; 2,96. 97; 8,14.

Primum ver für *ver* 7,168. Auch bei Linné, s. meinen Aufsatz 130.

Subtilizare ‘zersetzen’. 6,181 *particulae ... subtilisatae*. In derselben Bedeutung begegnet im Mittellatein das Wort *subtiliare*, s. Verf., Arctos 20 (1986), 96; Acta Classica 30 (1987), 80; Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Uppsala, Årsbok 1985, S. 135.

Totius ‘omnino’. 5,235 *Antennae ... filiformes, quibus eadem fere totius est crassities*. Hier scheint *totius* adverbial im Sinne von *omnino* gebraucht zu sein. Einige mittellateinische Belege für diese Verwendung des Wortes verzeichnen J. Gil und ich in den Cuadernos de filología clásica 10 (1976), 281 f.

Von Linné neugebildete Termini

In meinem Aufsatz ‘Zu Linnés Latein’ 127, zitiere ich ein paar Stellen aus Linnés ‘Vita’, wo er von ihm geschaffene Termini aufzählt. In den Dissertationen ist von dieser seiner wissenschaftlichen Leistung mehrfach die Rede: 2,183 *non multos solum terminos vagos propriis sedibus alligavit, ut Perianthium, Antheram, Stylum, Conceptaculum, Soliquam, Legumen, Pomum, Petiolum, Pedunculum, Scapum, Aculeum, Spinam et totum Systema Foliorum; verum etiam plane novas partes novosque terminos introduxit, ut Involucrum, Corollam, Nectarium, Limbum, Filamentum, Germen, Stigma, Drupam, Stipulam, Fulcra*.

6,313 Anm. *Nova auctoris vocabula erant Nectarium, Stigma, Germen, Drupa,*

Bractea, Scapus, Arillus, Cyma, Stipula. Minus usitata Filamentum, Anthera, Stylus, Pericarpium, Perianthium, Spatha. Distincta vero antea synonyma Petiolus et Pedunculus, Siliqua et Legumen.

7,142 *Palpi primum ab Domino Praeside dicti* (in einer Dissertation über 'Fundamenta entomologiae'; daraus auch die folgenden Termini:)

145 *Stigmata, terminus a Domino Praeside recenter introductus.*

146 *Halteres, a Domino Praeside introducta voce.*

150 *Imago tertius est status; hoc nomen a Domino Praeside . . . est inditum.*

157 *Papiliones aliter per nomina dividuntur in Equites, Heliconios, Danaos, Nymphales et Plebejos . . . Nomina equitum igitur ob similitudinem ex Historia Trojana mutuatus est . . . Praeses.*

Vgl. noch die Dissertatio Johannes Elmgrens 'Termini Botanici' 6,217 ff., worin 673 verschiedene botanische Termini definiert werden; die meisten dürften von Linné wenn nicht geschaffen, so doch präzisiert worden sein. – 6,264 lesen wir schliesslich: *4:ta Epocha reformationis, in qua Nob. Dominus Praeses rem herbariam aggressus est . . . sufficientes terminos conficiendo.*

Lateinische und schwedische Spezialtermini

In meinem Linnéaufsatz 127 ff. habe ich aus einem seiner Reiseberichte eine Liste sog. ökonomischer Termini abgedruckt, in der sowohl lateinische Wörter als auch ihre schwedischen Entsprechungen vorkommen. Auch in den Dissertationen treten oft lateinische Spezialtermini mit zugehörigen schwedischen Entsprechungen auf. Da sie für Latinisten bzw. Nordisten von Interesse sind, aber bisher wenig beachtet wurden, seien einige hier mitgeteilt. Ich weise jeweils darauf hin, ob ein Wort in Svenska akademis ordbok (SAOB) ungenügend behandelt wurde.

1,117 *in fumosis hypocaustis, rökstugor dictis.*

191 f. *Campana solaris* 'glasklåcka'; *Carrus* 'skottkiärra'; *Crates arundinaceae* 'mattor'; *Culter* 'knif'; *Forfex* 'sax'; *Gutturnium* 'wattukanna' (s. meinen Linnéaufsatz 129); *Harpax* 'apelplockare'; *Ligo* 'spade'; *Olla umbratilis* (skyggklåcka) (nicht im SAOB); *Rastrum* 'räfsa' seu 'härf'; *Rutum* 'luta' seu 'raka'; *Sarculum* 'hacka'; *Scala* 'stega'; *Tribulus* 'fotangel'; *Tridens* 'grep'; *Trulla* 'keller'; *Vectis* 'jernstör'; *Vehiculum* 'bår'; *Uncus ambi dexter* 'bardisan'. Die meisten dieser Wörter stehen auch 4,229.

192 *Vaporarium* 'drefbänck'; *Cortices coriariorum* 'garfware bark'.

193 *Solarium* 'fensterbänk'.

195 *Ambulacra* 'gångarne'; *Ablactationes* 'sugningar'; *Amputationes* 'beskärningar'; *Circumpositiones* 'afhängningar'; *Delibrationes* 'ympningar i barken'; *Fossiones* 'grafningar'; *Inoculationes* 'oculeringar'; *Irrigationes* 'wattningar'; *In-sitiones* 'ympningar'; *Runcationes* 'rensningar'; *Stercorationes* 'giödningar'; *Sub-*

mersiones 'afläggningar' (im SAOB 1 S. 355 erst 1754 belegt; unsere Dissertation wurde 1745 gedruckt); *Tonsuras* 'klippningar'; *Transmutationes* 'flyttningar'; *Sarritiones* 'skoflingar' (im SAOB unbelegt).

196 *Salarium annuum* 'trädgårdens stat'; *Operarii* 'trädgårdsdrängar'; *Opera-menta fenestrarum* 'luckorne'.

462 *ex calce, argilla, arena et aqua* 'bruk'.

511 *Lac compactum* 'taetmjölck'.

537 *ad vectes* ('blankarder') *curruum adhibetur*.

3,171 *stellae ... nimbosae* (*Vestmannis* 'paelsade') a. 1752; nicht im SAOB belegt.

244 *Pulverem cyprinum* 'poudre'; *Aterrimum pigmentum* 'tousche'.

325 *Tela subtilissima incarcerationum* (*quae* 'dagg-ormar' *dicunt*); a. 1752; vom SAOB D 122 erst 1788 belegt.

4,56 *Lappis et Dalekarlis est arcanum ... furiosissimum canem latrantem in momento in fugam conjicere, ut taciturnus caudam inter femora flectat et se recipiat ocissime, quod vocant* 'hugsa'; im SAOB H 1350 werden andere Belege aus Dalarna für 'hugsa' verzeichnet, aber nicht dieser.

395 *Lacustris glaciei fracturae longitudinales* 'Råkner'; *Pluvia trium regum* 'trettondedags tö'; *Pluvia Pauli* 'Pålsmäso slask'.

5,52f. *Secalinus* (sc. *panis*) 'rågbröd'; *Hordeaceus* 'kornbröd'; *Furfureus* 'sådbrod'; *Panis crocatus* 'saffransbröd'; *Pompfernichel*; *Panis placentatus* 'kakbröd' (nicht im SAOB); *Similae* 'simlor'; *Panis crassior* 'limpor'; *Panis biscocustus* 'skorpor'; *Panis spiratus* 'kringlor'; *Panis buccellatus* 'succarie bröd'; *Panis nauticus* 'commissebröd'.

60 *Succus ptisanæ hordei* 'vört'.

61 *Placentæ* 'kakebröd'; *Panis spatharius* 'hvispebröd'; *Panis lineatus* 'knäckebröd'.

62 *Argilla lapillosa* 'pinmo'.

129 *Jusculum* 'sauce'.

131 *Elixationes* 'kokning'; *Assationes* 'stekning'; *Frixationes* 'stufning'; *Tomaculæ* 'lefverkorfvar'; *Botuli* 'blodkorfvar'; *Isicia* 'hackmat'; *Offulæ* 'frikadeller'; *Porci trojani* 'fyllda grisar'; *Anseres duratei* 'fyllda gäss'; *Jus spartanorum* 'svartsåd'; *Placentæ* 'pannekakor'; *Tortæ* 'tortor'; *Melca* 'filbunke'; *Oxygala* 'gäsen-mjölck'; *Aphrogala* 'snömos'; *Possetum* 'öhlöst'.

132 *Vasa ablutoria* 'skölgkannor' a. 1757; im SAOB erst 1787 belegt.

199 *chirothecæ* 'klippnings-handskor'.

202 *Massa radicalis adhaerens* (scil. *arbori*) 'klimp'; *Latus meridie oppositum* 'solsidan'.

473 *Granulum palati* (scil. *porcorum*) 'oret'.

6,150 *Aqualiculus cotis majoris* 'slipstens ho'.

9,85 *in orbe argillaceo* 'porcelin-tallrick'.

129 *culcitis ex pilis equinis, vulgo* 'madrass'.

312 *brassica capitata, sale condita* 'surkål'; *Cerevisia* ... *turionibus pini condita* 'tallstrunt-öl'.

Von lateinischen Spezialausdrücken, die keine schwedische Übersetzung haben, erwähne ich: 1,521 *manubria fistularum tabacinarum* 'Pfeifenrohr'; 533 *volvulus agrorum* 'Ackerwalze'; 5,453 *focum* ... *lamina occludere* 'die Ofenklappe zumachen'; 6,211 *acus comptoria* 'Stecknadel'.

Von schwedischen Wörtern, schliesslich, die ihren Weg ins SAOB nicht gefunden haben, nenne ich nur 7,224 *bakgås*.

Zur Wortbildung

In den Dissertationen (wie in Linnés Schriften, s. meinen Aufsatz 130 ff.) finden sich sehr viele Suffixableitungen und Komposita, die unklassisch sind und auch im Spät- und Mittellatein selten oder gar nicht begegnen. Einige seien hier verzeichnet⁹.

Suffixableitungen

-aceus. *Alliaceus* 1,422. 525. – *Amentaceus* 2,194. – *Ampullaceus* 2,280; 3,25; 6,272; 7,381. *Capillaceus* 2,281 (auch von R. E. Latham, Dictionary of Medieval Latin from British Sources [London 1975 ff.] verzeichnet). – *Crustaceus* 7,383 (auch in R. E. Latham, Revised Medieval Latin Word-List from British and Irish Sources [London 1965] i.J. 1609 verzeichnet). – *Cucurbitaceus* 6,267. – *Cutaceus* 4,248 (auch bei Bartal a. O.). – *Gemmaceus* 6,341. 376. – *Gemmulaceus* 6,376. – *Oleraceus* 1,521. – *Paleaceus* 2,305 (auch bei A. Blaise, Lexicon Latinitatis medii aevi [Turnhout 1975]). – *Papilionaceus* 4,296; 6,269. – *Pistillaceus* 6,338. – *Saponaceus* 9,104 (auch bei Bartal). – *Setaceus* 4,251; 7,175; 8,308; 9,255 (auch bei Bartal). – *Spataceus* 1,468. 475. – *Stipulaceus* 2,218. – *Terraqueus* 1,509. 541; 2,2; 4,298. 385. 537 (auch bei Bartal). – *Vaginaceus* 4,295. 327. – *Vitreolaceus* 1,544 (auch bei Bartal).

-aneus. *Frustraneus* 2,3. 131 (auch bei Linné: S. 130). – *Procellaneus* 3,450.

-aris. *Ciliaris* 5,88.

-arius. *Manufactarius* 5,310.

-aster. *Medicaster* 3,224; 6,432; 8,65 (auch bei Bartal; bei Linné *medicatrix*: S. 130).

-*atus*. *Acetosatus* 1,518. – *Campanulatus* 2,301; 4,300. 311 (auch bei Bartal). – *Canaliculatus* 2,291. – *Capitatus* 3,18 (auch bei Latham, Word-List v. J. 1399). – *Ciliatus* 4,265 (auch bei M. Plezia, *Lexicon mediae et infimae Latinitatis Polonorum* [Warszawa 1953 ff.]). – *Clavellatus* 5,59 (Bartal). – *Dorsatus* 8,135. – *Ensatus* 7,175 (auch bei J. W. Fuchs & O. Weijers, *Lexicon Latinitatis Nederlandicae medii aevi* [Leiden 1977 ff.]). – *Extravasatus* 2,171; 8,236; 9,210. 281 (Bartal). – *Fasciculatus* 4,266. – *Inaequilineatus* 8,140. – *Lanceolatus* 4,264; 7,178 (1 Beleg im ThLL). – *Lyratus* 4,328. – *Mineralisatus* 3,154. – *Obovatus* 4,263. – *Pedicellatus* 2,304; 4,301. – *Pedunculatus* 4,271. – *Petiolatus* 4,263. 271; 7,175; 9,67. – *Porcatus* 5,74. – *Scutellatus* 4,263 (Bartal). – *Ternatus* 7,69. – *Unguiculatus* 1,322; 4,46. – *Urceolatus* 4,270; 6,268 (Bartal). – *Vaginatus* 4,264 (Latham, Word-List v. J. 1312; dort wie an unserer Stelle ist die Bedeutung 'mit einer Scheide'; anders *vaginatus* im Thesaurus Glossarum Emendatarum von G. Goetz s. v., s. Stolz, *Wiener Studien* 23 [1902], 159). – *Verticillatus* 4,317. 318.

-*entia*. *Canescentia* 7,329. – *Caulescentia* 3,83. – *Flatulentia* 7,224. – *Florescentia* 8,276 (Linné, s. meinen Aufsatz s. 131). – *Frondescentia* 4,68 (auch bei Linné: s. 131). – *Inappetentia* 5,15. – *Inflorescentia* 3,47.48; 6,234. – *Intumescentia* 9,204 (Bartal). – *Putrescentia* 8,162 (Bartal). – *Rancescentia* 8,162.

-*eus*. *Aqueus* 1,458. 463. 477 (Latham, Word-List v. J. 1212). – *Festuceus* 4,332. – *Sericeus* 4,316; 6,404 (Latham, Word-List v. J. 1330).

-*fer* (bisweilen fälschlich *-ferus* geschrieben, z. B. 6,220 *stoloniferus*, 221 *bulbiferus*). *Anatifer* 8,146 (Linné: S. 131). – *Amentifer* 2,194; 4,384. – *Antherifer* 1,369. – *Bulbifer* 6,221. 381. – *Columnifer* 6,267. 299. – *Corallifer* 1,98. – *Drupifer* 2,188; 6,247 (Bartal). – *Farinifer* 1,351. – *Foliifer* 2,189. 194. – *Nectarifer* 6,254. – *Pilulifer* 3,115. – *Pistillifer* 1,369. – *Pollinifer* 2,267; 6,7. – *Prolifer* 1,380. – *Resinifer* 1,439. 440 (Bartal). – *Seminifer* 1,351 (ein Beleg bei H. Walther, *Das Streitgedicht in der lateinischen Literatur des Mittelalters* [1920] S. 195 Nr. 1,38,4). – *Staminifer* 1,369. – *Stolonifer* 6,220. – *Umbraculifer* 6,354.

-*ficus*. *Dolorificus* 4,206; 5,2; 6,146 (Bartal). – *Prolificus* 6,3 (Latham, Word-List a. 1620; Albert. M. animal. quaest. 1,39 [ed. E. Filthaut S. 102,20]).

-*fidus*. *Pinnatifidus* 3,53. – *Quinquefidus* 2,344 (Bartal). – *Semiquadrifidus* 2,345.

-*formis*. *Acinaciformis* 6,228. – *Aluminiiformis* 1,481. – *Anguiformis* 1,319. – *Anguilliformis* 7,319. – *Axiformis* 7,149. – *Cereiformis* 3,108. – *Citriformis* 1,220. – *Cordiformis* 1,298 (auch Linné: S. 131). – *Cornuiformis* 6,275. – *Cribriformis* 5,66 (Bartal). – *Culmiiformis* 1,441. – *Cuneiformis* 1,224; 6,224. 252. – *Cymbiformis* 5,117. – *Dentiformis* 1,308; 8,125. – *Dolabrimiformis* 6,228. – *Draconiformis* 7,316. – *Ensiformis* 1,442; 4,250. 252; 6,228 (auch bei Linné: S. 131). – *Filiformis* 1,307. 384; 4,253 (Linné: s. 131). – *Fragiformis* 3,327. – *Fusiformis* 6,118; 7,382 (Bartal). – *Infundibiliformis* 1,57. 384. 387; 3,13;

4,250. 309 (Linné: S. 131). – *Iuliformis* 4,264. – *Lentiformis* 6,360 (auch bei Linné: S. 131). – *Linguiformis* 3,58. – *Moniliformis* 1,128; 2,94; 7,141 (Bartal). – *Natriformis* 1,474. 475. – *Nitriformis* 1,475. – *Olivaeformis* 1,226; 9,68 (und *oliviformis* 1,219). – *Panduriformis* 6,225. – *Penicilliformis* 7,189. – *Petaliformis* 6,270. – *Pisciformis* 7,316 (Bartal). – *Pisiformis* 2,33; 6,362 (auch Linné: S. 131). – *Pomiformis* 2,33. – *Pyriformis* 2,281. – *Reniformis* 1,270. 373. 401; 3,125; 4,271 (auch Linné: S. 131). – *Sacciformis* 3,216 (Bartal). – *Saponiformis* 2,377. – *Scrotiformis* 6,275 (auch Linné: S. 131). – *Spiciformis* 4,264. – *Subnitriiformis* 1,478. 479.

-*icius*. *Excrementicius* 2,374 (Latham, Word-List a. 1622).

-*im* (Adverbien). *Annulatim* 6,234. – *Ciliatim* 3,109. – *Cruciatim* 1,132. – *Fasciculatim* 1,477. – *Lamellatim* 3,88 (Bartal). – *Racematim* 2,112. – *Seorsim* 1,420; 5,164 (Bartal; vgl. Verf., Vetenskaps societeten i Lund, Årsbok 1983 S. 35 und 1985 S. 35).

-*inus*. *Accipitrinus* 1,284 (Plezia a. 1566). – *Alvinus* 9,298 (Bartal). – *Citrinus* 9,108 (auch bei Plezia und Fuchs & Weijers). – *Corollinus* 7,179. – *Secalinus* 1,529. 530; 3,80; 5,52 (Bartal; auch in der Tegernseer Briefsammlung I 125 [ed. K. Strecker S. 143,6] und in Ruodlieb VI 44). – *Sermocinus* 3,192.

-*ismus*. *Gentilismus* 3,315 (Latham, Word-List 11. Jh.). – *Mycterismus* 3,232. 253 (Bartal). – *Pedantismus* 7,212.

-*iticus*. *Seleniticus* 1,470. 476.

-*ivus*. *Carminativus* 2,311; 3,198; 5,160; 9,271 (im Mlat. Wb. ein Beleg aus Albert. M.). – *Colliquativus* 2,159; 4,201. – *Cognoscitivus* 5,164 (Plezia; im Mlat. Wb. Belege aus Albert. M.). – *Expansivus* 6,368. 370. 371 (Latham, Word-List a. 1620). – *Expulsivus* 4,38 (im ThLL ein Beleg; Plezia a. 1393; Albert. M. anim. 1,2,13 [ed. Borgnet Bd. 5 S. 177 a, 4]; animal. 1,218 [ed. Stadler S. 78,38]; 1,340 [S. 120,19]; 1,561 [S. 201,27] etc.; Conr. Mur. summa [ed. Kronbichler S. 162,27]; usw.). – *Gravativus* 5,15 (Latham, Word-List a. 1250; Albert. M. veget. 6,32 [ed. E. Meyer & C. Jessen S. 353]; Theod. Cerv. chirurg. 4,6 [ed. Venedig 1546 S. 182 a C]; Tract. de aegr. cur. [ed. de Renzi] S. 130,32 und 215,4). – *Incarnavivus* 9,226 (Latham, Word-List 17. Jh.; Albert. M. veget. 6,459 [S. 573]; Bruno Long. chirurg. 1,3 [ed. Venedig 1546 S. 106 F]. 1,4 [S. 107 b A]. 1,10 [S. 109 b BC]; Wilh. Salic. chirurg. 1,5 [ed. Venedig 1546 S. 305 a H]). – *Lenitivus* 2,315 (Latham, Word-List a. 1250). – *Nutritivus* 6,336 (Latham, Word-List a. 1170). – *Propulsivus* 6,368. – *Sensitivus* 4,349 (Bartal; Thesaurus glossarum emendatarum). – *Suffocativus* 3,180. – *Tensivus* 6,460; 7,50. 51; 9,205 (Bartal).

-*lentus*. *Flatulentus* 7,29 (Latham, Word-List a. 1620).

-*lis*. *Alimentalis* 5,113. – *Contractilis* 9,5,19 (Latham, Word-List a. 1518). – *Distensilis* 9,6 (Fuchs & Weijers). – *Expansilis* 9,5 (Fuchs & Weijers). – *Extensilis* 9,5 (Fuchs & Weijers). – *Gemmalis* 6,332 (Latham, Word-List a. 1250; Albert. Stad. Troil. 4,786 a. 1249 [ed. T. Merzdorf S. 127]). – *Longitudinalis*

4,171. 172 (Bartal). – *Mitralis* 9,50. – *Olfactibilis* 3,185. – *Retractilis* 1,116 (Bartal). – *Stomachalis* 5,13 (Wilh. Salic. chirurg. 1,18 [S. 309 b A]). – *Strobilis* 4,295. – *Transversalis* 4,49 (Blaise; Albert. M. veget. 2,49 [S. 122,1]; Chart. Basil. III 1 462 [ed. R. Wackernagel & R. Thommen S. 335,31 a. 1265]; Ps. Galen. anat. 19 [ed. Basel 1549 S. 197 B]; Theod. Cerv. chirurg. 2,20 [S. 150 b G]; Wilh. Salic. chirurg. 3,1 [S. 341 a E]). – *Tricuspidalis* 9,50.

-orius. *Attractorius* 3,149 (1 Beleg im Mlat. Wb.; Plezia a. 1448). – *Excretorius* 2,313; 5,58 (Herbert. mirac. 1 [MGH Script. 26 S. 138,8]). – *Exflammatorius* 6,233. – *Gressorius* 7,120 (Bartal). – *Praeservatorius* 9,196. – *Ructatorius* 5,170. – *Sternutatorius* 3,130 (Latham, Word-List a. 1517; Aesculapius, De morborum cura 3 [Strassburg 1544 S. 5,34]). – *Succursorius* 2,174 (Latham, Word-List a. 1200). – *Transpiratorius* 1,426. – *Undulatorius* 9,119.

-osus. *Antiputredinosus* 9,75. – *Biglandulosus* 1,218. – *Caespitosus* 4,72; 7,167. – *Corymbosus* 4,278. 279. – *Emphysematosus* 6,474. – *Filamentosus* 4,148. – *Flosculosus* 4,382. – *Gelatinosus* 1,373; 4,163. – *Glabretosus* 4,220; 5,188. – *Gummosus* 8,244; 9,84 (Constant. Afric. grad. [ed. Basel 1532] S. 345,25; Geber. invent. 6 [ed. Basel 1572 S. 718]; Matth. Platear. gloss. [ed. Venedig 1561] S. 368 a F; Tract. de aegr. cur. [ed. de Renzi] S. 270,31). – *Hamosus* 4,116. – *Lixiviosus* 9,29. 61 (Bartal). – *Mucilaginosus* 1,48. 49; 7,208 (Latham, Word-List a. 1250). – *Oedematosus* 6,474 (Bartal). – *Papposus* 4,520. – *Pingue-dinosus* 6,474; 7,355 (Latham, Word-List a. 1652). – *Quartzosus* 1,477. – *Semiflosculosus* 1,440. 441; 8,295. – *Serosus* 7,3. 122 (Latham, Word-List a. 1250; Walth. Agil. med. 4 [ed. Diepgen S. 95,8]; 30 [S. 128,49]; 140 [S. 224,3]). – *Singultuosus* 6,469 (Latham, Word-List a. 1423; Constitutiones imp. et reg. III 85 A,2 [ed. J. Schwalm S. 74,43] a. 1275; Constant. Afric. grad. S. 356,21; Acta imp. II 101 [ed. E. Winkelmann S. 86,21]; Chart. Mog. A II 573 [ed. M. Stimming S. 945,11]). – *Spatosus* 1,465. 467. – *Spirituosus* 8,15 (Latham, Word-List a. 1620). – *Stertorosus* 6,470 (Bartal). – *Tomentosus* 4,179. 272; 8,276 (Bartal). – *Torulosis* 6,242. 352. – *Turfosus* 7,374. – *Valvulosus* 9,134.

-stris. *Lacustris* 1,188. 206; 4,395. – *Rupestris* 4,220. 224.

-sugus. *Mellisugus* 2,34.

-tas. *Contractilitas* 6,194 (Bartal). – *Corrosivitas* 9,31. – *Elasticitas* 3,158. 194; 5,16. – *Fixitas* 9,33 (Latham, Word-List seit dem 13. Jh.). – *Strigositas* 1,276. – *Tonsilitas* 5,202. – *Volatilitas* 9,33 (Latham, Word-List a. 870).

-tio. *Aestivatio* 6,320. – *Grossificatio* 7,328.

-vorus. *Graminivorus* 2,34. – *Insectivorus* 2,45 (Bartal).

Diminutiva. *Animalculum* 1,40; 2,65. 68; 4,59; 8,108. 206 (auch Linné: S. 132). – *Bulbilla* 7,25. 31 (und *bulbillus* 2,295). – *Fibrilla* 2,192 (Bartal). – *Haustulus* 7,279. – *Involucella* 3,120. – *Lucula* 8,233 (Bartal). – *Nugivendulus* 6,201. – *Pedicellus* 1,264; 2,195. – *Rapunculus* 4,320. – *Serpentula* 1,305 (Latham, Word-List a. 1250). – *Umbellula* 2,195.

Adjektive auf *-iusculus* (häufig bei Linné: S. 132). *Acutiusculus* 1,290; 2,198; 4,278 (auch Linné: S. 132). – *Compressiusculus* 1,402; 2,197; 6,450 (Linné a. O.). – *Convexiusculus* 1,270 (Linné a. O.). – *Crassiusculus* 1,407; 4,198. 237. 246. 248 (Linné a. O.). – *Erectiusculus* 1,56. 281. 387; 4,265; 6,259 (Linné a. O.). – *Flaviusculus* 1,470. – *Glabriusculus* 2,211. – *Humidiusculus* 1,291. 445; 3,12 (Linné a. O.). – *Latiusculus* 1,410; 4,247 (Linné a. O.). – *Molliusculus* 4,206. – *Nudiusculus* 1,271. 281. 488; 4,171. – *Obesiusculus* 2,72. – *Oblongiusculus* 1,303. 309. 475; 6,107. 400. – *Obtususculus* 1,386. 404; 2,140; 4,251. 269. 272 (Linné a. O.). – *Pallidiusculus* 1,286 (Linné a. O.). – *Patentiusculus* 2,362; 3,23; 6,84. – *Planiusculus* 1,399; 4,49. 75 (Linné a. O.). – *Rigidiusculus* 4,248. 270; 5,467 (Linné a. O.). – *Rotundiusculus* 2,137. – *Simpliciusculus* 4,306. – *Solidiusculus* 4,264. 359; 6,480 (Latham, Word-List a. 1115). – *Teretiusculus* 1,408; 2,142; 4,49 (Linné a. O.). – *Tumidiusculus* 4,294; 6,456 (Bartal).

Komposita

Accensere (mit dem Dat.) 'zurechnen' 6,6. – *Caudisonus* 6,201. – *Dedolamenta* 'Späne' 5,131. – *Dentiscalpium* 1,111 (Plezia). – *Deobstruere* 1,439 (Latham, Dictionary a. 1278). – *Diffinis* 3,61 (Kontrastbildung zu *confinis*). – *Dispallescere* 1,346 (im ThLL 1 Beleg aus Plautus). – *Dissepimentum* 1,58 (Bartal). – *Exsuccus* 'ohne Saft' 6,333; 7,296 (Bartal). – *Flexanimus* 7,315. – *Indigitare* 2,226; 4,56 (Latham, Word-List a. 1620; epist. Ratisb. 5 [ed. N. Fickermann S. 283,34]; Trad. Michaelb. 70 [ed. W. Hauthaler S. 803]). – *Obcordatus* 6,85. – *Pereximius* 5,166 (Latham, Word-List a. 1460). – *Perpusillus* 3,29. – *Praedominare* (mit dem Dat.) 6,14 (Albert. M. summ. creat. II 1,47 [ed. Borgnet Bd. 35 S. 426 b,12]; sent. 1, 48,3 [Bd. 26 S. 475 b,46]; meteor. 4,3,19 [Bd. 4 S. 790 b,21]; Chron. Ebersb. II [ed. Oefele] S. 10 b,56; Chron. rhythm. Col. 5,39 [ed. G. Waitz, S. 314]; Conr. Mur. summ. [ed. Kronbichler] S. 91,182 u. a.). – *Praegustus* 1,563 (Bartal). – *Retermittentes* (sc. *febres*) 5,20 (nach *intermittentes*). – *Vivicomburium* 6,184.

sub-Zusammensetzungen. In meinem Linnéaufsatz 133 habe ich bemerkt, dass neue oder ungewöhnliche Zusammensetzungen mit *sub*- bei Linné sehr häufig sind. Aus den Dissertationen notiere ich: *Subacer* 2,313; 6,131 (auch Isid. etym. 17,10,8; Cass. Fel. 67 [ed. V. Rose S. 164,20]; vgl. E. Wölfflin, Ausgewählte Schriften [Leipzig 1933] 209). – *Subacescens* 6,353. – *Subacutus* 1,389; 2,201; 4,317 (Bartal; Ps. Matth. 31,2). – *Subadstringens* 2,314. 329; 6,352 (Bartal). – *Subaequalis* 1,323; 2,215. 350; 4,245 (Linné a. O.). – *Subambrosiacus* 7,258. – *Subamplexicaulia* 3,124. – *Subanodynus* 6,356. – *Subaquosus* 5,223 (Gesta Hort. Mar. 37 [ed. L. Weiland, MGH Script. 23 S. 592,38]). – *Subardens* 6,476 (Apon. in cant. 2 [Corp. Christ. 19 S. 42, 143 app. crit.]; vgl. J. Svennung, Wortstudien zu den spätlat. Oribasiusrezensionen

[Uppsala 1932] 125; H. Mørland, Die lat. Oribasiusübersetzungen [Oslo 1932] 149). – *Subaromaticus* 6,349. – *Subbiflorus* 6,95. – *Subbilabiatu*s 6,252. – *Subbinatus* 4,315. – *Subcaeruleus* 3,12; 4,246; 7,278. 320 (Celsus 6,5 [ed. Marx S. 258,17]; s. Goetz, ALL 15 [1908],527). – *Subcalens* 2,31. – *Subcampanulatus* 2,350. – *Subcapitatus* 6,98. – *Subcarinatus* 2,198. 202. 218; 6,414 (Linné a. O.). – *Subcarnosus* 2,219; 4,278; 5,394 (Linné a. O.). – *Subcartilagineus* 5,466. – *Subcaudalis* 1,492. 494. – *Subcaudatus* 6,402. 409 (Linné a. O.). – *Subcicur* 6,120. 349. 356. – *Subciliatus* 4,304. – *Subcompressus* 2,210. 213. 221 (Linné a. O.). – *Subconca*vus 1,65. – *Subconcolor* 6,407. 408. – *Subconduplicatus* 2,209. – *Subconicus* 6,399. – *Subcontiguus* 1,316. – *Subcontortus* 2,209. – *Subconvexus* 3,188. – *Subcordatus* 1,396 (Linné a. O.). – *Subcorrosivus* 6,355. – *Subcristatus* 1,288 (Linné a. O.). – *Subcylindr*aceus 1,65. 216. 503; 2,328 (Linné a. O.). – *Subcylindricus* 1,504 (Linné a. O.). – *Subdecumbens* 4,283. – *Subdecurrens* 6,105. – *Subdentatus* 3,15; 6,98 (Linné a. O.). – *Subdiaphanus* 1,97; 4,259 (Linné a. O.). – *Subdichotomus* 4,315. – *Subdigitatus* 6,91. – *Subduplicato-spinosus* 4,291. – *Subelongatus* 6,397. – *Subemarginatus* 4,327. – *Subfalcatu*s 1,488. – *Subfarinaceus* 6,479. – *Subfarinosus* 6,350. – *Subfasciculatus* 6,99. – *Subfastigiatus* 5,467. – *Subfatuus* 1,520; 6,349. 350. – *Subferrugineus* 1,282; 6,396. 407. – *Subfiliformis* 6,102. – *Subflavescens* 7,97 (Linné a. O.). – *Subflavus* 2,325; 3,225. – *Subfriabilis* 3,143. – *Subfrondescens* 3,13. – *Subfruticosus* 2,137. 138; 6,219. – *Subfuscus* 6,403 (Linné a. O.). – *Subglobosus* 1,286. 306. 396; 2,201; 4,295 (Linné a. O.). – *Subgraveolens* 6,351. – *Subgriseus* 1,288; 5,466. – *Subhamosus* 6,415. – *Subhirsutus* 3,120; 4,273; 6,90. – *Subhispidus* 6,449. – *Subhumens* 7,306. – *Subhumidus* 3,168 (Serv. Georg. 4,77; Thesaurus glossarum emendatarum). – *Subimbricatus* 5,404; 6,102. – *Subinaequalis* 6,415. – *Subincanus* 3,35; 6,392. – *Subincarnatus* 6,401. 406. – *Subinermis* 2,322. – *Subinflammatus* 6,476. – *Subinsipidus* 5,154. – *Subintegerrimus* 2,209; 4,280. – *Subiubatus* 5,467. – *Subiugularis* 5,467. – *Sublacerus* 2,222. – *Sublanceolatus* 2,204. 218; 3,14; 4,276. – *Sublobatus* 3,39; 4,324. 325. – *Subluridus* 6,206 (Bartal). – *Submucilaginosus* 6,361. – *Submultiflorus* 4,282. – *Subnauseosus* 6,350. 353. – *Subnervosus* 2,362. – *Subnodosus* 2,143. – *Subnudus* 3,106; 4,329 (Ekkeh. IV cas. 87 [ed. Meyer v. Knonau S. 312,9]). – *Subobstipans* 6,350. – *Subobtusus* 2,202. 214. 216. – *Subocellatus* 6,401. – *Suboctifidus* 3,128. – *Subodorus* 6,345. – *Suboppositus* 2,197. 200. 220 (Linné a. O.). – *Suborbiculatus* 1,325; 6,95. – *Subosseus* 6,226. – *Subovatus* 2,200. 223 (Linné a. O.). – *Subpalmatus* 1,286; 5,409 (Bartal). – *Subpaludosus* 5,324; 6,45. – *Subpapilionaceus* 6,109. – *Subpediculatus* 1,411. – *Subpellucidus* 1,519 (Linné a. O.). – *Subpeltatus* 3,21. – *Subpetiolatus* 5,396. 400. – *Subpilosus* 2,197. 205; 4,198. 314; 6,93 (Linné a. O.). – *Subpinguis* 6,354. 362 (Paul. Aegin. cur. 174 [ed. Heiberg S. 97,16]). – *Subplumosus* 6,97. – *Subpubescens* 3,10; 5,393. – *Subpurpurascens* 2,148 (Linné a. O.). – *Subpyramidatus* 2,204. 221. – *Subquadrangularis* 2,206. – *Subquadratus* 6,414 (Diosc. 2,164 [ed. Auracher-Stadler

S. 243,24]; Bartal). – *Subquadridentatus* 1,389. – *Subquinquangularis* 3,107. – *Subradicalis* 6,108. – *Subramosus* 1,98; 6,96; 7,119 (Linné a. O.). – *Subrefrigerans* 6,345. – *Subrotundo-ovatus* 4,281. – *Subrupestris* 3,154. – *Subserratus* 2,211; 4,295. – *Subsessilis* 4,327. – *Subsetaceus* 5,403. – *Subsiccus* 1,512 (Albert. M. animal. 12,114 [ed. Stadler S. 843,1]). – *Subsolitarius* 1,476; 3,46; 6,90. 103 (Linné a. O.). – *Subspinosus* 6,400. – *Subsquamaceus* 2,203. – *Subsquarrosus* 5,405. – *Substipticus* 3,225. – *Substriatus* 2,359 (Linné a. O.). – *Subsubulatus* 5,393. – *Subsucculentus* 2,347. – *Subsyncopalis* 6,461. – *Subteres* 2,204. – *Subterminalis* 5,406. – *Subtetraphyllus* 6,96. – *Subtomentosus* 2,211; 4,327; 5,401. – *Subtriangulus* 1,504. – *Subtrichotomus* 6,97. – *Subtridentatus* 6,414. – *Subtrinervius* 3,23. – *Subtriquetrus* 3,23. – *Subtruncatus* 2,209 (Linné a. O.). – *Subumbilicalis* 2,313. – *Subumbilicatus* 6,253 (Linné a. O.). – *Subunctuosus* 2,221. – *Subundulatus* 6,408. – *Subunguiculatus* 6,87. – *Subventricosus* 3,102; 4,264. – *Subverticalis* 5,83. – *Subvillosus* 2,339; 3,37; 4,272. 292. 325 (Linné a. O.). – *Subviolaceus* 6,450. – *Subviscidus* 1,46.

Zur Autorschaft der Dissertationen

Nach Sten Lindroth war Linné in der Regel nicht nur für den Inhalt der unter seinem Präsidium verteidigten Dissertationen verantwortlich, sondern hat sogar jedes Wort diktiert oder geschrieben; Lindroth schreibt (Svensk lärdomshistoria, Frihetstiden [Stockholm 1978] 182): „Totalt presiderade Linné för 186 akademiska avhandlingar. Undantagsvis författades de av studenten-responenten, men normalt svarade Linné för varje ord – han föredrog något tema ur sin flödande repertoar och studenten skrev ner, på svenska eller latin; ibland var det en affär på några timmar.“ Irgendwelche Beweise oder Argumente zur Stütze dieser These werden nicht angeführt und Literaturnachweise zum Thema werden nicht gegeben. Viel vorsichtiger und nuancierter äussert sich Claes Annerstedt, Upsala universitets historia 3:2 (Uppsala 1914; über die Jahre 1719–1792) 177: „Linnés liksom sedan Thunbergs naturhistoriska afhandlingar äro att betrakta som deras verk; de medicinska åter under Linné äro idel gradualafhandlingar och således ganska säkert att betrakta som respondenternas arbeten.“¹⁰ Eine genaue Analyse des Inhalts, der Formulierungen und der Sprache in Bezug auf die Frage der Autorschaft scheint aber bisher nicht unternommen worden zu sein. Einige vorläufige Notizen seien hier mitgeteilt.

Bisweilen ist das Latein einer Dissertation so verschieden von Linnés üblichem Latein, dass er es unmöglich hat schreiben können. Als Beispiel erwähne ich die Dissertation 'Migrationes avium' von C. D. Ekmarck (Ostro-Gothus) im Band 4; die Syntax der folgenden Sätze ist so kompliziert und verworren, die Wortfolge so gekünstelt, dass man mehrfach nicht weiss, was

der Autor meint. Es ist m. E. ausgeschlossen, dass Linné dafür verantwortlich ist, und diese Dissertation hat er also wenigstens nicht geschrieben: S. 567 *Tantas, nidos hos fingendi modus, ova incubandi, nuptias celebrandi et pullos denique pascendi, reliqua ut taceam, agnoscit varietates, quantas fere Avium novimus species ...*; S. 568 *Multas et varias illas, quae contemplatione Avium se delectantibus, earum perpendendae obviam veniunt, proprietates mittens, in unius solummodo ... adumbratione, Migrationem scilicet earum, occupari, in animo mihi proposui*; S. 569 *Et sic, ad certos usus producendos, singula a Creatore summo disposita sunt, et ita quidem, ut ex labore, salutem promovente publicam, quid lucrifaciat eum perficiens*; S. 585 *Anseres plurimi migratorii sunt; hieme enim, dum congelantur aquae, ex illis ulterius nutrimentum plurimum, ut antea sibi quaerendis eis adimitur potestas.*

Sehr oft finden sich auch in den Dissertationen Ausdrücke und Formulierungen, die darauf deuten, dass nicht Linné, sondern die Respondenten selbst sie geschrieben haben (oder wenigstens sich den Anschein geben wollten, die Verfasser zu sein). Einige solche Formulierungen folgen:

1,143 *Proavus et Avus meus maternus, Celeberrimi Doctores Olavi Rudbeckii, Pater et Filius ...* (R. Martin, Uplandus) – 382 *Ex quo tempore a peregrinationibus meis literarum caussa institutis ad Hallensem inprimis et Argentoratensem Academiam redii felicem nactus occasionem ad illustrem hanc Camenarum sedem ... operam collocandi* (C. M. Dassow, Stockholmiensis). – 421 *ex Fundamentis Botan. cap. XII mihi exponendum sumsi, potissimum cum mihi contigerit ipsum Cel. Auctorem (= Linné) propositionum suarum interpretem agentem audire* (F. Hasselquist, Ostro-Gothus). – 510 *Cel. D. Praesidem cum plurimis aliis scientiae huius cultoribus secutus fui in excursionibus botanicis* (E. Aspelin, Smolandus).

2,63 *Eiusdem etiam naturae illud erat phaenomenon, quod comitatu Cl. D. Praesidis ipsi cum sex commilitonibus observavimus* (G. Dubois, Stockholmiensis). – 306 *Si primo huic operi meo faveas illudque serena excipias fronte, polliceor memet plura olim de seminibus Muscorum fore in medium prolaturum* (P. J. Bergius, Smolandus). – 334 f. *Haec omnia commilitones meos ad imitationem Magistri sui clarissimi ita excitarunt, ut plurimi ... in aperto hoc Florae theatro vires suas experiri non sine fructu tentaverint* (J. P. Halenius, Uplandus).

3,175 *Tacitus nec heic praeterire debeo remedium singularis efficaciae in hoc morbo, a Nobilissimo D:no Praeside gratiose mecum communicatum, cuius ... vim multoties expertus est, cum erat Medicus Classis navalis* (S. Brodd, Westro-Gothus). – 194 *Quae omnia Nobiliss. D:nus Praeses vividis coloribus depinxit in Calendario Suecico pro anno 1747* (A. Wählin, Ostro-Gothus). – 235 *Hinc in memoriam mihi revoco, quomodo D. Praeses auditores suos aliquando ... ad attentionem excitare vellet* (C. Gedner, Fjerdhundrensis). – 427 *(Ego) qui Nobil. Dn. Praesidem in excursionibus Botanicis plures per annos secutus sum* (A. N. Forlander, Smolandus).

4,417 *Mihi quoniam contigit lucem primum aspicere in ea terra, ubi quotidie meis*

se oculis conspiciendos (sic!) *praebuere Alpes Lapponicae* ... (N. N. Åmann, Jemtius).

5,35 *spondeo, si in patriam reduci tandem aliquando in amoenissimo jucundissimoque Chloridos Danicae sinu ac gremio aestiva consumere otia mihi, tum demum felici, obtingat* (G. T. Holm, Fyonia-Danus; dies hat offensichtlich der Autor selbst i. J. 1757 geschrieben; in der Edition in den *Amoenitates Academicae* fügt Linné in Parenthese und mit Kursiv die folgende Anm. hinzu: *At proh dolor fefellit; Dysenteria enim exstinctus fuit Autor egregius 1759, Septembr. 25 ... qui duplici itinere Historiae naturalis caussa Upsaliam petiit*). – 107 *Ego primum ad inclytum hocce Regnum Suionum, ad celebrem hanc Musarum sedem, quasi in novum orbem delatus, perspexi* (B. Hornborg, Petropolitanus). – 146 am Ende der Dissertation ‘*Spigelia Anthelmia*’ von J. G. Colliander, Smolandus, heisst es in einer Anmerkung: *Mirum mihi videtur, quod auctor dicit solam radicem in medicina usurpari, cum tamen D. Brown totam herbam sumi jubeat* ... Diese Anm. stammt sicher von Linné, der also die Darstellung seines Schülers kritisiert; offensichtlich hat er diese Dissertation nicht geschrieben und sogar nicht einmal vor dem Druck kritisiert.

6,251 *Testis sum oculatus, quam sereno vultu Nob. Dn. Praeses hoc tam rarum Dilectissimi sui Alströmerii libamentum exceperit* (J. P. Falck, Vestro-Gothus). – 284 *Tandem reformata est Botanica per indefessam operam Nob. Domini Praesidis, cuius me praesentia vetat ea quae promeruit dicere* (J. M. Gråberg, Gothoburgensis). – 365 *Ab eo jam tempore, quo ad illustrem hanc Academiam accessi, id imprimis mihi curae cordique fuit, ut in illis Scientiis, quas Practicas vocare solent, principia saltem prima distincta haurirem cognitione* und 367 *in id igitur laboravi, ut copiam Praeceptoris Nobilissimi in meos verterem usus et praesentem materiam ex sedula ejus informatione illustrarem* (J. J. Ferber, Caroli-Coronensis). – 389 f. *oblectamentum mihi attulit maxime insigne, quod Praeses mirifice adauxit, mihi met multas et eas quidem rarissimas demonstrando insectorum species* (B. Johansson, Calmariensis). – 432 *Cum in tenera adhuc aetate, 1754, primum ad studium medicum ... animum appuli, inter primas hominum miseras, quae sensus meos affecerunt, dirus fuit Morbus Spasmodicus, qui Patriam meam horrendis maxime cruciatibus circumcirca vexabat* ... *Variorum audivi Theorias, nulla autem vero similior mihi visa est, quam quae N. D. Praesidi debetur* und 447 *inter omnia illa remedia, pulveres ... auspicato adeo cum successu in Provincia Cronobergensi Pater meus adhibuit, ut omnes facile numeros iisdem absolvi abunde expertus sit* (J. Rotmann, Smolandus; aber „*Morbi historia*“ im Kapitel 2 stammt nach der Anm. S. 434 von G. Höök, der sie Linné gegeben hatte).

7,165 *Patrem meum carissimum, qui D. Praesidi in itinere Gothlandico comes fuit, narrantem admirabundus audivi* ... (H. Gahn, Fahlunensis). – 263 *His sublevandis molestiis vix in Pharmacopoliis servatur, quod tutius adhiberi potuerit medicamentum, quam frequentior Chocolatae potus, cuius eximiam in his morbis virtutem pluribus comprobata habeo experientiis, quarum unam, quam pro solito*

favore communicavit Ill. et Generos. D:s Praeses, heic liceat adnotasse (A. Hoffmann). – 442 *In exsilium ... actam* (scil. *historiam naturalem*) *et e patria sua pulsam, hanc scientiam ... videmus jam felicissime vigere per Galliam ... Quam vellem huic numero etiam meam patriam addere posse* (A. de Karamyschew).

Anmerkungen

1. Thesaurus linguae Latinae, München 1900 ff.

2. Dieselbe Erklärung könnte natürlich auch für die eingangs angeführten Belege *certae incolae* usw. zutreffen.

3. Diese Belege verdanke ich den Sammlungen des Mittellateinischen Wörterbuchs in München.

4. Über Suezismen im finnischen Latein s. auch Verf., Neuphilologische Mitteilungen 86 (1985), 143 f.

5. Zur Übersetzung von 'sogenannt' ins klassische Latein s. Menge, Repetitorium der lateinischen Syntax (12. Aufl.) § 258.2.

6. Zur Beurteilung der klassischen Konstruktion vgl. Verf., Maia 37 (1987), 57 f. – In Linnés lateinischen Schriften liegen die Dinge ebenso wie in den Dissertationen, s. meinen Linnéaufsatz 126.

7. C. Du Cange, Glossarium mediae et infimae Latinitatis, Paris 1883–87.

8. F. Blatt, Novum glossarium mediae Latinitatis, Kopenhagen 1957 ff.

9. Im folgenden weise ich in Parenthese darauf hin, ob ein Wort in einem der von mir benutzten mittellateinischen Wörterbücher vorkommt; auch Belege, die ich dankbar den Archiven des Thesaurus linguae Latinae und des mittellateinischen Wörterbuchs in München entnommen habe, werden angeführt, und zwar unter Benutzung der von diesen Wörterbüchern verwendeten Abkürzungen. Falls ein Wort in meinem Linnéaufsatz behandelt wurde, wird dies erwähnt, und weitere Literaturnachweise werden nicht gegeben.

10. Vgl. noch die folgende Aussage Thunbergs (v.J. 1791), die Annerstedt a.O. 171 abdruckt: „De disputationer jag utgifvit vid academien som praeses äro mest alla af den beskaffenhet, at responderne icke kunnat skriva dem; också hafva knapt 3 eller 4 sjelfva arbetat på sina disputationer ... Det är likaså beskaffat med arch. Linnés utgifna disputationer.“

SVERKER SÖRLIN

Apostlarnas gärning. Vetenskap och offervilja i Linné-tidevarvet

Jag är lik en blinder, som efter han fått öppnade ögon först åskådar solen; han faller i förundran, men vet icke hvarföre, han ser utan att kunna se; så går det med mig, jag ser teken efter Skaparens finger i hvarje blad och jag läser hans vishet i Naturens bok, men utan den fördel att kunna lära hvartil det tienar . . .
. . . så anholder jag ödmjukast, att Herr Archiatern täktes åtminstone sända mig ett bref med någon instruction, och om nyaste Editionen af Systemet är ferdig, skulle jag anse för den största Fördel att få låna detsamma tillika med Genera Plantarum. [Jag skulle då] vara i stånd att tjena en så stor välgerningsman, som Herr Archiatern varit, för hvilken allena jag underkastat mig svårigheter, i hvars tjenst jag är nögd att försaka det käraste i Verlden, jag menar hälsa och sundhet, blott för att fulgöra hvad jag ansett för en skyldighet . . .¹

Så skriver Andreas Berlin från Guineakusten i april 1773. Kort därefter skulle han dö i tropisk feber. Han var 27 år gammal.

På salig Archiaterns tid, då Carl von Linné var svenske konungens livmedicus, och från sitt lärdomssäte i Uppsala siktade på att göra sig odödlig, lämnade ett tjugotal unga vetenskapsmän landet för att botanisera i världens alla hörn. För hälften av de unga männen blev resan som Linnés utsände lärlunge det sista äventyret.

På Linnés tid var den förväntade medellivslängden bland svenska ynglingar 55 år. Det har en viss betydelse för hur vi ska betrakta de resenärer Linné sände iväg, och som i många fall »gick en för tidig död till mötes», som det ofta heter i eftermälen. Vid mitten av 1700-talet var 25-åringen en mogen man; Linné skriver så själv – efter 35 satte åldern in.

Det finns många vittnesbörd om Linnés otålighet och hans brådska. Men sett ut detta perspektiv förstår man bättre varför tiden är så dyrbar för honom. Han hade orsak. Så här skriver han om Pehr Kalm till Vetenskapsakademien i januari 1746:

Här har Publicum en Elève, som de åstundat; få nu se, om de wet at bruka honom; hwar och icke, är felet intet mitt; nu är tiden, en annan gång blifwer han tung på foten, lat och commode, och för feet at springa som en jachthund i skogarna».²

Och Kalm själv i ett brev (möjligen skrivet av Linné):

»... nyttjen nu mina unga och lefvande åhr, då sinnen, hog, krafter och alt likasom täfla hos mig med hvarannan at giöra mig munter, trägen och skickelig til en sådan resa; min Herre, fråga Medicos, men fråga i synnerhet Botanicos, om icke de, som mycket springa, få uti förtid stela senor, matta och troga been, tunga fötter, draga sig i förtiden åldern på halsen, samt hielpa sig småningom til en tidig död; i synnerhet om sinnen tillika blifva spände; fråga Botanicos, om de ei finna, at de efter sina 30 åhr tycka sig blifva åhrligen alt tyngre och tyngre på fötterna af deras myckna springande ...»³

Linné och Kalm utnyttjar mycket medvetet resans tänkta svårigheter för att driva fram ett snabbt beslut i Vetenskapsakademien. De har inga betänkligheter mot att måla upp projektet som ansträngande, rent av på gränsen till det som står i mänsklig makt att klara.

Linné hade många saker att ta hänsyn till: Den han sände iväg måste vara ordentligt skolad i botaniken och väl förtrogen med mästarens system. Samtidigt måste han vara ung. Ung och stark, ung och obunden. Den som bildat familj var i allmänhet svår att locka ut på riskabla och långdragna reseäventyr. Och skulle det lyckas Linné att sända iväg en familjefar, så fanns en betydande risk att han själv skulle stå där med ansvaret för de efterlämnade, som i fallet med Christoffer Tärnströms änka och barn.

Den 37-årige Tärnströms död på ön Pulo Candor under en resa till Kina vållade Linné stora moraliska problem, utan att det för den skull satte stopp för hans vidare planer. Men Tärnström var ett särfall. Han var prästvigd och hade bakom sig en misslyckad karriär som »skollärare» i Östhammar och Vaxholm, och nu aspirerade han på att bli den förste av Linnés utsända. Detta lyckades också, då Tärnström 1746 fick tjänst som skeppspräst på Ostindiska kompaniets fartyg »Calmar». Efter Tärnströms snabba fränfalle blev Linné av änkan gjord ansvarig:

Tärnströms död oroar mig oändeligen; hans hustru anklagar mig inför himmelen att jag låokat bort hennes man och gjort henne till wärnlös änka. Om ej Kongl. Akademien will låta någon conservera henne, genom det att hon gifwer någon sökande sin recommendation, så är jag olyckelig för hennes tårar,⁴

skriver Linné till Abraham Bäck, och senare i brev till Vetenskapsakademien:

Gud hiälpe mig för änkan, som ropar om conservation. Jag är gift och förhindrad. Ingen präst är i academien. Huru skola wij få någon åt stackars änkan; hon ropar himmels högt öfwer mig, som rådde des man.⁵

Linnés lärjungar var i de flesta fall i 20-årsåldern när de kom till Uppsala för att höra Linné och delta i hans herbationer i omgivningarna. De som avancerade till resande apostlar hade hunnit bli 25 till 30 år gamla. I stort sett var Linné helt hänvisad till att använda dessa sina egna elever, de enda som var tillräckligt införstådda med den nya botaniken. Detta var hans plantskola. Det

finns många belägg för att han vårdade sina mest lovande plantor med stor omsorg, gav privatlektioner, skrev allehanda rekommendationsbrev och drillade disciplinerna inför de dåd han i gengäld krävde av dem.

Det finns en del som talar för att Linné hade fått idé om en global datainsamling redan på 1730-talet. I Holland kunde han med egna ögon se vilka rika samlingar det Ostindiska kompaniets fartyg hemfört. Konserverade ödlor och fiskar, märkliga pungdjur, tebuskar och andra exotiska örter trängdes i naturaliekabinetten och i universitetens botaniska trädgårdar. Självt hade han arbetat i trädgården hos direktören i Ostindiska kompaniet Georg Clifford. Linnés hänförelse inför Cliffords trädgård och växthus i Hartecamp kände inga gränser:

Jag häpnade, då jag trädde in i växthusen, fulla som de voro av så talrika örter, att en nordens son måste känna sig förtrollad och villrådig om, vilken främmande världsdel han blivit förflyttad till ... skatter från Asien, sådana som kryddliljor, Poincianor, magistaner ... Afrikas till sin skapnad besynnerliga, för att ej säga vanskapliga växter, såsom Aloe- och Mesembryanthemum-släktenas talrika former, asblommor, Euphorbior, Crassula ... Amerikas och den övriga nya världens älskliga innevånare: stora skaror av Cactus-former, orkidéer, korsblommor, jams, magnolior, tulpanträd ... och, omgivna av dessa, pisanger, de ståtligaste bland världens alla växter, de allra vackraste Hernandior, silverglänsande Protea-arter och dyrbara kamferträd.⁶

Holland ger blodad tand. Bara ett par år efter hemkomsten till Sverige utvecklade Linné sin syn på resan som kunskapsform, nödvändig för den framgångsrika botanisten. Framförallt gjorde han det i sitt tal vid tillträddandet av medicinprofessuren 1741, betitlat »Om nödvändigheten af forskningsresor inom fäderneslandet». Talet är hållet i en patriotisk anda, och knappast något av Sveriges företrädan saknas i den blivande professors uppräknings. Det framgår för övrigt alldeles tydligt vilken vikt han själf tillmätte de landskapsresor han företagit; alla mödor, skriver han i en svulstig passus, har »till fullo uppvägs af de ovärderliga frukter, som jag under irrfärderna samlat ... synnerligast ... en vinst af mer och mer ökad erfarenhet ... till båtad både för mig själf och andra samt ... för fäderneslandet och mänskligheten».

Han varnar för faran att vår begåvade ungdom reser till Europas, förvisso förstklassiga, lärosäten innan de här hemma lagt en solid grund att stå på. Många resande återkommer lika okunniga som de gett sig av, förutom att de lärt sig »frampladdra sirliga fraser och långrandiga ord ur några främmande språk eller detaljeradt redogöra eller vidlyftigt resonera om teatrar och skådespel, äfvensom om det i Italien, Spanien, Tyskland och framförallt i Frankrike brukliga sättet att kläda sig».

Men det ur vår synpunkt intressanta är att han räknar med resandet som ett alldeles särskilt sätt att nå kunskap vid sidan av akademierna, museerna, de botaniska trädgårdarna, biblioteken, de fysiska instrumenten. »Själve Dioscorides berättar, att han, för att öka sin erfarenhet företagit många resor, och

här och där i sina skrifter omtala och beskriva öfriga medicinens fäder åtskilliga sina färder.»⁷

I *Critica botanica* från 1737, hade han redan besjungit resan som kunskapsform. Alla de stora botaniska auktoriteterna hade utstått resans vedermödor. Resan var grundvillkoret för en framgångsrik forskningsinsats, och de bästa botanisterna har alltid rest – om det så kostat dem livet.

Herrman, efter att ha fullbordat resor i Afrika och på Ceylon, skaffar sig, genom att leva i sin trädgård vintertiden och mer tänka på sina plantor än på sin hälsa, lungkatarr och dör. —

Oldenland gör för sitt eget land Godahoppsuddens sällsynta örter kända, och därute dör han på grund av klimatförändringen. Barrelier fick astma genom sina botaniska resor och dog därav. Marcgravius, icke nöjd med sina amerikanska troféer, söker också att uttömma Afrika, där han omkommer. Lippi (Augustus) föredrar en resa i Egypten och Etiopien framför en doktorsgrad, blir tragiskt knivskuren av rövare i Abessinien, och omkommer.⁸

Linné talar i samma anda om gamle Tournefort, som hade rest vida i Europa och Orienten, och Sebastien Vaillant, som dog i sviterna av sina fältstudier av mossor.

Man kan onekligen fråga sig vad denna ideologisering av resandet egentligen avspeglar, mer än Linnés egna erfarenheter och intressen. Varför framhåller han exempelvis inte starkare den experimentella vetenskapen, som trots allt visat sådana stora möjligheter till fruktbara resultat och som bragts till metodiska höjder vid de europeiska vetenskapsakademierna? Kanske just *därför* att experimentet var så framgångsrikt i Europa. Linnés installationstal innehåller passager där det utmärkt väl framgår att Sveriges framtid som vetenskaplig nation måste bygga på det som konstituerar landets egenart, självfallet dess naturförmåner, men också ett sätt att bedriva vetenskap som skilde sig från det europeiska. Ty svenskarna skulle aldrig kunna mäta sig med Europas företrädare: »Hvarest . . . finnas förträffligare och talrikare *sjukhus* än i London? Hvarest företagas flera vackra *kirurgiska operationer* än i Paris? Hvar förevisas prydligare *anatomiska preparat* än i Leyden? Hvar finnas flera *botaniska samlingar* än i Oxford?» Linnés patriotiska framhävande av det svenska, som för övrigt kulminerade på 1740-talet, bottnade också i en allmän skepsis gentemot Europa, där man inte upptog hans idéer lika självklart som han tyckte sig ha skäl att fordra. Även därför ville han se svensk botanisk vetenskap skilja ut sig som den förnämligaste.

Vad Linné mer eller mindre medvetet sökte göra var således, om vi får tillspetsa en smula, att etablera en nationell stil, att karva ut en nisch åt den svenska vetenskapen som skulle göra den framgångsrik på världsarenan och – inte minst viktigt – fungera som hävarm för den linnéanska syntesen inom livsvetenskaperna. Denna stil var resan.

I ett brev till akademien från november 1771 skriver Linné att han själv och därmed Sverige gått i spetsen för det vetenskapliga resandet.

Wårt kära Fädernes land och besynnerligen denna Academien har begynt, att utsända sine ämnessvänner icke allenast in utan ock ut om Riket till åtskillige länder: till Norra America, till Spanien, Italien, Aegypten, Palestina, China, Java & c. När utländska Nationer sågo effecten häraf, hafwa de imiterat samma institutum; Ryska regeringen sändt Falck, Pallas, Gmelin till Sibirien och Tartariet, Danskarna Forsskål åt Arabien, Koenig till Tranquebar; Tyskarne Hallers till Vera Cruce, Fransoserne Adanson till Senegall, Engelsmännen Solander till södra werlden, Spaniorerne Mutis till Mexico, Sardinien till Orienten, Holländarne Thunberg till Japan etc.⁹

Inte bara gör Linné den vetenskapliga resan till svensk modell. Han gör den också till metod. Människor har alltid rest, men den resa som hade till syfte att systematiskt samla vetenskaplig kunskap var ett ganska okänt fenomen. Naturgeografer, astronomer och andra forskare hade deltagit i upptäcktsfärder, i militära och kommersiella företag. Men de vetenskapliga inslagen hade varit villkorliga och de dokumentära teknikerna bristfälliga. Det är under 1700-talet resan scientiseras, vetenskapliggörs. Och i den processen framträder Linné som en av de stora ideologerna. Joseph Banks, som brukar framhållas som den vetenskapliga resans främste promotor för den vetenskapliga prägel han skänkte Cooks första världsomsegling, hade i allt väsentligt lärt av Linnés exempel och tillhörde Linnés beundrare.

Forskaren trädde alltså i tjänst som resenär, understödd av konstnärer och tecknare – detta var före fotografiet – och utrustad med ett nytt effektivt klassifikationssystem. Forskningsresanden blir en typ – och i 1800-talets populärlitteratur har han vuxit ut till en folklig gestalt, ett slags vetenskapens idealfigur som hos Jules Verne och i berättelserna från polartrakterna. Men på 1700-talet var forskningsresanden ännu inte någon hjälte, utan snarare en stillsamt och strävsamt knegande menig i vetenskapens led.

Peter Forsskål, död som 35-åring i malaria i den jemenitiska bergsbyn Jerim; Fredrik Hasselquist, död vid 27 års ålder av lungsot nära Smyrna; eller Pehr Löfling, död vid 27 i Venezuelas djungler i en febersjukdom – inte har deras namn flugit över världen som en Adolf Erik Nordenskiölds eller en Sven Hedins. Även mer lyckosamma resande, som Carl Peter Thunberg, vars japanska och javanesiska erfarenheter tillhörde tidens vetenskapliga hårdvaluta – låt vara att de avfärdades av den italienske Skandinavien-resenären Giuseppe Acerbi – har knappast blivit mer bemärkta personligheter, ens i Sverige.

Kanske är det därför inte i första hand i resultaten vi skall söka förklaringen till de svenska linnélärjungarnas anonymitet – det var aldrig meningen att de skulle bli bemärkta; deras resor var aldrig avsedda att förstås i en kontext av individuell berömmelse. Den ordning i vilken de var inskrivna bör snarare ses som bestämd av två begrepp: skapelseplanen – som de skulle frilägga – och ämbetsmannaloyaliteten – som de skulle besitta. I vissa fall skall därtill läggas ett tredje och för Vetenskapsakademien välbekant: den ekonomiska nyttan. Kombinationen av dessa borgar för en viss tråkighet, som dragit ner linnélärjungarnas litterära rykte.

Det är framförallt Anders Sparrman som skiljer sig från det allmänna mönstret. Hans levnadsöde var märkvärdigt och föga linneanskt. Fångad av upplysningserans underströmmar blev han en hängiven anhängare av Swedenborgs idéer och gjorde bland annat en säregen resa till Senegal, där han i sällskap med några likasinnade sökte grunda en »Guds Republique» i läromästarens anda. Inspirerad av sina afrikanska erfarenheter fördjupade han sin glödande abolitionism och uppträdde överhuvud som en socialt ansvarskännande man, var fattigläkare i Stockholm och sökte bota sjuka med hjälp av Franz Anton Mesmers »animala magnetism», som han tillämpade i en mycket självständig variant.

Sparrman var rasande begåvad, men hans vetenskapliga karriär blev krokig. Mest var han aktiv på egen hand och kontakterna med Vetenskapsakademien blev egentligen aldrig intensiva förrän han återvänt från sina vistelser i Kaplandet och sin sejour som deltagare på Cooks andra världsomsegling 1772–76. Då var han en tid desto flitigare, skrev artiklar i *Handlingarna* och levererade föremål och naturalier – bland annat fölet till den nu utdöda sydafrikanska kvagga – till KVA:s naturaliekabinett, vars föreståndare han blev 1780. Därefter gick det mindre bra, han skildes från kabinettet 1799 och förlorade sin professur i naturalhistoria, senare avgår han även från en professur i kirurgi vid Karolinska institutet i Stockholm. »Det ledsamt är vara ämbetsman», suckar han i ett brev.

Visserligen var det Linné som verkat för resan till Kap, men Sparrman var inte dirigerad av sin gamle lärare. Han arbetade självständigare än föregångarna; kanske är det därför hans dagböcker är livligare berättade, mer personliga, fyllda av självironi och humoristiska upptåg – även om han också barskt tillrättavisar osakligheten i form av en dålig svensk översättning av den engelska skildringen av expeditionen. Sparrman hade ett vaket öga för det spektakulära och egendomliga hos »infödingarna»; men förstod dem, i någon modern antropologisk bemärkelse, gjorde han knappast. Viss betydelse hade det nog också att han skrev betydligt senare än de övriga, då mer romantiska ideal hade dragit in. Sparrman försökte i det längsta att få ekonomisk rätsida på sin stora reseskildring, som med en för honom typisk brist på brådska skulle dröja nästan ett halvsekel innan det fullbordades; resan anträdde 1772, sista bandet utkom 1818.

I övriga arbetade apostlarna under ett ganska omedelbart överinseende av sin läromästare. Linné skulle kunna liknas vid en fältherre, som från sitt stillsamma högkvarter i Uppsala dirigerade sina disciplar ute på de olika frontavsnitten. Där mottog han depescher och korrespondens, dit anlände herbariefragment och hemsända naturalier; nytt bevismaterial i den stora kartläggningen. Glupskt och hängivet kastade sig läromästaren över lärjungarnas depositioner, och *Systema Naturae* utvidgades för varje upplaga med nya rön och exkurser.

Likt fältherren utfärdade han också order till soldatesken. Den egna uppfinningsrikedomen räckte knappast till hos eleverna; Linné var en ambitiös, man kan tycka klåfingrig, handledare. Och han ställde stora krav på resenärerna. Till den 22-årige Pehr Löfving formulerar han en instruktion i 27 punkter, som omfattar fyrfota djur, fåglar, amfibier, fiskar, insekter, vermes. Därjämte träd, örter, gräs, mossor, deras jordmån, odling, bruk som nytovväxter och deras lokala namn. Löfving förväntades också hålla reda på ekonomi, geologi, sjukdomar, husmediciner, kalla till sig några spanska studenter, leverera ett »Herbarium med alla örter i Spanien», liksom »absolvera en fullkomlig Flora och Fauna Hispaniae». Instruktionens vanligaste ord är »allt» och »alla». Löfving skall studera alla växter och örter, alla djur, alla slags jord, alla slags stenar och så vidare. Och som om inte detta vore nog, uppmanar Linné den unge mannen, nästan en gosse: »Och frågas orsaken till allt!»¹⁰ Några år tidigare hade han skrivit instruktionen till Christoffer Tärnströms ostindiska resa. Som första punkt framhöll Linné »en Thebuske uti kruka, älr åhtminstone frö där af» och därefter ytterligare tretton punkter med allt mellan himmel och jord, inklusive »Lefwande Guldfiskar för Hennes Kongl. Höghet» samt en order om »Thermometrisk observationer natt och dag under Linien och i Canton».¹¹

Om instruktionerna inte efterlevdes kunde Linné bli irriterad. När Kalm borta i Amerika blev alltför självständig, kanske också en smula tvehågsen inför vissa mer vidlyftiga reseföretag, blev detta i mästarens ögon ordervägran. Så centraliserad och i en viss mening planmässig var denna jättelika vetenskapliga manöver.

Detta ger samtidigt de vetenskapliga expeditionerna en modern prägel. De var fråga om ett lagarbete. Det var det samlade resultatet som räknades, och över detta hade Linné och Vetenskapsakademien ansvaret. De resande lärjungarna var också i detta hänseende ett slags vetenskapens ämbetsmän, kallade av Saken, Kungen, och – ytterst – av Gud.

De vidsträckta färderna skulle aldrig varit möjliga utan Linnés världsrykte som vetenskapsman och hans inflytelserika ställning i frihetstidens Sverige. Det gällde inte bara att beveka Vetenskapsakademien och diverse byråkrater. Man skulle även övertala det kommersiellt inriktade Ostindiska kompaniet, liksom främmande makters sändebud, statsförvaltningar och kolonialväsenden. Uppgiften kan tyckas gigantisk, och många dörrar skulle ha förblivit stängda, om inte Linnés namn smort lås och gångjärn. Linné underhöll och vidgade sitt kontaktnät skickligt med hjälp av sin strategiska begåvning. Han upprätthöll från sin professur i Uppsala en kolossal korrespondens med Europa: botaniker, inflytelserika mecenater, statsmän, akademier. Det blev på många håll ytterst attraktivt att få en av hans lärjungar som assistenter. En tydlig bild ger mottagandet av den bara 22-årige Pehr Löfving som i Madrid hälsades likt en storfurste inom botaniken – vilket han också var jämfört med

de på Vaillant och Tournefort förlästa spanjorerna, som han i brev till Linné kallade »idioter».

Löfpling är ett gott exempel på den sällsamma övertygelse med vilken Linnés lärjungar arbetade. De var inte bara hängivna botanister. Det förefaller som om de också var medlemmar av ett utvalt brödraskap, en sekt där Linné var ledare, och där de unga männen blivit invigda i trollkretsen med obrottslig lojalitet till följd. Som inför en biktfar lägger Löfpling allt i läromästarens händer.

Jag ser det grandt, men jag vet ej hvad jag har för en invärtes öfvertygande anda, som gör att jag hoppas, det Hr Archiatern höggunstligt continuerar, att öka min lycka. Jag önskar intet högre än den tid, då jag får visa Hr Archiatern min vördnad derigenom, att hafva conserverat en titel, som är min största heder, nemligen den odödeliga att hafva varit en värdig, beständig och trogen Linnaei Discipel.¹²

Detta var i november 1751. I juni följande år har budet om Hasselquists död nått Löfpling i Madrid, men det är typiskt nog inte tankar på att ge upp arbetet som då faller honom in; i stället fäster han sig vid att de vetenskapliga erövringarna ser ut att gå Sverige förbi. Han skriver till sin patriark i Uppsala: Doktor Hasselquists öde

lär mig, at aldrig uppskiuta med öfverlemnandet af mina Rön och papper uti Herr Archiaterns skydd, som jag kan hafva gjort, och hädanefter kan göra. Den endaste orsak jag har at uppskjuta, är min fruktan för att hafva gjort något felaktigt, eller eljest ej varit nog accurrat ...¹³

Linné å sin sida kunde bara hoppas att hans sällsamma förmåga att övertyga skulle räcka också när lärjungarnas arbetslust riskerade att undergrävas av tropiska febrar, arktiska stormar, öknarnas hetta, maskar i brödet, skämt vatten och andra hemskheter. Han gjorde smickret och lockelsen till sin egen genre, han tonade ner farorna, han utlovade ära och berömmelse till den ståndaktige. Den tydiligen tvekande Thunberg uppvaktar han 1771 med brev på brev:

Hr Licentiaten får nu tillfälle att göra sig namnkunnig och odödelig. ... Jag är helt viss att Hr Licentiaten kommer både bort och hem lyckeligen, ty det ser jag af ett wist omen. Solander wägar sig än en gång åstad; Licentiaten Gahn lærer gå med. Capske insecterne hafver ödet sparat till Eder att först samblas ... få se om Hr Licentiaten har courage att skänka mig några, det jag twiflar.¹⁴

Linné smickrar, förför, övertalar. Men han ser alltid till att smuggla in en försiktig önskan för egen del, skickligt dold bakom idel välvilja. »När i kommen i Eder[t] rike, så tänken på mig», skriver han till Thunberg. Och till Löfpling, när denne två decennier tidigare stått i begrepp att avsegla till Amerika och till nya rika Floras fält, hade han vänt sig med exakt samma formulering:

Min K. Löfpling tänk på mig då i kommen i Edert Rike. Sänd mig från Edert Paradis en liten quist af någon rar ört, at jag må få taga del i Eder fågnad, i hafven varit nog mig bland alla mest tacksam, trötts intet att framledes älska mig . . .

Kan M. Hr. hushålla, så kommer han säkert hem med 1 tunna guld, men jag acktar naturalierna mera. Kiäre, hugna alltid mig vid tillfälle med något ovanligt att förnöja Europa med . . .¹⁵

Lärjungarna reste, de reste och dog. Europa var det för det mesta Linné själv som underhöll med resultaten. Kanske hade just denna – möjligen omedvetna – form av exploatering betydelse för de paraduppvisningar i sorgebrevets genre Linné presterade, när han skrev till de efterlevande eller när han författade förorden till de omkomnas böcker. I den *Iter Hispanicum* han utgav efter Löfpling 1758 nåddes höjdpunkten i denna retorik:

Aldrig har Botaniquen med något dödsfall mera förlorat, och aldrig Lärda världen genom någon olycka kunnat mista mer. Jag smikrar intet; ty det är visst, at ännu aldrig så grundad och upmärksam Botanist satt sin fot på utländsk botten, ej heller någon resande ännu haft tillfälle, at göra så stora upptäckningar som vår Löfpling. Ingen tidning har varit mig bedröfligare, än at hafva mistat min käraste och bästa Discipel, just då jag som mäst genom hans flit tänkte rikta vetenskapen.¹⁶

Denna utgjutelse hindrade honom inte att gång på gång återkomma i liknande ordalag sedan någon kär elev förolyckats. Men han var beredd att också utse de levande till sina favoriter. Till Thunberg, som var i full verksamhet nere i Kaplandet, avfyrade han följande harang:

Jag kommer med så mycken tacksägelse, som jag någonsin kan frambära, för de många härlige, raraste och nyaste växter, Hr Doctoren täcts sända mig ut ur sitt paradis. Aldrig har jag haft mera fågnad och hugnad af någon Botanist.¹⁷

I eftervärldens ögon har Linnés projekt framstått som extra märkligt, eftersom det utgick från ett litet land i Europas utkant. Sverige hade förlorat sin militära tyngd och även krympt geografiskt genom landavträdelser. Men kanske är det riktigare att vända på perspektivet: Det var inte bara Linnés ryktbarhet, utan även Sveriges nya roll som mindre betydande makt, som öppnade dörrarna åt Linnélärjungarna. Apostlarna trängde in på engelskt, franskt, spanskt, portugisiskt, holländskt, ja till och med på ryskt område. Detta skulle förmodligen aldrig varit möjligt om de representerat ett land med större anspråk som konkurrent till kolonialmakterna. I den mån Sverige var aktivt, som i Ostindienhandeln, så var det i blygsam omfattning, och utan att nämnvärt inkräkta på övriga intressenters anspråk. Sverige saknade både resurserna och motiven för att utsända egna expeditioner. Men svenskarna kunde delta i andra länders företag, som den spanska gränsdragningsexpeditionen i Sydamerika som Pehr Löfpling får följa, en mycket känslig mission, som skulle staka ut gränserna mellan spanska och portugisiska intressen. Här fungerade Sveriges relativa ofarlighet vägbanande.

Detta är en förbisedd aspekt på linnélärjungarnas resor. Förmodligen kan

vi här – redan för 250 år sedan – se de första rötterna till ett drag i sverigebilden som vi känner igen: småstaten med ambitioner som vetenskaplig stormakt. Ett längre citat belyser Linnés storslagna förhoppningar, knutna till resorna med Ostindiska kompaniets skepp! Dessa resor skulle göra svensk forskning förnämligare än någon annan:

En de störste förmoner Academien äger, rächnar jag med alt skiähl, den Kungl. Academien nu fått, att få årligen på ostindiska compagniets wagnar skicka en person fritt, för Historiæ naturalis skull, till en obekant werld; om alla andra utwägar skulle någonsin wara möglige att tillstoppas, kan denna enda uppehålla academien wid sitt lustre.

Utom dess är just denna förmonen den, som kan gifwa academien lius och anseende öfwer hela werlden; denna enda kan twinga utlänningar att lära swänskan och att läsa acterne, och att göra dem för de lärde omistelige. Denna förmonen har aldrig någon Wettenskaps academie ägt; denna enda förmonen gör mer än all den store Ludwigs [:XIV:] omkostnad på Tournefort, Plumier, Fewillee, Lignon, Surian, Lafitu, dem han skickade till Wästindien af botanice; ty detta blifwer årligt. Så att wärkel. bör Kongl. Academien den mera pris, som skaffat sig denna förmon, än någonsin Pariska Ludvik d. 14:de.

Gud afwände från academien, att den tid någonsin måtte komma, att denna clenod genom recommendationer gofwes bort till owärdiga, som intet förstodo något, älr som under prætext att något uträtta, endast sökte egen nytta och privat handel på China. Dett woro en skam för Academien, en otack emot den som detta skaffat, och en skymf för des ledamöter.

Emedlertid gratulerar jag academien af alt hierta och gratulerar mig, som får taga dehl af så stor fågnad; får ock ny lust att lefwa några åhr, att se huru wår nation härigenom skall brilliera bland alla curieuse folkslager; wij som för uht knapt wettat skillia gran och id, få nu lära utlänningarne räkna äggen i polyperne.

Jag hörer att i winter komma 2:ne skepp att gå uht för ostindiska compagniets rächning: ett till China och ett till Benghala. Gud gifwe, att Kongl. Academien nu wille utskicka den förste till Benghala, som är öfwerflödigare på alt hwad rart är; där har ännu ingen med öpna ögon botanicerat, mindre uti Zoologien giort något; några blinda hafwa pläckat up wid pass 15 örter där, som alle äro rätt rare. jag hade wähl aldrig trot, att swänska nationen där skulle få den ähran beskrifwa des rariteter.¹⁸

Linnés lärjungar var enligt en vanlig uppfattning inte bara till yrket utan också i den litterära stilen sin professors arvtagare. Linnés landskapsskildringar hade varit knapphändiga, informationstäta och med en lyrisk suggestionskraft hos detaljen och substantivet. Bakom detta låg ett vetenskapligt ideal: empirismen, att bara skriva det som ögat sett. Och visst finns det gott om sådana empiriska, nästan tabellariska passager hos lärjungarna. Kalms uppräkningar av Pennsylvanias örter och kultur är tröstlösa. Petrus Forsskåls redogörelse för prisförhållandena i Arabien lämnar ingen omsorg spard i fråga om detaljrikedomen. Och Pehr Osbecks dagbok från Kina-resan är ställvis inget annat än en meteorologisk krönika, varvad med kommentarer om sköldpaddsjakt på Ascension och Osbecks jämmer över förlusten av den tebuske han tagit ombord, men som kastades i sjön när han inte såg på.

Syftet med lärjungarnas resor var att fördomsfritt insamla data. En närmare granskning av deras journaler och brev visar emellertid att även dessa vetenskapsmän bara var människor: de berättar vad de varit med om. Deras böcker skiljer sig egentligen inte så mycket från andra antropologiska eller vetenskapliga resenärers. Den frihetsälskande Forsskål, som hemma i Sverige kämpade för yttrandefrihet och andra medborgerliga rättigheter, hade följande att säga om de araber han knappt sett när han anländer till Alexandria:

Man bör ej mindre vara utrustad med Gevär, och samlad i ett stort sällskap, för at kunna afskräcka de ströfwande Araber, Egyptens plåga och resandes olycka. De äro nog beskrefne af andra; jag har ock fått ärfara deras opförande.¹⁹

När det gäller stereotypi i framställningen erbjuder kinaresorna gott om exempel. Rutten var i regel densamma: Cadiz, Kanarieöarna, Kap, Batavia på Java, och så sista språnget upp till Kanton. Ur denna standardrutt framträdde en hel genre, itinerären, en bildföljetong som visade de viktigaste hamnarna, kusterna, sevärdheterna. Svenskarnas iakttagelser var sällan självständiga; fransmannen du Halde hade i ett mäktigt arbete, *Description de la Chine* (1735), gett en rundmålning av Kina, dess historia, natur och kultur, och svenskarna apade efter. De tre till sex månader man i regel tillbringade i Kanton med omnejd gav heller inte stora chanser till någon djupgående forskning. Det verkar närmast som om genren själv utsatte resenärerna för ett tryck att kommentera det självklara, det som andra redan sett, som om berättandet självt hela tiden hotade vetenskapligheten.

Inwånarne här i landet, som vi kalle Chineser eller sneser äro helt hwita, undantagande de, som gå uti Solen och bli deraf mycket bruna. Gemenligen äro de lika hwarandra, med kort näsa, små ögon, korta och swarta ögnebryner, brett ansigte, stora öron, swart hår, som på mankønet ständigt afrakas, undantagandes en låck öfver hjässan, den där växer så långt han kan och flätas uti en bred piska. —

I omgänte äro de wänlige, i lefnad nycktre och snygge, i samhälde flitige, fallne till handaslögder, och i synnerhet handel; men därjämte gapsamme, girige, mutkorfwar, enwise, inbilske och misstänksamme.²⁰

Ingen kan yttra sig på något intressant sätt utan att säga något som han inte är säker på, genom att skapa bilder – som Osbecks av Kina och kineserna, eller Forsskåls av araberna. Men det kunde också gå för långt. *Gentleman's Magazine* i London kommenterade syrligt Hasselquists uppgift – vilande på sanningens urgamla fiende: hörsägnen – att egyptiska kvinnor kläckte kycklingägg genom att förvara dem flera dygn i armhålorna; var det verkligen meningsfullt att lata sig så länge bara för att kläcka ägg? Pehr Kalm återgav utan omsvep den falska historien om hur nordamerikanska björnar dödade boskap: »han biter et håål på skinnet af creaturet, blåser så derin med hela sin kraft, hvarmed han continuerar tils creaturet [sic!] sväller grufvel upp och så dör, emedan vädret löper emellan köttet och hinnorna utan för».²¹

Men man kan också berätta om det man faktiskt sett, ta tillvara den beskrivande dimensionen i den unika händelsen. Också detta är äventyrligt ur strikt vetenskaplig synvinkel: Är händelsen representativ? Vad säger den egentligen?

Linnés lärjungar drog sig inte för att berätta också på detta sätt. Knappast för att de kom av sig eller för att de glömde sitt egentliga uppdrag, utan för att det inte fanns något annat sätt att rapportera om det fångslande som inträffade framför deras ögon.

I detta läge var det somliga som inte längre tyckte att det var vetenskap det var fråga om. Och vissa frågade sig om det var värt att skriva överhuvudtaget. Resan som kunskapsform blev en karikatyr av sig själv.

De mest skarpsinniga kom underfund om att det fanns alternativ. I skrivandets motsats, i tystnaden, låg ett bevarande av möjligheten, och därmed av sanningen, som den vetenskapliga beskrivningen aldrig kunde medge med sitt fastställande, genom sin förbehållslösa rörelse mellan det unika och det generella, utan att någonsin kunna fånga den tillvarons komplexitet som alltid faller mellan dessa båda ytterligheter.

En sådan distanserad hållning till reseskildringen som genre intogs av Linnés samtida, Samuel Johnson. Hans krönikör James Boswell frågar Johnson varför han inte skrivit en bok om sin franska resa?

Johnson: ... Några av mina vänner har frågat mig varför jag inte kom med någon redogörelse för mina resor i Frankrike. Skälet är tydligt: upplysta läsare hade sett mer av Frankrike än jag hade gjort. Ni skulle kanske ha tyckt om mina skildringar från resan i Frankrike och Klubben skulle kanske ha tyckt om dem, men på det hela taget skulle de ha vållat mer nöje än nytta.

Boswell: Jag kan inte hålla med er, sir. Folk skulle tycka om att läsa vad ni har att säga om allt möjligt. Antag att ett ansikte har målats av femtio målare förut; ändå ser vi det med glädje målas av sir Joshua.

Johnson: Det är sant sir; men sir Joshua kan inte måla ett ansikte om han inte får tid att se på det.

... Jag sade till honom att en stor del av det som stod i hans »Resa till Skottlands västra öar» hade funnits i hans huvud redan innan han lämnade London.

Johnson: Ja då, sir, det filosofiska temat fanns där; och reseböckernas förtjänst står i proportion till vad författaren på förhand har lagrat i hjärnan: hans förmåga att urskilja vad han bör se, hans talang att ställa ett levnadssätt i motsättning till ett annat. Som det spanska ordspråket säger: »Den som vill föra hem alla Indiens rikedomar måste föra med sig Indiens rikedomar». Så är det med resor; en människa måste föra kunskaper med sig om hon skall ha kunskaper med sig hem igen.²²

Med Linnés lärjungar var det annorlunda; de reste utan tvivel på rapporterandets välsignelser. Och det pretentiösa i deras oupphörliga fascination också inför det banala har sin logik: Apostlarna reste ut i övertygelsen att de besatt unika kunskaper. Allting sågs för första gången – trodde man – när det sågs i ljuset av Linnés lära.

Och eftersom allt som möter resenären betraktas som värt att förmedla till

läsaren, är det en och annan betraktare som inte kan låta bli att dra på mun. Så till exempel den allt annat än vetenskaplige Jacob Wallenberg, skeppspräst på tremastaren »Finland», och författare av *Min son på galejan*:

Änteligen juledagen om aftonen begynte den efterlängtrade vinden blåsa opp. Enligt befäl anställdes en sträng jakt efter skeppsråttor, i anledning av ett inritat missbruk ibland besättningen att undansticka en hop gossar i skeppet, vederbörande oveterligen, vilka på sjön ligga kompaniet till last. Här handlas alltså intet om fyrfotade råttor, ty de höra under kattens lagsago, utan om tvåbenta. Man fann tre eller fyra, men till vår stora förundran hade de vita strumpor och kjortlar. Linnaeus nämner dem inte, varken i förra eller senare upplagan av sitt system, icke heller har jag sett dem beskrivna hos Réaumur och Buffon. De likna alldeles fruntimmer, ända frå hjässan neder till fotbället, ha ögon, öron och bröst, gå på två ben, äro mycket tama och sova gärna på ryggen, som andra människor. I London är släktet ganska väl bekant under namn av *Ladies of pleasure* och på bulevarden i Paris har jag hört dem kallas *Femmes d'amour*, på svenska *kärleksungar*. Vår kapten fann dem icke nödvändiga till kompaniets tjänst, lät därför strax bringa dem i land med jollen, mångom till en hjärtelig avsaknad.²³

De resande apostlarnas tid var drygt fyra decennier lång; Linné hann själv uppleva nästan alltsammans. När han gick ur tiden 1778, hade lärjungarna antingen dött på sina resor eller återvänt. Det enda undantaget, storsamlaren Thunberg, skulle återkomma till sitt Uppsala året därpå. Sedan reste ingen mer. Utan Linné dog projektet. Pådrivaren och den samlande kraften var borta.

Redan mot slutet av 1750-talet hade Linné varit trött och sliten, entusiasmen från Vetenskapsakademiens tidiga år var bruten. De sena resenärerna, Forsskål, Sparrman och Thunberg, hade han heller inte skickat ut själv, de reste på eget bevåg, men stod i förbindelse med sin forne lärare på många sätt. Linné blev desillusionerad. Att kartlägga världens flora och fauna var ett väldigare företag än han måhända anat. Men förlorat intresset hade han inte. Breven till Thunberg från 1770-talet andas fortfarande samma lust och längtan efter nya arter, även om det nu var Thunberg som skulle inhösta berömmelsen, det insåg han. Men kanske var han bara tacksam över det. I decennier hade han fägnat européerna med rön som hans lärjungar samlat åt honom. Ett projekt han koncipierat i sin ungdom, men som han själv ensam inte kunnat fullfölja, hade han utnyttjat andra för att driva.

På ett plan hade det lyckats. Linné själv var världsberömd. Den linneanska klassifikationen hade visat sin stora räckvidd; den var användbar i hela världen. Men på andra sätt var projektet ett nederlag. Resultaten var trots mödorna färre än Linné hoppats. Och offren hade varit enorma. Unga mäns lik kantade vetenskapens väg.

Med åren blev Linné alltmer upptagen av döden, kanske också av sin egen känsla av skuld mot dem han sänt ut på hopplösa uppdrag. Tonen i breven blir bekymrad.

Aldrig har mer folk dött i Sverige, än i åhr, först af hunger, sedan af maligne feber, mot hösten af dysenteri.

Salvius är död. Biskop Gunnerus ... är död. von Switen död.²⁴

Det verkar som om Linné, när hans egen livslåga tynar, grips av en senkommen insikt om vad det är han hållit på med. Han blir ödmjuk i tonen, botfärdigt eftertänksam. Men aldrig slutar han hoppas – på nya växter, återstående bitar i den Guds oändliga mosaik, som Linné tagit på sina axlar att rekonstruera. Våren 1774 hade han haft sitt första slaganfall, och i november samma år skriver han, på nytt till Thunberg:

Prof. Falk dog på sin resa öfver Sibirien. Äfven är prof. Gmelin på sin ... resa död. ... Kom hog att jag icke fått ett enda *insectum capense*. Har Hr Doctoren funnit något nytt genus insecti.

Det är otroligt mycket Hr Doctoren contribuerat till Botaniquens förökande ... Ingen dag skulle vara mig kiärare, än få lefva den på hvilken jag finge språka med Eder om Eder *Plant.[ae] capenses*.

Jag fick aldrig wetta hvad genus den är som [ni just sände mig]. Kiäre säg mig hvad det är.

Eder tacksamaste tienare

Carl Linné²⁵

Noter

I nedanstående notförteckning ges endast kortfattade hänvisningar till längre citat. För en fylligare redovisning av källmaterial och bearbetningar hänvisas till min uppsats »Scientific Travel – the Linnean Tradition», i *Science in Sweden: The Royal Swedish Academy of Sciences 1739–1989*, ed. Tore Frängsmyr (Canton, Mass.: Science History Publications, 1989), och till två texter av Otto Fagerstedt & Sverker Sörlin, »Och frågas orsaken till allt: Ett textcollage om Linnés lärjungar och deras resor», *Artes* 1990: 2, samt »Det ledsamt är vara ämbetsman: Ett biografiskt collage över Anders Sparrman – resenär, botanist och magnetisör i upplysningens sista dagar», *Artes* 1991: 2.

1. Andreas Berlin till Linné 15/4 1773; Linné, *Bref och skrivelser*, I: 3 (1909), 170 f.
2. Memorial till KVA, uppläst 10/1 1746; *Bref och skrivelser*, I: 2 (1908), 60.
3. Pehr Kalm till KVA 25/4 1746; cit. i Carl Skottsberg, *Pehr Kalm*, Levnadsteckningar över K. Svenska Vetenskapsakademiens ledamöter, 139 (1951), 314.
4. Linné till Abraham Bäck 3/6 1748; *Bref och skrivelser*, I: 4 (1910), 75.
5. Linné till KVA 29/4 1749; *Bref och skrivelser*, I: 2, 127 f.

6. *Hortus Cliffortianus* (1737), cit. i W. Blunt, Carl von Linné (1971), Sv. övers. (1977), 103 f.
7. »Om nödvändigheten af forskningsresor inom fäderneslandet» (1741), sv. övers. av det latinska originalet i *Skrifter af Carl von Linné*, vol. 2 (1906), 69 ff. Motsvarande lovsånger till den vetenskapliga resan i utlandet återfinns i avhandlingen »Instruktion för resande naturforskare» (1759), *ibid.*, 197–213.
8. *Critica botanica*, sv. övers.
9. *Bref och skrivelser*, I: 2.
10. Instruktionen tryckt i Stig Rydén, *Pehr Löfling: En linnélärjunge i Spanien och Venezuela* (1965).
11. *Bref och skrivelser* I: 2, 53 f.
12. Löfling till Linné 4/11 1751; Rydén, 94 f.
13. *Petri Loeffling Iter Hispanicum* (1758), 37.
14. Linné till Thunberg 27/4 1771, Bergianska brevsamlingen, vol. 19, KVA.
15. Linné till Löfling; *Bref och skrivelser*, I: 3, 310.
16. Linné, »Företal», i *Iter Hispanicum*.
17. Linné till Thunberg, odat., Bergianska brevsamlingen, vol. 19., 522 f.
18. Linné till Elfvius 12/9 1746, *Bref och skrivelser* I: 2, 72 f.
19. *Resa till Lycklige Arabien: Petrus Forsskåls*

dagbok 1761–1763, red. Arvid Hj. Uggla (1950), 45.

20. Pehr Osbeck, *Dagbok öfwer en Ostindisk Resa Åren 1750, 1751, 1752* (1757), 168 f.

21. Pehr Kalm, *Resejournal öfver resan till norra Amerika*, eds. Mariti Kerkkonen & John E. Roos, 4 vol. (1966–88), vol. 2 (1970), 163.

22. James Boswell, *Samuel Johnsons liv*, urval och övers. Jane Lundblad (1969), 170.

23. Jacob Wallenberg, *Min son på galejan* (1781), ny utg. (1979), 9.

24. Linné till Thunberg 29/10 1773, Bergianska brevsamlingen, vol. 19, 528.

25. Linné till Thunberg 20/11 1774, *ibid.*, 542.

Författarens adress: F.D. Sverker Sörlin, Institutionen för idéhistoria, Umeå Universitet, 901 87 Umeå.

MASON C. HOADLEY AND INGVAR SVANBERG

Hunting Rhinoceros in Java

Johan Arnold Stützer and his Journal 1786–1787

Southeast Asia has long attracted Swedish interest.¹ A number of travellers have written on the region, among the first being Nils Mattsson Kiöping (1630–1667) who visited the Nicobar Islands, the Malay archipelago, and Formosa between 1647 and 1656.² Several of Carl Linnaeus' disciples and contemporaries made the trip to Southeast Asia in order to study its rich tropical flora and exotic fauna. They include Carl Peter Thunberg (1743–1828), Olof Torén (1718–1753), Christopher Tärnström (1703–1746), Pehr Osbeck (1723–1805), and Carl Fredrik Adler (1720–1761). The tradition persisted well into the present century. Walter Kaudern (1881–1942) and Eric Mjöberg (1882–1938) combined interest in nature and local culture with a rare ability to write readable books.³

Of necessity many of these travellers were for shorter or longer periods employed by Dutch companies or the Dutch colonial establishment. According to estimates as many as fifteen- to twenty-thousand Swedes served in the Dutch East India Company during the seventeenth and eighteenth centuries.⁴ One of these was Johan Arnold Stützer (1763–1821) who despite his attenuated study at Uppsala can be counted among those who continued in the Linnaean tradition of travelogues and collections of plants and animals from Asia.

Yet Stützer's career⁵ departs from the usual pattern. He remained abroad. Stützer preferred "exile" to returning home in financial embarrassment.⁶ In addition, he never seems to have developed from the "promising student" category, at least judging by the contents of his *Journal*. Many of his observations on conditions in West Java are astute; his description of rice and coffee cultivation are important contributions to our knowledge of the island's agriculture. Yet the bulk of his writings are filled with inessentials as, for example, bemoaning injustice done him, begging recommendations, or reacting to the lack of recognition. Even though Stützer lived through a period of monumental changes in Asia, little of this is reflected in his writings. Thus one of Stützer's charms lies in his very human preoccupation with himself. His career also serves to yet again remind students of the past that all who have

left descriptions are not necessarily heroes, leaders, or even professorial material, but just ordinary persons going about the business of providing for themselves and their families. This essay will be concerned primarily with the contents of Stützer's *Journal* describing his adventures in the West Javanese lands of the Priangan.

Dutch Influences in Sweden

During the seventeenth century few countries influenced Sweden as much as the Netherlands. Cultural impulses made themselves felt in a number of areas. Commerce and trade, shipbuilding, military techniques, fine arts, medicine, and higher education are but a few which continued long into the following century.⁷ Many of these impulses were transmitted by Dutchmen settled in Sweden. Perhaps the most striking example is the foundation of Gothenburg, which to a large extent was a Dutch affair.⁸ Many Dutchmen became well known in Swedish history. Not only did they maintain cultural and economical ties with the Netherlands but also there was a steady flow of individuals between the two countries. Many Swedish-born Dutch preferred to serve in Dutch companies, such as Frederik Coyet (1620–1689), who became Governor of Formosa between 1656 and 1662.⁹ That the reverse could also hold true is illustrated by Peder Hollender Ridder (c. 1607–1691), a Dutch-born officer who became the Swedish Governor of New Sweden.¹⁰

Study Tours

Immigration of Dutch to Sweden was not the entire story. Despite developments in the Swedish university system during the seventeenth century, students continued to study abroad. Peregrinations continued to be an important part of the curriculum of many nobilities and advanced students. During the era of Sweden as a Great Power more Swedes than ever went to universities on the continent. In this context the provinces liberated from the Spanish in the closing decades of the sixteenth century took a special place. Swedes flocked to Leiden during the seventeenth century and continued to do so in the following one. Groningen, Utrecht, and, despite Calvinistic leanings, even the Frisian university of Franeka attracted numbers of Swedish students. In the seventeenth century no less than eight hundred Swedes were educated in the Netherlands.¹¹ Even with the decline in popularity of such study trips towards the close of the seventeenth century, medical students continued to visit Dutch centres of learning. Among those who received indelible impressions in Holland were Carl Linnaeus (1707–1778), Petrus Artedi (1705–1735), Abraham Bäck (1713–1795), and Nils Rosén von Rosenstein (1706–1773). Carl Linnaeus came to the Netherlands in 1735. After a

short sojourn at Harderwijk where he took a degree in medicine, he continued to Leiden and Amsterdam. There he became acquainted with scholars like Herman Boerhaave (1668–1738), Johann Fredrik Gronovius (1690–1762), Adriaan van Royen (1704–1779), Johannes Burman (1707–1779), and Georg Clifford (1685–1760).¹²

Through Linnaeus' contacts in the Netherlands, especially Johannes Burman and his son Nicolaas Laurens Burman (1733–1793), Carl Peter Thunberg (1743–1828) was appointed surgeon in the Dutch East India Company. In company service he sailed to the Cape in December 1772, where he carried out two years of field studies in South Africa, finally leaving in March 1775 on an eastbound ship for Java. Subsequently Thunberg made his famous tour to Japan which gave him an unequaled opportunity of studying the flora and customs of the secluded Island Empire. On his return to Java he was also able to make some field trips and gather plants of the island. Thunberg returned to Uppsala in 1779 after an absence of almost nine years. As Linnaeus had died a year earlier and was succeeded as professor by his son, Thunberg was appointed *botanices demonstrator* at Uppsala university.¹³ Almost immediately he began to teach and analyze the scientific material he had brought home. He became temporary professor in 1781 and over the half decade 1788–1793 published his travelogue and famous flora of Japan (Leipzig 1784).¹⁴ In 1783 he also succeeded Carl Linnaeus *filius* (1741–1783) as full professor.

At least two of Thunberg's pupils were stimulated to travel to Asia for research. One was Clas Fredrik Hornstedt (1758–1809) who in 1783 was appointed botanist at the newly-established *Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen* (Batavian Society of Arts and Science). He resided in Java for one and a half years, during which time he made several journeys around Batavia and the surrounding islands. After his contract expired he returned to Europe and took a doctorate at Greifswald in 1786, becoming a member of the Academy of Sciences in Stockholm in 1788.¹⁵ The other pupil was Johan Arnold Stützer.

Johan Arnold Stützer

Germans had always been a part of the Stockholm's corps of merchants and burghers. Although considerably less than they had been earlier, German influences in the eighteenth century were significant. They had their own church and school and tended to monopolize the surgical profession.¹⁶

Stützer himself originated from a German immigrant family in Stockholm. His father was city barber surgeon Martin Christian Wilhelm Stützer (1727–1806), who hailed from Oranienburg in Prussia. He had come to Sweden in the 1750s. Granted the position of assistant surgeon (*under-fältskär*) in 1753, he sailed to the West Indies in 1757. Later that year he

settled in Stockholm in order to continue his studies, finally taking an examination as surgeon in 1760. Two years later he married Anna Maria Soem (d. 1766). She was the daughter of Christian Soem (1694–1775), a barber surgeon of Swedish parentage born in Amsterdam, and Anna Brita Ziervogel, daughter of a barber surgeon belonging to the German community of Stockholm.¹⁷ Martin Christian Wilhelm Stützer worked at his father-in-law's practice in Stockholm for many years, living as many other Germans in Maria Magdalena parish.

Christian Soem earned for himself a name in Swedish medical history as a skilled surgeon. He had a family reputation to fall back upon, being the son of another famous surgeon of the early eighteenth century, namely Constantin Soem (1643–1727). The latter, who had spent many years in Amsterdam, returned to Sweden in 1704 where he was granted the rights to practice only after considerable struggle.¹⁸ At that time surgeons in Sweden were to a large extent still part of the guild system, thus dependent upon and controlled by the influential German community in Stockholm. Steps aimed at bettering the status of surgeons were hindered by just these vested interests. Surgeons belonged to the Society of Surgeons (*Chirurgiska Societeten*) which was disbanded in 1797. Yet not until 1812 were they fully integrated with the medical profession.¹⁹ Like his father-in-law, Martin Christian Wilhelm Stützer contributed to the fight for recognition of the surgical profession.²⁰ He also contributed with the chapters “Inversio uteri” (p. 11), “Ruptura Funicului Umbilicalis” (p. 73), and “Variolæ” (p. 75) to *Chirurgiska händelser inlemnade af fältskärerne i riket till chirurgiska societeten*, a book published in 1769 to give scientific legitimation to the profession.²¹ He also wrote on rabies for the *Kongl. Vetenskaps Academiens Handlingar 1777*. By way of bettering their situation many surgeons sought higher education, including studies in medicine, either in Sweden or through studies abroad.²² It was within this intellectual atmosphere that Johan Arnold Stützer began his education.

Johan Arnold was born 23 February 1763 in Stockholm. Two other children were born out of the marriage of Martin and Anna Stützer. His younger brother Carl Wilhelm Stützer (1764–1832) made extensive travels in Russia and Europe between 1790 and 1792 before becoming a city medical officer in Stockholm and physician-in-ordinary (*livmedicus*) to the King, ultimately marrying Maria Charlotta Bergsten in 1823.²³ A sister, Maria, Eleanora was born in 1766 but did not survive her first year.²⁴ Despite their integration into Swedish society, the Stützers remained in close contact with the minister of the German church in Stockholm, Wilhelm Lüdeke (1737–1805).

Johan Arnold Stützer went to school in Stockholm. He also received schooling in languages and sciences at home. Beginning in 1776 his father taught him elementary surgery. Three years later, in October 1779, he enrolled at Uppsala university.²⁵ There he studied for Carl Peter Thunberg.

He studied in Uppsala and Stockholm a few years, before he received a grant for surgeons, which enabled him to go abroad.²⁶

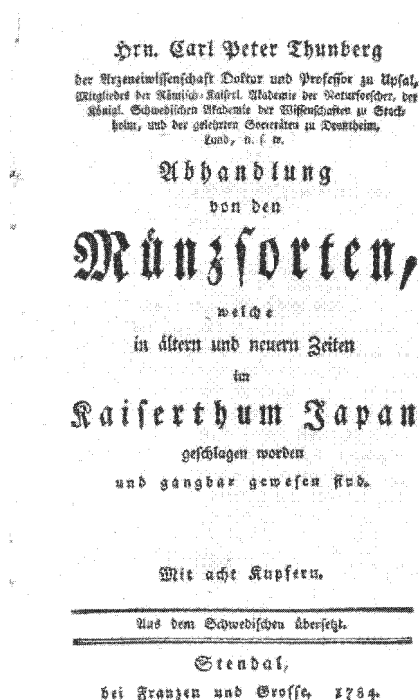
Stützer's Peregrination

It was not only the influences of Thunberg's lectures which led Stützer to give himself off to Europe. Swedish physicians had earlier been drawn southward. Yet during the eighteenth century, Germany had become of growing importance, one which seems to be reflected in Stützer's itinerary. On leaving Sweden in the early 1780s Stützer travelled to Berlin where he stayed for three years studying medicine and surgery. During this time he carried on correspondence with Thunberg who frequently asked him to undertake various pieces of research.²⁷ He also visited Vienna in February 1783, where he stayed for a couple of weeks studying with physician to the Royal House and General Inspector of the Universal Hospital, Joseph von Quarin (1733–1814).

Berlin also held a manuscript by a certain Christian Mentzel (1622–1702)²⁸ containing pictures of Japanese plants and birds, the former numbering some three thousands and the latter a few hundred. Stützer promised to copy relevant information from the manuscript and the Japanese name, if possible. He also made repeated requests for letters of recommendations to Amsterdam and Batavia.²⁹

In a following letter dated 14 October 1783, Stützer refers to another manuscript, an *Epistola*, with Japanese plants and birds. In the interim he had hired an artist to copy some of the illustrations. He also sent for copies of *Nova Genera Plantarum* and *Nova Insectorum Species* recently published by Thunberg.³⁰ Stützer's next letter from Berlin is dated 17 June 1784 and gives some details of his activities. Having earlier requested Thunberg's introductory speech on Japanese coins given before the Academy of Sciences which was published in 1789,³¹ Stützer can now inform his mentor that it had been translated into German by himself.³² However the thesis was published under the name of Stützer's current patron, Johann Theodor Pyl (1749–1794),³³ to whom Stützer repeatedly refers to with gratitude. In preparation for leaving Berlin Stützer then asks Thunberg to forward his letters either to the Swedish merchants Swart and Lunge or to Professor Burman in Amsterdam. Despite opposition from his father, who had ordered him back to Sweden, Stützer had decided for the Asian tour.³⁴ Next we find Stützer in Hamburg, from where he just before the boat leaves for Amsterdam writes a short letter to Thunberg on the 9th of August 1784.³⁵

After his arrival in Amsterdam in the summer of 1784 Stützer mentioned his visit to the merchants Swart, Lunge, and Johannes Fåhreus (1745–1821). He again petitions Thunberg for recommendations as those to whom the

The German translation of C. P. Thunberg's speech on Japanese coins published in 1784 was according to Stützer translated by himself.

earlier letters were addressed were all dead. Wimmercrantz, whom Thunberg had met in Java,³⁶ was in Stralsund. Stützer, therefore, asked his professor to write Wimmercrantz and request a recommendation for Stützer in Batavia.³⁷ Another letter, dated 24 October, informed Thunberg that Burman had helped Stützer get a position as a doctor on a ship bound for East India. He intended to finish his exam in November and thanked Thunberg for a recommendation to Iman Wilhelm Falck in Ceylon. The letter also provides some insight into the surgical studies Stützer continued in Amsterdam. He wrote that two operations for gall-stones had recently taken place, neither of which was successful. Stützer also requested that Thunberg correspond with Pyl in Berlin. The Swedish merchants Swart and Fähræus in Amsterdam had also informed him of Thunberg's marriage for which Stützer offered his congratulation.³⁸

Not all was as it should be. Stützer had heard unsettling rumours. Moreover, Thunberg had not responded to his letters which only increased his anxiety. It would seem that Stützer had left a large debt behind in Berlin, to whom we do not know. The news had reached Sweden and Stützer was worried that it was the reason for Thunberg's silence. "Oh, how unfortunate it would be to lose someone with whom one has so long been in favour and who has been a willing patron." Stützer attempted to explain the matter, insisting that he had been loyal but suffered from his own lack of caution. He begged Thunberg not to mention the affair to Burman as it would have been catastrophic for his career. In a letter dated 31 March 1785, Stützer complained: "If they get to know anything about this, it would be the stone to seal my grave." He concluded the letter with the news that if all went well he would be embarking as ship's doctor on the *d'Ijstroom*. He would also do his utmost to collect specimens in India to demonstrate his gratitude to his patron.³⁹

Dutch East India

Dutch entrance into Asia was from its very beginning a calculated mercantile venture. Simply put, merchants in the United Provinces wanted a share of the huge profits they observed being reaped by Portugal in providing the European market with exotic spices from the Indies. As early as 1594 a "Company of Far Lands" was established at Amsterdam by north Netherlands merchants with the sole purpose of fitting out two expeditions to the Indies for spices. The first returned rather the worse for wear after two years. Even so, the profits obtained from its modest cargo of pepper purchased on the open market at Banten more than covered expenses. The second, lead by Jacob van Neck, returned after fifteen months with a rich cargo of spices. Total returns for the cargo gave profits to the original investors in the neighbourhood of four-hundred percent, even after deductions for heavy losses sustained. These ventures whetted appetites in Dutch financial circles. The logical result was the formation in 1602 of the United Netherlands Chartered East India Company, more commonly known as the Dutch East India Company (*Vereenigde Oostindische Compagnie*) or by its initials VOC, with a joint capital subscription of six and a half million florins.⁴⁰

What makes chartered companies historically significant is the tendency to transform themselves into vehicles of territorial aggrandizement. Attempts to account for this process have raised a number of thorny issues. These include whether territorial aggrandizement was built into the capitalist nature of what is euphemistically termed the "expansion of Europe overseas", if it was intentional or thrust upon the European powers, and the extent to which the activities of these ventures effected local socioeconomic institutions, if at all.

Whatever the case, the pattern of transformation from trader to tyrant provided by the Dutch East India Company is a classic one if for no other reasons than its longevity and accessibility.

Early in Dutch East India Company engagement in the Indies its board of directors, the *Heeren XVII*, recognized the need for a general rendezvous for fleets operating in Asian waters. Revictualling and re-fitting were obvious needs. More pressing was the need for collecting under one roof the multifarious wares from the entire Asian region. This would greatly assist in rationalizing the company's assessment of merchandise and its shipment to the United Provinces. Closeness to the centres of spice production in the Indies and its central location argued for locating this rendezvous on Java's north coast. As a result, in 1619 a Dutch fortress-city arose on the banks of the sluggish Ciliwung River opposite the original Javanese city of Jayakarta.⁴¹ Taken from the ancient tribe of the Batavians, the city destined to become "Queen City of the East" was dubbed "Batavia". The struggle of the Batavians to maintain their independence from the Roman Empire was a popular nationalistic theme at that time in the United Provinces. Perhaps the most concrete expression of this is Rembrandt van Rijn's "The Swearing of the Oath of the Batavians" now hanging in The National Museum, Stockholm. The new "Batavia" was to become a symbolic continuation of Dutch resistance to Roman Catholic Spain.

Symbolism aside, the actual fortress city's future was not automatically guaranteed. Its continued existence was put to severe tests within a decade. In 1628–29 it had to withstand two major assaults from the most powerful of the Javanese states, Mataram, then at its peak under Sultan Agung (r. 1613–1645).⁴² The defense of the city under the leadership of Jan Pieterszoon Coen (1585–1629), its founder who died of dysentery during the second siege, has been related elsewhere.⁴³

Batavia survived these early tests. It also surpassed all expectations as an west-east entrepôt. The city's substantial fortress effectively sheltered and supplied company military might in the form of the Dutch Asian fleet, its warehouses housed the treasures of the Asian trade subsequent to transshipment for lucrative sale on the European market, its board rooms and accounting centres received commercial and political intelligence, formed economic policy, shaped procurement practices, and monitored trade conditions throughout Asia. Some idea of the geographic spread of the company's activities can be obtained from a listing of the factories directly subordinated to Batavia. These include those of the Persian Gulf and Arab lands in the west (Isfahan), through those of India (Cochin, Pulicat, Nagapatam), and Ceylon (Jaffna, Trincomalee, Galle, and Colombo), and the East Indies (Malacca, Palembang, Banten, Cirebon, Makassar, Banda), to those of the Far East (Ayuthia, Pulau Condor, Formosa, Canton, and Deshima). The Batavia which

lured the Linnaeans was from its inception the centre of Dutch operations in Asian waters; the decisions and orders of its leaders, the Governor General and Council of the Indies, often in practice taking precedent over those of the *Heeren XVII* in distant Holland.

Batavia had to function as a clearing house for coordinating the east-west trade because Europe had few acceptable trade goods in Asia. Specie was virtually the only exception. Mercantilism economic policy, as well as the fact that specie was itself the end product of a long trade chain extending to Spanish America, prevented the financing Dutch Asian trade by export of precious metals. Silk goods and porcelain wares illustrate the problem. Chinese merchants would only accept cash. Hence the Dutch were forced into developing a series of trade networks in order to obtain means of acquiring Asian manufactures. They obtained spices from Eastern Indonesia, largely through force, which were traded to India for cotton goods. These were in turn traded in Japan for copper which was an acceptable medium to Chinese merchants. The goods so obtained were ultimately transported and sold profitably on the European market. A variant was to purchase at low prices Javanese sugar and start by trading it in Isfahan for goods exportable to India, in this manner coming to the same result.⁴⁴

This was applicable only for the trading activities per se. More complicated was the fact that early in the company's contact with Asia it embarked upon a course of action leading to *de facto* territorial aggrandizement. A forerunner of this was the forcible occupation of strategic points in the spice islands. Obtaining of local agricultural commodities through political control of centres of production led directly to attempts at regulation. In the case of spices its production was to be limited by periodically destroying a large part of the plants so that demand would maintain maximum prices.

Another mechanism leading territorial control was increased political engagement in the affairs of the region's potentates. This often took the form of one or another of the local rulers, or pretenders, requesting military assistance from the company. This was to be repaid by trade concessions or, failing that, cession of territory. In the latter case the only way to recoup outlay for military aid was to rationalize the extraction of saleable products, including the introduction of new crops. In both case, territorial acquisition by the mercantile company had a build-in tendency to involve Europeans in the local production process.

Continual growth of activities over an expanding part of the Asian world brought with it demands upon personnel. The line of factories subordinated to Batavia had to be staffed with competent personnel. They in turn were charged with supervising acquisition of the right amount of goods of acceptable quality for the home office in the Netherlands. Numerical expansion of employees was not the only problem faced by the company, especially in the

eighteenth century. A complementary trend originated in the company's propensity to ensure itself of merchandise by actively engaging in the process of agricultural production. As a means of improving its profitability, the company introduced technological improvements in production methods of both existing crops and those cultivated on demand. Thus to demands for more personnel came that for specialization. Moreover, demands were exacerbated by the high mortality rate of Europeans in the tropics.⁴⁵ Given the Netherlands' modest population, it is hardly surprising that so many non-Netherlanders were employed by the Dutch East India Company.

While the specifically Swedish contribution to the company is not known precisely, it seems to have been relative prominent. In addition to the many Swedes serving as seamen mentioned above, many served as masters, commanders, mercenaries, etc. in the Indies. A few Swedes served as *kaartmeesters*, cartographers, and played an important role in the mapping of Java. Paulus Paulusz/Paulson, Hans Kuyl, Jan Runström, Jonas Colin and Pietersz Wijdeling, were all Swedes serving the company in during the mid-eighteenth century.⁴⁶ Yet the Linnaean tradition was strongest among the company's medical corps. In addition to Thunberg himself, a number of Swedish doctors are known to have worked for the Dutch company. These include Herman Nicolaus Grim (1641–1711), doctor and mining engineer on Sumatra 1671–1681 as well as author of a flora of Ceylon, Erik Schepperus on Java 1729–1731, as well as Stützer as ships doctor 1786–1791. Nineteen others served as barber-surgeons, four of them in the seventeenth and fifteen in the eighteenth centuries.⁴⁷

Java in the 1780s

Early territorial acquisitions in eastern Indonesia notwithstanding, the Dutch empire in the tropics consisted primarily of Java. This would remain the case for over a century.⁴⁸ A final spurt of Imperialist territorial expansion during the last decades of the nineteenth century and early decades of the twentieth led to the creation of a geo-political unit which after 1949 would in its entirety become the present Republic of Indonesia.

Despite its moderate size, Java at the time of the visits of Thunberg, Hornstedt, and Stützer was far from unified. Politically a number of types of government were to be seen. Each had varying degrees of autonomy from the Dutch centre of power at Batavia. None was, or for that matter had been, powerful enough to oust the Dutch single handed. Moreover, any sort of co-ordination or even consistent opposition to the forces of the Dutch company was conspicuous by its absence during the nearly two centuries of active Dutch engagement on the island. Even in weakened military and economic position in the last quarter of the eighteenth century, the company

remained formidable enough to prolong Dutch hegemony. In addition to the area of direct company control around Batavia itself, the most important Javanese states of the time were those of Banten on the west and the remains of the Mataram empire of Central Java. To these can be added semi-autonomous territories ceded by Mataram, including the Priangan region between Batavian lands and Central Java, the northern coastal areas known under the collective name of the *pasisir*, and the “east hook” or east Java extending, but not including the independent island of Bali.

Banten

The sultanate of Banten on the island’s western tip had long been one of the most important centres of the pepper trade. The first voyage fitted out by the “Company of Far Lands” under Cornelius de Houtman in 1595–97, in fact, purchased pepper by haggling on the open *basar* at Banten amid the other petty traders, merchants, and peddlers from throughout Asia.⁴⁹ At the outset the Dutch had established a lodge at Banten, along with the English, but after 1619 consolidated their activities at Batavia. Throughout the seventeenth century Banten constituted a military threat to Batavia which broke into open warfare on a number of occasions, the 1680’s being especially crucial in this regard.⁵⁰ As late as 1750–1751 rebels against the company-manipulated Banten ruler plundered and burned Dutch holdings west of the city. They even approached the gates of Batavia, a threat unknown since the sieges of Mataram over a century earlier.⁵¹

Mataram

By the 1780’s the empire of Mataram which had threatened the continued existence of Batavia in the early 1600’s was but a shadow of its former self. A series of successional disputes dating from the reign of Sultan Agung’s successor and continuing the better part of a century had by the middle of the eighteenth century reduced the empire to two small rump states in south-central Java.⁵² Thus in 1677 in return for help in crushing the revolt led by Truna Jaya of Madura the newly-crowned Mangkurat II ceded to the company the area between Central Java and Batavia known as the Priangan. This was formally recognized only after a subsequent secession dispute which ended in 1705. In the 1740’s further territorial concessions were made to the Dutch. For assistance in crushing rebels and pretenders following the so-called “Chinese War” the entire north coast between Losari in West Java and Pasuruan in East Java passed under company control. Yet by far the most important change in the political situation was ushered in by the treaty of Giyanti in 1755. Through the terms of the treaty Mataram was divided into

two principalities, one under a sultan at Yogyakarta and the other under a Susuhunan at Surakarta.⁵³ Their territories extended from Banyumas on the west, which bordered the Cirebon-Priangan lands visited by Stützer, to Kediri in the east. And finally only a few years before Stützer's visit, the "east hook" comprising the territory of Balambangan on the island's eastern-most tip was ceded to the Dutch East India Company.

Priangan

Last and certainly not least is the region located between Batavia on the west and the lands of Yogyakarta and Surakarta on the east. Colloquially if inaccurately dubbed the "Priangan", by the end of the eighteenth century the region consisted of a number of local units or "regencies". What can be considered the "Batavian Priangan" consisted of those regions bordering Batavia which early in the company's history were directly administered by Dutch officials. Krawang, Tanjung Pura, and Cianjur, originally founded by colonists from Central Java,⁵⁴ provide notable examples. This section of the Priangan was exploited directly by vested economic interests at Batavia. In last decades of the century its lands were even sold of to private persons who in turn utilized them for commercial agriculture, such as sugar and coffee, for building up landed estates, creating country homes, etc.

In contrast stood the Cirebon Priangan. As the name implies the region was governed from the north coastal principality of Cirebon, itself under the *de facto* control of a Dutch Resident residing at the company fortress. Exploitation of the Cirebon-Priangan came about at a later date, beginning only after the assumption of company control in the 1680's. The region was further divided into a number of regencies, each under a regent but all subordinate to the Resident at Cirebon who was under the orders of the Governor General-in-council at Batavia. In principle, the regencies consisted of Cirebon proper, Gabang to east, followed by Utama, Sukapura which extended to the south coast, Limbangan, all east of the Cimanuk river, and Bandung, Parakan Muncang, and Sumedang on the west bank. The latter three had been transferred to direct administration of Batavia in the 1730's, hence Stützer's comments that this is "Batavian territory" in his *Journal*.

Despite its poverty, the Priangan was quite peaceful. Stützer himself travelled freely throughout the region with a relatively small retinue, at times amounting to only his immediate helpers as on his mission to Sukapura in early 1787.⁵⁵ Travelling on Dutch East India Company business, he was shown every courtesy by local officials. This included the almost obligatory reception by dancers and singers at every village where he was to spend the night. The other noticeable aspect of the region's administration was the very high profile shown by a small number of European supervisors, such as von

Fiedler, Schwegler, etc. These were charged with supervision of local agriculture in order to see to it that the right quantity and quality of trade goods were available for purchase at fixed prices. At this time the emphasis was on coffee. Stützer also mentions indigo and cotton production. All three constituted important staples in the merchandise acquired by the company for shipment and sale in Europe. Outside this system stood the relative free crop of sugar. As attested to by Stützer, here Chinese entrepreneurship often worked hand in glove with European political connections to the benefit of both.⁵⁶

Stützer in Java

As mentioned earlier, through his Uppsala contacts Stützer obtained a position as a medical doctor in the Dutch East India Company. In 1785 he was appointed *oppermeester* with some thirty-six guilders in salary. He sailed for Batavia on the *d'Ijstroom* in June of that year. The captain was Dirk Room. Stützer was not the only Swede on board. According to Arne, there were at least another fifteen Swedes from Stockholm, Carlshamn, Carlsrona, Åbo, Gothenburg, and Malmö. Among these we know only the names of Lt. Jan Dirk Wijk, Second Lt. Peter Gustav Silverberg, and ships carpenter Peter Segering.⁵⁷

Stützer's first letter from Batavia of 4 May 1786 provides a few details on the voyage. Leaving Texel on 13 June 1785 with a crew of three hundred twenty-one men they landed at the Cape on 29 October, en route having had only three days of storm and losing only nine of the crew. They remained at the Cape for three weeks where Stützer found accommodation with Christiaan Ludolph Neethling (1717–1790), secretary of the Court of Justice and an old acquaintance of Thunberg. The voyage to Batavia was more severe, characterized by the usual cases of fever and dysentery, including Stützer himself. It took another twenty souls with almost a hundred in sick-bay. They finally arrived in Batavia at 4 p.m. on 21 February 1786. Two days later Stützer could disembark at Batavia.⁵⁸

Batavia was a bitter disappointment for Stützer. In a very passionate letter to Thunberg he complained that he was unable to work as a medical doctor because his letters of recommendation described him as a mere surgeon. Moreover, he had no diploma to show as it was going to be conferred *in absentia*, although he does not specify by whom.⁵⁹ The dissertation which he had submitted did not convince Dutch authorities of his medical *bona fide*. He went so far as to complain that Thunberg himself had contributed to the misery by failing to write a proper recommendation. Even the promising contacts he had made in Amsterdam were of little use. All this was, in

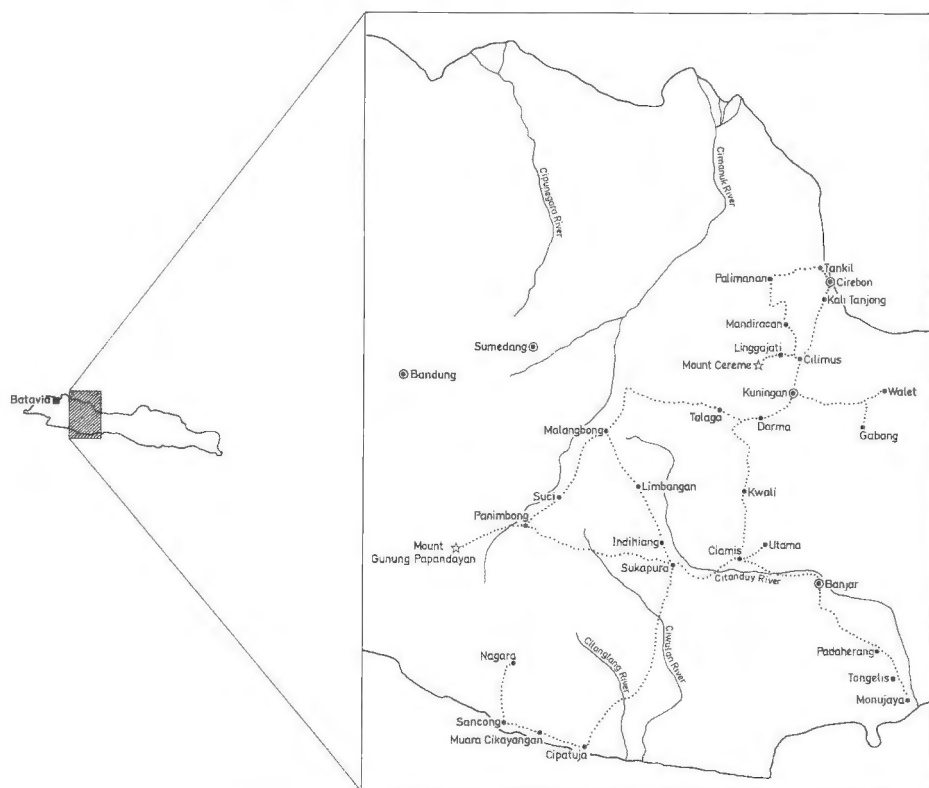
Stützer's own view, a direct contrast to the fine position enjoyed by Hornstedt a few years earlier. Stützer had furthermore helped Hornstedt in Amsterdam, for example, by introducing him to Burman before his own departure to Java. Stützer felt that he should receive something in return. In any event, Stützer vowed to show what he could do, even if he had to rely on himself alone. If only he had the means, he complained, he could show Sweden that he "was not unworthy of being a Swede and a disciple of Thunberg". Stützer felt unjustly persecuted if the old debt in Berlin lay behind Thunberg's parsimony, especially as his father had long since repaid the two-hundred thirty *plåtar*. The debt was not the result of money "dissolutely squandered, but had for the kindness of my heart been cheated by others."

Fortunately, not all was black. Stützer had managed to make helpful friends in Batavia. On 7 March he was able to move into rooms at the Batavian Society for Arts and Sciences under the patronage of Director Moens. He had also become acquainted with Major van Ardenne and Jan Hooyman, Lutheran minister and a scientist of his own right. The latter had, in fact, arranged for Stützer to travel in the hinterland by virtue of a commission from Governor General Willem Arnold Alting. Aware of the general tone of the letter, he ended by mentioning a Spanish botanists Fernando Noroña (d. 1805) who had recently returned from the Philippines with plants.⁶⁰ Fernando Noroña had promised to provide Stützer with "objects and rarities" which the latter intended to pass along to Thunberg.⁶¹

Manuscript

The manuscript of Stützer's "Journal von die Reise nach Cheribon und den da umliegende Gegenden" is currently held by the *Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde* (Royal Institute of Linguistics, Geography and Ethnology) in the Hague as ms 277.⁶² Written in German with a moderate amount of changes and several missing pages, the manuscript consists of some sixty folios. The *Journal* covers Stützer's journey from the time he left Batavia on 21 June 1786 for Cirebon by *De Schelde* until 15 January 1787 where the manuscript breaks off in the midst of the narrative of his third trip to the Priangan region. This trip was to investigate earth-slides in the Regency of Sukapura at behest of the Cirebon Resident Willem van der Beke.⁶³ Appended to the manuscript at the end is an "Insatze" describing the three types of rice-growing systems, as well as coffee cultivation in West Java at the close of the eighteenth century. According to a note in the margin, the *Journal* was completed at the house of the Batavian Society of Arts and Sciences where he was staying at 11 p.m. on the eve of his departure to Japan in June 1787.

How the manuscript came to be transported from Batavia to the Nether-

Stützer's itinerary 1786-87. Map by Margaretha Eriksson.

lands is far from clear. In a second annotation Stützer pleaded that "whoever reads this and if my worthy old father still lives would he have the kindness to see to it that via the offices of Council Balguerie⁶⁴ it or a copy is sent on to him in Stockholm". The request does not seem to have been fulfilled.

Only a century later does more concrete information become available. A report from the meeting of the Board of the Royal Institute of 1890 notes that via L. Serrurier, Director of the Ethnographic Museum in Leiden, the manuscript was offered to the Institute. The Board assumed that it had come from Thunberg as the writer had been in Japan. After considerable investigation, a Board meeting in March 1891 reported that the journal was written by "a certain Stützer, who in 1787 seems to have been commissioned to make a scientific expedition to Cirebon and environs". Despite investigations in the Dutch National Archives it proved impossible to establish more precisely the author's identity. "The manuscript itself contains in general not unimportant

data, especially in the area of natural history.” After consideration it was decided to purchase it for twenty-five guilders.⁶⁵

Travelogue

Close reading of the *Journal* shows that the Board of the Royal Institute was only partially correct. Stützer, in fact, made three trips from Cirebon to the Priangan highlands. Only the final one in early 1787 ordered by Resident van der Beke to investigate a major landslide in the Regency of Sukapura was a commission in the literal sense. Unfortunately the manuscript is incomplete here. It ends in the middle of a description of the landslide, including an estimate of its causes and consequences. Stützer’s second trip, at the end of November 1786, in order to accompany Hartsing, the new Resident at Pekalongan, to good hunting grounds is of minor importance.

Thus we must turn to his first and longest trip to the Priangan between 22 June and 22 November. Its very length separates it from the majority of travellers both among Linnaeus’ disciples and Dutch officials. Although a Linnaean by education, Stützer does not provide the expected descriptions of animals and plants collected. Most likely these were to be done later on basis of actual specimens collected. Hence it is often difficult to determine the species mentioned. In general Stützer seems to have been less interested in natural history than in socioeconomic matters.

From Batavia to Cirebon

20 June 1786. Stützer unexpectedly received the news that he was to report to the *De Schelde* bound for Cirebon. Hurriedly packing his effects, he visited Captain Harmsen, sailing for *kamer* Zeeland who was to return presently to Japan. Stützer was informed that he had to leave Batavia the following day.

21 June. The next morning Stützer arranged for the storage of his belongings and went on board in the afternoon. About 8 p.m. the captain arrived together with a Mr Sissing, the chief-doctor. Officers included Captain Harmsen, Norwegian from Fredrikshall, Lieutenant-Captain Aiman Dirks (d. 1787), Dane from Copenhagen, Lieutenant Feisse, Dutchman from Amsterdam, vice-lieutenant Smith and midshipman Evra, both from Middleburg, in addition to Sissing and Stützer.

22 June. *De Schelde* departed at 4 a.m. They sailed only by day, casting anchor as soon as it was dark. The crew consisted of thirty-two Europeans and twenty-five each Chinese and Javanese. A balance was always maintained between the latter because of the animosity between the two.

1 July. Nearing Cirebon they ran aground. It took three days to re-float the

ship, reaching Cirebon about 4 p.m. The next morning Stützer was ordered ashore where he was met by a Mr Paschen who took him to Tankil, Resident Willem van der Beke's county house north of the town. There he first met the Resident, his predecessor van Heemskerk, *pakhuismeester* van Leeuwendaal, and others. Most of them spoke only Dutch or French.

8 July. Stützer witnessed the instalment celebrations of the new *Kapitan Cina* Tan Cu Kong,⁶⁶ complete with processions, musicians, and fireworks. Stützer describes a Chinese puppet play which lasted for three hours. Every part had its special meaning, each showing something of Chinese arts and sciences. On such an occasion one is exposed to all kinds of musical instruments, according to Stützer, not at all un-agreeable to a European ear. European music was also performed and twice the musicians paraded to the Resident's house and thereafter around the town. After this the new *Kapitan Cina* was accompanied back along the way he had arrived. Stützer describes him as a very polite man about thirty years of age. Other Chinese officials presented themselves as deputies of the sultan.

Here follows a short description of Cirebon, a small town with a fortress in the middle. Though small in size, the fortress served its purpose of keeping Javanese and Chinese in check. In the middle of Cirebon ran an alley where most of the inhabitants lived. Along the road to Tankil was a grave wherein the constructor was buried on his own request.

When they came back from the festivities a dinner was served. Stützer had a bad toothache, which he tried to cure with French brandy. This, however, did not work. Instead he used *oleum caryophylli*⁶⁷ generously poured over a piece of cotton which quickly killed the pain.

13 July. Stützer listed in his *Journal* the people he had written from Cirebon, including Major van Ardenne, Hooyman, Gebhard, Sperling, Schiffel, Nite, Fischerström, and Riemsdijk.

20 July. In the early morning Stützer went on an excursion to the *Nieuw Tuijn* (New Garden) together with Captain Cumbin. They also paid a visit to Captain Harmsen who was ill with dysentery.

22 July. Stützer, accompanied by Cumbin and Resident van den Beke, paid a visit to Kali Tanjong where the latter had an estate. It was a very well laid-out garden with herbs and spices planted close to the river. Further in the estate was situated the farm, or "Bouwereij", as the Resident called it. In addition to many fields, there were also cattle, cows, and even deer. The deer were kept enclosed in a garden where they were fed. Stützer admired white-dotted brown-coloured pelts.⁶⁸

Much grain was grown on the estate, as well as sugar-cane. The Resident had assured Stützer that to produce sugar-cane one just takes a piece of the cane and sticks it in the earth. Shortly thereafter several new plants begin to grow. He also told Stützer that the so-called *jati* tree (teak) produced the most

timber. Its trunk grew so thick that it produced a hundred cubic feet of timber.

They returned to Tankil. Nowhere had Stützer seen so much money spent for a household as here. The Resident always had a purse with plenty of silver coins in it and this was often not enough. According to his own estimate, he spent more than thirty thousand *rijksdaalder* yearly, his income being some sixty-five thousand. The Resident did not elaborate upon what happened to the remainder. This was necessary because scarcely a day passed without his having to give somebody a gift.

In the afternoon the old man went together with his family to the New Garden. Stützer together with van Heemskerk took a walk through a small *negorij*, as the local villages were called.

29 July. Before visiting the town and the town hospital, Stützer set out with Captain Cumbin by barge, the latter being the small transport ships in the region. The largest one belonged the Resident, the other to van Leeuwen-daal. They continued on a boat belonging to Hartman, merchant and administrator at Batavia. This was a small craft with three masts and a considerable cabin. Stützer and Cumbin returned by horseback.

In the afternoon they visited the hospital. This consisted of three rooms with Paschen as the *oppermeester* (surgeon) and a Mr Schubert as *ondermeester* (under-surgeon). At the time of the visit there were only five patients in the hospital. Among them was the Norwegian-born Captain Harmsen who was not at all well. In his delirium he took “winged steps to meet the Great Giant called Eternity”.

As a result of Harmsen’s unexpected death Cumbin had to take over as captain of *De Schelde*. He was thus unable to accompany Stützer to Raja Wacana. Stützer’s effects were put in order. The Resident supplied Stützer with all the necessary provisions, including red and white wine, a servant, a stable-boy, and a coat.

30 July. At half past twelve in the night Stützer set out on horse-back for the expedition to the Priangan. He rode first via Kali Tanjong to Raja Wacana where he met Claes von Fiedler, born in Mecklenburg-Schwerin, as well as an European farmer named Schwegler. Accompanied by some forty servants of the old Sultan Anom and the young Sultan Sepuh,⁶⁹ they proceeded to the first post station Cilimus where they were welcomed with rustic music,⁷⁰ dancers, and food. The *Journal* here includes a short description of greetings and dress. From Cilimus he preceded to Manis, the next post station. From there one has a beautiful view of Mount Cereme. Stützer was received hospitably by the Sultan at his “palace.”

31 July. Stützer arrived at the Resident’s estate Gunung Kling nestled in the mountains. As in most places they were welcomed by music and dancing. The plantation was as large as the one at Tankil. Grain (rice) was abundant, as were

vegetables. Coffee was also grown. Stützer gathered some plants in the area. Orders had apparently been given in advance to supply Stützer with specimens of birds and animals.

The Javanese chiefs of the retinue provided by Sultan Sepuh included *Ingabehi* Karta Siana, *demang* (headman) of Cigugur, *Ingabehi* Seji Wewalla and Argis Mira, Wangsa Prana, and chiefs from Cilebe, namely Maidin, Sale, Arsa, Krama Laksana. Those provided by Sultan Anom included *Ingabehi* Arsa Muka, accompanied by three lower chiefs, Seca Kria, Seca Taruna, and Marta Laksana.

In the afternoon Stützer and his companions gathered in front of the house in order to visit the bamboo palace of the old Sultan Anom. The "palace" which Stützer compares with a farm house in Mecklenburg, was called *yalex-ana*.⁷¹

The garden, however, was pleasant, being laid out without design. Through it flowed a small canal in which carp were farmed. These were fed with pressed *kacang*, a kind of bean much like peas but not half so hairy.⁷² Stützer also met the *demang* of Cikaso, Niti Mauan. Several kinds of flowers were gathered which were later given to Stützer. He was also promised seeds. The Javanese were very helpful in trying to anticipate Stützer's requests. He returned to Raja Wacana by moonlight. There he was met by an assembly of Javanese female dancers who entertained him the whole night. Stützer also mentions a thick tree called *cajupollet*.⁷³

1 August. Stützer visited hot springs in Cikaso territory. The springs were situated in the middle of some paddy fields. A bamboo house had been built over the springs. The water was little more than lukewarm and tasted saline and sulphurous. A small stream of cold water passed by just outside.

Time did not allow Stützer to tarry because he wanted to pay a visit to the neighboring "palace" of the old Sultan Anom. The road there was bad but Stützer was compensated by being welcomed on his arrival with dances and songs. Surrounding the palace there was a bamboo wall (*pagar*). The entrance looked like a prison gate.

In the afternoon the sultan sent several birds to Stützer, including turtle doves and some other species.⁷⁴ Stützer also received a box of live scorpions. An owl was shot by Fiedler's hunter.

2 August. About 6 o'clock in the morning Stützer returned to the hot springs. This time he mixed the hot water with some cold and stayed in the bath for ten minutes.

He described the coffee tree and its white blossoms which were particularly strong-scented in the mornings. From the *demang* of Cikaso he received a small squirrel,⁷⁵ a porcupine,⁷⁶ and a civet cat,⁷⁷ all of which were to be stuffed.

3 August. Stützer visited more "palaces" in the area of Cigugur belonging

to Sultan Sepuh. Subsequently, he rode to Kuningan where a palace of Sultan Anom was located. There he met *Demang* Warga Sujatama and *Tumenggung* Warga Subratta. Stützer was welcomed by the “high-priest” Sari Mahomet Tahir Sidun followed by the *parulo* (?), or second priest, Ranga Jaga Diga, and *Ingabehi* Kadang Ati. “Nowhere have I been welcomed with such status”, wrote Stützer. After a splendid meal Stützer returned to Raja Wacana.

5 August. Early in the morning they started off on an excursion to Mount Cereme. This was one of Stützer’s most spectacular experiences. He climbed to the edge of the crater while his Javanese companion held him by the feet as if he were afraid that Stützer would fall into the abyss or be carried away by some devil. In order to avoid this a priest had gone with them from Linggajati who before leaving wanted to say his prayers, or *slamat*. Evening was approaching and the light fading as they prepared themselves for the descent. Stützer noted the contents of a placard left in memory of the kindness shown by Resident van der Beke to Stützer during his stay.

In order to perpetuate the eternal memory of
the noble knight Willem van der Beke
Resident of the Republic in Cirebon
which we have living memory and gratitude
J.A. Stützer, Medical Doctor from Stockholm, Sweden
C. Fiedler, now inspector in Raja Wacana
C.J. Schwegler, W.S.R.
5 August 1786

Hereafter, Stützer described the preparation of arrack from sugar palm juice. The juice of the sugar palm or *sachaweer*⁷⁸ is boiled until it thickens. Thereafter it is left to cool by pouring into a bamboo tube.

Journey to Galu: The First Encounters with Rhinoceros

12 August. Stützer rode with Fiedler and Schwegler accompanied by some fifty mounted men to Darma. There they were received by the *demang* and his subordinates. They left behind forty live birds, three tiger cats,⁷⁹ and three small monkeys. Coming down from the mountains they saw paddy fields along the road. Just outside Darma some of the chiefs, accompanied by local music, had turned out to welcome Stützer. A guest house had been prepared and everything was quite satisfactory. The villagers, first from among the Javanese and later from the Chinese living there, came with a flood of dishes. There was plenty of music and Stützer was entertained by the dancing of the “black daughters of Eve” who received a ducat-worth of *pice*.⁸⁰ Stützer explained to the villagers the types of animals he wanted collected. They had already brought in some birds, mostly turtle doves, and a few small monkeys. He was

also shown a black monkey which, however, had died.⁸¹ It could not survive in the cage but had wept and starved to death.

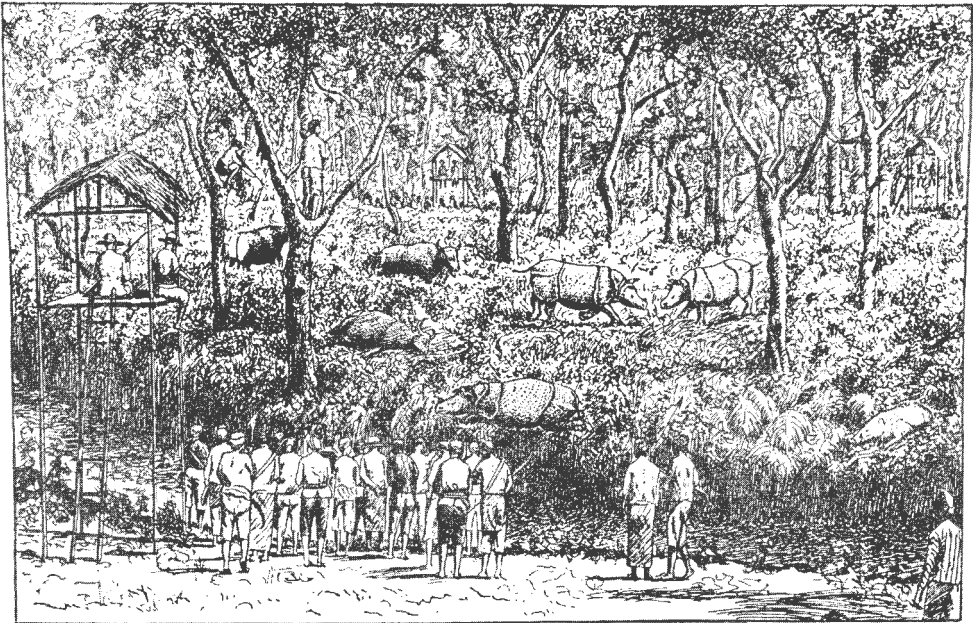
13 August. Early in the morning they set off to Kwali via Cilolokan. Here Stützer mentions the indigo plant.⁸² The retinue from Kwali to Ciamis consisted of some eighty persons, including the three Regents. Near Kwali the road divided, one going to Imbanagara, the other to Utama. On arrival at Ciamis the company was welcomed by the Regent of Ciamis, Tumenggung Yang Patih; the Regent of Imbanagara, Patih Natadikusuma; and the Regent of Utama, Tumenggung Wira Mandri. Stützer related that these rulers are almost entirely bound under the power of the Dutch East India Company. They could even be punished on orders of its agents, e.g. the sultans of Cirebon. They were furthermore, forced to deliver set quantities of coffee, indigo, and cotton yarn at fixed prices for which they receive half at the time of contract and half when the full allotment was delivered. They were all listed in a "black register", i.e. list of debtors, and are in practice never freed of their debts to the company. On the contrary, they are trapped into signing further contracts. They live on the verge of poverty, having no more than their meals and the cloths on their back. Even if they do manage to obtain any cash they spend it upon inessentials.

14 August. Stützer received some birds and a small *stenbok*⁸³ from the *patih*. In the afternoon Stützer was accompanied by Fiedler and Himler to the old *patih* of Ciamis. The old man bid them a warm welcome in the forecourt and followed Stützer into his house through a large garden. In a garden pavilion the guests were honoured by a table with all the best dishes. Most of them were prepared of *confiture* "which only a Javanese stomach could stand". After they were seated the ruler's wives entered. His single legal wife took a chair while the two concubines sat on the floor.

Stützer and his retinue did not eat anything but drank tea and wine, red and white, which they had brought themselves and which they offered the *patih* and his wives. According to his own account, the *patih* had seven children, one of which, a seven-year-old son, danced for the guests. The *patih* gave Stützer two bamboo pipes.

15 August. Tumenggung Yang Patih's residence on the border was visited the following day. There they were met by a mounted troop. Stützer was invited to a pavilion in the garden. The *tumenggung* told them he had twenty-five children of which eleven were still living. He also mentioned that only legitimate sons could be accepted as heirs. Himler departed with the *tumenggung* to inspect the production of indigo and cotton yarn.

In every province, or Regency, a special house was prepared for the Cirebon Resident in case he came on an inspection tour. These were quite modest, containing only a guest bed and cotton wall hangings. It happened very seldom that a Resident came as far as Ciamis. If he should, he could not possibly get a better reception than that received by Stützer.

A rhinoceros hunt 1829 in Pekolangan, Java. Three rhinoceros, eight bantengs, and several wild hogs were driven together in order to be shot by hunters sitting on platforms. (From H.J.V. Sody in Zeitschrift für Säugetierkunde 1959).

After Himler had finished his business with the *tumenggung* they returned to Ciamis accompanied by the young *patih* who stayed to dinner. Stützer received some birds as a gift which, together with the meal had been sent to their hostel. In the afternoon they rode to Utama under Tumenggung Wira Mandri. There they were received similarly.

16 August. More birds were brought to Stützer. Some green pigeons⁸⁴ were shot which were very beautiful and had good meat. He also received some snakes for preservation in arrack. News was brought of rhinoceros tracks in the area.

18 August. By 6 o'clock in the morning the *patih* had gathered at the hostel in order to accompany Stützer on a rhinoceros hunt.⁸⁵ The animal had been located hiding in a field covered with high grass about a quarter of an hour from the center of Utama. Stützer was supposed to observe the hunt from a stakeout. About four hundred men formed what the Dutch called *pagar* or picket, led by the old *patih* of Ciamis. Dances began and loud musical instruments were sounded. The drive came very near several times. Due to poor shooting two rhinoceros escaped, one injuring two of the beaters.

Later a rhinoceros was shot by Himler. The shot hit the animal which

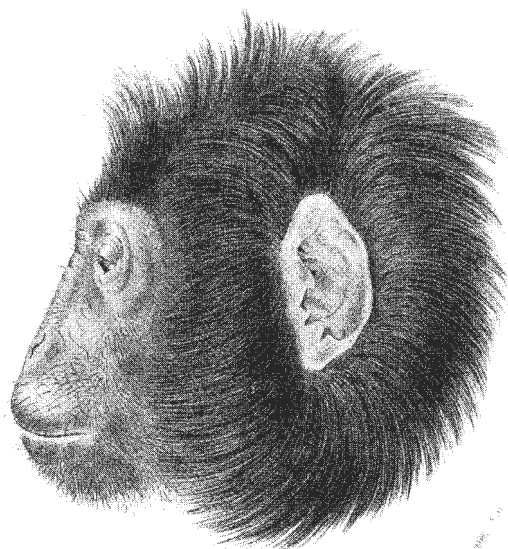
screamed loudly and fled into the field where it attacked an old man, seriously injuring his left arm. The rhinoceros was bleeding freely, its jaws spraying blood like two fountains. Maddened by pain, it ran around for a while. The Javanese were very much afraid and opened-up the picket which had been made to enclose the animal. Had it not been for the mortal wounds it would have escaped. Later Stützer and his company were informed that the rhinoceros was dead.

The next day they received further particulars on the rhinoceros hunt. After the hunting party had left, the beaters fired the grass in order to drive the rhinoceros from its hiding place. When shot it screamed loudly and fell down. It was shot again which caused the animal to jump up again only to collapse almost instantly. The beaters rushed in and chopped through its knee joint, whereafter it died of its wounds. It was to be transported to Ciamis by being tied in a *kerbau* (water buffalo) hide. A hundred Javanese drew the dead rhinoceros all the way down to Ciamis in the heat of the afternoon.

The rhinoceros was female, grey-black in colour. Its head was small in proportion to the large body. Stützer commented that the horns of the male were high and thick while those of the female were very small, referring to Buffon for further details.⁸⁶ The rhinoceros was flayed, revealing a thick hide. They cut the head off. Since he did not want a foul odour around the settlement, Stützer ordered the carcass to be dragged into the fields to be buried. Before that he cut open the stomach because the animal was very thick and a Javanese had told him that it might have a young one inside. When the stomach was opened up the intestines spilled out, along with the uterus which contained its treasure. Stützer's happiness was beyond measure: a complete male foetus. He cut off the umbilical cord. The foetus was about the size of a small calf but thicker and stronger. It was still quite warm and had it been taken out the day before it should certainly have still been alive. Stützer put it into a bottle filled with arrack. The mother's heart was too large to be preserved. The carcass of the rhinoceros was buried in order to allow the flesh to rot away. Afterwards the bones would be dug up and assembled.

20 August. Stützer received some snakes, turtle doves, and porcupines. The *patih* of Imbanagara arrived early in the morning with gifts of a young horse, ten pieces of woven cloth, ten mats, and ten roosters. Stützer also received several *kris*⁸⁷ from the *patih*. He wrote some letters, among others reporting the results of the rhinoceros hunt to his benefactor, Resident van der Beke. The following morning the ruler of Ciamis brought him a nice horse, the best of Stützer's four, as well as lengths of cloth and mats.

22 August. The next two days Stützer received birds, monkeys, and snakes, this time from the ruler of Utama, as well as another horse, ten lengths of cloth, and twenty mats. He had several of the birds stuffed. The snakes were put in spiritus and the plants he had collected were likewise prepared.

A head of a lotong or black leaf-monkey. Lithograph by Herman Schlegel. (From Verhandelingen over de natuurlijke geschiedenis der Nederlandsche overzeesche bezittingen, Leiden 1839–1844).

Trip to the South Coast

24 August. At 8 o'clock in the morning Stützer and Himler set off on the road to the south coast. They journeyed through Utama accompanied by Raden Warkadira from the second family of Ciamis. The first post station was Banjar but before they arrived there they had crossed two branches of the Citanduy River by *prauw* at Gunar. The next station was Tangler followed by Quarsing where they arrived about 3 p.m.

They decided to rest here until the following morning. The cook arrived at about 5 p.m. and began preparing their meal. Stützer received several birds and a black monkey, called *lutong*⁸⁸ by the Javanese. He also obtained a *kris* and indigo dye.

25 August. The next day Stützer received a letter from the secretary in the office at Cirebon, a Mr van Waard, informing him that two bottles of arrack had been sent him on orders of the Resident. The letter included a message from Hooyman in Batavia answering Stützer's letter from Tankil.

They rode first to Padaherang. The *ingabehi* there had only eight people in his service. Stützer and company continued with new horses to Tongelis where they collected several birds and monkeys. Again he was presented with gifts such as indigo dye, seeds, and a *kris*.

They crossed the river above Cipulo. There they received some birds, a monkey, and two tortoises. After eating they sailed down the river in *prauws*. A crocodile or caiman (*buaya*) had been caught on the outskirts of Tongelis.⁸⁹ According to the locals, one should never dangle one's hand in the water because of the danger of having it seized by a crocodile, often taking the owner with it. The *prauw* in which they travelled was the largest of a convoy of thirty, all covered. They all arrived safely at Cipulo just before noon, continuing to the isle of Monujaya where they arrived about 5 p.m. On the way they passed a pearl bank that had earlier supplied pearls for the company. This was no longer the case because pirates had destroyed it and the surrounding villages. At Monujaya they saw a natural rock formation called "Frusliet Sela" or "Jacob's Church". Monujaya was surrounded by high cliffs.

Going ashore they could see the wooden steps leading down to a mine. Two entrances had been carved into the living rock, both quite steep but passable. This led between boulders too big to transport. The interior filled them with awe; everything glittered with crystallized sulphur. An inner room was at least two hundred *ells* long and through it they could see the end of the mine, a walk of about five minutes. This formed a high vault some five *ells* in height. Hanging down from the ceiling was a forest of stalactites, each different from the other and all sparkling with crystallized nitrate. According to Stützer, it looked as if they would fall down at any moment.

To the right of the mine lay a large stone which was quite white with crystallization. Here one could hear the roaring of the southern sea. It had broken through the other side of the mountain and was smashing against the cliffs with an un-describable force. One could also proceed to the left. Cut into the mine were two galleries. Here was a large kettle-shaped block with three flat openings. According to the Javanese "priests", it had been a holy kettle and the "lost tribes of Israel" had come here to worship. Whatever the case, one could not stand there without being moved to admiration. It was also obvious that this was not the work of any mortal building contractor but that of the Almighty.

On the right-hand corner about ten steps from the entrance was a grave. It was situated a little more than half a hand above the floor of the mine, surrounded by stones, and about twelve feet in length. Here, they say, Jacob was buried. One may believe about this what one will. But according to Stützer, if he had been buried here, then he would have been buried extraordinarily beautifully. It was a mausoleum possessing a dignity surpassable by that of few European princes.

Not too far from there was a rocky outcrop called "Lima Sikit Sela" or "Slipkit Sela". After visiting it the party continued to the village of Monujaya while it was still daylight. They traveled by dug-outs made from a single tree sharpened in bow and stern which moved quickly on the rivers. In Stützer's

there were twelve persons making the trip to Monujaya. They saw a crocodile sunning himself on the bank. As soon as the crocodile saw them it waddled into the water and swam toward the boat. Himler had a musket with him, as well as a pistol. Stützer and the others had only pistols. They all fired. Someone must have hit the crocodile because it sprayed water and dived into the depths of the river. Every year a number of humans were caught by the monsters. The Javanese did not bother about it and went into such waters without fear. It was nearly 5 p.m. when they arrived at the village where they had tea.

26 August. Stützer's party departed on an excursion to the surrounding cliffs quite early. At noon they left their boats at Banjar. The peak they visited was called Solok Bogong and was known for its birds nests.⁹⁰ To the east was Si Bandan. From the Monujaya peak one could see the land of Solo (Surakarta) and Jokja (Yogyakarta) which was under the Sultan. They spent the night in Banjar where they witnessed by torch-light the river full of crocodiles.

27 August. At 6 o'clock the next morning Stützer and Himler were carried by *tandu*⁹¹ to a high point named Smott also known for its birds nests. They arrived at the top about seven-thirty, the way being too steep for horses. Afterwards they hurried down in order to continue by *prauw* to Pamotan, arriving about 4 p.m.

Nearby is an area called Panajong, topped by a height called Rarang Bandan which produces birds nests. Another height to the south called Nankarang was also a producer of bird nests. Here Stützer received some birds, monkeys, and turtles. From there they went down a tributary to Tongelis, subsequently sailing up-river by night to where the horses awaited them.

28 August. The party visited some hot springs called Panjoloan near the Ciwulan River.

10 September. The party rode back to Ciamis. The birds they had gathered were stuffed by Stützer's *kaffer*.⁹² In the afternoon Stützer received more birds and monkeys, as well as snakes, some of which were put into arrack. That evening the Regent dined with Stützer. He related that they had shot a female rhinoceros in a place not far from here called Bumi Rongsok. It had a calf which, however, had run away but they were now looking for it. Because of the mountainous terrain rhinoceros could not be hunted by beaters. Three to four persons went in groups by different paths, about a hundred or more all told. They had to avoid approaching up-wind since the rhinoceros could smell them. When they came into shooting distance they fired at it and retreated as quickly as possible. If they missed, their fate was sealed.

A Second Trip to the South Coast: The Capture of a Young Rhinoceros

11 September. Early in the morning Stützer went to the place where the rhinoceros had been killed in order to arrange for the hide. Thereafter he set off on his second trip to the south coast accompanied by Gerlach, the Regent, and two *raden* from Sukapura. The first stay overnight was at Sindang Hijla.

12 September. Small rivers could usually be crossed on horseback. But now they had become small lakes. The horses had to swim across themselves and their riders were transported by bamboo rafts. The river in question was a branch of the Cilanglang. There were, however, many crocodiles and it was said that people were often caught by them. The *patih* had, therefore, summoned a crocodile-shaman to ensure a safe crossing.

The Javanese regard the crocodile as a holy animal and sacrifice to it. When a crocodile took a human being, it was explained away by saying that such a crocodile was bad because a good one would not behave that way. As soon as there is a shaman present one need not be afraid of being eaten by crocodiles, Stützer noted.

Stützer, Gerlach, Raden Patih, and Raden Yuda Nagara continued down the Cipatuja river in two *prauws*. The river was the home of many caimans or crocodiles. The party finally came to a place called Cipangeran where they turned back. They had come as far as Sukapura territory which was full of rhinoceros and tigers. There they even witnessed a tiger hunt using as a stake-out a wild pig.⁹³

13 September. Early in the morning Stützer left with his companions by dug-out canoe. Two canoes had been lashed together and thereon sat a bamboo roof. The floor was covered with mats on which they made themselves comfortable for the trip down the Cipatuja. Their goal was the place where iron ore was mined. Continuing down the river via Dora Wati, they finally came to the mouth of the Cipatuja.

Towards noon they rested. Here in this district were many rhinoceros tracks. The beasts are abundant in the province and often leave tracks on the river banks where they come to drink the salty waters to which they are attracted.

Stützer stressed that all of the shamans mentioned earlier are also priests. There are even those who can conjure up tigers.⁹⁴ Gerlach recalled his experiences while stationed at Gabang. In that Regency were many tigers, so many that one always made sure that one's cattle were safely enclosed by 6 p.m. because of these unwelcome guests. Here also lived a Javanese priest who, although he no longer performed in a temple, was said to be capable of casing a spell on tigers. Gerlach himself was once out hunting in the bush and saw a peacock sitting in a tree. He shot it but hardly the shot had fallen when a tiger sprang up with a terrible roar. It had been sleeping under the tree and had

been startled by the shot. The Javanese priest who was close at hand came immediately and the tiger went away peaceably.

Stützer gives us another story. One morning when Gerlach was returning from some business he had to cross a high pass. At the top he saw a tiger sitting on the road waiting for him, his eyes glowing with ravenous hunger. Terrified he asked the man behind him if he saw the tiger. The man answered him coldly, "Don't be afraid it will do nothing." Sure enough, a few moments later the tiger disappeared growling into the bush and the Javanese laughed at his fears. They rode on. About a hundred paces from home they saw another tiger who was playing with a wild boar like a cat with a mouse. So intense was it on the game that they were able to come within a dozen or so paces of the tiger without disturbing it. This continued for more than five minutes. At last the tiger dragged its prey into the bush. Gerlach assured Stützer that this was a true story.

The beard of the tiger is particularly poisonous. It is dried and pulverized for use. Whether this was true or not Stützer cannot say. As attested to by truthful persons, there are some villages which tigers visit every day to get a piece of flesh and, hence, do not harm the villagers.

14 September. Before dawn Stützer rode away with his companions in order to continue along the south coast. Riding along the beach, they observed waves rising as high as mountains. It was a nice ride along the shore and they all went in full gallop. About 7:30 a.m. they arrived at a small village, Muara Cikayangan, where they had breakfast. Stützer and Gerlach went to have a look at the river and the surroundings. High mountains continued out to sea so that one could not follow the shore. Since the last time Gerlach was here, some six months previously, rocks had fallen down and covered the entrance to a small cave under the mountain. Breakers crashed against the shore in great force. The whole mountain was overgrown with bushes and a few years ago two rhinoceros had fallen from the top. They say that a male had followed a female here. Due to the bush neither could see the edge of the abyss so they both perished.

When Stützer and his companion returned to the village they continued along terrible roads over high mountains and down again through rivers full of mud, finally coming to Sancong about 11 o'clock. No one was living there so they stayed in a *pondok*, or hut. Shortly after their arrival the sea rose even higher and they went inland better to see the unfolding panorama. At Sancong they saw many sea turtles which the Regent killed with his *golok*, or machete used for hunting. To capture the turtles one had but to turn them over and they lose their power of movement. The hunters then put a pole around their neck and drew them up the beach. Within half an hour Stützer received seven turtles which he dissected, saving only the shell.⁹⁵

At low tide Stützer went with Gerlach and the others into the sea to look for

sea-shells and corals. Of the former there was not much to be found but of the latter there were a considerable number of nice pieces.

In the water there was a kind of animal which was equipped with thorns on all sides. Above in the middle there was a blow hole with a little white dot in the middle. By the Dutch it was called "sea-devil" (*zeeduivel*).⁹⁶ It was quite black. The Javanese were very afraid of it and warned Stützer who was, however, stung by one which was quite painful. The *patih* tried to take out the thorn with Stützer's knife but to no avail. The more Stützer moved his finger the deeper the thorn went. Another Javanese quickly took the knife and beat with the side of the blade on the injured finger, all the while mumbling some phrases under his breath. A little blood came out but both pain and thorn were gone.

15 September. Stützer collected more corals and turtles. He had the corals packed as well as possible and put his things in order so that they could leave early the following morning. Here he also received eight specimens of the well-known fish *ikan tajor*(?) and three other unidentified kinds of fish which he preserved.

16 September. Stützer rode from Sancong to Nagara where they stayed overnight. The *patih* had sent about three-hundred men to search for rhinoceroses. They had hardly rested an hour before bullets and gunpowder were distributed and so off they went. In the afternoon news came that a female rhinoceros had been shot and several others had been shot at. Some birds were brought to Stützer. In the evening they were entertained by *ronggèng* dancers. These are female dancers belonging to the ruler. The same evening Stützer received letters from his friend Paschen and from Gebhard.

17 September. Early in the morning they made the hour's ride to the village where the rhinoceros had been killed the day before. The dead rhinoceros was female, not as large as that from Ciamis but very thick. Stützer judged it was pregnant and left orders that if this was so he wanted the young one brought to him. On the road to the village they spooked some white deer and the Javanese gave chase on horse-back.⁹⁷ Instead of shooting them the Javanese galloped beside the deer and struck them with their *golok* in the back or any place they could reach. After felling the animal in this manner, they cut its throat. That morning they had bagged four, among them a buck. They were skinned and the hides stretched on bamboo frames. In the afternoon Stützer was brought the rhinoceros foetus. It was male but far from as large as the Ciamis one. Unfortunately the specimen had been ruined by careless handling and skin was pierced in several places. It was still enclosed in its sack, i.e. the skin of the uterus.

In the afternoon there was news of another rhinoceros. They brought him a skin of a young male having only a small horn. Rhinoceros in the entire south coast region are said to be small, while those in the more mountainous

areas, especially in Banten, are larger. Horns of the rhinoceros from this area are usually very small as well.

18 September. In the morning the party went hunting rhinoceros or *badak*.⁹⁸ At 11 a.m. they learned that a quite large female had been shot. In the afternoon Stützer was also informed that seven deer had been killed and skinned, including two bucks. Some twelve deer in all were killed. Stützer also received some birds and plants.

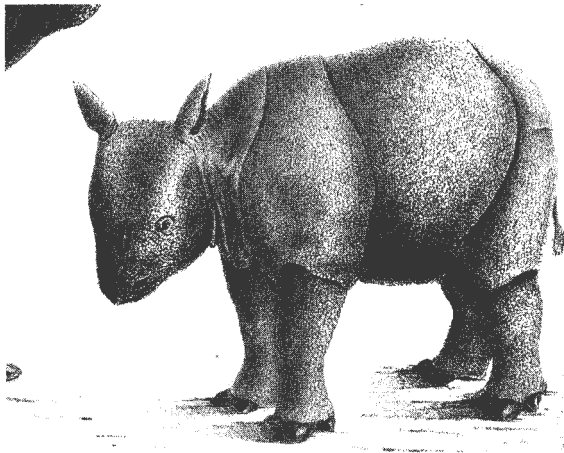
19 September. Stützer rode to Tagal Panjang known for its deer hunting. The hunt continued until dark. In the afternoon Stützer received a letter from van Leeuwendaal at Cirebon. While the hunt still was going on a messenger brought the news that a female rhinoceros had been shot seven times in the morning but had escaped. It had a young calf running beside her. Before evening another messenger informed him that both had been captured. Even though mother and calf had run very fast, the hunters were so near that they were able to capture the young one alive by throwing ropes around its legs. Because of her wounds—being shot some eleven times—the mother had not been able to keep up, falling not far from where they had caught the calf. The small rhinoceros was taken to the village led by two people. They had tied it around the neck and both men needed all their strength to hold it, being as large as a very big hog and continually screaming for its mother. They made a stable for it. Stützer intended to bring the young rhinoceros alive to Cirebon and from there to Batavia. Three rhinoceros were killed this day and one the following afternoon.

The Return to Sukapura

21 September. Just before their departure Gerlach brought in a report of sea pirates in *prauws* at Sancong. The *patih* was ordered to send thirty men armed with *goloks*, *kris*, and two types of spears (*tumbak* and *asagai*). They returned via Muara Cikayangan and Cipatuja to Dora Wati.

22 September. The party came first to Sindang Hijla where Stützer received some monkeys and birds. They hurried on to Sukapura. Stützer had received some live crocodiles. The rhinoceros calf was carried in a cage constructed of bamboo.

25 September. The young rhinoceros arrived, having been carried in shifts by some forty men. The rope around its neck had cut into the skin, producing not only a deep wound but also one quite rotten and filled with maggots. Gerlach had some tar put upon it. Nevertheless the rhinoceros ate a lot and seemed to like coconut milk. The Regent of Sukapura arrived in the morning and Stützer received gifts of a bundle of golden cloth, silken underwear, and a golden and silver *kris*. Stützer was felled by a fever that kept him in bed for four days.

A baby rhinoceros. Lithograph by Herman Schlegel. (From Verhandlungen over de natuurlijke geschiedenis der Nederlandsche overzeesche bezittingen, Leiden 1839-1844.)

1 October. They rode from Sukapura over the Cinawati River, coming to Pamojana. It had rained the whole night and continued the next day.

2 October. Stützer rode from Pamojana to Panimbong. Not far from the over-night place was Batavian territory belonging under the *tumenggung* of Bandung. The mountains were high and the way slippery, giving rise to the Javanese saying that the Devil lays buried on the way to Panimbong. Panimbong itself had many fields and was surrounded by high mountains. Quite near the village itself was first Sukapura and then Bandung territory separated only by bends in the river.⁹⁹ Here they were met by Dreijman and the Regent of Limbangan.

3 October. Ascent of the “fire-breathing” mountains of which Gunung Papandayan was the highest and most active. They returned after a very hard day’s climb only to continue on to Suci in Sukapura territory for the night.

4 October. The company returned to Sukapura where Stützer was welcomed by small canon salute and presents, with the ever-present dances in which even the *radens* joined. After dinner was a sort of theatrical. The Regent informed Stützer of how poor the region was, how few its rice fields, how small its population but how large debts to the Dutch East India Company.

5 October. The Regent of Limbangan paid his compliments. He and Gerlach further described the volcanic eruption of 1772 near Panimbong in which many lost their lives. Stützer notes the specifics of the eruption which took place on an unknown date in January of that year. According to eyewit-

ness reports, at 2 o'clock in the morning the drama opened with a heavy rain shower. When it was over the heavens suddenly were lighted up by fire from the mountain followed by a dreadful bang. Twenty-four villages and a whole area of coffee plantations were destroyed by the explosion. The number of casualties was estimated at four thousand four-hundred. Because the eruption occurred during the coffee harvest many were spared, having been away delivering coffee to the company warehouses. Even so, the surviving number of animals was small, numbering only some fifty horses and five hundred oxen.

6 October. Stützer spent the day with the Regent of Sukapura hearing traditional folk tales, among others one about the quest for a ring set in the time of Siliwangi of Pajajaran, i.e. the fourteenth century.

7 October. Stützer received some snakes and other animals which he had stuffed. In the afternoon he went out to explore the neighboring mountains. Among the rocks there was a cavern where snakes are said to nest. Dreijman fired some shots into the cavern but nothing came out. Stützer and his companions returned and were entertained by the *tumenggung's tandak* or *ronggeng* dancers. Stützer received birds and animals almost daily.

11 October. The day was spent the *tumenggung* of Sukapura discussing various affairs, among others the intensive hate between Chinese and Javanese. Although Chinese were industrious and tireless they were also proud and obstinate. This was especially so towards a Javanese, something they would not dare show toward a European. Stützer himself had witnessed cases in which a single Chinese had resisted ten or more Javanese and not shown the slightest hesitation or lack of courage.

To illustrate this antagonism Stützer related the following anecdote about a certain Pangeran Adi Kusuma who was insulted by a Chinese. One day the *pangeran* was out riding in the heat of the afternoon. Becoming thirsty, he turned in at the house of a Chinese and civilly asked for a cup of tea. The Chinese, however, without the least provocation began to belabour him verbally in the most violent and insulting language. In reaction the *pangeran* without further ado drew his *kris* and stabbed the Chinese. He then calmly rode away. The cries of pain, however, were heard by many other Chinese who set after the *pangeran* who was shortly captured. The latter was brought back to the house of the dead Chinese where after consultation it was decided that the widow herself should exact revenge. The *pangeran* was then bound fast in order to be executed with the handiest *kris*. Attempts with both *kris* and spear were, however, in vain as neither could pierce the skin. In the end the *pangeran* advised them saying, "Take my spear. Only with it can you kill me but with no other." His advice was followed with the expected results. Subsequently all the Chinese of that place were caught and given their well-deserved punishment.¹⁰⁰

12 October. Stützer was brought several animals, as well as insects and birds. In the afternoon he received word that the mother of the young rhinoceros had died. Since it was far away he gave orders to skin the animal which turned out to be as perfect as the one from Ciamis. During three days it had been shot twenty times before being killed.

17 October. The young rhinoceros died.

21 October. Stützer visited the Limbangan coffee plantations at Papandak, Manok, and Sumangen. He noted that the local soils were quite suitable for coffee, being black as coal. He also mentions the very disciplined work needed for coffee planting and harvesting.

22 October. Stützer made several excursions in the neighborhood, mostly to coffee plantations. He also investigated the neighbouring mountainous formations and geological finds. Limbangan delivers 1600 *pikol* coffee per year for 2 *rijksdaalder* per *pikol*. The Resident in turn receives 3 1/2 *rijksdaalder* per *pikol* from the company.

23 October. The fire mountain of Papandak was called Talaga Bodres.

25 October. Even though it was still raining, they rode on to Panimbong. Not far from the place where they spent the night was Batavian territory belonging under the *tumenggung* of Bandung. Here the road deteriorated. Not only was it narrow but also on the other side was an abyss, needing only a small misstep to send horse and rider over the edge. The road led over the mountains and had become quite slippery due to continual rain. In several places the mud was up to the horses' shanks. Of all the roads in his journey this one was undoubtedly the worst. The road would have been even worse had it not been for the efforts of Gerlach and the *tumenggung* who had tried to improve it because a foreign gentleman had to pass by this road. This was a nice gesture on the part of a ruler.

When the travellers finally came into the region they were greeted by the sight a wide valley flanked on both sides with grassy meadows filled with grazing cattle. The closer one comes the nicer the view, with broad valleys surrounded by mountains. Quite close to the settlement was first Sukapura territory separated from that of Bandung by a small river. As usual the travellers were greeted by musicians and a large assembly armed with *tombak* gathered in the forecourt. Among them was the ruler of Sukapura. Dreijman had come from Limbangan since Stützer would be subsequently visiting that regency.

27 October. In the early morning Stützer set off for Telaga, a trip of some ten hours. He traveled from Limbangan to Panjalu en route passing Malam-bong in Limbangan territory, Slambitan in Batavian territory, and Pagara-gung in Cirebon territory. At Telaga he met Fiedler again, Telaga being the crossroads of four principalities, each under a *pangeran*. One of them, Secan-ata, had died eight days earlier. The remaining three, namely Sacadilaga,

Kartanagara, and Natadilaga, were still rather young. The next day Stützer continued from Telaga to Raja Wacana and Cigugur.

29 October. Demang Kuningan visited Stützer bringing with him some fruits.

2 November. Accompanied by Fiedler and Schwegler, Stützer rode to the hot springs Sang Kanorit and Panoan, both in Sultan Sepuh's realm and under the supervision of the *demang* of Cigugur. The latter had visited Stützer the day before having received orders to accompany Stützer. Timbang lies in the neighborhood. Stützer visited the indigo factory there which was somewhat different from others.

6 November. Stützer visited Kuningan where they had collected some insects, *bambung*, all of the same species. At Kuningan were post connections with Batavia so he could write friends there, among others van Ardenne, Gebhard, Sperling, Riemsdijk, and van Dijk.

10 November. Stützer visited sugar mills, travelling via Cikaso and Cimandi to Gabang territory and Ciboran, Susirkan, Cawi, and finally to the sugar mill Walet. Stützer remarks that most of the work of sugar cane planting was carried out by Chinese under the direction of the Kapitan Cina at Cirebon. The sugar mill near Walet was called "Cigabang" and belonged to a Meester Hasselaer, at that time of mayor of Amsterdam. It was administered by van Leeuwendaal, Second Merchant (*onderkoopman*) and Supervisor of Warehouses (*pakhuismeester*) at Cirebon. A third mill, Lowang Gaja, was also owned by Hasselaer. Afterwards Stützer rode to the regency capital of Gabang. Here were two sugar magazines containing sugar awaiting transport by *prauw* to Cirebon.

14 November. Stützer visited Bongas en route to Raja Wacana. From Raja Wacana the first station he came to was Manis, followed by Cilimus, Randa-baya, Mandiracan, Matanaji, Cisahat, Sindangjawa, Weru, and Palimanan. At the latter there was a moderately large sugar mill supervised by a Chinese but owned by the Cirebon Resident, Willem van der Beke. Stützer spent the night at Bongas whose overseer was a Mr Siege from Lipstadt.

19 November. Stützer visited a hot springs near Bongas which was said to be called Pananongan and/or Lantung Lanan (?).

22 November. The party left Bongas at 3 o'clock in the morning and arrived at Tankil at 7:00 a.m. There he met Hartsing, Resident at Pekalongan, son of Vice-admiral of Amsterdam and brother of a member of the Dutch East India Company Board of Directors. Hartsing wanted to visit the Prian-gan lands to do some hunting and Stützer agreed to accompany him.

23 November. Early in the morning they went by cart to Kali Tanjong. From there they rode to Cilimus accompanied by several Javanese.

24 November. They continued Ciamis where they arrived in the evening. Arrangements had been made for a rhinoceros hunt. They rested another day, since preparations for the hunt were not entirely completed.

26 November. Hartsing and Stützer made a quick visit to Sukapura, returning almost immediately to Ciamis where a rhinoceros was said to have been seen.

30 November. Empty-handed they returned to Raja Wacana, the following day riding to Yalaxana and Cikaso to see the gardens and the fish ponds of the Sultan.

1 December. They arrived back at Tankil.

5 December. Stützer accompanied a large party to Sunyaragi, the famous “summer-house” of the Cirebon princes.¹⁰¹ A successful hunt for Hartsing was organized.

23 December. Stützer noted the Javanese Regents who arrived at Tankil to honour the Resident. Representatives from the Chinese community called at Tankil to present their gifts. The delegation included the old *Kapitan Cina*. They brought silk clothes, linens, white wax candles, hams, and small fire-crackers of the type used on the New Year. Some of them brought money or golden items. In all the presents represented a sum of some two-hundred ducats.

25 December. The Regents of Sukapura and Limbangan brought news of landslides between Suci and Panimbong caused by the Cijangla River. Some eight rice fields and coffee plantations were destroyed. Stützer was commissioned to look into the matter.

10 January 1787. Stützer left for Sukapura and Limbangan accompanied by a detachment of Javanese and Chinese troops, stopping over at Raja Wacana.

12 January. They travelled the route Raja Wacana—Limbangan via Derma, Talaga, Panjalu, and Pagarageng on the border between Cirebon and Batavian territory.

13 January. They continued from Pagarageng via Slambitan and Malam-bong and finally to Limbangan.

14 January. Stützer traveled to Suci under Marga Dria.

15 January. In the morning accompanied by Dreijman Stützer returned to Sukapura. Post stations where they kept horses included Malambong, Slambitan, Rajapolah, Indihiang, and Cilokan. The surroundings in this district were magnificent and very much coffee could be planted. Stützer arrived at Sukapura around 6 p.m.

(Here the travel narrative breaks off abruptly)

Stützer's Observation on Rice Cultivation

According to Stützer there were several types of rice. First, there was *ketan* which, like wheat in Europe, was a field crop. It was also used in a similar manner, namely in baking and to a certain extent preparing a drink called *prum*. Second was “prass” or rice proper including black, white, and red, in

addition to polished and unpolished, varieties. The polished ones are fine-corned as wheat kernels without husks or hair. In this respect they are completely comparable with our barley corn. The only difference between them lies in their use, being used as horse fodder as we would use oats.

As regards cultivation, rice can be divided into three sorts, namely *sawah*, *tipar*, and *gaga*. The first type consists of open fields whose beds are laid out from higher to lower levels with a noticeable slope between them to allow plants prepared in advance to be grown under water. The fields themselves are, in fact, termed *sawah* or *sawah*-fields. Each field is surrounded by an embankment to retain the water coming down from the mountains or labouriously scooped out of wells or springs allowing it to flow over the fields. The construction of these embankments was one of the most arduous tasks, one which was carried out by the Javanese by means of a hoe.

Planting takes place in the following manner. One floods the fields to soften the soil. While it is still soft a small part of the field is ploughed which is then sown with rice grains which have sprouted. While these seeds are growing the fields proper are flooded, ploughed repeatedly by buffalo teams and to as great extent as possible leveled by a Javanese wielding a hoe. By the time this work has been completed it is planting time. The rice seedlings are carefully pulled up one by one, tied together in small bundles, and brought to the rice fields bundle by bundle. Subsequently all the neighbours are invited to help in the planting. The seedlings are then replanted by hand in the soft ground. *Padi* is planted and harvested within a period of five months.

The second type, or *tipar*, is laid out on an open level field, ordinarily overgrown with large clumps of savannah grass or *alang-alang*.¹⁰² The grass is burned off and the ash ploughed under. Afterwards the fields are again ploughed and clumps of savannah grass cleared out as far as possible. Instead of the iron field-harrow so usual in Europe, the field is harrowed with a pole bound with thorn branches, *bamboo duri*, in order to remove the weeds. And finally the field is sown with germinated rice in the husk and the seed is ploughed under.

The third manner of cultivation is called *gaga*. For this an area is selected which is overgrown with scrub or even full forest. This type of planting rice, *gaga*, is no longer practiced in the environs of Batavia due to lack of forests. It is usually confined to poor Javanese who live in the mountains or who do not have access to a water buffalo. They cut down so much scrub growth as they later intend to plant with rice. After the felled wood has dried sufficiently they fire it whereby the earth becomes loose and very black. Thereafter on an auspicious day one takes a sharpened stick and walks over the prepared fields making holes with the stick at regular intervals. A child or neighbour follows with *padi* and drops two or three seeds into each hole. The holes are then covered with earth.

Tipar and *gaga* fields are planted and harvested within a time of three and a half months. The *sawah* fields need roughly the same amount of time to mature, the preparation of the fields demanding the remainder of the time. Despite abundance of areas where *sawah* fields can be laid out, *tipar* and *gaga* are far preferred.

Chinese and Javanese have reacted to such techniques depending on availability of water. By lack of it they employ *tipar* and *gaga*. These are then not only vulnerable to lack of rain or exceptionally hot sun but also to uninvited guests as wild cows¹⁰³ or swine which can force them to desert the land.

The harvest does not take place as in Europe with scythe or sickle but with a knife, termed *pisau rahnt*, with which it is cut stalk by stalk. When the cutter has one hand full of harvested ears this is called *sebel a pocong* (a half of a hand-full). Two such are a *sapocong* (a handful) which are tied together. Two *pocongs*, that is four (half-) handfuls constitute a *busch padi*. A company *busch* is 16 *kadis* or 20 pound, although every province has differing weights.

As mentioned earlier there is red, black, and white rice. The red is termed *pras wangi* (fragrant rice) because of the pleasant fragrance it gives off when roasted. Yet it is the white rice which is considered to be the best among those which are harvested from the *sawah* field.

The higher the land lays in the mountains the earlier in the year is planting and harvesting. Close by Batavia one harvests first in August and September. In the provinces of Campia, Buitenzorg, Sukaraja, Citrap, Cipaminkis, etc. in short wherever water is plentiful due to proximity of large rivers, in Stützer's opinion the natives should be persuaded through rewards into planting rice twice in the year. The advantages of this are easy to imagine.

Stützer's Remarks on Coffee Cultivation

Coffee resemble none of European trees quite so much as the so-called Hungarian cherry as regards trunk, flower, and fruit. When the coffee berry ripens and on its own account falls from the tree a shoot will develop into a plant in eight days. According to Stützer, this is the manner in which all the coffee plantations have been established in the "high lands" or mountainous parts of Java.

The coffee tree lives on fertile land and needs protection against the sun rays for the first three years. For this purpose the banana plant is employed or, alternatively, a tree called *dadap*.¹⁰⁴ The *dadap* is a wild plant which bears small fruit. Its wood is weak and white and it grows quite rapidly. When one plants coffee a *dadap* shoot about three feet long is placed between coffee bushes so that they can grow up simultaneously. Coffee is in this manner not only provided with shade but also the daily shedding of *dadap* leaves makes the ground rich and fertile.

The residence of Governor-General Alting at Goenong Sari in the late 1770's according to a sketch by van Rach. (From F. de Haan, Oud Batavia, Batavia 1923).

The productivity of a coffee garden depends upon the locale. Hence one looks for a somewhat hilly region which allows rapid drainage after a heavy rain. The ground must be somewhat broken-up or ploughed and completely cleansed of weeds and tree-roots. The best time for such work is October and November. Young coffee trees, the smallest being the best, are taken in December and planted approximately six feet from one another. When this has been done *pisang* (banana plants) or *dadap* are planted between them. One can recoup the cost of the first year's planting by planting rice in the space between coffee and the shade plants. Rice can be grown here during the first and second years which helps to protect the young coffee plants from the sun. In the third year the coffee bushes bear fruit.

One allows the plant to grow freely until it is four or five years old. Then the top must be clipped. Otherwise it will grow quite tall, making collection of its fruit difficult. In addition, the branches will spread themselves out and the

coffee tree is in state to maintain itself even against the tropical sun and rain. At this time the shade trees can be eliminated. When the coffee garden is five years old then the only task is to collect the fruit. However during the first three years close attention must be paid to keeping the grove free from weeds.

The usual Javanese are, in Stützer's opinion, not in any condition to undertake productive plantations. Those not having a servant or retainer do not have the necessary resources to maintain even five-hundred trees, let alone more than that number. That so much coffee is produced by the highland areas is a function of the number of people who must be forced to maintain a lesser number of coffee trees.

Coffee blooms ordinarily in the rainy season and produces fruit from September to November. When harvesting one should only take those fruit which are ripe. If so, then these lands could consistently deliver coffee of the highest quality. However by preference the Javanese strip-off the greatest number of fruit at once which ruins the coffee consignment by indiscriminately mixing ripe and unripe berries. The coffee is collected and sent to an open place in order to facilitate the rotting away of the shell. After the coffee has been washed it is set out on a specially prepared apparatus to dry in the sun. When it is dried the beans are pounded to separate the thin shells from the coffee bean proper. From there the coffee is transported to the warehouses according to local arrangements. In general the company's coffee prices are reasonable. However the Javanese receive considerably less than that paid to the collector. Every district in the mountains has its set price for a *pikol* of coffee, proximity and custom regulating the transportation costs.

Discussion

Given the length of the résumé, only a few points need mentioning, namely observations on persons, natural history, and socioeconomic conditions. With regard to the first point, the *Journal* contains references to a number of the era's important persons. Among these include Professor Burman in Amsterdam, Johannes Hooyman at Batavia, Governor-General Alting, Resident Willem van der Beke, and *Kapitan Cina* Tan Cu Kong.

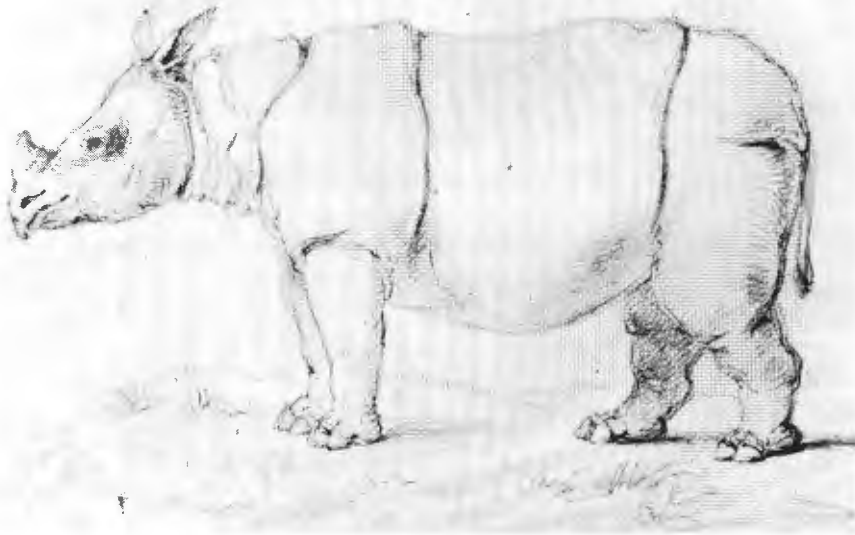
Less expectable, Stützer devotes very little space to natural historical observations. This was despite the fact that he was continually engaged in collecting of flora and fauna for preservation, including a rhino fetus, for presentation and eventual shipment to Thunberg in Uppsala. At least two cabinets loaded with such material are mentioned in the *Journal's* annotations and are sporadically referred to in Stützer's letters to Thunberg. Slightly

more detailed are his reports on hot springs and geological formations such as the sulfur mine on the south coast.

There is one exception. Despite the fact that he does not give any detailed scientific descriptions, Stützer seems to have been obsessed by rhinoceros hunting and spent much time collecting samples to bring back for scientific analysis. The energetic hunt for rhinoceros that Stützer and his fellow travellers excelled in therefore needs some comment. The Java rhinoceros (*Rhinoceros sondaicus*) once had a wide distribution in Southeast Asia, including Sunderbans, Tenasserim, Assam, Thailand, South West China, Laos, Vietnam, the Malaysian Peninsula, Sumatra, and Java. In some areas it was found along with the Sumatra rhinoceros (*Dicerorhinus sumatrensis*).¹⁰⁵ Today the Javan rhinoceros is a threatened species, extinct in most of its former area of distribution. Only a few specimens remain in a reserve in West Java, together with some reported sightings from Vietnam and Laos. Our knowledge of the species is still limited and its natural history remains to be written.¹⁰⁶

While his teacher Thunberg most probably contributed to the extermination of the blue buck of South Africa (extinct c. 1799), the rhinoceros was still relatively abundant during Stützer's stay in Java. The species was especially attracted to areas with secondary vegetation cleared by man. This also caused a conflict between the local peoples and the animal. Therefore, with the acquisition of improved weapons by the Javanese the rhinoceros has been eradicated within most of its former distribution range on Java. To some extent it also was a game animal for white hunters. The use of its horn, skin, and blood in Chinese medicine in East and Southeast Asia has also contributed to its disappearance.

Stützer's interest for the Javan rhinoceros seems to have been connected with the contemporary discussion of the taxonomy of the animal rather than any endeavour to shoot it for sport. The rhinoceros had fascinated learned societies since the sixteenth century. Albrecht Dürer's drawing of a rhinoceros presented by an Indian ruler to king Manuel I of Portugal had been copied *ad nauseam*.¹⁰⁷ Many travellers reported the occurrence of the rhinoceros from many parts of Africa and southern Asia. A renewed scientific interest came in 1739 when a live rhinoceros was brought to London. This led to the discovery of both the single-horned and double-horned rhinoceros. In the tenth edition of the *Systema Naturae*, Linnaeus describes two species of rhinoceros distinguished by the presence of one or two horns. The French zoologist Buffon disagreed with Linnaeus' suggestion that the two forms belonged to two varieties or subspecies of one single species. The Linnaean view of two species was finally confirmed by Andreas Sparrman who in 1778 described one of the African species as different from the Asian ones.¹⁰⁸ The discussion of the systematic classification of the rhinoceros continued and several theories were presented.¹⁰⁹ Hence Stützer's interest for the Javan species. However,

Drawing of a Javan rhinoceros made by Thomas Horsfield (1773-1859) in Java. (From L. C. Rookmaaker, Bibliography of the Rhinoceros, Rotterdam 1983).

his possible findings were never presented to any scientific circle of readers. The *Journal* at least adds some evidence of the former distribution of the rhinoceros on Java. In a book published in 1772, Petrus Camper was the first to suggest that the Javanese species differed from the Indian one. Stamford Raffles added relevant information concerning the species. However, it was not until 1822 that Anselme Gaétan Desmarest provided the first scientific description of the Javan rhinoceros, naming it *Rhinoceros sondaicus*. Contemporary zoological systematics accept five rhinoceros species, two in Africa and three in Asia. They are all in danger of complete extinction.

Yet for the historian and the ethnologist the most important part of the *Journal* lies in its description of Cirebon-Priangan socioeconomic relations during the 1780s. To this category belong Stützer's observations on the indebtedness of the Regents to the company, an indebtedness that more effectively bound them than the greatest force. Coupled with this was their absolute poverty. This is all the more striking in light of the fact that these coffee-producing regions were the crux of the Dutch company's world-wide prosperity, or at least that of its employees. Lack of freedom and poverty of the Regents contrasts with the luxury and high incomes enjoyed by, for example, Resident van der Beke or even previous residents like Hasselaer as

an absentee sugar mill owner. On a similar plan are Stützer's observations on what he understood as the built-in hatred existing between Javanese and Chinese.

Last and certainly not least, Stützer's *Journal* provides an invaluable description of both coffee and rice cultivation in the region. The latter is particularly detailed, filling in a gap too often found in the scholarly literature. He not only describes the three types of rice cultivation, i.e. swidden, dry permanent fields, and wet-rice terraces, but also offers insights into why one was preferred over others. The material has been valuable in attempting to reconstruct the agricultural system of the time.

Aftermath

Stützer must have returned to Batavia sometime in April 1787. There he resided in rooms at the Batavian Society where the *Journal* was completed late on 21 June 1787. On 26 June he departed for Japan on board the *Zeeland* together with *ondermeester* Johan Laurens Gross. Once in Japan he made the acquaintance *opperkoopman* Baron Johan Frederik van Rhee de tot den Parke laar. Stützer accompanied van Rhee de to Edo in February of 1788. As physician Stützer made, according to his own account, important contributions to the embassy.¹¹⁰ In all probably Stützer returned with his ship to Batavia in the autumn of that year. Little else is known of the first Japanese sojourn. In a letter of January 1789 from Batavia he mentions a "diary of some sixteen folios which I shall at another opportunity have the honour of sending", also indicating his collection of specimens.¹¹¹ To date neither have turned up.

The following year Stützer returned to Japan. On that occasion Stützer was engaged in some sort of private trade arrangement with van Rhee de. This had netted them some twenty-thousand *rupiah*, presumably to be divided fifty-fifty. However, van Rhee de seems to have double-crossed Stützer. On van Rhee de's counsel the goods were declared contraband and subsequently confiscated. Instead of a profit, Stützer ended up some six-thousand five-hundred *rupiah* in debt.¹¹² Suffering from intermittent illness in the first half of 1790, in August Stützer sailed for Ceylon with a letter of recommendation from Director Moens to van der Graaf, Governor of Ceylon. Chance contact with the English East India Company via a Danish intermediary convinced him to fulfil a long-standing wish to work for the English.¹¹³ In February 1791 he gave notice to the Dutch East India Company.

During the following decade Stützer engaged in private trade between the territory of the British company on the Malabar coast and Dutch Ceylon. In this context he met and married on 15 July 1792 Johanna Jacoba Lebeck, daughter of the secretary to the Governor of Jaffnapatnam, Abraham Evert

Lebeck and his wife Anna Henrietta Dormieux. Despite this, he expressed his unwillingness to reside in Dutch territory and to accept any service.¹¹⁴ An unforeseen result of the marriage was Stützer's close involvement in the affairs of his brother-in-law, the young Henricus Julius Lebeck (1772–1800). Via Lebeck Stützer re-establish the contact with Sweden and Thunberg. Only eighteen years old, Lebeck had himself written to Thunberg to ask for a copy of Carlson's *Ornithologie*¹¹⁵ and the Gmelin edition of Linnaeus' *Planta Systemae* in exchange for stuffed birds and other Indian products. He also promised to send books in Tamil and other minor prints.¹¹⁶

With a nice sense of turn-about, Stützer sent his brother-in-law to Uppsala to continue his education, complete with letters of recommendation to Thunberg. Lebeck was received by the Stützer family where he periodically lodged with them at their house on Västerlånggatan in Stockholm. He enrolled at Uppsala University on 12 November 1794 where he seems to have won the approval of Thunberg.¹¹⁷ During his stay in Sweden Lebeck wrote several letters, mostly in Dutch, to Thunberg from Stockholm and Gothenburg. From India Stützer wrote Thunberg to ensure that his promising brother-in-law would be well cared for. Lebeck left Sweden in 1796, promising to send natural historical collections to Thunberg in Uppsala. Thunberg was particularly anxious to obtain collections of animals and plants for Uppsala, as the famous Linnaean collection had been sold off to James Edward Smith in London. Uppsala University was without a natural history collection. The collections from Thunberg's own travels, which he worked hard to augment throughout his life, formed the foundation for the new museum.¹¹⁸

A letter to Thunberg from Carl Wilhelm Stützer 23 June 1796 mentioned that the vessel with Lebeck's collections had been shipwrecked off Nyköping during the spring. Much was lost, but he was able to send some things to Thunberg, among them the sea-shells. In a letter from Calcutta, dated 10 January 1798, Lebeck wrote to Thunberg that Stützer was living in Jaffnapatnam "sehr vergnügt und wohl" and the father of four children. Lebeck promised to send insects and concholians to Thunberg.¹¹⁹ Thunberg also showed his gratitude to Lebeck in 1800 by naming the plant genera *Lebeckia* in South Africa after him.

In addition Lebeck wrote to the linguist Jonas Hallenberg (1748–1834), another acquaintance he seems to have made in Uppsala. He promised to send books in Tamil and Portuguese printed in Asia, as well as publications in Singhalese and Malay. In the letter Lebeck also mentioned that his brother-in-law Stützer was interested in exchanging Indian coins and art for European, but that Stützer himself would write more about it.¹²⁰ No letter from Stützer to Hallenberg has been preserved.

Lebeck's last letter to Thunberg was written 15 April 1800 from Batavia. He had found good employment as a warden of the mint and merchant in

Batavia and had even sent insects and concholians to Uppsala via Copenhagen. Through the good offices of Supercargo M. Åhman of the Swedish East India Company he also sent hides, insects, and plants to Sweden, as well as a Chinese calender to the astronomer Lars Regnér (1746–1810). Lebeck had read with interest Hornstedt's letters in *Upfostrings-sällskapets Tidningar* and promised to answer all questions Thunberg had about Java.¹²¹ This he was unable to fulfil as he passed away after a brief illness on 12 June. The news was given in Stützer's last letter to Thunberg, dated 2 November 1802, containing the former's complaint at the treatment of his brother-in-law's estate.¹²² Lebeck's death is also confirmed in a letter from Carl Wilhelm Stützer to Thunberg in December 1803.

A couple of years earlier Stützer had accepted employment in the newly-established Civil Medical Department. The Department was an outgrowth of the purely military organization consisting of army surgeons under the command of the King's forces in Ceylon.¹²³ Stützer was engaged in the Department's campaign against small-pox. In 1803 he was appointed Superintendent of Vaccination at Jaffna and Assistant Surgeon the following year "with the Island rank and to be attached to the Garrison of Jaffna".¹²⁴

Stützer's last adventure, participation in the British invasion of Java 1811–1812 seems to have originated via contacts in the Jaffna garrison.

In 1811 the Doctor, being then 48 years of age, volunteered to accompany the expedition against Batavia, and being appointed by General Sir Thomas Maitland to do duty with the Corps of the Royal Artillery as Surgeon, he happily, in the execution of this trust and of duties more important from his knowledge of the languages, manners, and people of that country, both European and Malay, succeeded in obtaining the approbation of the Commander-in-Chief and those under whom he served.¹²⁵

Regrettably, only part of this can be confirmed. One piece of evidence is found in a letter from Capt. William Colebrook to his father on the operations in Java. The letter is dated Yogyakarta, 8 July 1812, thus written after the campaign in the preceding month.¹²⁶ Among other things, Colebrook's letter describes a forced march from Semarang to Yogyakarta in which the detachment was ambushed by a superior Javanese force. Fortunately for Colebrook's detachment, then numbering only twenty-six men, the Javanese declined to attack. After it was all over, Stützer, "a Swede—surgeon in our service" confessed to Colebrook that "he had made up his mind for the other world". Rather than let his throat be cut he had planned to blow-up the ammunition supplies. With or without Stützer's contribution the detachment reached Yogyakarta with considerable difficulty but was able to participate in the storming of the Sultan's palace on 20 June 1812.

The other piece of evidence is the appearance of Stützer's name on the cover of two Javanese manuscripts taken from the Sultan's library. One, IOL Jav. 7 containing a history of the West Javanese kingdom of Pajajaran, seems to have been acquired for the India Office Library via Rothenbüler, at that time Resident at Surabaya. Moreover, "A fragment of a *pangguat* bound in at the end of the text is from Dr. Studzee [sic Stützer], Yogyakarta 6 July 1812." The other, IOL Jav. 92 is a mixture of texts but bears a note on the inside cover "From Djockokarta. From Dr. Studzee, July 6 1812."¹²⁷

If so, it raises interesting questions. For the first this would mean that Stützer was sufficiently important to partake in the division of the spoils with the major leaders of the English forces, namely Stamford Raffles (1781–1826), John Crawfurd (1783–1868), and Colin Mackenzie (1753–1821). These three, in fact account for by far the greatest part of the some one hundred fifty manuscripts taken from the Yogyakarta place now found in respectively the Royal Asiatic Society, the British Library, and the India Office Library in London.¹²⁸ How Stützer's two manuscripts came into possession of the India Office Library and whether their possession attest to linguistic skills even in Javanese are questions for further research.

Of Stützer's return to Ceylon or his family life there we know little. He and his wife had at least four children. The only son, Charles Stutzer, born in 1801, became an officer and served as second lieutenant of the 1st Ceylon Regiment. He was killed during the Uva Rebellion of 1817–1818, perhaps the greatest uprising during the colonial period.¹²⁹ The couple also had three daughters, only one of which seems to have survived infancy. Her name was Jane Alexandra Stützer, and she married lieutenant C.F. Thomson of the 16th Regiment at Triconalee in November 13, 1828.

Stützer died at Jaffnapattnam in July 1821. His wife, Johanna Jacoba, survived him by a decade, passing away on 30 April 1831 and being commemorated with a stone in the Pettah Cemetery in Jaffna.

Epilogue

Stützer lived in a scientific era when travelling was not only an adventure but indeed an important source of knowledge. To explore the world was an important way of widening the scientific knowledge. As for the Linnaeans it also formed an essential part of an educational programme and a career. Whatever ambitions Johan Arnold Stützer may have had in adding to knowledge of Asia and contributing to zoological and botanical collections from the region, in practice they came to very little. None of the specimens seems to have reached Sweden.¹³⁰ Even Stützer's role in the translation of Thunberg's work on Japanese coins into German is not confirmable. No letters from Thunberg to Stützer are preserved to reveal the master's attitude. Only in his

description of Batavia in 1777 penned many years later do we find a passage mentioning Stützer “as one of my friends and beloved pupils”.¹³¹

It is just possible that Stützer had missed his calling. From the contents of his *Journal* he emerges as an unusually sharp and critical observer of the situation in the Dutch East Indies. In addition to the invaluable observations on rice and coffee cultivation mentioned earlier are a number of short thumb-nail sketches worth mentioning. Among these are his inquiries into Resident Wilhelm van der Beke’s earnings, contrast with the poverty of the inhabitants, observations on the Chinese community, and the racial tensions between them and Javanese. In this regard it needs emphasizing that these tensions were of recent origin.¹³² Thus Stützer’s comments are a product of his observations, not mere repetition of local stories. And finally the English in employing him for the invasion of Java made specific references to his knowledge of the area gained by personal experience. In short, Stützer showed considerable talent as an observer of his fellow human beings’ behaviour. His greatest misfortune may have been having to fit into the mold demanded by the natural sciences rather than being free to anticipate the development of the social sciences.

Unprinted sources

The Netherlands

Algemeen Rijksarchief (Dutch General National Archives), The Hague

Nederlands factorij in Japan, *Monster Rol van alle E. Compagnies Dienaars onder ultimo Junie deese Jaars in Weezen ten Eijland Decima in Japan 1788.*

Koloniaal Archief. VOC 3814 “Memorie van Willem van der Beeke”.

Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (Royal Institute of Linguistics, Geography and Ethnology), Leiden.

Ms 277. J. A. Stützer, *Journal von die Reise nach Cheribon und den da umliegende Gegenden.*

Sweden

Uppsala universitetsbibliotek (Uppsala University Library), Uppsala

G 100. J. Hallenbergs *brefvexling*, Vol. 1. *Utländska.*

G 300q. *Bref till C. P. Thunberg*, Vol. 18. *L-Linnerhjelm.*

G 300aa. *Bref till C. P. Thunberg*, Vol. 31. *Stickman-Sömmenberg.*

R 130. J. Hallenberg: *Blandade anteckningar i österländska språk*

R 132. J. Hallenberg: *Observationes de lingua malabarica, etc.*

Authors address: Mason C. Hoadley, Department of East Asian Languages, University of Lund, Box 7033, S-220 07 Lund, Sweden

Ingvar Svanberg, Centre for Multiethnic Research, Uppsala University, S:t Johannesgatan 21nb, S-753 12 Uppsala, Sweden

Notes

1. For a cursory survey see Elisabeth Lind and Thommy Svensson, "Early Indonesian Studies in Sweden: the Linnaean Tradition and the Emergence of Ethnography before 1900", *Archipel*, 33 (1987), pp. 57–78; the Swedish view of Southeast Asia, especially in the 18th and 19th centuries, is dealt with in detail in Åke Holmberg, *Världen bortom västerlandet. Svensk syn på fjärran länder och folk från 1700-talet till första världskriget*. Acta Regiae Societatis Scientiarum et Litterarum Gothoburgensis. Humaniora 28. Göteborg, 1987.
2. Nils Mattsson Kiöping, "Beskrifwes een reesa genom Asia, Africa och många andra Hedniska konungarijken ...", in *Een kort beschrijving uppå trenne resor och peregrinationer, sampt konungarijket Japan*. Wisingsborgh: Johan Kankel, 1667.
3. For biographies and bibliographies, see Olle Franzén, "Kaudern, Walter", pp. 10–12 in *Svenskt biografiskt lexikon*, vol. 21, Stockholm, 1975–77, and the same, "Mjöberg, Eric Georg", pp. 538–541 in *Svenskt biografiskt lexikon*, vol. 25, Stockholm, 1985–87. A work on Mjöberg in Sarawak is in progress.
4. For exemplification, see T. J. Arne, "'De heeren XVII' och de 15000 ...", *Allsvensk Samling*, 42, No. 1 (1955), pp. 4–6, and T. J. Arne, "Svenskar och svenska insatser i Asien", pp. 193–267 in *Vår svenska stam på utländsk mark. Svenska öden och insatser i främmande land*, vol. 3. Övriga världen, red. Axel Boëthius, Stockholm: AB Lindqvists förlag, 1953. On the basis of a small sample of ship crews' nationalities Carl Steenstrup comes to the same conclusion in "Scandinavians in Asian Waters in the 17th Century: On the sources for the history of the participation of Scandinavians in early Dutch ventures into Asia", *Acta Orientalia*, 43 (1982), pp. 69–83.
5. Information on Stützer is sparse. The main piece of evidence, a journal of his trip through West Java in 1786–1787, remained in the Netherlands where it was until recently catalogued under "Munther, G. A". Other sources of information include letters to Thunberg, Uppsala University Library (G300aa), and a couple of references in Dutch and English sources.
6. Letter from Stützer to Thunberg, 27 November 1784.
7. See Ewert Wrangel's encyclopedic *Sveriges litterära förbindelser med Holland särdeles under 1600-talet*. Lund, 1897. A Dutch translation of this important work was published in Leiden in 1901.
8. For further details, see Leif Lindin and Ingvar Svanberg, "Holländare" pp. 145–153 in *Det mångkulturella Sverige. En handbok om invandrargrupper och minoriteter*, red. Ingvar Svanberg and Harald Runblom, (2nd ed.) Stockholm: Gidlunds Bokförlag, 1990. A more complete survey is found in Ingvar Svanberg, "Nederlandse immigranten in Zweden", (manuscript).
9. Johan Bernström, "Frederik Coyett, guvernör på Formosa 1656–1662, och hans ättlingar", *Personhistorisk tidskrift* 1953, pp. 14–20.
10. For a description of the establishment of New Sweden and its relations with the Dutch, see Hans Norman, "The Swedish Colonial Venture in North America", pp. 45–125 in *The Rise and Fall of New Sweden. Governor Johan Risingh's Journal 1654–1655 in its historical Context*, by Stellan Dahlgren and Hans Norman. Acta Bibliothecae R. Universitatis Upsaliensis, XXVII. Uppsala: Almqvist & Wiksell International, 1988.
11. Lars Nilehn, *Peregrinatio Academica. Det svenska samhället och de utrikes studieresorna under 1600-talet*. Bibliotheka Historica Lundensis, 54. Lund, 1983.
12. For Linnaeus in the Netherlands, see Sten Lindroth, *Svensk lärdoms historia. Frihetstiden*. Stockholm: P.A. Norstedt & Söners Förlag, 1978, pp. 168–177 and Albert Johan Boerman, "Linnaeus and the scientific relations between Holland and Sweden", *Svenska Linnésällskapets Årsskrift* 1978 (1979), pp. 43–56.
13. Thunberg's biography remains to be written. Most scholarship on Thunberg has emphasized his itinerary, especially to Japan, but his life at Uppsala university is still not especially well known. Some information is provided by Nils Svedelius, "Carl Peter Thunberg", *Svenska Linnésällskapets Årsskrift*, 27 (1944), pp. 29–64, Nils Svedelius, "Carl Peter Thunberg (1743–1828). On his bicentenary", *Isis*, 35:2 (1944), pp. 128–134, and Sten Lindroth, *Svensk lärdoms historia. Gustavianska tiden*. Stockholm: P. A. Norstedt & Söners Förlag, 1981, pp. 31–39. Cf. also Bengt-Olof Landin, "Carl Peter Thunberg", pp. 3–11 in *Carl Peter Thunberg* (Björck & Börjesson. Catalogue 518), Stockholm, 1985, and Vernon S. Forbes,

"Foreword," pp. VII–XXXVI in *Travels at the Cape of Good Hope*, by Carl Peter Thunberg. Van Riebeck Society for the Publication of South African Historical Documents. Second Series No. 17. Cap Town, 1986.

14. Carl Peter Thunberg, *Resa uti Europa, Africa, Asia, förrättad åren 1770 til 1779*, 4 vols. Stockholm: Joh Edman, 1788–1793 (English edition 1793–1795).

15. Clas Fredric Hornstedt, "Anteckningar under en resa till Ostindien åren 1782–1786", utgiven av E. Lagerblad in *Skrifter utgifna af Svenska Litteratursällskapet i Finland*, 10, Helsingfors, 1888, pp. 75–176. Further materials are kept in the Westin collection at Uppsala University Library. See also Olle Fransén, "Hornstedt, Clas Fredric", pp. 417–419 in *Svenskt biografiskt lexikon*, Vol. 10, Stockholm, 1971–73. Hornstedt is the center of a recent article, Ann Kumar, "A Swedish View of Batavia in 1783–84: Hornstedt's Letters", *Archipel*, 37 (1989), pp. 247–262, who was apparently unaware of the Lind-Svensson article and references.

16. Sten Carlsson, "Tyskar", pp. 454–460 in *Det mångkulturella Sverige. En handbok om etniska grupper och minoriteter*, eds. Ingvar Svanberg and Harald Runblom. Stockholm: Gidlunds Bokförlag, 1990.

17. *Sveriges läkarehistoria, ifrån Konung Gustaf I:s till närvarande tid*, utg. Joh. Fredr. Sacklén, Första avdelningen, Nyköping: P. E. Winge, 1822, pp. 863–864. The Stützer family is also dealt with in Joh. Anton Aug. Lüdeke, *Denkmal der Wieder-Eröffnung der Deutschen Kirche in Stockholm zur öffentlichen Gottes-Verehrung nach vollendeter Aussbesserung*, 1821, Bd. 3, Stockholm: Fr. Bog. Nestius, 1823. On Johan Arnold, see p. 454.

18. Axel Key, *Till kirurgiens historia i Sverige, särskild med hänsyn till den kirurgiska undervisningen i Stockholm*. (Inbjudning till åhörande af den offentliga föreläsning hvarmed e.o. professorn i kirurgi doktor Jules Heribert Åkerman kommer att måndagen den 29 nov. 1897 vid Karolinska medikokirurgiska institutet tillträda sitt ämbete), Stockholm, 1897, pp. 60–62.

19. Hilding Bergstrand, "Läkarekåren och provinsialläkarväsendet", p. 107 in: *Medicinalväsendet i Sverige 1813–1962*, red. Wolfram Kock, Stockholm: AB. Nordiska Bokhandels Förlag, 1963; Rolf Å. Gustafsson, *Traditionernas ok. Den svenska hälso- och sjukvårdens organisering i historie-sociologiskt perspektiv*. Stockholm: Esselte Studium, 1987, pp. 220–232.

20. Otto E. A. Hjelt, *Svenska och finska medi-*

cinalverkets historia 1663–1812, vol. 1. Helsingfors, 1891, pp. 403–405.

21. *Ibid.*, pp. 268–269.

22. In 1792, Thunberg himself argued for changes in the medical curriculum at Uppsala University, see Anton Blanck, *Striden om Carl Peter Thunbergs förslag 1792 rörande de medicinska studierna*. Uppsala universitets årsskrift 1949:2. Uppsala, 1949.

23. *Sveriges läkarehistoria, ifrån Konung Gustaf I:s till närvarande tid*, utg. Joh. Fredr. Sacklén, Första avdelningen, Nyköping: P.A. Winge, 1822, pp. 402–403; *ibid.* Supplement, Nyköping, 1835, p. 53.

24. Stützer's mother died the same year. His father then married Ulrica Bruhn, a widow of a sea captain named Timm. She gave birth to three children. After her death 1774, Martin married again, this time with Anna Maria Elisabeth Holmberg. *Sveriges läkarehistoria, ifrån Konung Gustaf I:s till närvarande tid*, utg. Joh. Fredr. Sacklén, Första avdelningen, Nyköping, 1822, pp. 889–890; *ibid.* Supplement, Nyköping, 1835, p. 165.

25. *Uppsala universitets matrikel, vol. II. 1750–1760*. Utg. A. B. Carlsson. Uppsala, 1925, p. 228.

26. *Sveriges läkarehistoria, ifrån Konung Gustaf I:s till närvarande tid*, utg. Joh. Fredr. Sacklén, Andra avdelningen, senare häftet, Nyköping, 1824, pp. 564–565.

27. Letter from Stützer to Thunberg, 3 December 1782.

28. Christian Mentzel from Brandenburg was a professor of botany, member of the Académie des curiosités de la nature, and an early traveller in Asia, Carl von Linné, *Svensk flora*. Utgiven i samarbete med Svenska Linné-Sällskapet, Stockholm: Forum, 1986, p. 438. Cf. also Claus Nissen, *Die botanische Buchillustration. Ihre Geschichte und Bibliographie*, Bd. 1. Stuttgart: Hierseman Verlags-Gesellschaft, 1951, pp. 78–79.

29. Letter from Stützer to Thunberg, June 15, 1783.

30. Letter from Stützer to Thunberg, October 14 1783. The references to the manuscripts in Berlin are somewhat confusing. In the preface of *Flora Japonica*, iii, p. XXVI Carl Peter Thunberg himself refers to the Christj. Mentzelii, *Flora Japonica*, Tom 2, "manuscript in Bibliotheca Berolinensi, plantis coloribus vivis pictis" and Christj. Hendr. Erndelii, *Epistola de Flora japonica*, Dresden 1716. "4. in Bibliotheca Berolinensi." Christian Heinrich Erndl (1676–1734) published *De Flora Japonica* in Dresden 1716, G.A. Pritzel, *Thesaurus*

literaturae botanicae, Lipsiae: F.A. Brockhaus, 1872, p. 102.

31. Originally published as *Intrådes-Tal, om de mynt-sorter, som i äldre och sednare tider blifvit slagne och varit gångbare uti kejsardömet Japan; hållet för Kongl. Vetenskaps-Academien, den 25 Aug. 1779*. Stockholm: Johan Georg Lange 1779. A facsimile edition of this numismatic minor classic was published with an illusive introduction by "Numismatiska Litteratursällskapet i Göteborg" in 1984.

32. Carl Peter Thunberg, *Abhandlungen von den Münzsorten, welche in ältern und neuern Zeiten im Kaiserthum Japan geschlagen worden und gangbar gewesen sind*. Stendal: Franzen und Grosse 1784. A Dutch edition with the title *Verhandlungen over de Japansche Natie haare zeeden, gebruiken en haare munten* was published in Amsterdam already in 1780.

33. Cf. Karl Sudhoff, *Kurzen Handbuch der Geschichte der Medizin*. Berlin: Verlag von S. Karger, 1922, p. 472.

34. Letter from Martin Christian Wilhelm Stützer to Thunberg, August 8, 1784.

35. Letter from Stützer to Thunberg, August 9, 1784.

36. Cf. C. P. Thunberg, *Resa uti ..*, vol. 4, Upsala, 1793, pp. 156–157, 257 (Wimmercrantz) and 300 (Fähræus, Swart, Lunge).

37. Letter from Stützer to Thunberg, August 28, 1784.

38. Letter from Stützer to Thunberg, October 24, 1784.

39. Letter from Stützer to Thunberg, March 31, 1785.

40. Ian Brown, "Dutch East Indian Company", pp. 406–407 in *Encyclopedia of Asian History*, vol. 1, New York: Charles Scribner's Sons, 1988. Perhaps the most readable presentation of Dutch engagement in Asia is C. R. Boxer, *The Dutch Seaborne Empire, 1600–1800*. London: Hutchinson, 1965.

41. Based upon F. de Haan's *Oud Batavia*, 2 vols. Batavia: G. Kolff & Co., 1922–23. Adolf Heuken's book *Historical Sights of Jakarta*, Singapore: Times Books International, 1989, pp. 3–29 updates and adds new facts to the early history of Batavia.

42. H. J. de Graaf, *De Regering van Sultan Agung, Vorst van Mataram, 1613–1645 en die van zijn voorganger Panembahan Sédaing-Krapjak, 1601–1613*. Den Haag: Martinus Nijhoff, 1958, pp. 144–164.

43. James R. Rush, "Coen, Jan Pieterszoon", p. 324 in *Encyclopedia of Asian History*, vol. 1, New York: Charles Scribner's Sons, 1988.

44. For development of such networks see

Kristoff Glamann, *Dutch-Asiatic Trade 1620–1740*. The Hague: Martinus Nijhoff, 1958, under individual products.

45. For a recent study on this topic, see Philip D. Curtin, *Death by Migration. Europe's Encounter with the Tropical World in the Nineteenth Century*, Cambridge: Cambridge University Press, 1989.

46. T. J. Arne, "Svenska kartografer på Java", *Allsvensk Samling*, 46, No. 6 (1959), pp. 11–12.

47. T. J. Arne, "Svenska läkare och fältskärer i holländska ostindiska kompaniets tjänst", *Lychnos* 1956 (1957), pp. 132–146; Carl Sahlin, "Guld- och silvermalm från Sumatra", *Med hammare och fackla* 1936, pp. 64–87.

48. As late as the period of Joseph Conrad (1857–1924) the Dutch East Indies was overwhelmingly Java plus the spice islands acquired from the Portuguese.

49. G. P. Rouffaer and J. W. Ijzerman (eds), *De eerste schippers der Nederlanders naar Oost-Indië, 1595–1597. D'Eerst boek van Willem Lodewijksz*. Den Haag: Linschoten Vereening, 1915–1919.

50. F. de Haan, *Priangan. De Preanger-Regentschappen onder het Nederlandsch Bestuur tot 1811*, Batavia: G. Kloff 1910–1913.

51. H. J. de Graaf, *Geschiedens van Indonesië*, Den Haag: W. van Doeve 1949, pp. 269–270.

52. See D. G. E. Hall, *A History of South-East Asia*. New York: St Martins Press, 1968, pp. 326–342.

53. See M. C. Ricklefs, *Jogjakarta under Sultan Mangkubumi 1749–1792, A History of the Division of Java*. London: Oxford University Press, 1974, especially pp. 67–95.

54. Mason C. Hoadley, "State Sponsored Migration: Java in the 17th Century", in *Patterns of Migration in Southeast Asia*, ed. Robert R. Reed, Berkeley, CA: Center for South and Southeast Asia studies, 1990, pp. 25–42.

55. That ensuring the safety of just such officials who had to travel unaccompanied in the Priangan territories was given high priority by the Dutch East India Company is illustrated by the great effort expended on the occasion in 1719 when an official had been murdered, see Mason C. Hoadley, *Selective Judicial Competence, the Cirebon-Priangan Legal Administration 1680–1792*, Ithaca, N. Y.: Cornell University Southeast Asian Publications, 1991, pp. 86–93.

56. See Mason C. Hoadley, *Towards a Feudal Mode of Production. West Java's Socioeconomic Structure, 1680–1800*. (in press)

57. T. J. Arne, "Svenska läkare och fältskärer

- i holländska ostindiska kompaniets tjänst", *Lychnos* 1956 (1957), pp. 132–146.
58. Letter from Stützer to Thunberg, May 4, 1786.
59. Cf. his brother's information to *Sveriges läkarehistoria, ifrån Konung Gustaf I:s till närvarande tid*, utg. Joh. Fredr. Sacklén, Andra afdelningen, senare häftet, Nyköping, 1824, p. 565.
60. See Claus Nissen, *Die botanische Buchillustrationen...*, p. 159 n. 1.
61. Letter from Stützer to Thunberg, May 4, 1786.
62. H. J. de Graaf, *Catalogus van de handschriften in Westerse Talen toebehorende aan het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde*. Den Haag: Martinus Nijhoff, 1963, p. 86 under "H 277 Munther (G. A.), Zweeds arts".
63. Cf. Thunberg, *Resa*, pp. 153–154.
64. Daniel Balguerie (1733–1788) of Amsterdam whose father, Pierre Balguerie (1679–1759) had been ennobled in 1755, Erik Naumann, "Balguerie, Pierre," pp. 616–617 in *Svenskt biografiskt lexikon*, Bd. 2, Stockholm: Albert Bonniers Förlag, 1920. Cf. G. Elgenstierna, *Den introducerade svenska adelns ättartavlor*, Vol. 1, Stockholm: P. A. Norstedt & Söners Förlag, 1925, p. 217.
65. *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlands-Indië*, 40 (1891), p. xxix.
66. Tan Cu Kong was murdered in mid-1787 nearly causing a revolt in the Cirebon region, Algemeen Rijksarchief, The Hague, *Koloniaal Archief*, VOC 3814, "Memorie van Willem van der Beke", 22 February 1789.
67. Oleum caryophylli is an oil produced of cloves from the clove tree, *Eugenia aromatica*. It is a well-tried medicine against toothache, Lauritz Gentz and John Lindgren, *Läkemedelsnamn. Ordförklaringar och historik*. Del II. Stockholm, 1927–1946, pp. 59–60.
68. The white dots indicate that Stützer is referring to the axis deer, *Cervus axis*, which according to Raffles was tamed and fattened for food, Thomas Stamford Raffles, *The History of Java*, Vol. 1, London: Black, Parbury & Allen, 1817, p. 49. This species is, however, not indigenous on Java.
69. The Cirebon royal house had been divided in the late seventeenth century between an older branch (*sepuh*) and a younger one (*anom*).
70. Stützer consistently gives "Akker Musik" which seems particularly difficult to translate. Other observers, including those of Sir Francis Drake's crew who in the 1580's visited "Donan" on the south coast near where Stützer travelled, described the music as country music, Jaap Kunst, *Music in Java. Its History, its Theory and its Technique*. The Hague: Martinus Nijhoff, 1973, p. 5.
71. = istana?
72. *Kacang* usually refers to peanuts but in Malay *kacang* is used for beans in general. Stützer might refer to chick pea.
73. The *cayaput* tree, *Melaleuca leucadendron*.
74. Several *Streptopelia*-species are to be found on Java. It might be the oriental turtle dove, *Streptopelia orientalis*, but it could also be the collared dove, *Streptopelia decaocta*, which still is a common cage bird in Southeast Asia.
75. Several small squirrels are found in Java. This one is probably a *Callosciurus spec.*
76. The Javanese porcupine is regarded as a separate species, *Hystrix javanica*.
77. Java has many species of civets. This might be the rass, *Viverricula indica*.
78. Sugar palm or sagueir, *Arenga saccharifera*.
79. Leopard Cat, *Felis bengalensis*.
80. A *pice* is a small lead coin of very little value.
81. The black monkey is probably the black leaf-monkey, *Presbytis cristata*. See below.
82. Indigo dyes produced from *Indigofera tinctoria*, were in Stützer's time widely cultivated in Southeast Asia.
83. The Dutch term "steenbok" was used for small antelopes in South Africa. In Indonesian Dutch it might refer to a mouse deer, *Tragulus javanicus*.
84. Probably a kind of fruit dove, *Treron spec.*
85. Today the one-horned or Javan rhinoceros (*Rhinoceros sondaicus*) is on the verge of extinction. Only a few individuals remain in the Ujung Kulon reservation, West Java, R. Schenkel and L. Schenkel-Hulliger, "The Javan Rhinoceros (*Rh. sondaicus* Desm.) in Ujung Kulon Reserve. Its Ecology and Behaviour", *Acta Tropica*, 26:2 (1969), pp. 97–135.
86. Georges Louis Leclerc de Buffon published his monumental *Histoire naturelle, générale et particulière. Avec la description du cabinet du roy*, 1–14; suppl. 1–7, in Paris 1749–1782. Although he rejects Linnaeus' system of classification, his descriptions of mammals and birds are considered brilliant and versatile.
87. A *kris* is a decorative dagger with high ceremonial and symbolic value in the Javanese society. It was a common gift among the natives of Southeast Asia. J. Groneman, "Der Kris der Javaner", *Internationales Archiv für Ethnographie*, IX–XII (1910–1913), is probably

still the most adequate study on kris daggers.

88. "Lutung" in Javanese, "lotong" in Malay denote the leaf-monkey. The "black monkey" is probably a black leaf-monkey, *Presbytis cristata*.

89. The Dutch local term for crocodile was "kaaiman", while the Malay call it *buaya*. Stützer is referring to the estuarine crocodile, *Crocodilus porosus*.

90. Edible bird nests consist wholly of hardened saliva and are gathered from several species of swifts, although the edible-nest swiftlet, *Collocalia fuciphaga*, is the most well known and produces the best quality. In the mid-19th century not less than 1500 persons were involved in collecting edible birds nests for the Dutch government at Karang-Kallong along the south coast of Java, see A. E. Brehm, *Djuren lif*, Vol. 2. *Foglarne*. Stockholm: Em. Giron's Förlag, 1875, pp. 197–198.

91. A palanquin.

92. "kaffer" was a non-Muslim native.

93. Two species of wild hogs co-exist on Java, namely the Javanese Wild Hog, *Sus verrucosa*, and the Common Wild Hog, *Sus scrofa* [vittatus]. Both were abundant in West Java.

94. The Javanese Tiger, *Panthera tigris sondaica*, has probably been extinct since 1988 when the last two known specimens disappeared, David Day, *The Encyclopedia of Vanished Species*, Hong Kong: McLaren Publishing, 1989, p. 180.

95. Most likely the Green Turtle, *Chelone mydas*, which is the most abundant species in the seas surrounding Java. However, other marine turtles are occasionally found in these waters as well, especially the Hawksbill Turtle, *Eretmochelys imbricata*.

96. "Zeeduivel" usually refers to devil ray. Stützer, however, obviously refers to a kind of sea usher (*Diadema saxatile*?), "zeeëgel" in Dutch.

97. The Menjangan Deer (*Cervus timorensis*) usually lives in large herds. In the mid-19th century, J. K. Hasskarl gave a colourful description of the hunt on mounted horses on Java. The natives did not use firearms at all but rode after the deer and broke their backbones with swords or spears, Alfred Brehm, *Djuren liv*, Vol. 2, Stockholm: Aktiebolaget Familjeboken, 1924, p. 81.

98. Javanese for rhinoceros.

99. The territory between Panimbang and Suci had been more or less continually disputed between Bandung, Sukapura, and Limbanagan for at least a hundred years.

100. For comments upon this, see Mason C. Hoadley, *Roots of the Chinese Minority "Problem" in Indonesia. The Eighteenth Century Turning Point in West Java*, University of Stockholm. Center for Pacific Asian Studies. Working Paper, 1. Stockholm, 1986.

101. Suryaragi was not only a pleasure garden for the Cirebon royal family but also a place of meditation. Laying along the Cirebon "bypass" and recently renovated into an archaeological museum and park, Sunyaragi was built during the 1700s, very likely using the increased revenues obtained from working with the Dutch East India Company.

102. *Imperata arundinacea*.

103. The wild cow certainly refers to the Banteng, *Bos javanicus*.

104. The datap tree, *Erythrina lithosperma*, was mentioned by Thunberg and is still considered an excellent shade tree for coffee plantations.

105. L. C. Rookmaaker, "The Distribution of the Rhinoceros in eastern India, Bangladesh, China, and the Indo-Chinese region", *Zoologischer Anzeiger*, 205:3–4 (1980), pp. 253–268, and Nico J. van Strien, *The Sumatran Rhinoceros Dicerorhinus sumatrensis* (Fischer, 1814) in the Gunung Leuser National Park, Sumatra, Indonesia; its Distribution, Ecology and Conservation. Mamalia Depicta. Beihefte zur Zeitschrift für Säugetierkunde, H. 12. Hamburg & Berlin: Verlag Paul Parey, 1986, pp. 173–174.

106. The best survey of the Javan rhinoceros is still H. J. V. Sody, "Das Javanische Nashorn, *Rhinoceros sondaicus*, historisch und biologisch", *Zeitschrift für Säugetierkunde*, 24 (1959), pp. 109–240. It is a translation of a Dutch work published in Buitenzorg 1941 that is hard to obtain.

107. T. H. Clarke, "The Iconography of the Rhinoceros from Dürer to Stubbs. Part I. Dürer's Ganda", *Connoisseur*, 184 (1973), pp. 2–13, and L. C. Rookmaaker, "Two Collections of Rhinoceros Plates compiled by James Douglas in the eighteenth Century", *Journal of the Society for the Bibliography of Natural History*, 9 (1978), pp. 17–38. For a full iconography on rhinoceros illustrations, see L. C. Rookmaaker, *Bibliography of the Rhinoceros: an analysis of the literature on the recent rhinoceros in culture, history and biology*, Rotterdam: A. A. Balkema, 1983. An excellent discussion on the view of rhinoceros in Europe during the three centuries and its impact on European art is given in a beautiful book by T. H. Clarke, *The Rhinoceros from Dürer to Stubbs, 1515–1799*, London: Sotheby's Publications, 1986.

108. Andreas Sparrman, "Beskrifning om *Rhinoceros bicornis*", *Kongl. Vetenskaps Aca-
demiens Handlingar*, 1778, pp. 303–313.
109. L. C. Rookmaaker, "Early Rhinoceros
Systematics", pp. 111–118 in *History in the
Service of Systematics. Papers from the Conference
to celebrate the Centenary of the British Museum
(Natural History) 13–16 April, 1981*, eds. Al-
wyne Wheeler and James H. Price. Society for
the Bibliography of Natural History Special
Publication Number 1, London: The Society
for the Bibliography of Natural History, 1981.
110. Letter from Stützer to Thunberg, Dec.
1790, mentions that he has saved the Baron
twice from deathly illness. Algemeen Rijksar-
chief, The Hague, Nederlands factorij in Ja-
pan, *The Monster Rol van alle E. Compagnies
Dienaars onder ultimo Junie deese Jaars in Weezen
ten Eijland Decima in Japan*, for 1788 lists both
Stützer and van Rheede.
111. Letter from Stützer to Thunberg, Janu-
ary 24, 1789. J. Penry Lewis, *List of Inscriptions
on Tombstones and Monuments in Ceylon, of His-
torical or Local Interest with an Obituary of Per-
sons Uncommemorated*. Colombo: H. C. Cottle,
Government Printer, 1913, p. 409, states that
Stützer "was employed as Physician to several
embassies to Japan, from whence he brought
many specimens of the art of that wonderful
people".
112. Letter from Stützer to Thunberg, Dec-
ember 1790. Given van Rheede's general du-
bious reputation there seems to have been
some foundation in Stützer's complaint, see L.
Brummel, "Achttiendeuws kolonialisme in
brieven", *Bijdragen en Mededelingen betreffende
de Geschiedenis der Nederlanden*, 87 (1972), pp.
171–204. The authors are indebted to Dr. Jur-
rien van Goor, Rijksuniversiteit de Utrecht,
for this information.
113. Letter from Stützer to Thunberg, May 4,
1790.
114. Letter from Stützer to Thunberg, Janu-
ary 12, 1793.
115. Probably Anders Sparrman's *Museum
Carlsonium* (1786–1789) in four volumes.
116. Letter from Lebeck in Trankebar to
Thunberg, 30 August 1791.
117. *Uppsala universitets matrikel, vol. II.
1750–1760*. Utg. A. B. Carlsson. Uppsala
1925, p. 331.
118. Åke Holm, *Specimina Linnaeana. I Uppsa-
la bevarade zoologiska samlingar från Linnés tid*.
Uppsala Universitets årsskrift 1957:6. Uppsala
1957.
119. Letter from Lebeck in Calcutta to Thun-
berg, January 1798. The interest in concho-
lians is dealt with briefly in Yngve Löwegren,
"Äldre svenska konkyliesamlingar", pp. 15–33
in *Konkylien. Snäckan och musslan i människans
värld*, red. Gunilla Eriksson, Lund: Kulturen,
1984. In the entomological collection of the
Zoological Museum at Uppsala university,
specimens of insects collected by Lebeck are
still preserved. Personal communication from
professor Lars Wallin, Department of Zoolo-
gy, Uppsala.
120. Uppsala University Library. G 100. *J.
Hallenberg's brevfexling*, Vol. 1. *Utländska: Let-
ter from H. J. Lebeck*, Dec 14, 1796. In the
Hallenberg collection of Uppsala University
Library there is a handwritten note book on
the Tamil and Malabar languages with the title
"Observationes de Lingua Malabarica, praeci-
pue de ifta ejusdem Linguae dialecto quae
Tamulica dicitur: Ex orali manuductione Do-
mini Lebeck, natione Tamulico, in insula Cey-
lonia nato, exceptae ab I.H. 1795". J. H. Hal-
lenberg R 132; some notes on Malabar and
Tamil is also to be found in R 130.
121. Letter from Lebeck to Thunberg, April
15, 1800.
122. Letter from Johan Arnold Stützer to
Thunberg, Nov 2, 1802.
123. Lennox A. Mills, *Ceylon under British
Rule 1795–1932 with an account of the East In-
dia Company's Embassies to Kandy 1762–1795*.
London: Frank Cass & Co., 1964 (1933), pp.
44–45.
124. J. Penry Lewis, *List of Inscriptions on
Tombstones and Monuments in Ceylon, of Histori-
cal or Local Interest with an Obituary of Persons
Uncommemorated*. Colombo: H. C. Cottle, Gov-
ernment Printer, 1913, p. 409.
125. *Ibid.*, p. 409.
126. London, Royal Artillery Institution,
MD/142. The authors wish to thank Dr Peter
Carey of Oxford university not only for draw-
ing our attention to this information but also
generously putting his notes at our disposal.
127. M. C. Rieckeffs and P. Voorhoeve, *Indo-
nesian Manuscripts in Great Britain, A Catalogue
of Manuscripts in Indonesian Languages in Brit-
ish Public Collections*, Oxford University Press,
1977, p. 58 and 71 respectively.
128. See P. B. R. Carey, (ed.), *The Archive of
Yogyakarta*, Vol. 1. *Documents relating to politics
and internal Court Affairs*, Oxford University
Press, 1980, pp. 1–12.
129. K. M. de Silva, *A History of Sri Lanka*.
London: University of California Press, 1981,
pp. 220–235.

130. None of the three tomes published by Thunberg in 1825, *Florula zeylanica*, and *Florula javanica*, 1 and 2, nor the Thunberg plant collections make any reference to material supplied by Stützer. See H. O. Juel, *Plantae Thunbergianae. Ein Verzeichniz der von C. P. Thunberg in Südafrika, Indien und Japan gesammelten und der in seinen Schriften beschrieben oder erwähnten Pflanzen*. Arbeten utgivna med understöd af Vilhelm Ekmans universitetsfond, Uppsala, 21. Uppsala 1918.

131. Carl Peter Thunberg, *Resa ...*, Vol. 4,

Stockholm 1793, p. 132. Stützer's brother Carl Wilhelm thanked Thunberg for seeing to it that he could obtain a doctor's examination from Uppsala *in absentia* making it possible for him to continue practising as a doctor. Letter from Carl Wilhelm Stützer to Thunberg, February 9, and February 24, 1807.

132. Mason C. Hoadley, "Javanese, Peranakan, and Chinese Elites in Cirebon: Changing Ethnic Boundaries", *Journal of Asian Studies*, 47 (1989), pp. 513–516.

Linnaeus and Spain—before Mutis

If you visit Linnaeus's study in his Uppsala home, now the Linnaeus museum not far from here, you will find as one of the prominent objects a globe of the earth made by the famous Åkerman workshop in Uppsala in the 1740-ies. We may be justified to assume that this globe has fascinated Linnaeus and led his thoughts towards that richness of wildlife on the earth that he was convinced existed but had yet to its greatest part to be discovered. To obtain a relation of the amount of knowledge at that time to what we know today we may recall that in *Species plantarum* of 1753 there are less than 8000 species of the group of vascular plants in which we now count about 250 000 and thousands are still to be discovered—if they will escape extinction.

If Linnaeus was reflecting on political geography, on what powers on the earth which might house the greatest numbers of unknown treasures of flora and fauna, Spain would have ranked highest. The area under Spanish rule could in the 1740-ies only be compared with that held by the Russian Empire. With the latter Linnaeus had life-long contacts through colleagues and official representatives and towards the end of his life with the Emperess herself—an active policy to obtain unknown plants, which he more and more came to regard as tributes exclusively to himself, jealous vis à vis competitors as Peter Jonas Bergius in Stockholm and far later, the Banks and Solander circle, who dared preserve for themselves, and describe, the plants obtained from Africa or the South Sea.

With regard to Spain of those days with, as we now know it, the richest flora of Europe and the world's most diverse tropical flora within its realm, Linnaeus had no obvious way of establishing connections. With colleagues from the other colonial powers, Dutch, British, French, Russian, he made extremely profitable contacts during his years abroad in the 1730-ies. His first remark about the Spanish flora, however, is to be found in his *Bibliotheca botanica*, that concise history of botany of 1736. He states that the flora of that country, though most certainly rich in rarities, is virtually unknown, and adds quite sharply: it is regrettable that in an educated European country such barbaric situations prevail in botany. This statement is in fact unchanged in the new edition of *Bibliotheca botanica* that appeared 15 years later, in 1751.

Lecture given 5th May 1990 at the University Library, Uppsala, on the occasion of a visit from members of the Mutis Society in Madrid.

Looking into *Species plantarum* of 1753 we find, however, hundreds of species for which “Hispania” (often with other countries as well) is given in the phrase for distribution, information gathered from various scattered authorities. References to Spanish authorities in *Species plantarum* are extremely few; the 16th century authors Oviedo and Hernandez are referred to a few times. Though born 12 years before Linnaeus his Spanish contemporary Quer y Martinez did not publish his *Flora España* until late in his life, which means that not even the second edition of *Species plantarum* from 1762–63 does refer to that work. Quer, however, became known and esteemed to Linnaeus through Löffling’s reports—in spite of being held as a Tournefortian, i.e. advocate of a prelinnaean system. A genus *Queria* was described to his honour but is unfortunately not recognized by modern botanists but included within another Linnaean genus of carnation plants, *Minuartia*—indeed also named after a Spaniard, Minuart, “Boticario Mayor de los Hospitales Reales”, as Löffling presents him in a letter. The wellknown Spanish botanists Gomez Ortega and Antonio-José Cavanilles were born in the 1740-ies and active only after Linnaeus had left the scene. But in the Appendix of *Species plantarum* of 1753, in which some 50 late arriving species are described, there are quite a few delivered by Pehr Löffling. And in a few instances there are indeed contributions in the main text, for which Linnaeus sometimes refers to letters obtained from Löffling. His arrival in Spain, which occurred in 1751 gave immediate results, and Linnaeus first direct link was established.

How had this come about and what sort of person was this Linnaean apostle in Spain. We must briefly comment upon that. As is often quoted Linnaeus called Löffling “my most loved and best disciple”, and though we must remember that this was expressed in a situation of affection when Linnaeus after Löffling’s death in Venezuela edited his posthumous papers as *Iter Hispanicum*, there are circumstances indicating that this is no exaggeration. As to his scientific qualities it may only be observed that among very few Linnaean disciples he wrote himself the thesis he defended for his degree under Linnaeus’s presidency. It is called *De gemmis arborum* and is full of new and ingenious observations about the buds of trees. For his rank as outstanding also speaks the fact that Linnaeus took very special care of that poor student from a small industrial place in the province of Gästrikland, who like many others had arrived in Uppsala inclined to study to become a priestman, but was inspired to natural history by Linnaeus’s teaching abilities. Linnaeus let him live in his house as a member of the family and in particular it is told that he helped Linnaeus during the preparation of that most important work, *Philosophia botanica*. It appeared in 1751 and is the cornerstone for understanding of Linnaeus’s botany. As a very gifted student Löffling must have learnt enormously under such circumstances.

Already in the years 1749–50, when Löffling was only a little more than 20 years old, Linnaeus had plans to send him abroad, to Arabia or the East Indies. But that failed because of a common reason: difficulties to raise money. Soon afterwards profitable contacts were taken between Linnaeus and official Spanish representatives, and it seems after initiative from both sides. The harsh Linnaean words I cited from *Bibliotheca botanica* were said to have reached the ears of José de Carvajal y Lancáster, progressive and influential Spanish prime minister during those years. He should have reacted with the words: “this shame will Spain have to efface”. When Linnaeus via contacts in Stockholm tried to approach the Spanish ambassador to Sweden, marquis de Grimaldi, the ground was prepared and he obtained an official invitation to send a disciple to Spain. Löffling was his immediate choice. Löffling obviously looked forward to this honourable charge and began to see himself in the role. Letters to his near friends the months before departure are often signed “Don Pedro del Follolo “or” Don Pedro el Cruel”.

Here is the place to underline that for long times our knowledge about Löffling after his departure was very limited and chiefly founded upon what is stated by Linnaeus in the *Iter Hispanicum*, and a few letters. The rich sources about Löffling are preserved in Madrid, in the archives of the Botanical Garden, well organized but hardly utilized until the Spanish pater Agustin Jesus Barreiro published some studies in the yearbook of the Swedish Linnaean Society in the 1920-ies, translated from Spanish. Löffling obviously learnt Spanish quickly and used it extensively for his observations, diaries, etc. But it is with Stig Rydén, a Swedish ethnologist who died prematurely in 1965, that the wealth of Löffling material in Madrid became known in this country. Besides the purely scientific heritage—his results from the years in both Spain and S. America—are lots of material throwing light upon his person. Most important in this respect is a “book of letters”, in which he kept copies of letters sent to colleagues, friends and relatives, not least to a number of the other Linnaean disciples, which gives insights in the relations between these interesting men, much more personal as they are there than in their letters to their venerable teacher. There is also Linnaeus’s instruction for Löffling, of 8th May 1751, in 27 paragraphs of which the 25th is worth quoting: “When all is ready Mr Löffling should deliver a complete Flora and Fauna Hispanica, deliver a herbarium of all plants in Spain to the authorities, with information about localities, and show how all this is to be used to the service and benefit of that realm in which you travelled and was subsidized.”

The ambitions, thus highly formulated, were from the very beginning not only, or perhaps not even primarily, directed towards Spain but South America. That must have been Linnaeus’s hopes, more for purely scientific reasons than for possible economic usefulness, as well as Spain’s ambitions. The plans for Löffling has apparently been discussed in Spain before his

arrival. As soon as he took his first steps in Spain on his way to Madrid he was encouraged to aim at S. America by the Frenchman Louis Godin de Odonais, an astronomer in Spanish service, who had just returned from that continent. After presentation for Carvajal it all soon ended up in his destination for participation in the important boundary commission for the Spanish colonies to be led by José de Iturriaga. The prospects were excellent, Löffling enthusiastic, and his nearly three years in Spain were largely to be seen as a preparation for a greater task.

Less than two years, however, were given Löffling to work in Nueva Andalucia (now Venezuela) before his death in the mission station San Antonio de Caroní on Feb. 22th 1756. Though in fact a longer time in field among the plants than given most of Linnaeus's travelling disciples, it was only an abruptly interrupted beginning.

It must have taken over a year before the tragic message reached Linnaeus—in a letter to his most intimate friend Abraham Bäck of 29th July 1757 he reports as a piece of news that “the great Vulture” is dead. It is therefore after all a happy circumstance that some important parts of Löffling's work could reach Linnaeus to become the *iter hispanicum*, with its *Flora hispanica* and *Flora americana*. This was in high degree owing to a priestman Daniel Scheidenburg, one of the more peripheral pupils of Linnaeus, now in Madrid, and José Ortega, and apothecary, whom Linnaeus in 1755 had made a member of the Royal Society of Sciences here in Uppsala, and who even got the genus *Ortega* named after him.

But while still in Spain Löffling sent numerous herbarium specimens to Linnaeus himself and to his colleague disciples, and plants and seeds were successfully incorporated in the Uppsala garden. “Uppsala garden came to shine from jewels of the Spanish flora. But since those in Spain were used to 8 months of warm summer days, when they here must be satisfied with the half, most of them had no time to ripe their fruits, why I cannot sufficiently regret that I have not been able to see his complete *Flora Matritensis*” was Linnaeus's remark.

Much later a good share of Löffling's sheets came to be with a man of great importance for Linnaeus's future contacts with Spain, Clas Alströmer—that wealthy person kept them as a security for money lent to the younger Linnaeus for his journey abroad—and from Alströmer they came to the Natural History museum in Stockholm.

Clas Alströmer, too, was a disciple of Linnaeus, but quite another kind of person than Löffling. He was a son of the wellknown industrialist Jonas Alströmer, one of Linnaeus's cofounders of the Royal Swedish Academy of Sciences. At the age of 24 he made his European tour, which included 15 months in Spain 1760–61 for studies of sheep-breeding and natural history. Lots of seeds and specimens from this country now reached Linnaeus, who

was busy with the second edition of *Species plantarum* into which much of it could be included. A nice example is his very first letter to Linnaeus, just after landing in Cadiz: “On the Swedish consul’s desk I found today a twig with two showy flowers of a herb, whose seeds a ship captain here brought home from Lima and got to germinate. The twig is now in water under my quick and incomplete inquisition, then I see promptly that I lost much during the sole year I was away from your pleasant and useful teaching”—with the nobleman’s courtesy Alströmer’s letters are even smoother to Linnaeus’s ears than most others. He adds a barbaric, as he says, Latin description, since he discovers that this plant does not at all fit into Linnaeus’s system, and he promises that seeds will be obtained via the consul and dispatched. This very species was already in 1762 treated in a thesis, which Johan Peter Falck—the Linnaean apostle in Russia who was to commit suicide in Kazan—defended, *Planta Alstroemeria*. i.e. named in honour of Clas Alströmer. Plants of this genus, first observed on the consul’s desk in Cadiz, is the inevitable constituent of congratulation bouquets of today. It might be added that the name of the consul, who was to very much promote the links between Linnaeus and Mutis was Jacob Martin Bellman, an uncle of our national treasure, the poet Carl Michael.

Alströmer was obviously, by education and temperament the right man to make contacts with both naturalists and other persons of importance, and the letters home to Linnaeus are on the whole optimistic. One exception is the botanist Quer, mentioned above, who is said to be difficult. Alströmer sees his *Flora España* in preparation and reports about the preface filled with stupid critics against Linnaeus—Quer was as mentioned Tournefortian. And Alströmer searches in vain for the material he knows must exist after Löffling: “I work surely hard to get Löffling’s collections out of that darkness in which they rest.” But since their good curator José Ortega now is dead he has no success. The rest is all in good spirits. He meets a professor Cabonal who is eagerly waiting to obtain Linnaeus’s books, and above all José Celestino Mutis, of whom is reported that if he would worship two gods, Linnaeus would be one of them. And so I am at last arrived at the main person for the events of this day, that remarkable man whom Löffling’s short episode in Nueva Andalucia inspired to a whole long life-work as naturalist and much more in Nueva Granada, i.e. Colombia. I leave it to professor Castroviejo to tell us, after this introduction, about that pioneer in S. America.

I will however not leave Alströmer without telling that he continued to have links with Mutis and when president of the Royal Swedish Academy of Sciences saw a zoological paper about a skunk species from Mutis published in its *Acta*—another, botanical, was published there much later. And when Francesco de Miranda, later famous in the liberation wars in Venezuela, visited Clas Alströmer on his estate in 1787, he was happily surprised to find

letters from Mutis with the Swedish baron. These decades of the ending 18th century up to the outbreak of the Napoleon wars are a period of rather lively scientific connections between Sweden and Spain, in natural history, chemistry, mineralogy, a situation very unlike the one before Löffling's time in Spain.

References

- Barreiro, A. J. 1925. Pehr Löflings dagboksanteckningar om sin resa från Madrid till Cadiz 1753. Översättning av ett spanskt originalmanuskript. Med inledning av J. Almkvist. SLÅ 8: 25–42.
- Bref och skrivelser af och till Carl von Linné. Afd 1, del 3. Stockholm 1909.
- Pelayo López, F. (ed.) 1990. Pehr Löffling y la expedición al Orinoco 1754–1761. Real Jardín Botánico. Colección Encuentros, Madrid.
- Rydén, S. 1952. José Celestino Mutis och hans förbindelser med Linné och hans krets. SLÅ 35: 31–38.
- Rydén, S. 1958. Om och ur Pehr Löflings papper i Madrid. SLÅ 41: 36–50.
- Rydén, S. 1965. Pehr Löffling en Linnélärjunge i Spanien och Venezuela 1751–1756. Stockholm.
- Sahlin, G. 1990. Miranda i Sverige/en Suecia. ODB, Hägersten.

MARCO BERETTA

The *Société Linnéenne* de Paris (1787–1827)

“O qui dira les fruits de tes veilles savantes
La sexe, les amours, et les tribus des plantes
Révéles à la fois à tes regards certaines!
Et des règnes divers tous les sujets dociles;
L’insecte fugitif, les métaux, les fossiles
Courant obéissans se ranger sous tes mains!”

Mme Amable Tastu, *Linné*, in, *Mém. de la Soc.
linnéenne de Paris*, vol. 1, 1822, 613

1. *Introduction*

“To admit therefore the study of botany, and to reject that of nomenclature, is a most absurd contradiction.”¹ The author of this statement, Jean Jacques Rousseau, was one of the greatest admirers of Linnaeus in France. Rousseau’s interest in botany was in fact both due to the “philosophical” approach and the central role of Nature in Linnaeus’s system. Rousseau considered in particular Linnaeus’s nomenclature as one of the most important achievements ever accomplished in botany; “he [Linnaeus] established at length a clear nomenclature, founded upon the true principles of the art which he had set forth. He preserved all the ancient genera, which were truly natural; he connected, simplified, united, and divided the rest as their true characters required.”² Contrary to what one might think, the opinion expressed in this passage was shared by a large number of French naturalists.

The common picture of Linnaeus’s reception in France provided by historians of botany has been quite different; they have usually argued that the hegemony exerted by the works of Buffon confined the spread of Linnaeus’s sexual system and botanical nomenclature to provincial France.³ This picture, however, is only partly true. In order to identify the importance of the impact and influence of Linnaeus’s works in France, it is necessary to consider the subject without over-emphasizing the scientific role played by Buffon among the Parisian naturalists.

I would like to thank my wife Ilva who helped me with the English and provided some useful suggestions. I also would like to thank Professor Gunnar Broberg for encouraging me to write this article.

I do not therefore intend to describe the contents of the famous controversy between Linnaeus and Buffon, which has been recently re-considered in an interesting study by Giulio Barsanti,⁴ nor shall I consider the correspondence between Linnaeus and the Parisian botanist Bernard de Jussieu, which eloquently shows the Frenchman's positive reaction towards the Linnean nomenclature and sexual system.⁵ I have simply confined myself to analyze some hitherto hardly known historical events and to outline the attempts made by minor naturalists such as Thouin and Broussonet, to spread Linnaeus's ideas in France as early as the 1770's. I have also considered the crucial role played by the Swedish naturalist among the French mineralogists Romé de L'Isle, D'Holbach, Guettard and Guyton de Moreveau.

2. *Linnaeus in Paris (1770–1786)*

The main Parisian institution promoting research and teaching of botany was undoubtedly, at that time, the *Jardin du Roi*, founded in 1635. Under the direction of Buffon, who became *intendant* already in 1739, the study of natural history became more and more important,¹ and the botanical collections expanded considerably. In 1764 André Thouin (1747–1824), at that time only seventeen, was appointed Head gardener by Buffon. The importance of this position is clear: Thouin, among other activities, was in charge of the *École de botanique*, the classification of plants and the catalogue of herbals. After Bernard de Jussieu, *demonstrateur* of botany, he was the second main botanical authority at the *Jardin*.

Under the encouragement of Buffon, Thouin and Antoine-Laurent de Jussieu, a re-organization of the school of botany was decided in 1774. The most significant among the reforms adopted was the substitution of the classificatory method of Tournefort with the one of Linnaeus.² We have an interesting report of this change in a letter written by Thouin on the 17th of March 1774 to Linnaeus, in which the French botanist asked Linnaeus to identify 80 species of plant seeds sent from Africa to the *Jardin*:

“Le service” Thouin wrote “que vous me rendrez, Monsieur, en voulant bien m'instruire, sera d'un grand secours aux Botanistes français qui, quoiqu'un peu tardif à suivre votre système, rendent avec justice l'hommage qu'il mérite à si juste titre; et Vous en avez une preuve, Monsieur, dans *établissement d'une nouvelle école de Botanique qui se fait au Jardin du Roy ou l'on adopte et vos genres et vos noms*”³ (my italics).

In another undated note Thouin wrote that the *École de Botanique* was going to classify plants by adopting Latin and Linnaeus's nomenclature “la plus généralement suivie”.⁴ These documents are of the highest importance as they show the pupils of the *Jardin* approaching the study of botany by following the system and nomenclature of Linnaeus. I have not been able to

find any documents testifying a reaction of Buffon to this progressive invasion of Linnaeus's names into his kingdom. Nevertheless, if the nomenclature of Linnaeus was surprisingly successful at an early stage in the teaching of botany, it was officially opposed in the works by botanists like Adanson and Lamarck who considered the methods of the Swedish naturalist as artificial.

Michael Adanson (1727–1806) tried to follow the indications provided by Buffon in his *Histoire Naturelle* literally in a *natural* description of plants. In his *Famille des plants*, published in 1763, Adanson rejected all the principles of classification proposed by Linnaeus by adopting an “ultraconservative nomenclature”.⁵ In order to use a *natural* method, Adanson's descriptions of plants were mainly inductive and in naming them he did neither follow a classificatory method, nor a hierarchy of characters. In the French botanist's view the flower, the stem, the pistil, etc., could not be taken as more than preliminary indications of the *real* identity of plants. The result of this over-descriptive approach was a pedantic, prolix and inevitably incomplete description of the vegetable kingdom. Adanson hoped to make a systematic comparison of all plants, which, eventually, should have led to a complete and natural inventory. This project turned out to be impossible and the small impact of Adanson's work in France probably shows better than anything else the fate of Buffon's ideas on the natural method and nomenclature in botany.

In 1779 Jean-Baptiste Lamarck (1749–1827) published his *Flore Française* in three volumes,⁶ a work which was highly appreciated by Buffon. In his long *Discours préliminaire*, Lamarck was in fact critical towards Linnaeus's systematics and his “fragmentation of nature”. Also Lamarck had the intention to create a *natural* method of classification as a primary target. In classifying plants he rejected, like Adanson, any subordination to one, or more, *essential* characters. “It is necessary” he set as the first principle “to make use of all characters a plant can offer.”⁷ The exact determination of the identity of a plant could accordingly only be achieved by what Lamarck called the natural order (*l'ordre naturel*)⁸ of the vegetable kingdom, which was a sort of systematics of all the relationships existing between all plants. Considering botany as the science of a continuous gradation from the most complex to the simplest, Lamarck insisted on the possibility of arranging the French flora according to this ambitious natural order. A comparison of all the characters of similar plants “would offer an immense collection of beings to our speculations, among which, each species is distinguished from the others by an imperceptible and constant difference; the gradation of these differences is the foundation of the order we are proposing”.⁹

The determination of genera, for instance, would have been established by research on the relationships between the plants rather than by the knowledge of their exact and permanent names.¹⁰ As Pietro Corsi recently underlined, “the ideal of a natural classification expressed in the *Discours prélimi-*

naire could not be fulfilled in practice, although the author insisted that the true natural order consisted of an imperceptible gradation of forms".¹¹ The projected *Théâtre universel de botanique*, which would have included an exact analysis of all known plants together with a natural order of their descriptions, was never carried out. The infinite variety and multiplicity of plants could not be classified without adopting a methodic and rigid nomenclature. The impact of the *Flore Française*, though more influential than Adanson's work, was relatively small and Lamarck himself, as we shall see, eventually changed his mind about both Linnaeus and the use of nomenclature in botany.

One year later, in 1780, Pierre Bulliard (1752–93), a pupil of Rousseau, started to write a catalogue of the vegetable kingdom of France following Linnaeus's sexual system.¹² Even though it was incomplete, the work by Bulliard got a positive recognition,¹³ thus confirming the early existence of a Linnean school in Paris.

In 1784 the amateur botanist Charles-Louis L'Héritier de Brutelle (1746–1800) published a work containing a description of exotic plants.¹⁴ The work, unlike Adanson's and Lamarck's, was written in Latin and, more important, L'Héritier followed the principles of nomenclature and the system of Linnaeus. Furthermore, in 1786 the Linnean naturalist René-Loiche Desfontaines (1750–1833) became Professor in Botany at the *Jardin du Roi*.

These institutional reforms and small scientific steps towards a reform of the Parisian natural history are important in order to understand the sudden and enormous success of Linnaeus's system in Paris after 1787.

After the 1750's, the influence of Linnaeus found a wide audience among the French mineralogists. This was due to several translations of German and Swedish mineralogical treatises into French. Paul-Henri-Dietrich baron d'Holbach (1723–81) was the main protagonist of this diffusion from which a renewed interest in mineralogy arose throughout France.¹⁵ The authoritative works by the academician Jean-Etienne Guettard (1715–86) and Louis-Bernard Guyton de Morveau (1737–1816)¹⁶ was a great impulse to the diffusion of Linnaeus's method of classification. The famous works on mineralogy and crystallography by Jean-Baptiste de Romé l'Isle (1736–90)¹⁷ were a continuation of the preliminary classification of minerals provided by Linnaeus in his *Systema Naturae* in 1735.

Among the mineralogical works translated by d'Holbach we find the *Minéralogie* (1753) by Johan Gottshalk Wallerius (1709–85), Professor of Chemistry at Uppsala University. By adopting the model of Linnaeus's botanical taxonomy, Wallerius established the first division of the mineral kingdom into classes, orders, genera and species. In 1747 (the date of publication of the original Latin version of the *Minéralogie*) he outlined the first systematic

inventory of the products of the *Mundus subterraneus*. By defining the minerals, a distinction from living bodies was made for the first time.¹⁸ This work by Wallerius had an immediate success and not only in France. His system of mineral classification was also adopted by Guillaume-Françoise Rouelle (1703–70), the leading chemist in France at the time, and in few years it became the standard work for all the French mineralogists.

Through the works published by Torbern Bergman (1735–84), also Professor of Chemistry at Uppsala University, the Linnean method of classification conquered the chemists. Bergman, who was a chemist by profession, was also acquainted with mineralogy and natural history. In the early years of his scientific career Bergman collaborated with Linnaeus and collected a herbal from his native region around Skara. “My *herbarium*” he wrote in his autobiography, “collected in Skara, has much use in the countryside: in it I had names of many herbs, which shapes I could compare with Arch. Linnaeus’s descriptions and thus gradually learn the meaning of the terminology of science”.¹⁹ Without doubt, this early collaboration with Linnaeus inspired Bergman’s further attempts to reform the nomenclature of chemistry and mineralogy. In 1782 Bergman published the *Sciagraphia regni mineralis* in which he had collected his mineralogical research systematically. The work was translated into French in 1784²⁰ by Jean-André Mongez (1751–?), who in the introduction showed a high consideration of the mineralogical classification proposed by Linnaeus, Wallerius and Bergman.²¹ It is also quite telling that Mongez did not mention the classification of minerals which Buffon was publishing in his *Histoire naturelle des minéraux*.²²

In classifying minerals Bergman adopted Linnaeus’s binomial nomenclature, emphasizing the importance of the *nomen triviale* and the success of the reform made by the Swedish naturalist in botany.²³ Being written in Latin, Bergman’s contributions towards the reform of chemical and mineralogical nomenclature had not a direct impact. However, one of his friends and correspondants, the French chemist Guyton de Morveau, published in 1782 a *Mémoire sur les dénominations chimiques*²⁴ which was largely indebted to Bergman’s works. In the *Tableau de nomenclature chimique*,²⁵ the names of chemical substances followed the principle of the binomial nomenclature.

In 1772 Buffon asked Guyton to collaborate with him on the compilation of a natural history of minerals.²⁶ The result of this collaboration is very interesting; in spite of his strong criticism of Linnaeus’s artificial method and nomenclature, Buffon was forced to change his mind because of the difficulties posed by an appropriate description and classification of minerals. It is probably because of this ‘economic’ reason that Buffon published Guyton’s table of nomenclature, based on the principles of his scientific enemy, in the *Histoire naturelle des minéraux*.²⁷

The influence exerted by Linnaeus on French mineralogists was in many

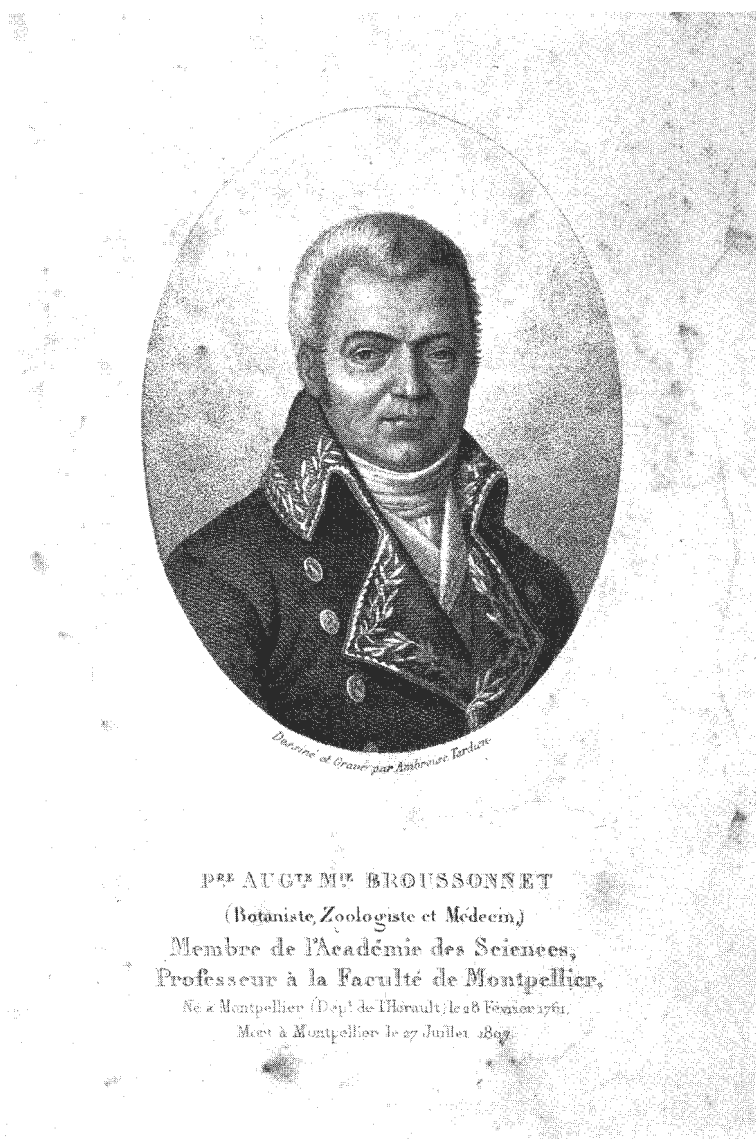

Fig. 1. *Engraved portrait of Broussonet.* (Bibliothèque du Muséum d'Histoire Naturelle de Paris—B.M.H.N.)

cases not so mediated. By referring explicitly to the works by the Swedish naturalist, Romé de l'Isle successfully developed Linnaeus's mineralogical classification based on the forms of crystals.²⁸ Through a comparison between different crystals the French naturalist was able to formulate the first law of

crystallography in which he assumed that the inclination of the angles of the faces of each species of crystal remained constant and independent from their dimensions.

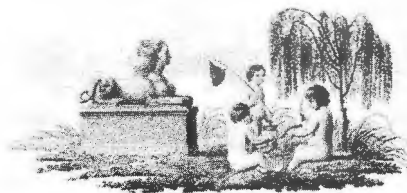
Thus, directly or indirectly the mineralogical works by Linnaeus successfully overcame Buffon's scientific ostracism and converted an entire generation of French mineralogists between the 1750's and the 1770's.

During the same period attempts were made to introduce Linnaeus's system in zoology but they encountered greater difficulties. This was probably due to the fact that most part of Buffon's *Histoire naturelle* was devoted to the description of man, animals and birds, and his sensitivity on this subject was certainly more acute than in botany and mineralogy. In spite of this, Buffon lived long enough (he died in 1788) to see his zoological descriptions seriously threatened. A young and promising naturalist from Montpellier, Pierre-Marie-Auguste Broussonet (1763–1807) (see fig. 1), published a treatise of classification of exotic fishes in 1782²⁹ (see fig. 2). The work was written in Latin and dedicated to Joseph Banks with whom Broussonet had collaborated during his stay in London in 1780–81. It was the first zoological treatise written by a Frenchman following the Linnean system and classification. The impact of its publication reached the Parisian naturalists, thus testifying its importance. The profound ichthyological knowledge of Broussonet convinced Louis-Jean-Marie Daubenton (1716–1800), a faithful pupil of Buffon, to put aside the disputes on Linnaeus and to encourage the young naturalist by supporting his election to the *Académie Royale des Sciences* of Paris in 1785. The same year Broussonet announced to the *Académie* the monumental project of classifying 1 200 species of fishes, an enterprise that was never carried out.³⁰

Another picture of the favorable reception of Linnaeus's works in Paris can be drawn from the *Éloges* written on the occasion of his death. It may be argued that, by definition, an *Éloge* cannot be discrediting, but, by reading attentively between the lines, the real opinion of the author usually emerges. The *Éloge* to Linnaeus written by the anatomist Félix Vicq d'Azyr (1748–94), founder of the *Société Royale de Médecine* (1776), gave a positive picture of the scientific role played by Linnaeus in Europe. The Swedish naturalist was remembered for his brilliant intuition on the classification of minerals,³¹ his sexual system,³² his attempt to create a natural system in botany,³³ etc. But the warmest recognition was devoted to his *Species plantarum*:

Malgré ces légers défauts, l'ouvrage de M. Linnaeus, intitulé *Species plantarum*, est une de ses plus belles productions; et on ne peut lui refuser la gloire d'avoir déterminé par ce travail l'état exacte des connoissances acquises en botanique.³⁴

P. M. AUGUSTI BROUSSONET,
MEDICINÆ DOCTORIS,
SOCIET. REG. LONDINENSIS ET MONSPELIENSIS SOCII,
ICHTHYOLOGIA
SISTENS
PISCIMUM
DESCRIPTIONES ET ICONES.

PROSTAT

LONDINI apud PETR. ELSLEY.
PARISIIS apud P. FRANC. DIDOT, JUNI.
VIENNÆ et LIPSIAE apud RUDOLPH. GRÆFFER.
LUGDUNI BATAV. apud ANDR. KOSTER et Soc.

Fig. 2. Frontispiece of a copy of Broussonet's *Ichthyologia* with the ex-libris of Cuvier's Library. (B.M.H.N.)

Some years later in his *Deuxieme discours sur l'anatomie*,³⁵ Vicq d'Azyr adopted Linnaeus's binomial nomenclature to classify the parts of the human body, thus confirming his admiration for the Swedish naturalist.

Buffon was not very popular among the members of the *Académie Royale des*

Sciences of Paris. Réaumur, Condorcet, d'Alembert did not consider him as an authentic *savant* and this picture clearly emerges by comparing the *Éloges* of Linnaeus and Buffon (both written by Condorcet). According to Condorcet the sexual system brought forth a revolution in botany:

“Ce système” he wrote in 1778 “fit une *révolution dans la botanique*; la plupart des écoles de l'Europe s'empressèrent de la suivre, et de publier les catalogues de leurs plantes, rangées d'après la méthode de Linnaeus. La nomenclature des plantes assujettie à un ordre facile à saisir, l'art de les connoître réduit à un petit nombre de principes généraux, rendirent l'étude de la botanique moins pénible”³⁶ (my italics).

The greatest merit of Linnaeus was of having submitted the study of nature to a system of classification based on detailed observations and experiences. By contrast the *charme* of Buffon's general views and conjectures on nature neglected an adequate empirical verification and often providing the wrong solution to particular problems³⁷.

“Ceux” Condorcet continued “qui n'ont vu dans M. de Linné qu'un simple Nomenclateur, et qui font consister le talent d'un naturalist moins dans l'art de bien voir et de bien lier les faits, que dans celui de former des conjectures hardies et de hasarder de vues générales, ne pourront du moins s'empêcher d'estimer M. de Linné en lisant cette partie de ses ouvrages.”³⁸

The allusion against Buffon in this passage is self-evident. In Condorcet's private correspondence these allusions became extremely explicit: “Bernoulli, Linnaeus, Haller ecc. . .” Condorcet wrote to Mme Suard “are all far superior to the Comte (de Buffon) because he is great only within the limits of his talent, whereas the others have occupied Europe with their discoveries.”³⁹

As we observed, before the death of Buffon, Linnaeus's system was already infiltrating into the Parisian scientific community and Buffon himself was forced now and then to adopt the artificial nomenclature of the Swedish naturalist. As showed the scattered evidence of the spread of Linnaeus's system are important in order to understand the almost unanimous and radical change of attitude which occurred between 1787 and 1790, even if this evidence did not revolutionize the picture of eighteenth century natural history.

3. *The Triumph of Linnaeus (1787–1797)*

On the 28th of December 1787 (the anniversary of the death of Tournefort) the first meeting of the *Société linnéenne de Paris* was held.¹ Only a few documents report the foundation of the society and this explains why its history has been completely neglected by historians.

It is probable that Broussonet, the main protagonist of its foundation, got the idea of a Society devoted to Linnaeus from his friend James Edward Smith

(1759–1828) who, some months later, founded the *Linnean Society* in London. This hypothesis is accredited by the naturalist and erudite Arsenne Thiébaut de Bernaud (1777–1850)² who in his historical reconstruction of the *Société* declared that it was founded under the encouragement and suggestion of Smith. There is however no evidence of such direct relationship between the two Linnean societies in the correspondence between Broussonet and Banks, the first honorary member of the *Linnean Society* in London.³ Whatever brought Broussonet to establish the *Société*, the aims and the internal structure of the French and English Society were quite different.

The name of Linnaeus, for instance, was interpreted differently by Smith and Broussonet. In a letter to the Dutch anatomist Petrus Camper Smith wrote that the *Linnean Society* of London “is a body of naturalists associated for the purpose of cultivating the Science, *not to list themselves as the followers of any person whatever, any further than truth directs them*”⁴ (my italics). This statement shows that the main goal of the *Society* was primarily to promote the study of natural history. The name of the *Society* was derived from Linnaeus simply because of the reason that Smith bought the Library and the manuscripts of the Swedish naturalist in 1784.⁵

By contrast, the attitude of the members of the *Société linnéenne de Paris* was definitely less flexible. The foundation of the *Société* was also dedicated to the promotion of natural history and, above all, to the diffusion and the study of Linnaeus’s works. The adherence to the doctrine of the Swedish naturalist was a necessary condition to become a member of the *Société*.

Another important difference between the two Linnean societies was their composition. Apart from Joseph Banks (Honorary member), Thomas Martyn and Galton (fellows), only few of the 51 national members of the *Linnean Society* in London were more than amateur naturalists. In the list of the foreign members, on the other hand we find famous naturalists such as Broussonet, Cels, Desfontaines, Gouan, Thouin, Fontana, Arduino, Sparmann, Thunberg, Afzelius, etc.⁶

The *Société linnéenne de Paris*, could by contrast list among its national members the best French scientists of the time. Lavoisier, Fourcroy, Guyton de Morveau, Vauquelin, Bayen, Seguin, among the chemists; Lamarck, Gouan, Duhamel, Olivier, Lacépède, Desfontaines, Millin, Bosc, Faujas, Pelletier, Parmentier, Thouin and Daubenton among the naturalists; Haüy, Sage, Hassenfratz, Monnet and De Lamétherie among the mineralogists etc.⁷

The presence of Lavoisier, Guyton de Morveau and Fourcroy among the members is very important and not only because they were the most famous chemists in Europe. In 1787, in fact, Lavoisier together with Fourcroy, Guyton de Morveau, Berthollet, Hassenfratz and Adet published a crucial work on the reform of chemical nomenclature⁸ in which, by displaying the new names of the oxygen theory in a binomial order, they implicitly paid

homage to the memory of Linnaeus. With this in mind the publication of the *Méthode de nomenclature chimique* and the chemists' membership of the *Société linnéenne de Paris* cannot be regarded as a mere coincidence.

Although the transactions of the *Société* for different reasons never have been published, we know through the *procès-verbaux* that this collection of celebrities was very active and regularly attended the meetings. The *Société* was divided into five sections (zoology, chemistry, physics, mineralogy and botany) and during the meetings original papers and published works were usually discussed.

Unfortunately only a small part of documents concerning the first year of activity has survived. However, from the *Procès-verbaux* we know that during the year 1788 42 meetings were held,⁹ and in these reunions the latest works published in natural history were usually presented. During the first meeting, for instance, Broussonet presented his French translation of the *Sexu plantarum* by Linnaeus¹⁰ and at the second the new nomenclature used by the *Pharmacopea Londinensis*, published in 1787, was commented.¹¹ From the *Procès-verbaux* of the 42 meetings we may draw the conclusion that the discussions concerned questions or works related to Linnaeus.

The activities of the *Société linnéenne* were interrupted by the explosion of the French revolution. Many of the members became actively involved in politics and Broussonet himself had temporarily to leave his position as President of the *Société* to his friend Louis Bosc (1759–1811). The name of Linnaeus was nevertheless still very popular among the Parisian naturalists.

The 24th of May 1790, on the anniversary of Linnaeus's birth the members of the *Société* met at *Saint Germain en Laye* where a speech was delivered in inauguration of the installation of a bust of Linnaeus at the *Jardin du Roi*:

"*Thouin et Cels*" we read in the *Procès-verbaux* "furent chargés de présenter le plain, tandis que *Lamark, Desfontaines et L'Heritier* la liste exacte de tous les ouvrages, tant imprimés que manuscrits, sorti de la plume de *Linné* ...

D'après les plans ... on décida que ce monument serait placé sous le cèdre du Liban, à un mètre de distance du tronc; que la plateforme, établie en maçonnerie, occuperait un espace de deux mètres carrés; qu'elle serait entourée d'une barrière en bois de forme simple et pourtant élégant; que de centre monterait une colonne tronquée avec piedouche sur le quel on depinerait la *Linnaea Borealis* dans son état de végétation le plus brillant; que le buste du grand homme couronnerait la colonne, sur le fût de la quelle on graverait ces mots en lettres d'or:

a
Charles Linné
par des naturalistes"¹²

Buffon had died in 1788 and his influence was already on the wane. André Thouin, one of his former *protégés*, was now one of the most fervent promoters of the Linnean celebrations.¹³ But despite this, bureaucratic obstacles interfered with the erection of the bust. Being a property of the Crown, the

Jardin du Roi was now under the administration of the *Assemblée Constituante* which initially rejected the project proposed by the French Linneans whose answer was an appeal to the *Premier Magistrat* of the National Assembly. The 5th of August 1790, Broussonet, accompanied by Bosc, Faujas, Fourcroy, Lamarck, LaCépède, L'Heritier, Thouin, Girtanner, Wahl, Jaquin and other naturalists, read a passionate *adresse* in front of the *Assemblée Nationale* asking for the permission:

Qu'on ne s'étonne point de nous voir décerner de pareils honneurs à *Linné*. Ce grand homme a créé une nouvelle langue pour l'histoire naturelle; il a jeté un nouveau jour sur toutes les parties de cette science.¹⁴

The speech was applauded and permission was given to erect the bust in the *Jardin du Roi*.

The 23rd of August 1790, at seven o'clock in the evening, the members of the *Société* solemnly inaugurated the bust of Linnaeus. The bust was erected, as previously agreed, under the Cedar of Lebanon, an emblem of eternity,¹⁵ planted by Bernard de Jussieu in 1738 (the same year Linnaeus came to Paris). The bust was accompanied by a great number of naturalists and Louis Bosc, the sitting President of the *Société* made a commemorative speech on the Linnaeus's scientific contributions. The bust was made of plaster but it was to be substituted as soon as possible with one in bronze in order to render the image of the Swedish naturalist 'immortal'. According to the report of the event given by the *Chronique de Paris* 3 days later, a big crowd of citizens assisted at the ceremony, "bringing their respect to the great man" who contributed to the progress of science.¹⁶

This monument was an important official step towards the complete rehabilitation of Linnaeus in Paris. The echo of the event went as far as Sweden¹⁷ and England. In the first volume of the transactions of the *Linnean Society* of London James Edward Smith declared with satisfaction that "even at Paris Linnaeus has now his followers, who despising all national prejudices, dare to admire truth and genius wherever they find them".¹⁸

As a reflection of the foundation of the *Société*, many of Linnaeus's works were translated into French between 1787 and the 1790's. Broussonet translated the *Sexu plantarum* in 1788, Antoine Gouan (1733–1821), Professor of Botany at Montpellier, spread Linnaeus's ideas by commented abstracts of translations, François-Alexandre Quesné (1752–1820) translated the *Philosophia botanica* in 1788 etc.¹⁹

Thus the foundation of the *Société* generated a radical change in the study of natural history. This event meant not only a sudden conversion of the French naturalists to the Linnaeus's sexual system but, moreover, a sort of "révolution scientifique"²⁰ which in a few years changed the mental attitude of the French towards themes as classification, nomenclature and the role of

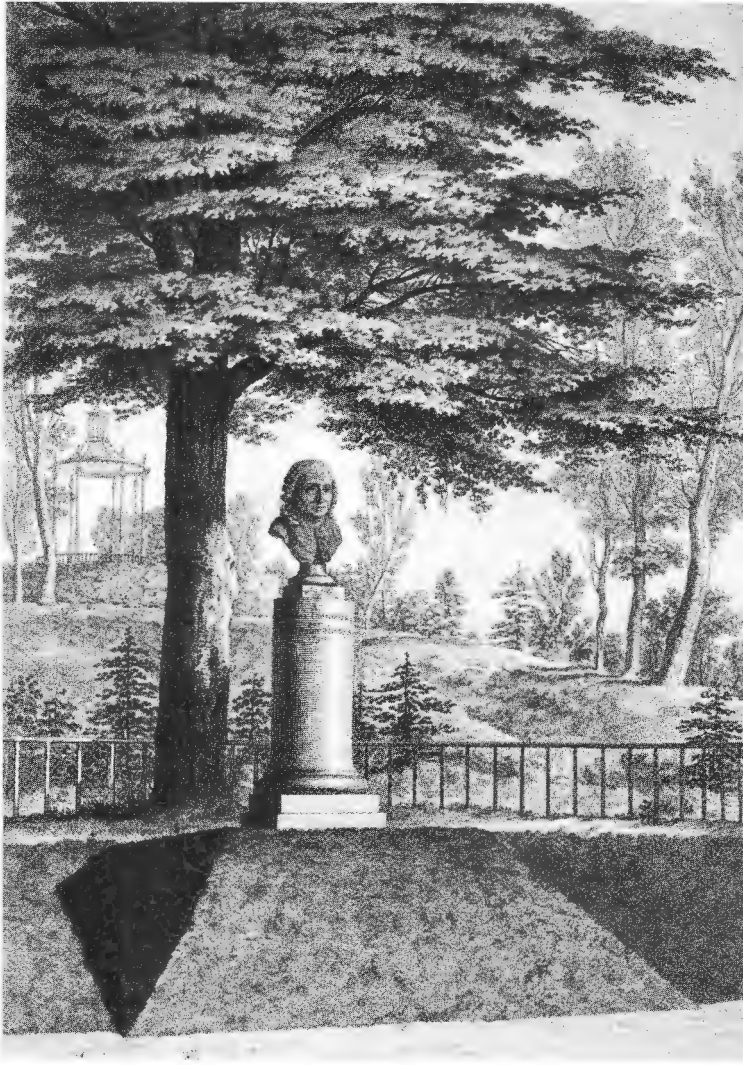

Fig. 3. Engraving depicting the bust of Linnaeus in the *Jardin du Roi*, from *Acte de la Société d'Histoire Naturelle* (Paris, 1792).

language in science. This initial enthusiasm was nevertheless cooled down by the sinister shadows of the “Terror”.

Broussonet, whose political position became suspect, moved back to Montpellier and his friend Louis Bosc decided in 1792, probably under the pressure of anti-linneans, to change the name of the *Société linnéenne de Paris* into the more neutral *Société d'histoire naturelle*.²¹ This change did not please

many of the members²² who, in the publications of the first volume of the transactions, declared their devotion to Linnaeus by describing, classifying and naming the objects of their *Mémoires* following his principles.²³ The frontispiece of the *Actes de la Société d'histoire naturelle* was also adorned with an engraved portrait of Linnaeus's bust in the *Jardin du Roi* (see Fig. 3). In the introduction, Aubin-Louis Millin (1759–1818) recognized the crucial role played by the Swedish naturalist in establishing a sound tradition for the study of natural history in France²⁴

In the same year Lamarck published an account of Linnaeus's works commissioned in 1790 by the *Société linnéenne*. The following passage shows that a long time had passed since his devotion to Buffon:

La grande célébrité de Linnaeus, dont je viens de parler, est-elle justement acquise? Oui: je la trouve très fondée, et j'en ai la conviction intime. Ce savant a fait faire à presque toutes les parties de l'histoire naturelle des progrès énormes.²⁵

When Lamarck was commissioned to compile the botanical volumes of the monumental *Encyclopédie Méthodique* a few years later, he finally recognized the necessity of using the classificatory method and nomenclature proposed by Linnaeus, writing as follows: "names as we know are not the signs of our ideas; however, these arbitrary signs, acquire a *real value* by using them constantly"²⁶ (my italics). Reluctantly Lamarck was forced to admit a certain *realism* in scientific language as necessary. Twenty years later Lamarck regarded Linnaeus as "a man of superior genius and one of the greatest known naturalists who, after having collected the facts, had taught us to give precision in the determination of the characters of all orders".²⁷

During the period between 1793 and 1797 the "Terror" of the Revolution affected also the remaining relicts of the *Société linnéenne de Paris*. Broussonet, arrested in 1793, managed to escape to Spain in 1794. The same year the bust of Linnaeus was destroyed by *Sans-culottes* who believed that the inscribed name was of King Charles V instead of Charles Linnaeus.²⁸ The last picture of the bust was made by the painter Saint-Hilare a few days before the destruction (see Fig. 4).

The destruction of Linnaeus's bust made a strong impression on the learned community and it occasioned an official reaction against the "vandalism" of the "Terror". For the second time in a few years the effigy of Linnaeus entered into the French Parliament.

The 15th of March 1794, Felix Vicq D'Azyr, charged by the *Commission temporaire des arts* and the *Convention Nationale* to make a report on the damages that the French cultural monuments had suffered and the means to preserve them, published a long essay on the subject. At the end of the report, the French anatomist denounced the destruction of Linnaeus's bust

Fig. 4. *The bust of Linnaeus, the Cedar of Lebanon and the Labyrinth of Jardin du Roi in a painting made by Saint-Hilaire in 1794, from, E. T. Hamy, Le Muséum d'Histoire Naturelle il y a un siècle (Paris, 1894).*

with the following words: “Tu crois rencontrer l’effigie d’un roi: ici c’est la statue de Linnéus, de cet immortel ami de la nature.”²⁹

The 29th of October 1794, Abbé Henri Grégoire (1750–1831), member of the *Convention Nationale* and one of the key figures of the *Comité d’instruction publique*, published with the approval of the *Convention*, the *Second rapport sur le vandalisme*³⁰ in which he made a preliminary inventory of the destruction and damages that cultural monuments had suffered during the last years. At Fontainebleau, he reported, a sculpture by Leonardo da Vinci was ruined, at Dovai the Library was destroyed, at Verdoun many valuable statues and paintings were burned, at Versailles a Roman statue representing Jupiter was mutilated, at Chantilly rare musical manuscripts were sold to a prize far lower than their real value, etc.³¹ In Paris “au Muséum des plantes, on a outragé le buste de Linnée.”³² It is quite surprising to note the importance given to the destruction of the bust and that it was put on the same level as the sculpture by Leonardo and the archeological monuments. However, if we consider the popularity of Linnaeus in Paris after the foundation of the *Société linnéenne*,

the reaction is not so unexpected. Moreover we can still perceive the echo of the resentment of its destruction in many other reports published later.³³

After 1794 followed a period of transition and the natural history in Paris got its own institution by the foundation of the new *Muséum d'histoire naturelle* (the old *Jardin du Roi*).³⁴ During this period the celebration of Linnaeus was put aside but his name was not forgotten.

4. *Linnéide. The Romantic Cult of Linnaeus (1797–1827)*

In 1797 Thiébaud de Bernaud, Deshayes, Thouin, Lamarck, L'Heritier, Haüy, Desfontaines and Lacépède tried to re-found the *Société linnéenne* but it was not allowed by the government.¹ In spite of this the naturalists organized regular informal meetings in the country house of Thiébaud in the wood of Meudon, south west of Paris. Because of these reunions Thiébaud changed the name of his property into *Linnéide*,² thus paying a tribute to the Swedish naturalist.

The 24th of May 1798, the anniversary of Linnaeus's birth, Thiébaud and his *cotérie* celebrated the occasion with a botanical excursion and a banquet. This celebration (*fête*), one of the first of its kind, was also attended by Cuvier, Fourcroy, Henri Grégoire, Jean Toscan (the librarian of the *Muséum*), Giovanni Fabbroni, etc.

It is probable that this kind of celebrations had a certain regularity, but unfortunately there are no reports of such activities until 1820 when Thiébaud, now the leading figure among the French Linneans, made a second attempt to give life to a new *Société linnéenne de Paris*. This time the attempt was successful and the new *Société* was finally founded the 24th of May 1821. It seems to have been a very propitious time for establishing this kind of scientific associations; between 1820 and 1827 eleven other *Sociétés linnéennes* were in fact founded in France and throughout the colonies, but it was only the still existing *Société* in Bordeaux, established in 1820, that had regular activities.³

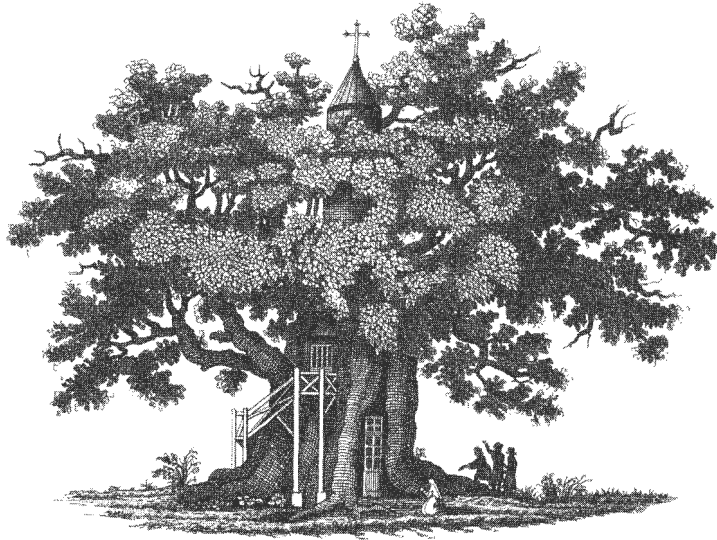
The most important of them all, at least during its first years, was the *Société linnéenne de Paris*. The president was Thiébaud, the dignitary members were René Louiche Desfontaines (1750–1833), Louis-Marie Lefébure (1754–1839), Pierre-Marie Deshayes, Jacques-Philippe Voiärt, Bernard de La Ville sur Illon comte De Lacépède (1756–1825) and Thiébaud himself. Only Desfontaines and Lacépède had been members of the old *Société* founded in 1787. Among the 'resident' members there were only minor figures. As a

Fig. 5. Diploma of the *Société linnéenne de Paris* belonging to Joseph P. F. Deleuze (1753–1835), curator of the *Muséum d'Histoire Naturelle*, from the manuscript collection of the *Bibliothèque du Muséum d'Histoire Naturelle de Paris*.

contrast we find the names of Cuvier, Geoffroy Saint-Hilaire, Humboldt, Thouin and Silvestre among the national honorary members. Among the foreign honorary members Blumenbach, Thomas Jefferson, Fabbioni, Mitchell, Sprengel, Thunberg and Smith were listed. The list also included a limited number of members *auditeurs*, one section of *Associées libres* and one of foreign correspondents. In total the *Société linnéenne de Paris* had in 1821 more than 350 members and associates, of which many belonged to the *Institut Nationale*.⁴

The *Société* covered all branches of natural history but with a particular attention on botany;⁵ it was divided into 8 sections devoted to zoology, botany, vegetable physiology, agriculture, the 'healing art', industry, mineralogy, botany and philology.⁶ If we compare these with the divisions made by Broussonet in 1787, we can see that the section of chemistry is missing and the introduction of new sections devoted to applied arts and philology. This last section was aimed at historical research of plants in the antiquity. Another peculiarity of the new *Société* was the presence of women who, though

Chêne - Chapelle d'Allouville
(Seine Inférieure.)

Fig. 6. This medieval oak, turned into a chapel in 1696, became an attraction for French Linneans during the XVIIIth and XIXth century. From *Fascicule ...*, cit. (Paris, 1822).

confined to the *Associées libres*, took active part in the meetings especially during the Linnean *fêtes*.⁷

The main meetings of the *Société* were held on the 24th of May (birth of Linnaeus) and the 28th of December (death of Tournefort). The first occasion was celebrated with a botanical excursion in a wood or in the countryside and ended with a banquet in the evening. During the ceremonies the participants wore a sprig of *Linnaea Borealis* as a sign of "recognition and admiration".⁸ During the December meeting which celebrated Tournefort, *Éloges* of deceased members or historical figures were read.⁹ Ordinary meetings were held each first and last Thursday of the month.

As this was the institutional organization of the *Société*, we can immediately observe that the popularity of Linnaeus in Paris had changed aspect since 1787. The celebration of the *fête linnéenne* became a distinctive and constant feature of the new *Société* and a great part of the transactions were devoted to the description of these often pompous celebrations.

The first volume of the *Mémoires de la Société linnéenne de Paris* appeared in 1822¹⁰ and in the same year a report of the *première fête champêtre*¹¹ was published in Paris. The celebration was held in the wood of Meudon the 24th of May 1822 and the event was reported as follows:

A midi plein, le soleil atteignant l'heure à laquelle Linné prit naissance le 24 mai 1707; le thermomètre marquant 18° 75 centigrades; le baromètre 756,86 mètriques, et l'hygromètre 70°, tous les Membres de la Société, décorés d'une branche de la *Linnea borealis*, se rendirent à la *Fontaine des Lynx*. Dans ce moment, leurs épouses et leurs filles, arrivées de la capitale, vinrent se joindre à eux, e tous apportèrent leurs tribu sur l'autel dressé par la reconnoissance au génie des sciences naturelles. Quel tableau pour un peintre! quel sujet d'émotion pour un coeur sensible!¹²

The rhetorical emphasis of this passage was clearly a reflection of the rise of romanticism, but also it shows to which extent the name of Linnaeus was exalted. It is quite interesting that the importance of this celebration was underlined by the presence of prestigious scientists such as Cuvier, Geoffroy Saint-Hilaire, Humboldt and Lacépède.¹³

During this *fête* the Professor of Natural History in Agen's *École centrale*, Jean-Florimond Boudon de Sant-Amans (1748–1831), read an *Éloge* to Linnaeus. In this *Éloge* we find this new romantic attitude reflected. Linnaeus was seen as a genius whose *sentiment de la nature* brought him to disclose the mysteries of Nature. The cult of the Swedish naturalist is the main topic of the text,¹⁴ his scientific production was amplified with an emphasis unknown in the *Éloges* of the Enlightenment, whereas the real contents of Linnaeus's works was hardly remembered and the difficulties he had to overcome during his career were exaggerated.¹⁵ The following passage of the *Éloge* by Sant-Amans shows that the Enlightenment was a remote epoque:

Loin d'ici, âmes inertes et passives, esprits didactiques et grâcés, qui, calculant les expressions de notre hommage, pourraient blâmer l'enthousiasme que nous inspirent et le lieu de la scène et son peintre immortel. Nature! Linné! Celui qui prononcerait vos noms réunis sur les sommet des Alpes, sans éprouver un saint transport, est indigne de vous connoître et de chanter vos louanges. C'est à vous, mortels sensibles, qui partages aujourd'hui l'emotion de mon coeur, vous qui tressaillez au nom de Linné, répété dans ces montagnes primitives.¹⁶

These words, unconceivable during the eighteenth century, were widely shared by the members of the *Société* and a large number of French Linneans.

In 1817, for instance, Alexandre-Louis Marquis (1777–1828), Professor of Natural History at the *Jardin des plantes* of Rouen, published another *Éloge* to Linnaeus¹⁷ which was very similar to the one by Sant-Amans (which first edition was published in 1791). In his *Éloge* Marquis compared the *sentiment de la nature* of the Swedish naturalist with the one of Rousseau.¹⁸ This analogy was stressed several times in the first half of the nineteenth century, particularly by Lefébure, a botanist who wrote the essay *J. J. Rousseau considérée*

*comme écrivain-botaniste*¹⁹ where he emphasized the similarities between the Swiss philosopher and the Swedish botanist. It was however only the romantic aspects of their doctrines that were emphasized without any reference to the historical circumstances that had made Rousseau a Linnean.

It is generally speaking almost impossible to find, but incidentally, any historical account on the scientific career of Linnaeus in this kind of apologetic writings. This was probably due to the fact that the botanical nomenclature and the sexual system were by the 1820's already codified into the body of natural history and without doubt they had ceased to rise any dispute on their scientific value. The second phase of the *Société linnéenne de Paris* played in fact an insignificant role in the scientific progress of French natural history.

The cult of Linnaeus fit the romantic purposes of both exalting nature and the individual genius. In this perspective it is worth to mention that several poems published in the *Mémoire de la Société linnéenne de Paris* were dedicated to Linnaeus.

Yet, in 1822 Deshayes inaugurated a new bust of Linnaeus with the following inscription:

Amant de la Nature, et son peintre fidèle,
On lit dans ses regards esprit, talens, bonté.
De la tendre amitié son coeur fût le modèle;
Et pour récomposer la constance et le zèle
Dont l'enfance toujours l'auguste vérité,
Sur son front vénérable Apollon et Cybèle
Ont placé par le bandau de l'immortalité.²⁰

This inscription was definitely not as sober as the one of 1790 and it does only implicitly commemorate the scientific contributions of the Swedish naturalist.

In July 1824 another bust of Linnaeus was inaugurated by Thiébaud²¹ and in 1826 a serial production of busts was announced in a new Linnean periodical, the *Bulletin linnéen*!²²

The scientific activities of the *Société* were modest and a sign of this decay was the sudden decrease of its members. In 1826 the members of the *Société* were only 46²³ and few of them were professional naturalists. This decrease and the economical bankruptcy of Thiébaud were the main causes to the expiration of the *Société linnéenne de Paris*.²⁴

The difference between the *Société* founded in 1787 by Broussonet and the one continued by Thiébaud was thus enormous. Broussonet intended, through the *Société*, to legitimize a method which had been rejected in Paris for more than 30 years and the admiration towards Linnaeus was mainly due to his scientific contributions. In the *Éloges* written by Vicq d'Azyr and Condorcet we find the same concern. The translations into French of Lin-

naeus's works supported by the *Société*, marked an important event in the development of French natural history.

By contrast, the *Société* founded by Thiébaud confined its actions mainly to the romantic celebration of Linnaeus and by doing so, the connection with the scientific community was progressively lost.

Notes

Introduction

1. Jean-Jacques Rousseau, *Letters on the Elements of botany addressed to a Lady* (London, 1794), 18. The original edition of the *Lettres élémentaires sur la botanique a Madame de L**** was published in Geneva in 1781. The passage quoted from the first English translation, belongs to the Swiss edition of the "Fragments pour un Dictionnaire des Termes d'usage en Botanique", in, *Collection complète des Oeuvres de J. J. Rousseau*, vol. VIII (Geneva, 1781), pp. 459–529.

2. *Ibid.*, 11.

3. Frans A. Stafleu, *Linnaeus and the Linneans* (Utrecht, 1971), 267–73.

4. Giulio Barsanti, "Linné et Buffon; deux visions différentes de l'histoire naturelle", in, *Revue de Synthèse*, vols. 113–14, 1984, 83–107.

5. See "Epistolae Caroli a Linné ad Bernardum de Jussieu ineditae et mutuae Bernardi ad Linnaeum", in, *Actis Academiae artis et scientiarum americanae*, vol. 5, 1854, 179–233. The original letters of Linnaeus to Bernard de Jussieu are kept in the *Archives de l'Académie des Sciences de Paris*, Dossier Linné.

2. *Linnaeus in Paris (1770–1786)*

1. Formerly the study of natural history was subordinated to those of medicine, chemistry and pharmacy. On the history of the *Jardin de Roi* see the essay by Yves Laissus, "Le Jardin du Roi", in, René Taton (ed.), *Enseignement et diffusion des sciences en France au XVIIIe Siècle*, 2nd ed. (Paris, 1986), 287–341.

2. Yves Laissus, cit., 310. On Thouin there is not much material existing. The best biography is an unpublished paper by Léon Bultin-gaire, *André Thouin*, Conference faite le 19 février 1944 à la Montagne Sainte-Geneviève—Comité d'études historiques, archéologiques et artistiques des Vème et XIIIème Arron-dissements, a copy of which is kept at the

Archives de l'Académie des Sciences de Paris, Dossier Thouin. Recently a volume has been published in which are collected papers and letters by Thouin, edited by Yvonne Letouzey, *Le Jardin des Plantes a la croisée des chemins avec André Thouin 1747–1824* (Paris, 1989).

3. G. Bertemes (ed.), *Correspondance de Linné Pere et Fils avec André Thouin*, extrait du *Bulletin de la Société d'histoire naturelle des Ardennes*, vol. XXX, 1935, 24.

4. Yvonne Letouzey (ed.), cit., 272.

5. Stafleu, cit., 311.

6. Jean-Baptiste Lamarck, *Flore Française ou description succincte de toutes les plantes qui croissent naturellement en France, disposée selon une nouvelle méthode d'Analyse ...*, 3 vols. (Paris, 1779). On the botanical works of Lamarck see Henri Daudin, *De Linné a Jussieu—Méthodes de la classification et idée de série en botanique et en zoologie (1740–1790)* (Paris, 1926) and Pietro Corsi, *The Age of Lamarck. Evolutionary theories in France 1790–1830* (Berkeley—Los Angeles—London, 1989), 40–55.

7. Lamarck, cit., vol. I, LX.

8. "Le but d'une ordre naturel au contraire est d'en enchaîner toutes nos idées, de nous faire saisir tous les points communs par lesquels les êtres se tiennent les uns aux autres, de n'offrir aucun objet à nos regard, sans nous montrer en même temps tout ce qui existe en-deçà, et de nous exercer par ce moyen à ces grandes vues qui parcourent toute la sphère d'un our ainsi sujet, et qui sont pour ainsi dire le coup-d'oil du génie", *Ibid.*, LXXXVII–VIII.

9. *Ibid.*, XC–XCI. This passage reveals the direct influence of Buffon who in 1749 wrote: "La Nature marche par des gradations incon-nues, et par conséquent elle ne peut pas se prêter totalement à ces divisions, puisqu'elle passe d'une espèce à une autre espèce, et sou-vent d'un genre à un autre genre par des nu-ances imperceptibles", in, Buffon, *Histoire Na-turelle*, vol. 1 (Paris, 1749), 13. On Buffon's view of nature see Jacques Roger, *Buffon. Un*

philosophe au Jardin du Roi (Paris, 1989), 122–34.

10. “La formation des genres ... doit être plutôt regardée comme une recherche sur les rapports des plantes, que comme un moyen de les connoître et de les indiquer sans erreur”, *Ibid.*, XXI.

11. Corsi, *cit.*, 44.

12. Pierre Bulliard, *Herbier de la France ou Collection complète des plantes indigènes de ce Royaume ...*, 4 vols. (Paris, 1780–93); Bulliard also published a *Dictionnaire élémentaire de botanique* (Paris, 1783). “Cette collection, dans son ensemble, formera un COURS COMPLET DE BOTANIQUE pour les plantes naturelles ou naturalisées à la France; à la suite des noms françois et latins de chaque plante on a indiqué le rang qu’elle occupe dans le système sexuel de LINNÉ”, from, *État actuel de l’herbier de la France* (Paris, 1791).

13. Cuvier, *Rapport historique sur les progrès des sciences naturelles depuis 1789 et sur leur état actuel* (Paris, 1810), 272 and 275.

14. Charles-Louis L’Héritier de Brutelle, *Stirpes novae, aut minus cognitae*, 2 vols. (Paris, 1784).

15. D’Holbach translated the following works: Neri, Ment, Kunckel, *Art de verriere, auquel on a ajouté le Sol sine veste d’ORSCHALL, l’Helioscopium vivendi sine veste solem chymicum; le Sol non sine veste; le chapitre du Flora Saturnizans de HENCKEL ...* (Paris, 1752); J. G. Wallerius, *Minéralogie*, 2 vols. (Paris, 1753); J. F. Henckel, *Introduction à la Minéralogie ...* (Paris, 1756); *Id.*, *Pyritologie, ou histoire naturelle de la pyrite ...* (Paris, 1760); G. E. Gellert, *Chimie métallurgique ...* (Paris, 1758); J. C. Orschall, *Oeuvres métallurgiques*, (Paris, 1760); *Recueil des mémoires les plus intéressants de Chymie et d’Histoire Naturelle, contenus dans Actes de l’Académie d’Upsal et dans les mémoires de l’Académie Royale des Sciences de Stockholm (1720–1760)* (Paris, 1764). D’Holbach was also the author of the mineralogical articles of the *Encyclopédie*.

16. J. E. Guettard and A. G. Monnet, *Atlas et description minéralogiques de la France*, 2 vols. (Paris, 1780); on the mineralogical background of Guyton de Morveau see Georges Bouchard, *Guyton-Morveau. Chimiste et Conventionnel (1737–1816)* (Paris, 1938) 61–6.

17. J. B. Romé de L’Isle, *Essai de cristallographie* (Paris, 1772); see also his *Description méthodique d’une collection de minéraux du cabinet de M.D.R.D.L.* (Paris, 1773), where Romé adopted Wallerius’s classification of minerals.

18. Wallerius, *cit.*, vol. I, 1–2.

19. “Mitt i Skara samlade herbarium kom mig nu på landsbygden til pass: jag hade der namn på en hel hop örter, huilkas skapnad jag kunde jämföra med Arch. Linnés beskrifningar och således efter hand lära mig termernes betydelse uti vetenskapen”, Torbern Bergman, “Själviografi”, in, *Äldre Svenska biografier*, vol. 3 (Uppsala, 1916), 87. On Torbern Bergman’s mineralogical and chemical classification see Marco Beretta, “T. O. Bergman and the definition of chemistry”, in, *Lychnos*, 1988, 37–67.

20. Torbern Bergman, *Manuel du minéralogiste, ou sciagraphie du règne minéral* (Paris, 1784).

21. *Ibid.*, XXXIV–XLVIII.

22. *Ibid.*, XI–XII.

23. Torbern Bergman, “Meditationes de systemate fossilium naturalium”, in, *Nova Acta Regiae Societatis scientiarum Upsaliensis*, vol. 4, 1784, 125. Bergman took Linnaeus’s reform of botanical nomenclature as a model: “in botanica, he wrote, talis reformatio dudum feliciter est peracta, quidigitur impedit, quo minus in aliis scientiis idem succedat salutare propositum”, *Ibid.*, 117.

24. Guyton de Morveau, “Mémoire sur les dénominations chymiques, la nécessité, d’en perfectionner la système et les règles pour y parvenir”, in, *Observations sur la physique*, vol. 19, 1782, 370–82.

25. *Ibid.*, 382.

26. Buffon asked Guyton to collaborate in the following letter: “l’histoire naturelle générale, et l’histoire particulière des animaux et des oiseaux, m’ont pris bien des années, et, jusqu’ici, je n’ai pu travailler à celle des minéraux qu’à bâton rompu et de loin en loin. C’est ce qui fait que je ne pourrai publier de si tôt cette histoire des minéraux, et que sur certains articles j’aurais grand besoin des conseils des gens éclairés comme vous, Monsieur”, from, *Correspondance inédite de Buffon* (Paris, 1860), vol. I, 146.

27. Buffon, *Histoire naturelle des minéraux*, vol. 2 (Paris, 1783), 160–62.

28. On the influence of Linnaeus on eighteenth century French crystallography see H. Metzger, *La genèse de la science des cristaux*, 2nd ed. (Paris, 1969), 68 and ff.

29. Broussonet, *Ichthyologia sistens piscium descriptiones et icones* (London, 1782). On Broussonet see G. Cuvier, *Éloge historique de M. Broussonet* (Paris, 1808); Thiébaud de Bernaud, *Éloge de Broussonet premier fondateur de*

la Société linnéenne de Paris (Paris, 1824); Jacques Caillé, *Un savant montpelliérain: le Professeur Aguste Broussonet (1761–1807)*, (Paris 1972).

30. Caillé, cit., 152.

31. Vicq d'Azyr, *Éloge de Linné* (1779), in, *Oeuvres*, vol. 1 (Paris, 1805), 178–9.

32. Ibid, 187–9.

33. Ibid, 190.

34. Ibid, 198.

35. Vicq d'Azyr, *Oeuvres*, vol. 4 (Paris, 1804), 210–15.

36. Condorcet, *Éloge de M. Linné*, in, *Histoire de l'Académie Royale des sciences 1778 but published in 1781*, 72.

37. Condorcet, *Éloge de Buffon* (Paris, 1790).

38. Condorcet, *Éloge de M. Linné*, cit., 76.

39. Quoted in Michel Monge, "Condorcet et les naturalistes de son temps", in, R. Rashed (ed.), *Sciences à l'époque de la révolution française* (Paris, 1988), 462.

3. *The Triumph of Linnaeus (1787–1797)*

1. Secondary literature on the *Société linnéenne de Paris* is hardly existing. However one may find some historical information in the already quoted *Éloges* to Broussonet by Cuvier and Thiébaud. The scarce knowledge we have of the origin and activities of the *Société* is due to the fact that registers of the *Procès-verbaux* and its history have never been published. The manuscripts concerning the *Société* are kept in one volume compiled by Thiébaud de Bernaud at the *Bibliothèque Mazarin* (from now BM) in Paris sign. 4441. From this volume most of the historical details of the present article are drawn.

2. Ms. 4441, BM, fol. 35.

3. A. T. Cage, *A History of the Linnean Society of London* (London, 1938), 11.

4. Ibid., 11–12.

5. Ibid, 4.

6. The list of the members of the Society was published at the beginning of the *Transactions of the Linnean Society*, vol. I (London, 1791).

7. Ms. 4441, cit., fol. 35 and 36. See also the list published at the beginning of the *Actes de la Société d'histoire naturelle de Paris* (Paris, 1792).

8. Guyton de Morveau, Lavoisier, Berthollet, Fourcroy, Hassenfratz and Adet, *Méthode de nomenclature chimique* (Paris, 1787).

9. Ms. 4441, cit., fol. 5–35.

10. Ibid, fol. 5.

11. Ibid.

12. Ibid, fol. 37.

13. [Thouin] "Il avait été, en 1788, et on est en droit de le lui reprocher, au nombre des membres fondateurs de la *Société linnéenne*. On voit avec peine, en effet, le nom de Thouin figurer sur les listes d'une société fondée en haine de l'école de Buffon, et instituée pour en combattre le progrès. Il prit part, dit-on, à ces promenades bruyantes sous les beaux ombrages du Jardin du Roi, dans lesquelles le buste de Linnée était porté en triomphe et où on ne craignit pas d'outrager la mémoire de Buffon dans ces lieux mêmes embellis par ses travaux et illustrés par son génie." This hard judgement against Thouin was made by a descendant of Buffon, Henri Nadault in *Correspondance inédite de Buffon*, cit., vol. 2, 353.

14. Ms. 4441, cit., fol. 40.

15. Charles M. Skinner, *Myths and Legends of Flowers, Trees, Fruits and Plants in all Ages and in all Climates* (London, 1939), 77–78.

16. The article is reprinted in E. T. Hamy, "Les derniers jours du Jardin du Roi et la fondation du Muséum d'histoire naturelle", in, *Centenaire de la fondation du Muséum d'Histoire Naturelle* (Paris, 1893), 16–17.

17. The 11th December 1790 the *Stockholmsposten* described the event as follows: "Den 23 August 1790 samlades kl. 7 om aftonen det här warande Samfund af Lärde i Natural Historien, hwars ändamål är at hedra minnet af de i anseende til denna Wetenskap namnkunnige och store Män, medelst deras Busters uppsättande uti Botaniska Trädgården. Samfundet inwigde då offentligen den Swenske Carl von Linnés Buste, sedan Det förut beslutit, at samma Buste, nu i Guips, skall, så fort som möjligt är, ge rum för en annan af Bronze: på det at denna afbild af von Linné må vara oförgänglig, som hans minne och arbeten, och tillika ewigt vittna om deras beundran, som uprest den åt honom.

Ceremonien derwid war följande, efter föranstaltande af Herrar Cels, Throuin och Broussonet, hwilka dertil woro utnämde Commisariier af Samfundet.

Busten, beledsagad af alla i Paris warande Lärde i Natural-Historien, blef buren til dess tilänade rum. Der höll Herr Louis Bose [Bosc], Samfundets Ordförande, et Tal, hwaruti han afhandlade det stora gagn v. Linné gjort Natural-Historien. Sedan upplästes en skriftelig berättelse öfwer denne Act, hwarefter samma berättelse, tillika med Talet och en lista på alla

Samfundets Ledamöter förwarades uti stammen af Colonnen.

En stor mängd af Medborgare biwistade denna Ceremonie, och ådagalade derwid, at namnen af de store Män, hwilka gifwit glans åt Wetenskaperne, högaktas äfwen af dem, som ej idka desamma."

This report, very similar to the one given by the *Chronique de Paris*, has been reprinted in, Tycho Tullberg, *Linnéporträtt* (Stockholm, 1907), 74.

18. Smith, "Discourse on the rise and progress of Natural History", in, *Transactions of the Linnean Society*, vol. 1, 1791, 50.

19. "Dissertation sur le sexes des Plantes par Linné: mis en François par M. Broussonet", in, *Observations sur la physique*, vol. 32, 1788, 440–62; the *Sexu plantarum* was published by Linnaeus in 1760 and translated into English by Smith with the title *Dissertation on the sexes of plants* (London 1786); Broussonet made the French translation on the English edition. *Explication du Système botanique du Chavalier Von Linné . . . , par Gouan* (Montpellier, 1787); Gouan, *Nomenclateur botanique* (Montpellier, 1795); Richard Pulteney, *Revue générale des écrits de Linné, traduits de l'Anglois par L.-A. Millin de Grandmaison* (Londres–Paris, 1789); *Philosophie Botanique de Charles Linné . . . , traduite par Fr. A. Quesné* (Paris, 1788); *Système sexuel des végétaux suivant les classes, les ordres, les genres et les espèces, avec les caractères et les différences, par Charles Linné* (trans. by N. Jolyclerc) (Paris, 1798); *Tableau synoptique de la méthode botanique de Linné* (Paris, 1796). Other translations were published at the beginning of the nineteenth century.

20. G. Cuvier, *Éloge historique de M. Bosc* (Paris, 1829), 7. In the *Rapport historique sur les progrès des sciences naturelles depuis 1789 et sur leur état actuel* (Paris, 1810), Cuvier wrote: "Linnaeus a porté dans cette branche de la science un véritable génie, et lui a donné une impulsion extraordinaire; il est le premier qui ait étendu la nomenclature méthodique à tout l'ensemble des êtres naturels; tous ceux qu'il connoissoit bien, ont été nommés, caractérisés et classés par lui de la manière plus précise et la plus claire; il a déduit de la nature de la chose les règles qui doivent diriger dans ce genre de travail", p. 266.

21. Ms. 4441, cit., fol. 40.

22. Ibid.

23. See the *Mémoires* in the *Actes de la Société d'histoire naturelle de Paris* (Paris, 1792).

24. Ibid, VII–X.

25. Lamarck, "Sur les travaux de Linnaeus", in, *Choix de mémoires sur diverses objets d'histoire naturelle*, Par M.M. Lamarck, Brugnière, Olivier, Haüy, et Pelletier, vol. 1, 1792, 137.

26. Article "Nomenclature", in, *Encyclopédie Méthodique. Botanique*, vol. 4 (Paris, 1796), 498–99.

27. Lamarck, *Philosophie Zoologique* (1809), 2nd ed. (Paris, 1873), vol. 1, 131.

28. Ms. 4441, cit., fol. 40.

29. Vicq d'Azyr and Dom Germain Poirier, "Instruction sur la manière d'inventorier et de conserver, dans toute l'étendue de la République, tous les objets qui peuvent servir aux arts, aux sciences et à l'enseignement . . ." (Paris, 1794), reprinted in Bernard Deloche and Jean-Michel Leniaud (ed.), *La culture des Sans-culottes* (Paris–Montpellier, 1989), 236.

30. Henri Grégoire, "Second rapport sur le vandalisme" (Paris, 1794) reprinted in Deloche and Leniaud, cit., 331–9.

31. Ibid, 331–3.

32. Ibid, 331.

33. See for instance the *Éloges* to Broussonet by Cuvier and Thiébaud and Ms. 4441, cit., fol. 40, all written between 1808 and 1822.

4. Linnéide. The Romantic Cult of Linnaeus (1797–1827)

1. Ms. 4441, cit., fol. 41.

2. Ibid.

3. Pascal Duris, *Les fêtes Linnéennes et la Société Linnéenne de Bordeaux de 1780 à 1830*, Université de Paris I – Penthéon Sorbonne, U.F.R. 10 de Philosophie, Mémoire de D.E.A. d'Histoire et Philosophie des sciences, directeur du mémoire: Jacques Roger (Paris, 1988), in this unpublished Masters thesis the author has made a detailed reconstruction of the French Linnean societies in the nineteenth century. On the other hand his analysis on the *Société linnéenne de Paris* is very poor. In fact according to the author "la fondation des premières Sociétés linnéennes, si l'on excepte l'existence éphémère de la Société linnéenne de Paris de 1788 à 1790, remonte aux années 1820" (p. 56) (my italics). This statement is probably due to the fact that the author seemed not to know the existence of the manuscript by Thiébaud on the history of the society.

4. *Mémoires de la Société linnéenne de Paris*, vol. 1, 1822, 74 and ff.

5. Ibid, 68.

6. Ibid.

7. Ibid, 67 and 75. The participation of women was confined to the reading of *Éloges* and apologetic poems.
8. Ibid, 71.
9. Ibid, 73.
10. *Mémoires de la Société ... cit.*; in 1823 a *Compte rendu des travaux de la Société linnéenne de Paris, pendant le cours de l'année 1822* (Paris) was also published.
11. Thiébaud de Bernaud (ed.), *Relation de la première fête champêtre, célébrée par la Société linnéenne de Paris, le 24 mai 1822, jour anniversaire de la naissance de Linné* (Paris, 1822).
12. Ibid, 4.
13. Ibid, 10–11.
14. Sant-Amans, "Éloge de Linné", in, *Relation ... cit.*, 12–28.
15. Ibid, 20.
16. Ibid, 14.
17. Marquis, *Éloge de Linné* (Rouen, 1817); a monumental biography of Linnaeus was published by A. L. Fée with the title, *Vie de Linné rédigée sur les documents autographes laissés par*

- ce grand homme et suivie de l'analyse de sa correspondance avec les principaux naturalistes de son époque* (Lille–Paris, 1832). This work had a similar tone to the romantic *Éloges* but, within these limits, it was one of the best historical reconstructions of the scientific career of the Swedish naturalist.
18. Marquis, *cit.*, 6.
19. *Relation ... cit.*, 41–48.
20. Deshayes, "Inscription pour le buste de Linné", in, *Mémoires de la Société linnéenne de Paris*, vol. 1, *cit.*, 632.
21. *Bulletin linnéenne*, September 1824, 4, 33–37.
22. *Bulletin linnéenne*, 1826, 2, 24.
23. See the beginning of the *Mémoires de la Société linnéenne de Paris*, vol. 4, 1826.
24. Eugène Podevin, *Compte rendu de sa gestion comme trésorier de la Société linnéenne, depuis le 16 juin 1825, jusqu'à 1er novembre 1827* (Paris, 1827). Podevin reported a huge deficit to the *Société*.

Författarens adress: Marco Beretta, Office for History of Science, Box 256, S-751 05 Uppsala, Sweden

GUNNAR BROBERG

Fruntimmersbotaniken

Notiser om kvinnor och växtkunskap

Fruntimmersbotaniken låter kanske inte så vackert som titel på en uppsats om kvinnor och blommor. Men på 17–1800-talen hette kvinnor »fruntimmer». Till exempel talade man gärna om »lärda fruntimmer», ett tema som utgör den större ramen för fruntimmersbotaniken, men som vi inte ska utveckla. Ämnet är mångsidigt och till sitt konkreta material svåröverblickbart. Om någon tycker att förvånande mycket letats fram så är den motsatta reaktionen mer motiverad. Vår kunskap är och lär förbli fragmentarisk. Men är det här »notiser» så gäller att notiser alltid kan göras flera.

Ett syfte är att undersöka förekomsten av kvinnliga botaniker. Här blir uppgiften en sorts kompletteringshistoria och en sådan behövs alltid på ett förhållandevis okänt område. Vad som kompletteras är också vetenskapshistorien. Vetenskap är nämligen en verksamhet som engagerar inte bara det singulära geniet eller ens den eller de som skriver och undervisar. Deltar i vetenskapen gör också många grovarbetare på fältet och mängden kontakter som bygger upp det vetenskapliga samarbetet. Nödvändiga för vetenskapen är också de som finansierar och de som utgör publik. Härtill kommer en växlande grupp som utgör en sorts vetenskapens garnering och gränsmarkeringar. Och all denna verksamhet tilldrar sig både i offentlighetens ljus och inom privatsfären. Vi följer en parallell till den ordinarie teoriinriktade botanikhistorien, en parallell som emellertid nästlar sig in i huvudfåran.

Uppsatsen vill inventera och förmedla fakta, men också tolka – det dubbla syftet leder till en rapsodisk form. En del har på senare år skrivits om det (se noterna) men inget om Sverige.¹ Den är en skiss och en namnkatalog. Temat streftar åt flera håll eftersom det anknyter till större ämnen som botanikens och vetenskapens historia och till kvinnohistoria – inom den senare inget här om uppfattningen om kärlek och äktenskap, kvinnans »natur» och rättigheter, vad som ansågs vara hennes modegalenskap, härsklystnad, erotiska farlighet eller barnsliga oskuld, ämnen män älskat att diskutera som abstraktioner eller i allegoriska förklädnader och som hela tiden måste förstås i relief mot inte bara kvinnouppfattning utan också aktuell mansbild.

Särskilt problematiskt är ordet »botanik». Men man kan – förslagsvis – för

Denna uppsats tillägnas Gunnar Eriksson på hans sextioårsdag 13 juli 1991.

den här tiden tala om tre eller fyra sorters botanik: dels den teoretiskt-vetenskapliga, sedan den tillämpat-praktiska, därpå den estetiska och sist en sorts dygdebotanik; de båda sista gränsar nära till varandra och behöver kanske inte separeras. De skiljer sig från de båda andra sorterna genom sin kontemplativa, icke-empiriska karaktär. Vad som kommer att beröras är alltså inte bara den teoretisk-litterära växtkunskapen, utan också den praktiskt muntliga fast den senare är svår att komma åt. En sådan har nog ofta varit kvinnlig. Växter och växtlighet har i flera bemärkelser stått kvinnor och kvinnors världsbild nära. Botanik har därmed länge uppfattats som den mest »kvinnliga» av vetenskaper, som den älskvärda eller älskliga vetenskapen. Botanik är liksom kvinnor mer förbundet med livet, zoologi med dödande. Det ska alltså sägas från första början att alla dessa användningar av ordet »botanik» gör den här uppsatsen mer problematisk än det först verkar.

Framställningen håller sig beskedligt till traditionell epokindelning – barock, upplysning och romantik. Störst uppmärksamhet ägnas den linneanska botaniken, men zoologi och geologi, dvs. naturalhistoria i sin helhet, skymtar. Perspektivet är främst vetenskapshistoriskt, men det innebär inte någon nedvärdering av t. ex. folklig botanik. Det triviala i livet får som vanligt inte tillräcklig uppmärksamhet. Tiden har till stor del redan städat bort sådant ur historien. Flera problem kommer att skymta utan att alltid renodlas: botaniken som sådan, kvinnosynen, naturuppfattning och världsbild, samhällsförändringen och förändrade kunskapsideal. Ämnet har en skör stjälk och tål inte bördan att förklara allt.

Barockbotanikens brokighet

I rosengård. Vi föreställer oss gärna medeltiden ljudande av vemodiga visor sprungna ur folkdjupet. Men folkvisorna stammar ur ett högre socialt skikt och de tillkom gärna senare. I den finns gott om exempel på en starkt formaliserad blomsterkärlek. Likaså vill vi tänka oss en medeltid med doftande klosterträdgårdar vårdade av fromma nunnor. Säkert var det så, men upplysningar saknas. Trädgården var livsnödvändig, bl. a. som reservoar för läkeörter. Medeltidens positiva associering mellan blommor och kvinna antyds av växtnamn knutna till Jungfru Maria. En bild i vår första tryckta bok *Dialogus creaturarum moralizans* (1483) visar en borgarkvinna, som med kniv i handen tycks vilja skära av myrtensticklingar. Texten handlar om hur hon vill få använda myrten för att läka sina sår (dialog 34). Örtaböckernas värld brukar förbindas med kvinnor. Tudortidens damer tyckte om trädgården. Redan 1617 kom den första trädgårdsboken för kvinnor, William Lawsons *The Countrie Houswifes Garden* (även upplagor 1623 och 1627). I Dodonaeus *Florum et coronarum Historia* (Antwerpen 1569) apostroferas om Marie de

Dialogus creaturarum (Sthlm 1483): kvinna plockar myrten.

Brineur och Christine Bertolf – Dodonaeus hade fått sin figur av solrosen av Christine.

Något motsvarande svenskt namn är inte lätt att leta fram. Den högättade Anna Thott (trol. 1581–1646) står som ägare av Hieronymus Tragus *De stirpium quae in Germania nascuntur* (1552), ett exemplar som hamnat i Linnés bibliotek. Hur hon klarat latinet är inte gott att veta, men bilderna var också talande.² Den svenska örtabokstraditionen är förhållandevis svag. Det första svenska tryckta alstret, Arvid Månssons *Örtabok*, fyllde uppenbarligen ett behov och utkom i åtta upplagor mellan 1628 och 1654.³ Första upplagan dedicerade Månsson till en förnäm kvinna på trakten, Fru Märta på Ed, som i den fann gott om recept mot kvinnosjukdomar. Kvinnan ansågs stå särskilt nära medicinen och det är kanske skälet varför Benedictus Olai dedicerade sin *Een nyttigh Läkere book* (1578) till Katarina Jagellonica, där drottningen kunde läsa bl. a. om kvinnosjukdomar. Den här gången bör svenskan varit problemet. Vi lämnar medicinen utanför – den är värd en egen studie – men länge betraktades ju botaniken som en underavdelning av läkekonsten.

Dygdebotanik. Redan Bibelns paradisskildring förband kvinnan med trädgård, växtlighet och kunskap. Eva var den första botanisten, rentav den första empiristen men också representant för den farliga köttsliga naturen. I Bibeln fanns mycket annat att utgå ifrån. Skapelsen var i enlighet med sin upphovsman god, växter och djur ägde »dygder» och krafter som man kunde lära sig av och som också naturforskaren visste att mana fram. I en liten skrift *Brudhens Ährekrona* av Jacob Zader (Upsala Eskil Matson 1620) och dedicerad till sex namngivna borgarkvinnor utlägger översättaren uppsalaprästen Bengt Leuchovius på dussinet sidor alla de sätt varpå kvinnan liknar ett vinträd – t. ex. att vara »ganska fruchtsampt». Därpå kommer en dygdespegel, delvis med botaniska förtecken. Liknande låter det i Aegidius Albertinus omfångsrika *Hortulus muliebris. Thet Qwinlighe Könets Lustgård* (1638) – försvenskad av

Eric Schroderus och av bouppteckningar att döma mycket populär in på 1700-talet. Lustgårdstemat utbroderas i translatorns *Dedicatio* där det upplyses om hur »ogräs och sådane växter som til ingenting duglige äre insmyga sigh» bland de ärbara. Den heliga skrift liknar dygdiga kvinnor med rosor, liljor, granatäpplen och välluktande kryddor. Men så finns det törne och nässlor vilka »förgifta såsom bolmgräs». »Altså måste man för medelst een sträng Justicie thet wanartighe Könet förgöra och förqwäwja.» Liknelserna känns igen från många håll, naturen var en bok att läsa ur och ta lärdom av.⁴ Det finns alltså både goda och onda blommor.

När kvinnors egenskaper skulle beskrivas fanns på detta sätt botaniken till hands. Så t. ex. när den vördade prostinnan Elisabet Bozaea i Högsjö fick en likpredikan av Georg Wallin fylld av tung barocklärdom – hon beskärs tolv kvartosidor noter med citat på grekiska, latin och hebreiska: Eftersom allt kött är hö så kan en hel del botaniskt sägas om människan. Enligt Wallin är människan i gemen en »hemerokallis», ett blomster för en dag, men Bozaea en »amarant», en evighetsblomma, »ty ligger hon än här nedfäld och förvissnad, så grönskar hon ju dock evigt i himlen». Hon var en heliotrop, ty hon vände sig alltid mot det himmelska solljuset osv. Straxt därpå med fortsatt bibliskt bildspråk var hon en ropande hjort som förrirat sig ut i öknen. Man kunde vänta sig att hon varit en blomstervän men de följande personalierna upplyser tyvärr inget härom.⁵

Också en mer lättsam växtlära förekom. För svenska förhållanden utomordentligt populär var Lucas Martinis *Christerliga Jungfrurs Ähre-Krantz* (första svenska uppl. Rostock 1608, 3:e Stockholm 1656 och här i upplaga från 1682). De tidigare upplagorna hade tillägnats Karl IX:s döttrar, resp. Ebba de la Gardie. Dedikationen 1682 är till en liten friherrinna Christina Lilia och hennes familjenamn föranleder ganska krystade hyllningar: vad är vackrare än liljan, renare, mer väldoftande, dygdigare och mer likt jungfruståndet. »Lilier och Jungfrwr höra uthi en Sängh tilsammans. . . Jungfrw Ståndet är effter Cypriani uthahl dhen andelige Wäxtens grödha och Blomma» etc. Sist får vi veta Fröken Lilia »sielff Måhladt och illuminerat» blommor; utgivaren häpnar över den blott åttaåriga flickans förmåga. Boken bör uppfattas som en barnbok med planscher för kolorering och så har skett i KB:s exemplar. De dygdekransar som boken avhandlar kan läsas som en ganska poetisk botanik: »Men nu bruka unga Jungfrur och pigor almenneliga vid pass tjugo slags örter och blomster till deras huvuds utvertes prydelse. Såsom är: himmelsnycklar, oxalägger, näglikablomster, gola, vita och bruna fioler, blå fioler, cypress, meyeran, polleya, Mariaerosor, rinblomster, Helga trefaldighetsblomster, sammetsblomster, basilika, rosor, indianska näglikor, ruta, vijnruta, rosmarin, lavendel, narcissen rosor, isop, tusenddygder.» Ur dessa tjugo örter exhaleras efterföljande dygder. Uppräknningen anger vad en ung flicka förväntades känna till.⁶

Blomstermåleriet hörde till den bättre kvinnouppfostran. Så i Urban Hiärnes lilla roman *Stratonice* (1665): Herden Celadon, dvs. den konstnärligt begåvade Hiärne, levererar en målad ros till sin tillbedda Stratonice, snart också en tulpan och en vit törnros, vilket behagade herdinnan så att hon nu ville lära sig konsten men med förbehållet att bara Celadon skulle få undervisa henne. Så var kontakt etablerad. Sådant hände nog ibland också i levande livet.⁷ En dylik dygdebotanik mitt emellan älskog och religion går igen i konsten och litteraturen och syns lite överallt. När Gustav II Adolf skickar ett godnattbrev till sin käresta Ebba Brahe bifogar han en blomma »som Tyskarna Vergiest nicht mein kalla». Arvtagaren till Forsmarks bruk George De Besche uppvaktar sin sköna med »ett blommесmycke till den som ädlaste blomman är, som jag menar hennes egen person».⁸

Den natur man syftade på var inte ännu den newtonska mekanistiska utan en natur befolkad av gudar och gudinnor, herdar och nymfer, skogsrån och naturväsen. Den beskrevs gärna med kvinnliga och erotiska förtecken. Överhuvudtaget uppfattades naturen som ett meningsfullt sammanhang, där det stora och det lilla speglade varandra och där namnligheter eller yttre särdrag gavs märkliga innebörder. Signaturläran, knuten till Paracelsus men också spridd till de olärda genom Johan Arndts populära skrifter, innebar rentav en sorts »talande» natur. På den högre samhällsnivån excellerade inte minst trädgårdskonsten i sådana för vår tid stumma gester. Till trädgården hörde kvinnan och vice versa. För att göra huvudstaden ståndsmässig inrättades på Djurgården runt 1620 en lövsal »som gjordes till H. M:ts Drottningens och Fruntimmers behof».⁹ Fontangeförsedda kvinnor och herrar med allongepeparker syns gärna vandra längs de labyrintiska gångarna på sticken i Dahlbergs *Svecia antiqua et hodierna*.

Mecenatskap. Det gamla svenska samhället var bestämt av naturahushållningen. Adel, präster och borgare var alla också bönder. Botanikens roll i detta bondesamhälle kan kanske bättre studeras genom ekonomisk historia än genom vetenskapshistorien. Den nyrika adelns estetiska bruk av växtvärlden var liksom det mesta andra i gemaken brokigt, brackigt och bråkigt. Prästen tog växtvärlden till hjälp i gudsförhålligandet. Borgaren behandlade sina krämpor med örtextrakt från apoteket. Alla var beroende av växter och botanisk kunskap. Fördelningen av utesfär för mannen och hemsfär för kvinnan, var och en med sitt förhållande till grönskan, var bestämt i teorin redan i Bibeln och kunde också få stöd hos en klassiker som Xenophon (*Oeconomicus* vii.1).

Under stormaktstid tjänade svenska kungahuset, ibland över sin förmåga, som mecenater. Drottning Kristina spelade den rollen med bravur. Henne tillägnade André Mollet sin trädgårdsbok *Le Jardin de Plaisir* (1651). Hon samlade på allt mellan himmel och jord, konst, europeiska lärde och rimligen också naturalier. Senare fick hon ett herbarium av en italiensk botanist.¹⁰

Mytologiska damer ur Johan Ahlich, *Trädgårdsbok* (Sthlm 1722).

Rikets främsta symbol för kvinnokönet var drottningen och henne tillägnades därmed gärna naturalhistoriska böcker. Så skedde till Ulrika Eleonora i ytterligt svassande ordalag med Spegels *Guds Werk och Hwila* (1685); hon kallas bl. a. »högtbegåvat Helgon» och »fullkommelig Drottning» och beröms särskilt för sina språkkunskaper, där hon nu också får möjlighet att läsa något på svenska. Johan Palmberg dedicerade sin *Serta Florea Svecana* (Strängnäs 1684) till henne med lärda anspelningar på hur medicin och örtkunskap skattats högt i historien. Och Olof Rudbeck d. y. tillägnade också drottningen sin *Propagatio plantarum* (1686), begripligt eftersom hon övervarat disputationssakten. Hennes nådiga mottagande innehöll också uppmaningen att Rudbeck skulle låta översätta skriften, vilket kan tolkas som att hon hade svårt för latinet eller att hon önskade skriften större spridning. Temat är främst hortikulturellt men med inslag av mekanistisk växtfysiologi. Förordet är anmärkningsvärt eftersom Rudbeck så starkt understryker förhållandet sinnen-trädgård: »Och först hwad Synen widkommer, så lærer fuller ingen Målare sielf understå sigh att låfwa een bild, den ögat skall gifwa det nöje som dhe

sköna Blomster och Rossor.» »Går man till Smaken så winner och den här sitt största nöje.»¹¹

Olof Celsius gav ett herbarium om fyra volymer med upplandsväxter, nu på Riksmuseet, till Ulrika Eleonora d. y., också hon med vackra bildningsintressen. Johan Linders goda *Färgkonst* (1720) dedicerades till henne; den bär en lång och tänkvärd titel »Svenska Färgkonst med inländske örter, gräs, blommor, blad, löf, barkar, rötter, wexter och mineralier». Johan Alichs trädgårdsbok 1722 dedicerades till den samma. – Exempler är givna utan någon systematisk genomgång av naturlitteratur men måste svara mot någon tänkt associering mellan svensk natur och Sveriges Drottning. Botanik var något rikets främsta kvinna borde ägna sig åt för att kunna styra sitt rike.

Hustru Karin i Funbo. I ett lovtal över botaniken hållet i Uppsala 1636, *Encomium Historiae plantarum* förklarar medicinstuderanden Nicolaus Ungius att också kvinnor bidragit till växtkunskapens framsteg – Eva, Circe, sköna Helena, Den heliga Veronica, men också talrika svenska kvinnor, som ägnat sig åt sjukdomars botande och på samma gång åt botanisk forskning (*Botanica scientia*).¹² Detta är kanske sant, men mycket beror på vad vi lägger i orden. (Ungius betoning kan förklaras av att hans patron var förre universitetskanslern Johan Skytte, som just förespråkade kvinnors intellektuella möjligheter.) Bara någon enstaka gång träder en kvinna fram ur anonymiteten. Från England skriver John Parkinson 1629 apropå »the lady's slipper orchid» (guckuskon, som här beläggs för första gången i England): »as I am informed by a courteous gentlewoman, a great lover of these delights, called Mistress Thomasin Tunstall, who dwelleth' at Bullbank near Hornby» »who has often sent me up . . . roots to London».

Mindre »courteous» var troligen hennes svenska motsvarighet, »Hustru Karin i Funbo». Olof Rudbeck d. ä. samlade växter med hjälp bl. a. av denna »Funbo-kerlingen», omnämnd i trädgårdens räkenskaper för 1678–1685 och som vid flera tillfällen förde värdefulla växter till trädgården, bl. a. en i Sverige förut okänd »Elleborine», förmodligen *Epipactis latifolia*, och *Ros solis* (*Drosera*). Det är allt vi vet. Mer om hennes verksamhet vore välkommet. Hustru Karin i Funbo, en i traditionen från Eva och Helena, var märkligare än vad hon själv förstod. Bortsett från några förbiskymtande drottningar är hon den enda nämnda kvinnan i Gunnar Erikssons standardverk om den svenska botanikens historia före 1800.^{12a}

Det närmaste vi kommer ett lärt svenskt fruentimmer är Sophia Elisabeth Brenner, som skrev »Öfwer den fremst uppå Malmwijks Gård i Upland befintlige Store Linden» (1703), där hon förklarar hur det mellan trädet och familjen råder ett sorts förhållande – vårdträdstanken här är inte utan släktskap med barockvetenskapens idé om *actio in distanti*, utlagd av Kenelm Digby och andra. Hon anger stammens anmärkningsvärda omkrets. »Minne öfwer den förundranswärde Stora americanska Aloen . . . uppå Noor i Upland»

(1708) innehåller mer botanik. Antalet blad sägs vara sextio, vassa taggar, sju stjälkar, 4 863 blommor. Maken Elias Brenner bidrog med ett utmärkt kopparstick. Aloen, dvs. en *Agave americana*, var en stor sevärdhet, hundratals hade sett den och fler hyllningar kom den till del, betingade av tidens intresse för det märkvärdiga.¹³ Vi kan jämföra med några av Ehrenstrahls målningar av konstiga djur för Karl XI. Dikten avslutas med en reverens för Karl XII och landets livskraft och hamnar i vad som kan kallas politisk naturalhistoria.

Inte heller är några svenska kvinnliga samlare i naturalhistorien kända från den här tiden om vi undantar drottning Kristina. Möjligen döljer de sig bakom makens namn och stofthydda. Sophia Brenners man hade stora konkyliksamlingar och dottern Maria Aurora – som sedan giftes till kvarlåtenskapen efter storsamlaren Törnhielm på Malmwijk (med den stora linden).¹⁴ Som målare i Rudbecks stab vid det stora blomverket Campus Elysii fanns utöver studenter också döttrarna Wendela och Johanna Christina.¹⁵ Särskilt Wendela har fått beröm av sakkunniga granskare. Till den rudbeckska kretsen i Uppsala hörde också konstnärsfamiljen Thelott, där dottern Anna Maria (1683–1710) i sin skissbok lämnat efter sig vackra blomsterarrangemang.

Vardagsvetandet. Den världsliga och vardagliga sidan, all den praktiskt botaniska kunskap husfrun besatt är svårbedömd i avsaknad av specialundersökningar. Sådant vetande formulerades sällan i skrift, här dock en passus: »Och när någon faller uti en sjukdom [krävs] att då matmodern vårdar om honom [sic] och brukar de läkedomar som hon kan hava vid handen. Till vilken ända hon måtte lära och sig befråga vad som uti en eller annan sjukdom är till att bruka, både för folk och boskap och söka at hava sådant i förråd, samlandes om sommaren tillhopa rötter och gräs, och låta bränna vatten, tillreda pulver och sådant som på landet växer och i ett husapotek tjäna, att man icke behöver löpa till staden därefter när nöden är på färde.»¹⁶ Vidare om denna köksbotaniska kunskap diktar Haquin Spegel: »Men Bohagz-Qwinnan weet / en riktig Skildnad göra / Weet hwar til Timian, Salvia, Meyran höra.»¹⁷

Vänder vi perspektivet mot folkdjupet finner vi i Gustaf Vasas Registratur för 1546 Walborg Mattsdotter, »kålkåna på Norre malm», som uppbar betalning för anskaffande av plantor – för ätande eller som medicin?¹⁸ Läkewäxter plockade uppenbarligen Anna Hansdotter i Stockholin åt sin otacksamme barberare Baltzar, som inte ersatt henne för att hon samlat örter och tillsammans med hans »gossar» (barn? lärlingar?) fångat ormar (!) åt honom. Året är 1610 och Anna Hansdotters historia en gruvlig brygd av fosterfördrivning och trolldom.¹⁹ Men frågan om kloka gummors och en folklig kunskap om botanik är svår att komma åt. Häxväsendet har förklarats med att olika medikamenter och afrodisiaka varit inblandade, att barnmorskor och kloka kvinnor bl. a. använt bolmört. Det var apotekare Gentz teori och den går igen också i aktuella framställningar – men med föga stöd i källorna liksom tesen

om överhetens utrotningskampanj av de kloka för att hejda deras verksamhet för barnbegränsning; det nyssnämnda fallet skulle visserligen duga som belägg. Den botaniska kunskap som t. ex. framkommer i den märkliga rättegången 1685 på Gotland mot Ingeborg Jonsdotter är helt ospecificerad. Det innebar naturligtvis inte att hon plockade vad som helst till sina läkemedel, men det var växter till stor del utan namn. Sina örter kallade hon kort och gott »kryddor».²⁰ På nytt, vi vet så föga om Walborg, Anna, Ingeborg, Malin i Backen och vad de kan ha hetat. I brist på flera namn nämner vi Funbokerlingen ännu en gång.

Det är alltså mycket välkommet då Linné rapporterar från sina resor om folkbotanik. Mot vad man kanske kunde föreställa sig är han inte negativ. Från Lapplandsresan berättar han: »Änteligen blev jag varse en hustru, som plockade dess [Aconitums] blad, dem jag ej kunne förstå vartill de tienat skulle, hvilken lät förstå att de till mat plockades, varifrån jag henne för allt det heligt voro varnade. Hon däremot mysande lät märka att hon väl ätit det förrn i dag, och att jag ej förstodo var till en så god ört tjänlig voro. Ty stiger jag av hästen, följer henne hem, att i själva verket se det som hon förtalde. Bladen sönderskuros med andra örter, kokades som kål; till middagen kom mannen hem, vilken med sin hustru, en gumma och några små barn gjorde sig härav en härlig måltid utan minsta sjukdom eller symtoma, tacka därtill och alltså har ofta dristigheten funnit, det eftertanken ej kunne utgrunna.»²¹ Denna uppsökande forskning kunde rekommenderas till vilken etnolog idag som helst eller alla som sitter kvar på teorins höga hästar.

Likaledes positivt tycks Linné uppfatta den folkliga botaniken då han i juli 1746 efter gudstjänsten i Åmål går »att lära oss Dal-botaniken av gamla pigor och gummor, vilka här ägde mera kunskap om växter och husmedel, än man på något annat ställe funnit». Han räknar upp en rad huskurer. Linné förhör sig alltså ute i bygderna, utför en sorts visitationsresor. Men han uttrycker också skepsis, här i en notis som tycks innebära en folklig användning av svamp – som Linné alltid ställde sig negativ till: »En god botanicus kan knapt känna dem i sär, fast mindre en enfaldig käring, som ofta samlar dem. Är derföre bäst at låta bli dem.»²²

Vi har närmast oss den linneanska epoken, som knappast alltid betydde så stor skillnad för gemene man och gemena kvinnor. Som alltid var kvinnans kontakt med växtvärlden mångfaldig och innebar nyttobotanik, trädgårdslust, läkekonst, symbolspråk, kanske också vetenskap. Inte minst den kontemplativa dygdebotaniken bör framhållas. Beläggen är splittrade och det finns gott om plats för tolkningar. Men det döljer sig knappast någon kvinnlig svensk botanist i historiens buskage. Ämnet kvinnan och växtvärlden kan alltså inte studeras på individnivå. Något närmre kommer vi när vi närmast ser på botaniken i de förändrade sociala grupperingar och de vetenskapliga moden som utvecklades under upplysningen.

Upplysningsbukett – praktblomster, linneor och nyttoväxter

Familjebotanic. Naturvetenskapernas sociala förankring har på senare år ägnats en hel del forskning. Större gruppers intressen, mecenatskap, vetenskapens sökande efter sanktion och status, religionens ofta starka stöd till naturvetenskapen utifrån fysikoteologins ramar, ekonomiska och könspolitiska teman prövas med större eller mindre framgång. 1700-talet kännetecknas av amatörens framryckning, vilket för kvinnornas del mest skedde på hemmaplan. Inom familjen finner vi ibland kvinnor, antingen döttrar eller hustrur, som visar intresse för t. ex. botanik. Utanför är de sällsynta. Vetenskapen som ett familjenöje växer fram under 1700-talet. Vi kan tänka på Joseph Wright of Derbys tavlor med sådana motiv med pappa som sakkunnig guide. Och under samma sekel förändras synen på kvinnan och på familjen. En annan miljö är salongen. Där, i societeten fanns också mecenaterna. Vi återkommer straxt till den miljön och den prägel den satte på botaniken.

Man blir inte t. ex. botanist av intet. Man föds till det, men inte enligt biologiska lagar utan beroende på socialt arv. Den engelska naturalhistoriens grundare John Ray var son till en smed och en »herb-woman» som även var barnmorska i Braintree. Troligen fick han från modern sina första botaniska kunskaper. Normalt var det fadern som angav yrkesriktningen. Så var det i Linnés fall. Hans mor Christina Broderonia ska visserligen ha givit honom växter att leka med vilket enligt romantiserande biografier avgjorde hans yrkesval. Vi känner henne också från bröllopsporträttet där hon står med en symbolisk nejlika i hand – den troendes hopp om frälsning.²³ Joseph Banks lär som skolpojke ha betalt örtakvinnor för att de skulle upplysa honom om namnen på vilda växter.²⁴

Nå, som det brukar heta, kvinnan bakom mannen, hustrun? Vid deras bröllop sägs Linné av huspoeten ha blivit smittad av sin egen lära och Sara Lisa Moraea kallas för en »monandrisk lilja». Syftningen på sexualsystemet var ny men inte den ekivoka anknytningen till kärlekslivet i naturen. Hon tycks ha saknat makens intressen och snarare irriterats av hur mycket studenterna sprang i huset och hur lerigt det blev efter herbationer. Härom är inget att säga annat än att makarna alltså hade skilda intressen och att trots alla romantiserande skildringar deras inte var något drömmäktenskap. Linné önskade sig uppenbarligen ett mer intellektuellt kvinnligt umgänge.²⁵

Carl von Linné d. y., svag för det motsatta könet, hade liknande önskemål som sin far. »Men huru skall man [få] se en fru af en rik man i Sverige, som så deltagar i en mans nöjen som Lady Banks, hvilken vet både nomina generica och trivialia på de örter, som växa i dess trädgård, som hon gör? Hon har lärdt mig känna flera.»²⁶ Hur långt – bokstavligen – skulle hustrun följa

maken? Hustrun till linnélärjungen, entomologen J. C. Fabricius, skrev 1782 till Joseph Banks med bön om att få följa med maken till Spanien som assistent.²⁷ Ett extremt, helt romanmässigt fall utgör Jeanne Baré som följde med Philibert Commerson på hans jordenruntresa 1767–77. Hon mönstrade på som manlig betjänt och visade sig vara en utmärkt botanist. På Tahiti – av alla platser – avslöjades hon som kvinna. Om Buffon, Linnés klassiske motpol, finns kanske inte så mycket att säga. Hustrun (1732–69) omnämns som »sitt köns heder» och som innerligt saknad, men inte för samma eller liknande intressen som sin make.²⁸

Ett den nya borgerlighetens idealäktenskap framträder byggt på gemensamma intressen och kvinnlig lojalitet. »Fru Burmannus har ibland de täckaste samlingar af papilioner ifrån alla världens delar», skriver Carl Fredrik Hornstedt. Papilioner alltså, inte papiljotter. Nils Samuel Swederus på utlandsresa på 1780-talet hemma hos Burmannus d. y. i Amsterdam faller i hänryckning över den kloka och bildade Fru Burman, som han kan diskutera med om allt, bl. a. Rousseaus pedagogik. Swederus hjälpte till med ordnandet av Burmannus insektssamlingar och fick sitt långa samtal då mannen var ute. Bengt Ferner på besök hos Doktor och linnékorrespondenten Borlase i Cornwall 1760 rapporterar: »Doctorinnan hade gjordt en samling af de vackraste cristaller hon kunnat komma öfver samt malm och bergarter, hvilka hon rangerat väl i en låda att ses genom ett kullrigt glas då det vackraste perspective wiste sig som man någonsin kunde önska.»²⁹

En sorts hemmavetenskap med barnen som deltagare har redan skymtat hos familjen Rudbeck. John Ray, gift med en tjugofem år yngre kvinna och far till fyra döttrar levde sina sista år illa plågad av sjukdom och oförmögen att lämna huset. Men döttrarna samlade arter åt honom på sjuklägret. Liknande samarbete förekom hos Rays samtida, John Lister, vars snäckbok graverades och delvis gavs ut av hans döttrar Susanna och Anna (ev. hans hustru). Något liknande botaniskt hemmaprojekt var aldrig på tal i familjen Linné. Av allt att döma hade Linné inget konkret att invända mot den konventionella uppföstran hans fyra döttrar fick av Sara Lisa. Säkert såg han dessa damer med deras höga håruppsättningar som ett slags vackra men dyrbara blomster. En specialstudie skulle nog visa en del nyanser och suckar, t. ex. om det onaturliga bruket av snörliv. Men anmärkningsvärt är Elisabeth Christinas botaniska författarskap, som vi återkommer till. Att hon var äldsta dotter är ett faktum som kan ha spelat in. Det normala var att yrket och intresset gick vidare på manliga sidan; så skedde med Carl von Linné d. y., men generellt sett förelåg vissa möjligheter även för döttrar. De kvinnliga botanister vi möter nedan har oftast en sådan anknytning. Samma förhållande gäller för konstnärligt verkssamma kvinnor.³⁰

Mer uppmärksamhet borde ägnas de många mestadels osynliga hjälpande kvinnohänderna i vetenskapen, kvinnor som publik och kvinnor i praktik.

Våra svenska biografiska lexika förtecknar noggrant fädernas göranden och skrivanden men inte barn och alldeles särskilt inte eventuella döttrar. En närmare granskning av vetenskapligt bemärkta kvinnor skulle just understryka far–dotter–relationen, ett belägg inte för »arvets» betydelse utan i stället den sociala styrningen. Att denna styrning förelegat i så begränsad utsträckning är skälet för bristen på kvinnor inom vetenskapen, t. ex. inom botaniken.

Hovens blomsterprakt. »Natur» i olika former var högsta mode under 1700-talet, både använt som ett abstrakt allbegrepp och i sin sinnliga bemärkelse. Furstehuset formligen tävlade om att äga mest natur, snyggt förpackad i eleganta kabinett. »Drottningen i Portugal samlar dagligen ... kejsarinnan och Drottningen av Ungern låter samla från alla länder ... i Sverige de första vår Konung och Drottning», enligt Linné. Barockens mecenatskap hade utvecklats till egen samlarpassion.³¹

Vad som samlades var särskilt snäckorna, konkylerna, lätta att exponera och handla med men också estetiska och dyrbara, precis vad som passade offentliga personer, glatta i ytan som de. Man »byggde mönster» och figurer av snäckor lik intarsian i möblemanget. Handel med dessa dyrbarheter skedde via Holland. Lovisa Ulrika, hertiginnan av Portland, Mme le Presidente de Bandeville och Maria Theresia var ledande bland Europas samlare under 1700-talets andra hälft.³² Detta kan inte omedelbart kallas ett vetenskapligt intresse, men det är svårt att dra gränsen.

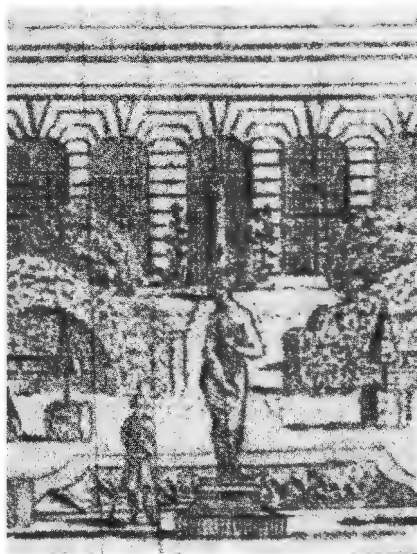
Linné hade den svenska drottningen Lovisa Ulrika som elev i nästan tjugofem år, från en rundvandring i akademiska trädgården 1746 till en sista ordnande översyn av hennes kabinett på Drottningholm i juni 1770. 1764 kom den sjuhundrasidiga katalogen över hennes samlingar, *Museum S:ae R:ae M:tis Ludovicae Reginae*, en kompakt volym över mängden snäckor och insekter. Men då hade det höga intresset falnat och arbetet saknade de illustrationer man kunde vänta sig från en så förnäm samling. Kanske det var hennes make som först lockat in henne på ämnet, eller också var det Linné, men Lovisa Ulrika hade breda intressen. Hon och Adolf Fredrik köpte för mycket pengar, bl. a. efter storsamlaren Seba i Amsterdam. Hur kunnig hon sedan var är en annan sak. Då kungaparet besökte Uppsala 1759 smickrade Linné dem grovt i sitt stiliga tal: »Drottningen ... finner den läckraste smak i de finaste wettenskaper, och uti Witterhetslekar, i Historia, i Naturkunnighet med flera, vida öfvergår de största genier; huru må vi icke då följa oss öfver Hofvets smak som i allmänhet plägar skapa moder.» Linné kallar henne en »dråpelig Drottning» och »makalös» – men för den skull knappast som naturalhistoriker. Hon drogs till det estetiska, snäck- och fjärlsarrangemang, kanske också till det bisarra: drottningens missfall bevarades i sprit, men gömdes bakom ett draperi så att ingen av de kvinnliga besökarna skulle »förse» sig. Något direkt intresse för botaniken visade hon inte, men betydde ändå åtskilligt som stöd för saken.³³

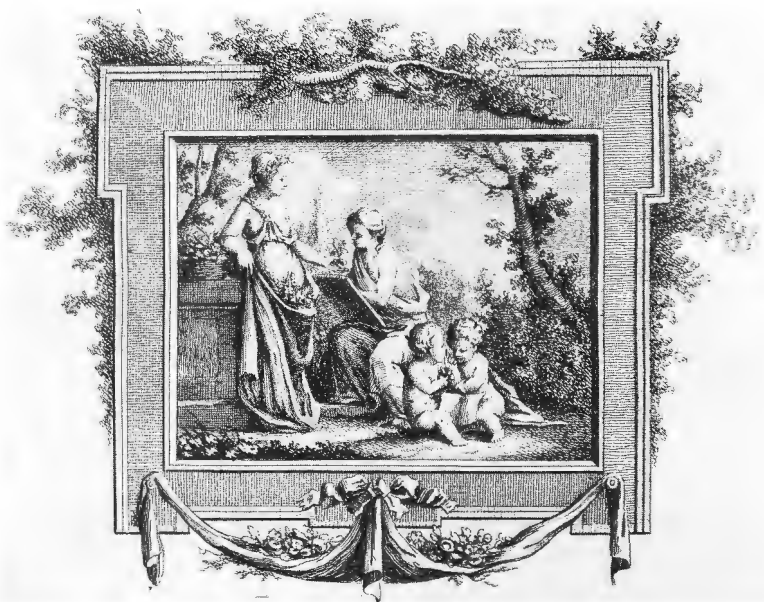
»De tvenne Tullgarns botanisera». Prinsessan Eugenie och hovdam ute i naturen och vid herbariet. Det senare förstördes vid slottsbranden 1853. Efter Göran Alm, *Prinsessan Eugenie*. Bilder från en glömd värld (Lund 1987).

För de förnäma förenades botaniken med intresset för trädgårdskonsten. Georg III var omgiven av tre entusiastiska botaniker: Drottning Charlotta, kungamodern och prinsessan Augusta – den sista var med om att grunda Kew och den mest hängivna.³⁴ Allt detta på nytt alltså egentligen inte nödvändigtvis någon kärlek till naturvetenskapen utan till estetiken. I det närmaste hörde det till en drottningens plikter. Marie Antoinette engagerade sig i Bernard de Jussieus systematiska arrangemang av Trianon-trädgården, som hon ändrade till en engelsk park. Kejsarinnan Josephines samröre med Pierre-Joseph Redouté var omfattande och ledde till en del av hans berömda blomstermålningar men också till en vacker Sèvresservis. För henne gjorde Königlische Porzellanmanufaktur i Berlin en likaledes magnifik servis 1806–08 och i Danmark tillkom den makalösa Flora Danica servisen, egentligen avsedd som gåva till Katharina den stora. Låter det sista säreget med tanke på Katharinas knappast eteriska väsen så ska man veta att hon kommissionerade en total inventering av den ryska floran. Också porslin hör botanikhistorien till som synligt tecken på status. Yppersta expertis har arbetat för att göra en pålitlig floraservis.

Ett kuriöst exempel på drottningbotanik är hur man lät kejsarinnan Josephine – då visserligen förskjuten av Napoleon – »upptäcka» en linnea på Mont Blanc. Det var en nyhet som glädde henne mycket liksom botanisten Carl Ludwig Willdenow som låg bakom bedrägeriet.³⁵ Midsommarafton 1830 letade Erik Gustaf Geijer och Göran Wahlenberg efter en linnea att sända till drottningen som bett om det, men misslyckades. I stället lyckades det Claes

Beundran av Flora. Förstoring ur J. B. Busser, *Utkast til en historia öfver Upsala* 2 (1769).

Frontespis till Linné, *Plantarum rariorum Horti Upsaliensis Fasc. primus* (Lipsiae 1767): Flora med kjolen full av växter, den kvinnliga konstnären och två putti som examinerar.

Jacob de Wit, Gamla gubbar och en kvinna med Hortus Cliffortianus; Linnéträdgårdens Orangeri. Troligen står de gamla gubbarna för den gamla vetenskapen, flickan för den nya botaniken.

Gustaf Brusewitz ofta reproducerade starkt idealiserade stick (ca 1880) av en linneansk herbation.

Gustaf Myrin, som i belöning fick 100 riksdaler banco av drottningen – vilket den fattige Myrin så innerligt behövde.³⁶ Ett kliv in i vårt sekel: Kronprinsessan Margareta, död 1920, sörjdes i högstämda ordalag av Linnésällskapet. Hon och hennes make hade varit med vid första sammankomsten, hon hade på Sofiero skapat just en sådan trädgård Linné drömt och hon hade publicerat ett par hortikulturella arbeten som spåddes klassikerstatus.³⁷

Vi kommer snart att möta några av de kvinnliga mecenater Linné hade kontakt med. Egentligen hyste Linné skepsis inför denna dyrbara sort av naturvetenskap.³⁸ Det kunde också gälla t.ex. Sibylla Merians arbeten och raden vackra blomböcker. Men den estetiska glansen gav status och ibland reda pengar. Det behövde botaniken för att fullfölja sina vardagssysslor, som bl. a. utfördes i hemmet.

Den farliga naturen: sexualsystemet. Kvinnobotaniken hörde alltså hemma i ytterligheterna, antingen i slott eller koja (nåja). Dessa poler om inte annat visar spännvidden i den gamla botaniken. Linné spelade för lång tid en oöverskådlig roll för att vidga naturintresset och för att öppna eller stänga dörren till vetenskapen för amatören, inklusive kvinnor. För öppenheten talade att hans botanik var enkel och lämplig för en bred publik. Den var tillgänglig på ett annat sätt än den svåra fysiken, den sotiga kemin och den blodiga zoologin. Vidare behövdes inte några speciella instrument eller apparater och botaniken var också nyttig på både ett jordnära ekonomiskt sätt och som kunskap om Guds godhet mot människan. Men den linneanska botaniken saknade inte komplikationer. Språket först och främst var latin och terminologin teknisk. Ett esoteriskt drag framträder också i de högstämda och av ordensväsende eller rosenkreutzmystik betingade ordalag som ingår t.ex. i *Deliciae naturae*-talet (1772). Sexualsystemet var tveeggat. Det var utmärkt som pedagogik och lockande som allegori men betänkligt som beskrivning av verkligheten – åtminstone för kvinnor och små barn. Ett sådant språk lockade tankarna bort från livets andliga värden och utmanade den goda moralen. Botaniken kunde inte längre på samma sätt som förr vara en dygdeskola.

Att naturstudiet i sig har erotiska övertoner var ingen nyhet. Sedan gammalt uppfattades naturen som farlig mark. Studiet av växterna och den alstrande naturen berusar den som inte håller tankarna i styr.³⁹ Upplysningens naturuppfattning kombinerade en organistisk världsbild av äldre märke och den nya mekanistiska vetenskapssynen. Den senare betydde en avköning och en betoning av ordning och reda, vad Linné stod för, men ingen tvekan behöver råda om att han personligen upplevde naturen också på ett annat sätt. Linné allsexualiserar naturen och presenterar en erotisk Flora. Naturen ikläder sig eller avkläder sig kvinnlighetens slöjor.⁴⁰ Den Venusstaty han satte upp i akademiska trädgården ledde till ett angrepp i *Posten* 1768, som ansåg den för en »anstötelig prospect» för den studerande ungdomen. På bilden ur Busser Uppsalabeskrivning (1769) ser vi mycket riktigt en ung man i begrun-

dan framför statyn.⁴¹ Linné förenar på detta sätt i sin vetenskap två motstridiga sidor i upplysningens naturuppfattning, den erotiskt – varma och den mekanistiskt – kyliga.

Linnés antropomorfiserande språkbruk är för övrigt synligt inte bara i sexualsystemet. Vissa partier av hans conchologi är genomfört erotiska. I tidiga föreläsningar (1733) karaktäriserar han *Cunus marinus* med »representerar accurat vulvam. Således [såld] en tid för 30 Rdr stycket.»⁴² I *Systema Naturae* 1740 ingår *Penis veneris* (en *Dentalium*) och en *Vulva marina* (*Concha*), 1758 mollusksläktet *Priapus* – med rentav arten *Priapus humanus*, 1766 *Venus Dione* (detaljerad beskrivning av snäckans vulva, pubes och labia och *nymphae* på denna snäcka), även t. ex. *Venus deflorata* och *virginea*. I förteckningen över Lovisa Ulrikas kabinett ändrade Linné sin beteckning vulva till rima – en sorts själv censur m. a. o.⁴³ 1804 uttalade sig två författare i *Transactions of the Linnean Society*, att »a few of these terms, however strongly they may be warranted by the similitudes and analogies which they express, and which when so pointed out are of great advantage to the language of science, are not altogether reconcilable with the delicacy proper to be observed in ordinary discourse.»⁴⁴

Men det är i växtsystemet som det erotiska får sin mest framträdande plats. Det är en följd av Linnés växtanatomi uppfattning uppbyggd på formeln »*Planta est Homo inversa*», använd i mycken barockbotanik.⁴⁵ Framhållandet av könsorganen som det viktigaste i naturen, själva dess mening eller essens, är för Linné självklart men också mycket inspirerande. Ännu Otto Hjelt för hundra år sedan anser att »det måste medgifvas, att Linné verkligen begagnat nog stötande uttryck och gifvit sin inbillningskraft för fria tyglar». Han citerar två latinska beskrivningar i *Hortus Cliffortianus* (1737), först om *Gratiola* (s. 9): »*Oestro venero agitata foemina stigmat hiat rapacis instar Draconis, nil nisi masculinam pulverem affectans, at satiata rictum claudit, defloret, foecunda fructum fert*» och (s. 178) om *Asarum*: »*Stamina ante pubescentiam reflexa a pistillo procumbunt, et instante copula eriguntur, prius mares, alterni sex, uxori communi approximantur, genitalem farinam efflant, absoluta eorum venere, et alterni reliqui sex mariti arete foeminam erecti comprimunt et suum pulverem effundunt.*» Rodnande avstår vi från översättning.⁴⁶

Hur samtiden reagerade framgår av några citat: Redan 1736 ställer sig Johann Amman tvivlande till att »any Botanist will follow his lewd method».⁴⁷ Johann Georg Siegesbeck frågar retoriskt i sitt bekanta angrepp mot Linné: Vilka oförnuftiga och mot naturen fullkomligt stridande ordningar och klasser, grundade på detta växternas inbillade könsliv antager icke detta system? Vem kan väl någonsin föreställa, att sådana otuktiga föreningar skulle inom växtriket vara nödvändiga för alstringen och vem kan väl utan förargelse framställa en sådan metod för ungdomen? I det av Linné beställda svaret replikerar Johan Browallius att »sic inter Homines communiter viget monoga-

mia, Quadrupedia & Aves gaudent polygamia plurimum femina, Insectorum quaedam genera polygamiam masculinam praeferunt, ut apes; quaedam hermaphrodita sunt, ut vermes plurimi, conchaeque.»⁴⁸ Svaret utgår alltså från den populära idén om naturens skala där olika grader av fulländning syns även i fortplantningen. En sådan mångfald vittnar på så sätt – menade Linné – om balans och en sorts naturgiven högre skönhet också i sexualiteten och inte naturens snusk.

I England expurgerades Linné. William Withering förklarade 1776 att eftersom många läsare kan vara damer »it was thought proper to drop the sexual distinctions in the titles to the Classes and Orders». Naturen kunde läsas av de fina damerna bara efter censur.⁴⁹ I första upplagan av *Encyclopaedia Britannica* (1768) attackerades Linnés metod. »It is a trite observation, that no fault is more common among bad writers than to render their arguments ridiculous by hunting down metaphors or analogies till very shadow of resemblance be lost. It is equally true, that this blunder occurs on almost every page of Linnaeus's work. But it is peculiarly unlucky when an analogy is of such a nature that it necessarily runs into obscenity when treated in this manner. In pursuing a sexual analogy, the utmost delicacy of expression is required.» Så citerar författaren den latinska terminologin – cunnus, labia, genitalia, nymphae, vasa spermatica, testiculi, vulva, vagina, tubae Fallopiana, copula etc. – men vägrar att översätta dem. Han konkluderar: »it is a certain fact, that obscenity is the very basis of the Linnean system. The names of his classes, orders etc., convey often the vilest and most unnatural ideas. For example, diandria, the name of his second class, is thus explained by Linnaeus ... i.e. one female married to two males ... The number of males goes on increasing till the 13th class, the plants belong to which are said to have from 20 to 1 000 husbands to one wife!» Det här var en uppmärksamhet som måste ha inneburit god reklam!⁵⁰

Exemplen visar att »botanik» inte bara var botanik. Man kan fråga om Linné var en naturens »Peeping Tom»? Det går kanske att förklara hans sexualsystem utifrån en krånglig libido, som han ville besvärja och kontrollera genom att sätta den i centrum för hela sitt system – vars popularitet i sin tur skulle avslöja periodens hållning. Den frågan får vänta men kan till dels förklaras av medicinarens rakt på sakattityd till det kroppsliga. »Although some contemporaries regarded this as a lewd or licentious method, unsuitable for studious youth, it made botany brighter for others», kommenterar William Stearn.⁵¹ Ändå föreligger inget intryck av skandalsuccé – kvinnorna tålde temat. La Mettrie förklarar i *Ouvrage de Penelope* (1748) att botaniken efter sexualsystemet säkert skulle bli populärare bland damerna.⁵² Ämnet inbjöd till halvallvarliga lekar – se nedan om Erasmus Darwin. Hans berömde sonson, den försynte Charles kunde skämta med sin kvinnliga publik. Vidtalad av en Ms Becker om en uppsats i botanik att läsas vid öppningsmötet för hennes

kvinnoklubb för litteratur och vetenskap sände han »On the Sexual Relations of the three forms of *Lithrum salicaria*» där det förklaras hur naturen arrangerat det mest komplicerade äktenskapsförhållande »namely a triple union between three hermaphrodites». ⁵³

Från Sverige avhörde just inga reaktioner mot sexualsystemet som sexualvangelium – kanske beroende på att man inte gärna opponerade mot Linné. Ett undantag ger Johan Gottschalk Wallerius, som levererade ett generellt angrepp i samband med professorstillsättningen i Uppsala 1741. Och i sin självbiografi skriver Wallerius med viss stolthet att »et af Hof Fruentimbren berättade mig sedermera, det hon trodde intet skulle misshaga H. K. Mayt om iag kunde wisa, då warande Amiralitets Medicus Doctor Linnaeus, ey wara någon stark Medicus, tillägnades orsaken till denna H. K. M., [Ulrica Eleonora] tanka, det H. K. M. fådt höra det Linnaeus på Riddarhuset haft för en hop ungdom, af allehanda stånd, föreläsningar, ibland andra äfven de *Sexus foemini genitalibus*, hwilket intet behagade Drottningen». ⁵⁴ Här gäller det uppenbarligen hans medicinföreläsningar, de som långt senare för en charmerad 1900-talspublik getts ut under titeln »Om konsten att tillhopa gå». ⁵⁵ Vetenskapen och vetenskapsmannen förskräckte och förtjuste på en gång.

Seger i salongen. I *Auctores botanici* (1759) avsatte Linné en särskild rubrik för *Foeminae*, kvinnliga botanister. Han nämner Hildegard av Bingen, vidare Sibylla Merian, Elisabeth Blackwell och Jane Colden. Och Abraham Bäck förklarar i minnestalet över Linné (1779) att »Hans lätta och lekande method som visade i blomstren hannar och honor, brudsäng och parning, låckade äfven det vackra könet, både i England, Frankrike, Tyskland och America att studera botaniken». ⁵⁶ Dessa anhängare ska nu katalogiseras.

Den heliga Hildegard, den märkliga abbedissan från 1100-talet, kan svårigen kallas botanist i modern mening. ⁵⁷ Maria Sibylla Merian (1647–1717), dotter till den kände kopparstickaren i Frankfurt, är den kanske mest berömda kvinnliga naturalhistorikern genom flera blomsterböcker och entomologiska verk. Hon gav upp make och hem och reste tillsammans med sin dotter Dorothea till Surinam 1699–1701, publicerade *Methamorphosis Insectorum Surinamensium* 1705; den andra dottern Johanna besökte också Sydamerika för att förse modern med material. Flera av Sibylla Merians arbeten finns i facsimil. ⁵⁸ Elisabeth Blackwell (ca 1700–58) publicerade ett tvåbandsarbete kallat *A curious Herbal* (1737) som återutgavs i sex folioband (1747–73). Hennes äventyrlige man Alexander avrättades i Sverige på dunkla grunder. Linné ägde inte hennes arbete som annars var ganska omtalat. Jane Colden (1724–66) var dotter till den originelle amerikanske läkaren Caldwell Colden, som uppfostrade sin dotter enligt egna metoder. Han rekommenderade botanik för kvinnor eftersom intresset hindrade dem från sysslolöshet. De tycker om växtkunskap men hindras av latinet: »The chief reason that a

few or none of them have hitherto applied themselves to this study is because all the books of any value are wrote in Latin & so filled with technical words . . . that they are discouraged at the first setting.» Men hellre än att lära henne språket översatte Dr Colden. Äktenskapet var ytterligare ett hinder och när Jane vid 35 års ålder gifte sig uppgav hon botaniken.⁵⁹

(Parentetiskt apropå Merians författarskap och den ungefär samtida Mrs Petiver (Eleanor Glanville) som var passionerad fjärilssamlare skriver David Allen i sin utmärkta bok »This suggests that flowers were not yet the particular preoccupation of the female sex that they were later to become and that the study of botany was thus still spared the marked feminine connotations that has since been its doubtful fate». Släkten var missnöjd med hennes testamente och hävdade att en kvinna med sådant intresse inte kunde vara vid sina sinnen. Bl. a. ska Hans Sloane och John Ray ha vittnat för Lady Glanville.⁶⁰ Men hon var inte ensam. Prenumerationslistan till Benjamin Wilkes's English Moths and Butterflies (1750) upptar till en fjärdedel kvinnor. Detta insektsintresse kan ha att göra med entomologins fysikoteologiska användbarhet.)

I *Deliciae naturae* (1772) nämner Linné ytterligare några namn. Man måste lära sig botanikens glosor, betonar han, och »när man härvid blir litet vand, går det så fort at läsa Naturen, som någon annan bok; ja äfven för sjelfva Fruentimren, som för Lady Monsson i London, Anna Blackburne i Oxford, Fröken Colden i New York». De nämnda kan kallas fruntimmersbotanikens kärntrupp under 1700-talet.

Lady Anne Monson (född Vance, död 1776) hade Linné kontakt med via Clas Alströmer, som vitsordade att hon »har gjort större framsteg i Botaniska wettenskaper än jag ännu vet om något annat Fruntimmer, och ej superficielt efter dess köns bruk, men grundeligt». »Ingen måltid åts i hennes hus», skriver han vidare, »att icke Hr Arch:erns skål dracks aldra först. Ja, H:r Archiatern är hennes förundran och hon har ofta haft frestelse att resa till Sverige.» Och när Linné uppkallat det sydafrikanska geraniumsläktet Monsonia efter henne: »Fru Monson har genom den hedern, . . . smakat den behageligaste Botaniska lycksalighet.» Hon åkte inte till Sverige, men Carl Peter Thunberg mötte henne i Sydafrika på väg till Indien där hon var född. Monson gjorde intryck på Thunberg: »Under den tiden detta lärda fruntimmer här vistades, gjorde hon åtskilliga vackra samlingar, i synnerhet af djurriket. Hon var et fruntimmer af 60 års ålder, och förstod ibland flere språk, äfven något det latinska, samt hade på egen kostnad medfört en ritare, som vid samlande och afritande af rara naturalier skulle vara hänne behjälplig.»⁶¹ Lady Monson ska också ihågkommas som den som upptäckte bladens rörelse hos *Desmodium gyrans*.

Anna Blackburne (1726–1793), vars far var mycket naturvetenskapligt intresserad, hade en stor ornitologisk kollektion och var en duktig botanist. Orford Hall där hon bodde blev samlingspunkt för bl. a. Thomas Pennant, Johan Reinhold Forster och Peter Simon Pallas. I sitt första brev till Linné

(1771) går hon ganska rakt på sak, utlovar några amerikanska fåglar och insekter och frågar om vilket språk hon ska tillskriva honom på. Hans svar, på latin, är desto mer retoriskt. Han har verkligen hört talas om henne och han vill verkligen lära känna henne. »Det är likgiltigt vilket språk Ni skriver på. I min ungdom besökte jag många främmande länder och överallt förstod jag vad det vackra könet sade från deras tal, men jag var aldrig så förtjust som de engelska damernas tilltal, esprit, språk och känsla.» Linné lovar också att när sändningen kom han skulle odödliggöra hennes namn, dvs. genom att namnge någon art till hennes ära. (Fågelsläktet *Blackburnia* namngavs dock av Thomas Pennant.) Anna Blackburne upplyser i sin tur att hon själv lärt sig latin under fyra–fem år och så kunnat tillgodogöra sig *Systema naturae*. Hennes far, med en av landets bästa botaniska samlingar, var för gammal för att lära om och kunde inte vara till någon hjälp.⁶²

Enorma samlingar ägde Lady Mary Cavendish Bentick (död 1786), hustru till 1:e hertigen av Portland på sitt gods Bulstrode. Kanske var de mer omfattande än Sloanes, skaparen av British Museum. Auktionen efter henne tog 36 dagar. Vid hennes gästfria hem arbetade Solander som curator en dag i veckan. Daniel Solander, Clas Alströmer och Jonas Teodor Fagraeus såg till att bl. a. guldfiskar skickades hem till Sverige ur hennes samlingar. Hertiginnan hjälpte också den märkliga Mrs Delany (1700–88) som vid hög ålder började göra blomsterillustrationer i papper.⁶³ Även här möter vi en anmärkningsvärt driftig kvinna i naturalhistoriens tjänst.

Affären med markgrevinnan av Baden, Carolina Lovisa av Baden (1751–83), vore värd sin egen studie. Resenären Jacob Jonas Björnståhl rapporterar i innehållsrika brev från Paris bl. a. om lärda fruentimmer, att flera av det vackra könet sitter i kungliga biblioteket och excerperar. Men från Karlsruhe nyårsdagen 1774 har han riktigt stora ting att berätta. Prinsen och prinsessan där har ett förträffligt naturaliekabinett och sänder en inbjudan till Linné. Han ska få bo i ett finare rum än på Hammarby med sina blomstertapeter. Ty markgrevinnan ska låta gravera hela *Species plantarum* med partes fructificationis. Bara en växt per plåt, eller ca 10 000 plåtar! En gravör från Paris hade hyrts in, Gautier Dagoti (berömd för att ha uppfunnit färgtrycket). Alla Veroniceae var färdiga och prinsessan, ojämförlig i ritkonsten, rättar och kolorerar varje plansch. Men hon behöver förlagor och ber om sådana. Efter *Species* tänker hon ta sig an Linnés djursystem. Litteratur kan sändas via hovet. Vilken tur att Björnståhl kom förbi just när detta planlagts! Hovet, vitsordar han, det allra lyckligaste – väldiga trädgårdar, orangerier och bibliotek. Lyckligt när furstar och furstinnor använder sina rikedomar till vetenskapers och konsters förkovran.

Linnés svar var översvallande. Björnståhl berättar om mirakler som aldrig existerat »a mundi condita»! Hon är en Alexander (som understödde Aristoteles)! Carolina Lovisa bygger sig ett mausoleum »durablare än pyramiderna»!

Linné ger råd om illustrering i fråga om den medsända *Veronica-arvensis-planschen*, och utlovar ytterligare hjälp. Han utber sig böcker ur kungliga biblioteket av Gustav III vilka skulle sändas till Hessen-Darmstadt för planschverket. En mängd berömmande utrop, skålar osv. utväxlas. Linné skickar över en obeskriven ståtlig exotisk växt, en sällsynt ynnest, varpå följer hennes lyckliga svar, men också meddelande om att saken gick långsammare än väntat. Därefter – tystnad. Efter sitt slaganfall samma år hade Linné snart gått in i glömskans värld – dessförinnan dock tackat genom att uppkalla ett växtsläkte *Carolinea*. (Alla dessa »gåvor» och hedersbetygelser i vetenskapen vore värda en egen antropologisk undersökning.) Men prinsessan dog snart, blott trettiofemårig. Efter sig lämnade hon 153 band med handskrifter. Då hade ändå planerna stannat av med 250 eller två och en halv procent planscher stuckna. Fem hundra prenumeranter behövdes och de hade man inte. Affären är lärorik för de överdrivna förhoppningar den lättrörlige Linné och hans anhängare ibland hyste.⁶⁴

Men den linneanska vetenskapen vann framgång. Furstinnan av Baden var nästan beredd att riskera sitt furstendömes finanser för den linneanska saken. Drottningar tävlade om att ha den finaste samlingen rangerad enligt Linnés metod. Fru Flora hade introducerats i societeten. Alldeles uppenbart inträffar höjdpunkten runt 1770, alltför sent i Linnés liv men en mätare på den tid hans vetenskap behövde på sig för att nå fram till den kvinnliga publiken. Naturalhistorien var mode också i Frankrike där bl. a. den stora Encyklopedin berett vägen.⁶⁵ Anders Sparrman skriver från Paris 1787 översvallande om det linneanska systemets framgång: »Herrar seigneurer, Damer, tillika med andra scholares med systemet i handen examinerar örter i [botaniska] trädgården och några damer springer med ut på hvarje herbation som anföres av Jussieu.»⁶⁶ Ett antal naturalhistoriska illustratörer kunde dessutom nämnas. Vid sitt besök i Paris gjorde Linné bekantskap med Madelaine-Françoise Basse-Porte (1701–80), som vi snart återknyter till. Från Florens nämner Björnståhl Violante Vannis omskrivna ornitologiska verk. Alltför litet är känt om Katharina Helena Doerrien (1717–1795), som sägs ha korresponderat med Linné, som i sin tur uppges ha skrivit företalet till hennes *Verzeichnis* över vilda växter i Nassau (Herborn 1777). Hon arbetade på ett motsvarande väldigt bildmanuskript, *Imagines plantarum*, varav bara ett mindre antal planscher blev tryckta. Det verkar besläktat med Carolina Lovisa av Badens, men Doerriens utgångspunkter är båda enklare och solidare; hennes botaniska bakgrund omfattade också 14 års excurrerande innan hon påbörjade sitt bildprojekt.⁶⁷

Exemplen får räcka. Inte minst med hjälp av kvinnor hade Linné etablerat sin vetenskap internationellt. Nödvändigt härför och ett linneanskt känne-
märke var den öppna dörren till amatörer och kvinnor. De spred glans åt botaniken och kunde också genom god ekonomi vara nyttiga i den linneanska

verksamheten. Men i allt detta kan vara svårt att finna någon specifik kvinnlig botanik. Den har sin ton och färg men står inte i motsatsställning till vad som annars krävdes. Frågan var vad som skulle hända med den framgångsrikt påbörjade botaniken för fruntimmer.

Svagare svenskt gensvar. I Sverige lyckades Linné mindre väl med att finna en kvinnlig publik. De sociala förutsättningarna räckte inte. Ibland – också på bild (det välkända sticket av Gustaf Brusewitz) – har man förutsatt kvinnligt deltagande i de berömda linneanska herbationer, men så var det mycket sällan. Källorna tiger med något undantag: »den 17e sista gången ute med Linnaeus, då oss fölgeaktiga voro fru Schönström, fru Feman, Landtberg, Linnaea; mad Elvira (Elvia?) D:o fölgde Linnaeus hem med Walthorn». ⁶⁸ Trots allt var herbationer akademiska företag och till universitetet hörde inte kvinnorna än på hundra år.

Ibland visade Linné trädgården för besökande damer. När han en gång vallade Mll Valleria, dottern till teologen Nils Vallerius, blev han enligt anekdoten avsnoppad då de stod inför orangeriets krukor: hennes far hade mycket vett fast han inte »satte det i krukor» – m. a. o. riktig vetenskap återfinns i teologiska folianter. ⁶⁹ Vid sin sista doktorspromotion 1772 fick Linné besök av ett par kvinnliga släktingar till Adolf Murray, som rapporterade att gubben fick som nytt liv. »Skönheten lockar alltid själva ålderdomen att tala lätt.» ⁷⁰ Acerbi i sin inte alldeles pålitliga resebeskrivning berättar om en kvinna från Uppland som önskade se Linnés samlingar. »The Philosopher received her with much politeness, and as he was shewing her the museum, the good lady was filled with astonishment at the sight of an assemblage of such a number of different objects, upon each of which Linnaeus had always something to remark, that she exclaimed with a sigh, *I no longer wonder that Linnaeus is so well known over the whole province of Uppsala!*» Inför ett sådant understatement kom Linné av sig. ⁷¹ Historien spinner på temat den världsfrånvände löjlige store mannen. Temat är inte obetydligt: säkert är fåfängan en viktig drivkraft i vetenskapshistorien.

Linné hade kontakt med ett litet antal förnäma svenska kvinnor. Främst står förstas Lovisa Ulrika (ovan). Förhållandet till Carl Gustaf Tessin var viktigt för Linné och det inbegrep hustrun Ulrika (Ulla) Sparre (1711–68). Det resulterade bl. a. i dissertationen *Flora Akeröensis* (1757), och att Linné placerade elever som hovnaturalister hos Tessins, först Johan Haartman, sedan Pehr Osbeck och Anders Tidström. Osbeck var tillika kaplan, ett dubbelarbete som innebar tidstypiska fysikoteologiska samtal om kosmos och kvalster. Han och Tidström hjälpte till med grevens mineralogiska kabinett och grevinnans blommor. Hon ville ha succulenta växter till orangeriet på Åkerö 1755. Linné skickade även *Mimosa sensitiva*. Till Osbeck skriver Linné: »Gud förlåte Eder, om I låter någon annan menniska få ett enda frö af *Mimosa*, än endast Grefvinnan» – en galant gåva av den känsliga »kvinnlige»

blomman. För egen del trodde inte Tessin att han skulle bli någon botanicus och i dagboken beklagar han att Linné så litet brydde sig om ABC-boken och barnlexorna: »Han lärar för de lärde, och lemnar de andra klasserna till enfaldiga lectorers föreläsningar. Den som ej desto bättre är grundad förstår föga eller alls intet af dess korta och lakoniska defintioner.»⁷² Den fransk-orienterade grevens svårigheter var ungefär desamma som t. ex. Buffon hade med Linnés sätt att uttrycka sig. Men grevinnan engagerade sig mer. På universitetsbiblioteket i Uppsala finns förteckningar över hennes växtbestånd. Hennes sista bestyr i livet tycks ha gällt fruktträdgården.⁷³ Tidströms beskrivning av grevinnans nackapa finns bevarad. Om den till Ulla Tessin dedicerade utgåvan av Haartmans *Indelning i Örtriket* efter *Systema naturae* återkommer vi. Carl Gustaf Tessin tillägnades tionde upplagan av *Systema naturae* (1758), på latin och därmed omedelbart för män.

Elsa Beata Wrede (1734–1819), gift med riksrådet Sven Bunge på Beateberg, var uppenbarligen den kvinna Linné 1768 tillskrev ett längtansfullt brev (nedan). Men det innehåller också praktiska råd om frön för trädgården. Fru Wrede var i kontakt med Vetenskapsakademin och blev med tiden, 1812, ledamot av Patriotiska sällskapet, 36 år efter maken. Hon hade då publicerat sig inom nyttobotaniken: *Bref till Eglé om sättet att med minsta kostnad plantera vinrankor i Sverige* (1803), en litterärt hållen skrift – »Skynda dig, min qvicka Eglé, att gifva prof af ditt verksamma förstånd» – men den är också sakkunnig av egna erfarenheter och god inläsning. Vidare *Beskrifning om vinrankors beskärande efter sjelfva naturens anvisning* (1806). Friherrinnan skrev också ett par artiklar till potatissättningsens problematik i *Ny journal uti hushållningen* (1813). Det förefaller ha varit en ganska prosaisk dam Linné uppvaktade i sitt brev.

Däremot förelåg ingen kontakt med Eva de la Gardie (gift Ekeblad, 1724–86), som 1748 i Vetenskapsakademiens Handlingar publicerade en metod att göra brännvin, stärkelse och puder av potatis – en sammanfattning av 1700-talets skönaste drömmar! Därför blev hon invald i Vetenskapsakademin, en i Sverige länge unik upphøjelse motiverad av förslagsställaren Nils Psilanderhielm med att det skulle »uppmuntra hela könet» till hushållsstudier.⁷⁴ Så blev det knappast, men i Patriotiska sällskapets tidskrift 1792 publicerade sig professorskan Fredrika Lovisa Haartman med en uppsats om mjödtillverkning.⁷⁵ De nämnda, Sparre, de la Gardie, Wrede och Haartman vittnar om hur också bättre kvinnfolk ägnade sig åt botanisk ekonomi.

Men inom andra grenar är tystnaden talande. Det finns t. ex. inte någon kvinnlig leverantör upptagen i Linnés *Flora Svecica* (1745, 1755). Inte heller förtecknar Yngve Löwegren för 1700-talet några kvinnliga svenska samlare, bortsett för Lovisa Ulrika. Ett tillägg kunde göras för Anna Johanna Grill (1753–1809) på Söderfors i Uppland. Hennes make hade inrättat ett naturliekabinett 1786 och där syns hon sitta på en målning med fågelboetter i

Elias Martin, Anna Johanna Grill; Adolf Ulrik sitter framför däggdjuren och i boken framför honom syns en elefant. Anna Johannas bok tycks oskriven; bakom henne fågelboetter och rentav en papegoja i bur – kvinnliga attribut m. a. o. Interiör från Grillska naturaliekabinettet på Söderfors inrättat 1786. (Anon. konstnär Riksmuseet.)

bakgrunden. Vid återkomsten från en samlarresa i Norge namngav familjens naturalist Pehr Gustaf Lindroth sillkungen efter henne. Hon lovade då att han skulle få fortsätta på sin post men svek sedan sitt löfte. Det kan möjligen ha varit en tröst för Lindroth att namnet inte förblivit *Gymnetrus Grillii* utan att den säreget långsmala fisken heter *Regalecus glesne* (Ascan).⁷⁶ Den nyrika släkten Grill med starka bildningsambitioner (en annan Anna Johanna hade numismatiska intressen) utgör en ändå tänkbar miljö för en mot kvinnorna expanderande naturalhistoria.

Men anspråken ska inte ställas för högt. Sverige var trots sin relativa kulturella blomstring litet och bildningsmässigt outvecklat. Allt behöver förstås inte relateras till högsta samhällsskiktet. I kretsen kring Lovisa Ulrika men i hög grad självständig återfinns Hedvig Charlotta Nordenflycht. Översökta är två anonyma botaniska dikter undertecknade »Amarillis» som tillskrivits henne och som finns i Linnean Society. Hon kände Linné, vilket framgår av dedikationsdikten i Västgöta-resa. Dessutom skrev hon »Över en hyacint», med paralleller mellan blommans och hjärtats – Johan Fischerströms! – obeständighet. Om det finns något lärt fruntimmer i svensk frihetstid så är det naturligtvis Nordenflycht. Hennes dokumenterade intresse för astronomi framgår om inte annat av att hon kallade sig Urania.⁷⁷

I familjen, till sist, var Elisabeth Christina Linné duktig i botanik och

publicerade 1762 som nittonårig under eget namn artikeln »Om den indian-ska krassens blickande» i *Vetenskapsakademins handlingar*; den översattes sedan till tyska och franska; det optiska förhållande den beskriver betecknas i litteraturen »Das Elisabeth Linné-Phänomen». Man har misstänkt Linnés hand bakom publikationen – han läste och föreslog ändringar i all den naturalhistoria som akademien publicerade – men det räcker inte som skäl för tvivel på författarskapet. Linné har lagt till några rader om varieteter av krassen och Johan Carl Wilcke resonerar om »blickandet» (dvs. blixtrandet) som orsakats av elektricitet.⁷⁸ En holländsk resenär – ett osäkert sanningsvittne – som fick trädgården förevisad av Linné d. y. utan att bli imponerad av honom skriver: »en revange, il a une sœur qui se distingue dans l'étude de la botanique; elle a publié quelquesunes de ses observations, qu'on estime beaucoup».⁷⁹ Det förekom förtal kring Linné d. y., men vi kan lika gärna uppfatta det här som ett erkännande av hans syster. Hon gifte sig 1764 med den arton år äldre löjtnanten Bergencrantz, och dog fyrtioårig. En kort karriär, men Elisabeth Christina Linné är den första kvinnliga svenska botanisten i modern mening.

Några linneanska brev. Linnés förhållningssätt till kvinnliga botanister framgår av några brev. Vi har sett hur Linné anslår en galant ton t. ex. till den nyktra Anna Blackburne liksom till Ulla Sparre. Ibland blir retoriken märklig. Till blomstermålarinnan Basse-Porte som han träffade i Paris i maj 1738 men som han knappast talat med eftersom han var dålig på franska hälsade han upprepade gånger via Bernard de Jussieu på latin; på något sätt fick han framföra komplimanger som de följande: hon kallas »pictrix virgo», »nobilioris sexus ornamentum» och »dulcissima amica mea» (den jungfrulika målarinnan, det ädlare könets prydnad och min ljuvaste väninna). Linné försäkrar i ett brev 1749 att han talar med henne i drömmen och att om han blev änkling hon skulle bli hans hustru. I ett annat brev (ca 1751) kallar han henne sin »ljuvaste älskligaste fästmö» – fast på latin. Så här kunde det låta: »Salutas quaesio itidem suavissimam dulcissimamque sponsam Dm Bassaport; illa nondum mihi dedit foetum, tamdiu promissum, neque ingenii, neque manus.»⁸⁰

Ett troligen oavsänt brev till Lady Monson: »Jag har länge sökt kväva en passion, vilken visat sig vara outsläcktlig och vilken nu har brutit ut i flamma. Detta är inte första gången jag brunnit till kärlek till någon av det täcka könet, och Eder make må väl förlåta mig, så länge jag inte gör hans ära någon skada. Vem kan se en så ljuv blomma utan att bliva förälskad i den, fastän i all kyskhet? Olycklig är den make, vars hustru behagar ingen annan än honom själv. Jag har aldrig sett Edert ansikte, men i sömnen drömmer jag ofta om Eder. Så långt jag vet har Naturen aldrig skapat en kvinna, vilken är Eder like – Ni som är Fenix bland kvinnor. [...] Men skulle jag vara så lycklig att finna min kärlek till Eder besvarad, då begär jag endast en ynnest av Eder: att jag måtte få lov att förena mig med Eder i avlandet av en endaste liten dotter,

som skall bära vittnesbörd om vår kärlek – en liten Monsonia, varigenom Edert rykte skulle leva för evigt i Floras rike» ...⁸¹ Ett djärvt brev, men Lady Monson var redan inne på sitt andra äktenskap och maken befann sig å yrkets vägnar i Indien.

Brevet till Elsa Wrede förblev troligen också oavsänt: »Jag drömde att sedan jag sprungit onkring hela min tid öfwer fäderneslandet, att få mig en maka med hwilken jag kunne propagera min affection, men alt förgiäfwes, och sedan döden fått i mina grå hår och hölt mig at draga mig åt grafwen, kom et okiänt fruntimber af högsta choret och tog mig om hiessan, lyftade mig högt upp, att jag war rädd att falla hårt åter til jorden, ropade hålt; [varvid hon sade:] du har länge lupit galen förgiäfwes; du skall adressera dig till vårt köön; wij äro de endaste, som kunna göra dig nöje; fåfängt anmäler du dig hos mankönet. Parlamentsfruen Mansson i London är så långt borta att hon aldrig kan räcka dig handen, ehuru hon ser på dig med blida ögon. Jag tyckte denna [kvinna] strök mig på ryggen, som jag warit en katt och sade: jag wet wähl att du kallas allmänt i riket mullwad, men jag skall kalla dig lo, som de kalla dig utomlands, med öknamn. Änteligen tycktes hon sätta mig på sitt bord, och att jag war rätt bryta sohlfiädern eller spegeln sönder och jag wacknade i alteration; då postbäraren lämnade mig ett bref ifrån Högwälborna Fru Baronessan.» Linné fortsätter om att fruntimmer som gagnar det allmänna är rara som paradisfoglar och att Fru Wrede är den enda han käuner till som gör det med »plantagier». Innan han kommer in på det egentliga ämnet, ett antal fröfrågor, beklagar han att de inte lärt känna varandra då han var yngre.⁸² Året var 1768 och brevskrivaren sextio år.

Det verkar som om signalerna gick fram. Friherrinnan Wrede visste att spela med – på en ganska märklig stavning. Några brev från början av 1770-talet med frö- och skottönskningar föranleder en motsvarande retorik. Hon lovar att plantera en lund till Linnés minne som tack. »Varje gong jag planterar en blomma heller träd tänker jag uppå Vår älskade Blomster Gud» – dvs. Linné. Hon leker: »Glöm intet bårt den hwäluchtande popellen. Kom ihåg at jag är fruntimmer vindicativ indiscret och ignorant. Hela Europa kunde få veta at Nij refuserat mig den esentiella tiensten. Och jag hoppas Her Archiatern intet vil pasera för cruelle. Tilstå at qvinnolist öfvergår all list. När intet böner hinne till så måste man hielpa sig fram med ministergrep.» Hon ursäktar sig i ett senare brev för en del fantasifulla uttryck, »månne de ej likna dunsterna utur en schampinions bänk» – jovisst, men poesins gud har så inspirerat henne. Och hon skickar nordafrikanska frön från en gosse som hon hållit på fartyg i några år, förmodligen i syftet att så skaffa sig frön.⁸³ Men Wrede var medveten om könsgränserna. Till Vetenskapsakademins sekreterare Wargentín skrev hon: »Om jag intet vore qvinna, och om jag intet hadde en slurvig oläslig styl skulle jag mädela mina tankar till kunglig Academién om förmån så hwäl som skadan af utländske fröns fortplantande uti vårt land. Jag

äger dåck fulkomlig öfvertygelse om den nyttan som en del andre grässlager tilskyndar en omtänksam och förnuftig hushållare. Men för Lusern här i Roslagen, bevare åss Gud.»⁸⁴ Elsa Wrede var en potentiell och kanske reell fruntimmersbotanist.

Man kan tolka breven på olika sätt. Epistlarna till Monson och Wrede ligger oavsända i ovanligt prydlig, litterär utskrift. Men de är alltså inga tillfälliga eruptioner av ett förkvävt känsloliv. Karesserna till Basse-Porte skulle vidarebefordras av Jussieu. Linné skriver om sin ensamhet och sina drömmar, det må vara, men han talar om äktenskap och om barn. Efter sin dröm vaknar han »i alteration». Det finns en sinnlig dimension och en flört men också en lärd litterär form. Och Linné förväxlar verklighet och gudavärld och han hypotetiserar sina kvinnor till botanikens musa! Han lever i en av barockens myt färgad värld där den förväxlingen var möjlig. Hans uppfattning tycks också vara att kvinnor står närmare naturen än män. Han vänder sig alltså med stora förhoppningar till det andra könet. Efter de positiva rapporter han sent i livet fick tror han på en förnyelse därifrån. För Linné och hans epok är vetenskapen fortfarande öppen för amatören, för rika samlare, fattiga bönder och begåvade kvinnor. Men de han vänder sig till är antingen de förnäms- ta eller också – med viss respekt – bondebotanikerna (ovan), inte till sitt eget skräfs döttrar. Därför fick Linné inte heller något brett gensvar i Sverige.

Fruntimmersbotanik på svenska. För en breddning av naturalhistorien måste något göras åt latintröskeln men egentligen vilar det linneanska tidevarvet på ganska litet svensk text. För icke latinkunniga, dvs. så gott som alla kvinnor, fanns inte mycket att läsa. Anmärkningsvärd i sammanhanget är *Sponsalia plantarum* (1746) översatt av respondenten J. G. Wahlbohm (Blomstrens bilägar, 1750) och en god lektion utan skygglappar i det linneanska växt-Sodom. Så utkom ett antal populära skrifter och naturalhistoriska läroböcker, för Skara av Herman Möller, vidare av Samzelius, Brander och Hernquist och ytterligare ett litet antal skrifter.

Ur denna blygsamma litteratur väljer vi alltså den som uttryckligen vänder sig till kvinnor – andra adressater kan ju tänkas, den manliga befolkningen, allmogen, barnen. Men den spänner över ganska brett register, från fysiko-teologi till utilism, från torr vetenskap till estetik och erotik. Särskilt läsvärd i dag är den inte, med något undantag. Den kvinna som var intresserad av zoologi hade det sämre ställt (liksom kemi, matematik etc.; astronomin omhuldades mer).⁸⁵ Naturligtvis kunde kvinnor läsa annan litteratur som gav dem önskad information eller underhållning. Omvänt kan beteckningen »för damer» tolkas som att arbetet inte var »svårt» och alltså tillgängligt också för herrar med måttliga anspråk.⁸⁶ Säkert höjdes också röster i den pedagogiska diskussionen som vore värda beaktan.⁸⁷ Här följer en liten katalog över den litteratur det i första hand rör sig om.

Johan Haartmans välkända översättning av *Systema naturae*, *Indelning i*

Örtriket efter *Systema naturae* på svenska af Johan Haartman (Sthlm 1753) kanske överraskar här. Den var välsignad av Linné och kanske framtagen för att förhindra en konkurrens liknande litteratören Magnus Orrelius' svenska zoologi *Historia animalium* (1750–52). 1753 utkom *Museum Tessinianum*, en imponerande volym rörande mineralriket. Haartman–Linnés verk är dedicerat till Ulla Tessin, »den första i sit kön, som vårdat den fagra *Flora* och gifwit henne skygd och anseende ibland WishetsGudinnorna, då Eders Höga Nåde icke allenast låtit införskrifwa en så anseelig samling af de raraste växter ifrån de längst aflägsna werldenes delar, och dem planterat på Åkerö och Leckö; utan ock sjelf tagit nöje i alt, hwad som länder til blomstrens kännedom och *Historie*.» Haartman tvivlar inte på att kvinnokönet ska komma att uträtta de största saker i världen och att också denna angenämaste vetenskapen nu ska vinna allmänt »anseende och kärlek».⁸⁸ Den följande översättningen är torr och effektiv. En ny moderniserad upplaga kom 1777, då Haartman blivit professor i Åbo dit Tessin som universitetskansler hjälpt honom. Genom sin dedikation och sin folkspråklighet kan Haartmans arbete räknas till linneansk fruentimmersbotanik.

Hittills ouppmärksammas är en fyrtiosidig artikelserie i *Stockholms Wekoblads* 1754: 21–40 (dvs. sommarsåsongen maj till oktober), som inledningsvis deklarerar att det i synnerhet är »åtskillige Fruentimbers fattade tycke för sådan Örtekänning, och deras betygade åstundan, at se någon liten anledning härom efter hand utkomma, som föranlåt, at man welat för en tid fästa sig wid detta ämnet». För de mer avancerade finns alltid Linnés verk att tillgå. Anpassningen till publiken framgår av inslag av myt, fabel, moralitet, även recept – hur gör man citrondricka, att Irisblomman ger en mycket skön grön färg för ritare o. dyl. Religionen bereds ringa plats medan däremot nyttotanken frodas. Förnöjelaseaspekten understryks flera gånger. Början sker i enlighet med den populära, icke-taxonomiska stilen med tulpanen. Framställningen förlitar sig annars hårt på Linné och hänvisar till hans centrala verk, även t. ex. den färska dissertationen *Pan suecicus*. Sexualiteten är klart nedtonad. Det talas om »ståndare» och »spiror», om »enmänningar» och »mångmänningar», men inget om vad de egentligen är till för. Författarens kompetens verkar betryggande; träsnitt av tulpan, fetört, svärdsilja, vädd (*Scabiosa arvensis*) och vallört pryder artikelserien, som vore värd ytterligare uppmärksamhet för sin samtidsdoft.

Det fysikoteologiska synsättet dominerar Abbé Pluches *Naturens skådoverk* (Le Spectacle de la Nature) utgiven på svenska 1765 i ovig översättning av Fredrik Palmquist och skriven som ett antal samtal mellan en präst och en grevinna. Bara första delen som rörde djuren och växterna som kom ut. Det är »en underwisning utan hufvudbråk», försäkrar översättaren, och menar att den passar fruentimmer, som »längta efter hederliga, nätta och nöjsamma ämnen för sin lifliga sinneställning». Entomologin bereds stor plats hos Plu-

che. Den passar den både fromma och praktiska grevinnan som förklarar att fjärilens metamorfos är en vacker bild av vår egen uppståndelse och som vill lära sig mer om fruktodling. Översättaren sammanfattar de två syftena: »Et fruentimer får häruti Grefvinnans qwicka talesätt känna igen sin egen oskyldiga eld, och uti hennes nätta anstalter se efterdömen til angenäma och nyttiga småsysslor, hvilka åfta ega mycken del uti den widsträktare hushållningen.»⁸⁹

Det känsliga sexualtemat saknas eftersom Pluches bestseller är för linneansk.

Det viktigaste arbetet i genren, Jean-Jacques Rousseaus *Brev om blommorna*, kom på svenska först med tvåhundra års eftersläpning men bör ändå nämnas här. Rousseau hade börjat botanisera 1762 och stöddes under landsflykten bl. a. av Hertiginnan av Portland och Antoine Laurent de Jussieu. Någon stor botanist var han inte, han omfattade den linneanska botaniken med stark kärlek (hans varma trohetsförklaring förmedlad av Björnsthål brukar citeras) – men laddade den med sin egen subjektivism. Han hävdar det estetiska inslaget, skönhetsvärdet i de obetydligaste växterna, de växter som lever i skuggan och vänder sig mot alla nyttighetsmotiv, mot farmakopén. I stället betonar han njutningen. Växterna föranleder »reveries». »Man ska inte ge växtkunskapen en betydelse den inte äger, den är blott en nyfikenhetens vetenskap.» Rousseau är en botanisk amatör i ordets egentliga betydelse och förmedlar sitt budskap med mästerlig pedagogik i sina »lettres», som behagfullt blandar personliga och principiella inslag. De tillåts genom brevformen aldrig bli långa eller tunga. Den unga adressaten, »chère cousine» och hennes unga dotter ska underhållas. Det finns här liksom annars en antiscientism hos Rousseau.⁹⁰ Det är den ena sidan. Enligt en andra betonas behovet av Linnés reform. Det nya botaniska språk som han införde var »lika praktiskt och nödvändigt för botanisten som algebra för matematikern». »För min egen del känner jag icke till något studium som icke är ett ordkunnande.» Rousseau tillåter här kvinnorna den teoretiska kunskap som han särskilt i *Emile* är sådan motståndare till. Men estetiseringen blir ett bestående intryck. Genomgången av ståndare och pistiller saknar ekivoka tonfall, växtvärlden är långt kyskare än hos Linné. Rousseau skriver utan stora filosofiska utspel, men hans meditationsbotanik leder över i romantikens naturuppfattning.

Det finns en påbörjad svensk översättning i manus av Rousseaus botanik, *Bref om Grunderne uti Botaniken til et fruntimmer utaf den rygtbare J. J. Rousseau*, i Adam Afzelius samlingar. Översättaren (troligen den engelskt orienterade Afzelius) följer den engelska upplagan av Thomas Martyn, men har inte orkat långt, bara till företalet: arbetet »blifwer af mycket nytta för det vackra könet och de af mine landsmän som utan att egentligen vara lärde vill roa sig med naturhistoria».⁹¹ Efter sin första utgåva 1782 kom det i många översättningar, bl. a. en på danska av Odin Wolff 1789 (även uppl. 1790, 1803) och borde alltså ha haft en marknad här hemma.⁹² Dessa botaniska brev var för bättre bemedlade kvinnor och de bör ha tagit intryck av läsningen. Naturligtvis var Rousseaus botanik känd i Sverige, Linnés fransktalande hemland.

August Johann Georg Karl Batsch (1761–1802) utgav 1795 *Botanik für Frauenzimmer und Pflanzenliebhaber* och 1802 *Zur Erleuterung der FrauenzimmerBotanik*. Han var vän till Goethe och skrev även dikter, varav en »An Linné» utgör måttligt inspirerande läsning.⁹³ Hans *Fruentimmersbotanik* (1810) är likafullt en användbar handledning med för ögat behagliga färgplanscher. En dansk upplaga hade redan kommit 1801. Batsch rider på Rousseaus framgång och Rousseau har gett mottot: »Så länge jag botaniserar är jag icke olycklig.» Han understryker det glada och oskyldiga nöjet i botaniken och att botaniken erbjuder »en sublim glädje». Han snuddar vid en sorts moral, att detta studium är människan värdigt, men går annars inte långt mot en fysikoteologisk tankevärld. Växternas sexualitet förklaras enkelt, varken med romantiska eller lasciva bitoner. Linné apostroferas: inte nog med att hans indelning används över hela jorden, att han undervisat filosofer och lämnat ämnen åt skalderna, han har »till och med angeränt sysselsatt det vackra könet». – Illustreringen, den lätta tonen, avsaknad av genomförd taxonomi, folkspråket är det som gör Batschs arbete till en fruentimmersbotanik. Samtidigt saknar det Linnés nyktra tonläge.

De här skrifterna utgör populärvetenskap i Fontenelles och Voltaires efterföljd. Typiskt är brevformen, det direkta tilltalet – så direkt 1700-talet nu var – de små fiktionerna. Den skönlitterära formen möjliggör flera läsningar, som vetenskap eller som romans. Fullständighet eftersträvas inte och i stället dras populärvetenskapen – här och annars – ut mot angränsande ämnen, mot hushållning, mot religion och »dygd». Den tillåter sig digressioner men försöker hela tiden integrera olika motsatser, verkliga eller förutsatta: teori–praktik, universitet–samhälle, manligt och kvinnligt. Det demokratiska inslaget i denna integration ska inte överdrivas men inte heller glömmas bort.⁹⁴ Men när kvinnor så här inbjuds till samtalet smyger sig också in ett drag av kurtis. Umgänget i naturens sköte skapar ett sorts »könsspel» med den undervisande mannen i sin traditionella roll men där den nya botaniken föranleder inte bara vackra fysikoteologiska betraktelser. Det fanns en god och gudomlig natur, men också en tve tydlig erotisk natur, en dubbelhet som frammanades av sexualsystemet (ovan). Naturen var både dygd och odygd och kunskapen om den – populärvetenskapen och fruentimmersbotaniken – innebar tillträde till en viktig moraldiskussion. Hur kunskapen användes är sedan en annan sak.

Spridningen av denna litteratur kan inte avgöras, inte heller behovet. En drottning och en Ulla Sparre hade sina hovnaturalister, befolkningen i stort saknade lästid. Pluches arbete rekommenderades inte sällan i den pedagogiska diskussionen. En notis upplyser om att »wid Alingsås äro 2ne fröknar som förstå botaniken och kunna efter Hartmans Systemie upsöka en okänd ört». (»Fröknar» tyder på ståndspersoner; av sådana i trakten fanns de adliga Silfverskiöldarna och Alströmers.)⁹⁵ Mot slutet av artikelserien i Stockholms Wekoblade förklaras att man riktat sig till dem som ej är mäktiga de lärda

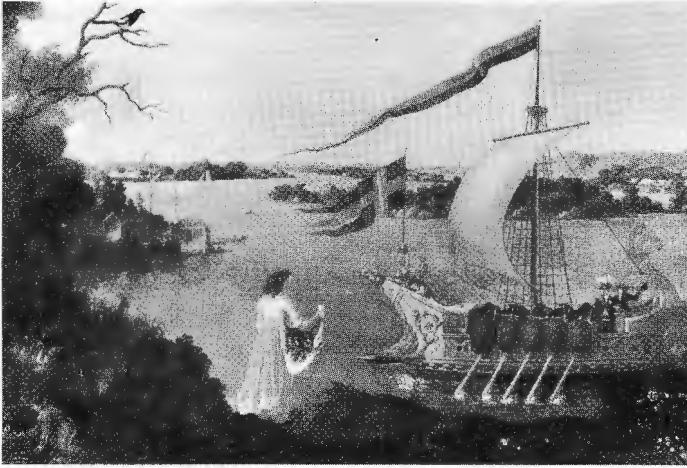
språken, »så at man äfwen sedt Fruentimber af späd ålder, efter den gifne anledningen, såsom et roande tidsfördrif lägga sig på Örternas kännande och derwid göra framsteg».⁹⁶ Pressen brukar förstora sina insatser men kanske framgången var verklig. Batschs arbete kom i två upplagor, den andra oförändrade 1835, vilket tyder på efterfrågan. Vi ska inte glömma kompetenta botaniska handböcker på svenska av Carl Fredrik Hoffberg (1768, 1784, 1792) och Samuel Liljeblad (1792 etc.). Den som sökte hon fann förmodligen – sin blomma i någon bok.

Den nyttiga naturen: vardagsbotanik. Bonde- och ståndssamhället bestod. Den gamla reviruppdelen gällde mellan man och kvinna, mellan hus och ägor, köksvåning och övervåning. Det mesta gick sin gilla gång men läsning av veckoskrifter var t. ex. en nyhet. Där pågick bland mycket annat diskussionen om kvinnans samhällsroll. Också på akademiskt håll fanns ett intresse för vad kvinnan kunde bidra med till det allmännas bästa. Lars Roberg uppmanar i ett promotionstal vid Uppsala universitet 1739 nybörjaren vad han ska ge akt på: »Men så bör ock denne vår Tiro följa kvinnfolken åt, när de baka, brygga, bränna, klara.» M. a. o. skulle man alltid vara vaken för empirisk kunskap, den kvinnan står för, gärna finna vägar mellan akademisk och praktisk kunskap.⁹⁷

Givetvis nådde nyttighetspropagandan också kvinnorna. Trädgårdsmästaren Lars Berghner beskriver 1778 stolt hur han till Patriotiska sällskapet överlämnat 3/4 tunna av Linnés höfrö i skidor »den min k. Hustru och mine Döttrar hafwa afpläckt, och det skulle fågna dem ganska mycket om de warit de första Swenska Landt Qwinfolk som samlat Swenska Höfröet i denna myckenhet. De hafwa i sin enfaldighet trodt stunderna til samma göromål warit så gagneligen anwände, som hade de syselsatt sig med prydnaders förfärdigande.»⁹⁸ Även kvinnor var patrioter, även de kunde komma i åtanke för någon av akademins jetonger.

Så särskilt mycket hushållslitteratur för kvinnor gavs inte ut; kunskapen bl. a. om mängden material och stoffer förmedlades främst muntligen. Från 1700-talets första hälft finns visserligen Christopher Polhems optimistiska hushållshandböcker för den unga och mycket nyttiga hustrun. Svenska trädgårdsböcker under 1700-talet adresserar sig inte till kvinnor.⁹⁹ Få skrivande kvinnor påträffas, åtminstone med namns utsättande och åtminstone om vi bortser från kokböckerna. Förhållandet är anmärkningsvärt eftersom tryckt litteratur innebär en statushöjning dels av ämnet såsom sådant och dels av den grupp litteraturen riktar sig till. Men på nytt måste vår bedömning hänga samman med vilken epok och vilket land vi jämför med.

Upplysningen är full av pedagogiska projekt. När Samuel Ödmann 1771 skrev till sin lilla elev Hedda Myrin i Delsbo om studier hade han många föregångare. Det är svårt att bli fullkomlig i allt förklarar Ödmann: En hustru som är studerad liknar han vid en trädgård »endast prydd med liljor, och det ger en för ögat angenäm syn». Ett fruntimmer som är komplett i hushållning-

Årstafrun med blommor – en givmild Mme Flora välkomnar besökarna. Detalj ur Pehr Estenbergs Årstatavla (1798) (Nordiska Museet).

en anser han »som en köksträdgård, den der wel är nyttig men mindre behagelig till dess utsigt». Ödmann vill kompromissa mellan liljorna och rovarna, men det bibliotek han föreslår tillgodoser främst köksbotaniken: 1. ABC-bok, katekes, psalmbok, bibel, Fritsches bönebok. 2. Linders färgkonst, Bojens hushållning, Den sluga Gubben, Den sluga gumman, [Per] Schisslers Jerfsö beskrifning [1753], jungfru Wargs kokebok. 3. Bibliska historien, Sommar och vinternöjen. Markerat nyttiga böcker rekommenderas, en gnutta hembygdskunskap och till sist litet förnöjelse. Hedda hade tid att förbereda denna matmorsroll eftersom hon tills vidare bara var elva år.¹⁰⁰ I det här fallet fanns dessutom goda möjligheter för naturalhistorien förmedlad av ornitologen Ödmann. Men denna vackra omsorg om läskunskapen realiserades nog sällan.

Som vanligt vet vi litet om verkligheten. Ett besök hemma hos Årstafrun är sällan förgäves. Märta Helena Reenstierna återkommer ofta till blommor i sin värdefulla dagbok. På den s. k. Årstatavlan 1798 av Pehr Estenberg står hon som gudinnan Flora med ett fång blommor färdig att välkomna hertig Fredrik Adolf. Framför allt är det praktiska ting som upptar hennes dag, frukt och grödor snarare än blommor och pynt, men hon läste gärna t. ex. historia. I mars 1798 pryder hon sitt bord »med min nya blomsterkorg». I juli 1818 har hon besök av den s. k. blomsterkungen, trädgårdsmästare Simmerblad från Heleneborg som tyckte mycket om hennes »trädgård, tobak, rosor och boningsrum» – hon hade alltså blommor inomhus. I augusti 1817 diskuterar hon möjligheten att installera en s. k. ananasbänk med växter uti; detta var populärt under dessa år. Över sidorna pysslar hon med krukväxterna. I juli 1833

besöker hon Riksmuseet, som flyttat in i nya lokaler och där hon häpnade över Guds underverk. Sent, i juni 1837, blandas sorg och glädje: »Mine 3 Hästar utsläpptes på Hagen, friheten gjorde at de gladdes och hoppade stora språng. Jag var att se därpå och sedan en liten tour i Trädgården men min blindhet tillät mig ej att se det Gudomliga nöjet af Växternas skönhet.»¹⁰¹

Upplysningstiden är full av exotiska praktblomster. Genom perioden ringlar den svenska linnean. Men det är här ibland trädgårdens nyttoväxter växtlighet som flertalet kvinnor fann naturens glädje, i kombinationen av det livsnödvändiga och skönheten.

Romantikens blå blomma

Botanikens metamorfoser. Med 1800-talet infiltrerar blomstervärlden tillvaron från alla håll, i Sverige som ute i Europa. En del förändringar blir märkbara, skogsblommorna tycks dofta mer medan nyttoväxterna försvinner utom synhåll. Botaniken blir mindre prosaisk och mer poetisk. Skalden Novalis skrev om romantikens blå blomma, sökt av många i naturens besjälade dunkel. I stället för nykter vetenskap blir av botaniken ett böljande blomsterspråk och skira broderier.

I England utvecklades en förhållandevis kvalificerad naturalhistoria för och av kvinnor. Härom finns utmärkta historiker av David Allen (1976) och Lynn Barber (1980).¹⁰² En stor litteratur skapades. Man har beräknat att 8 procent av den engelska botaniska litteraturen under 1800-talets första hälft skrevs av kvinnor.¹⁰³ Av populära verk kan nämnas Maria Jacsons *Botanical Dialogues between Hortensia and her four children* (1797), Jane Marcet *Conversations on botany* (1817), Mrs Loudons *Entertaining Naturalist*. Det linneanska inflytandet är stort och medgivet. Det är inte en tillfällighet att flera engelska biografer över Linné har kvinnliga författare: Miss Waring [C. Vernon], *A Sketch of the Life of Linnaeus in a Series of Letters* (1827), Miss Brightwells *Life of Linnaeus* (1858), Florence Caddys *Through the Fields with Linnaeus* (1887), Norah Gourlies *The Prince of botanists* (1953), Alice Dickinsons *Carl Linnaeus* (1967). Prominenta författare skrev i genren, Charles Kingsley i *Glaucus*, John Ruskin i *Prosperina*. I bild märks intresset hos nu populära konstnärer som Marianne North, Beatrice Potter och Kate Greenway, representanter för en grön victorianism. Kvinnor deltog i fältarbete och det skapades ett sällskap för kvinnliga naturalhistoriker.¹⁰⁴

Det starka vetenskapliga inslaget i England tycks ha varit ett specialfall beroende på ekonomiska möjligheter och kulturella traditioner. Att populärvetenskapen inte hörde till den germanska romantikens mer odlade genrer är ett faktum som också gäller Sverige.¹⁰⁵ Ett förhållandevis viktigt arbete som John Lindleys *Ladies' Botany* översattes aldrig, inte heller Mrs Loudons *Botany*

for Ladies (1842). (Jane Loudons produktion vittnar om en mindre vanlig energi – på egen hand utvecklade hon nästan en naturalhistorisk bokindustri. Hon deklarerar inledningsvis att hon som barn omöjligen kunde lära sig botanik. Det var sexualsystemet som kändes »excessive repugnant». Men så gifte hon sig och upptäckte snart nödvändigheten av att kunna litet botanik. Detta – och troligen något mer – lärde hon sig av sin make den berömde botanisten John Claudius Loudon. Hon klev över latintröskeln och fördjupade sig i de olika botaniska systemen; här följde hon inte Linné utan Jussieu och De Candolle.¹⁰⁶)

På svenska utkom visserligen åtskilligt till sin adress ospecificerad botanik. Riktigt stora praktverk och riktigt små fickböcker vände sig nog till kvinnlig publik, uttryckligen t. ex. C. F. Nymans diminutiva *Botanikens första grunder* (2. uppl. 1850). Att begreppet fruntimmersbotanik kunde användas långt in på 1800-talet framgår av undertiteln till Karl Russ, *Naturföreteelser i dagliga lifvet. Kemi och fysik för hemmet samt botanik för fruntimmer* (1869). Men kvinnors växtkunskap tog sig under svensk romantik andra vägar och det av flera skäl.

En orsak låg i en språklig personlighetsklyvning. Mary Wollstonecraft, på resa genom Sverige 1796, gör den nog riktiga bedömningen om svenskarna att de följde franska ideal och ofta var duktiga i franska vilket »prevents them from the cultivation of their own [language], and any considerable advance in literary pursuits». Den naturintresserade resenären skriver också: »I could not avoid noting an obvious remark: Sweden appear to me the country in the world most proper to form the botanist and natural historian: every object seemed to remind me of the creation of things, of the first efforts of sportive nature.»¹⁰⁷ Ett viktigare hinder var latinet, en spärr som bevakades av akademiska cerberusar. Elias Fries fram mot det nya seklets mitt ställde sig på vakt i uppsatsen »Är naturvetenskaperna något bildningsmedel?» – svaret var naturligtvis jakande. Fries underströk behovet av de klassiska språken för den formella bildningen: »Naturalhistorien utan klassiska studier, är vanligast ett dilettaantvetande, en ettårig växt, som blommar för dagen.» Botaniken, framhåller han, skrivs som enda vetenskap på latin i alla länder, också Frankrike, och så måste det vara. Och latin ingick verkligen inte i det romantiska kvinnomodet och vad som ansågs kvinnan tillbörligt.¹⁰⁸ Språket är som ofta en könsfråga, tillgängligt blott för den av rätta ullen.

I tidens stora bildningsdebatt syns rädslan för halvbildning tydligt också i Carl Adolph Agardhs till Schelling dedicerade spännande men ganska kaotiska *Lärobok i Botanik* (1830). I förordet upprörs han över den låga uppskattning vetenskapen får i Sverige. »Undervisningsämnen för ynglingar och flickor inom de högre stånden äro desamma, blott med den skillnaden att de senare få lära mera.» En reform måste alltså till, som »förutsätter, att Svenska ynglingar ej längre skola uppfostras till quinnor, att de skola lära något annat

än hvad hvarje väl uppfostrad flicka måste lära, att åtminstone *ett* strängt och allvarsamt studium måste gå som en stålägg igenom hela dess uppfostran». Agardh vänder sig liksom inför den stora snillekommissionen mot halvbildningen. Botaniken måste kort sagt hävda sin egenart och därmed leda utvecklingen. och den bör alltså anpassas för ynglingar.¹⁰⁹

Akademiskt satte man gränserna snävare än på det linneanska 1700-talet med dess öppenhet mot amatören. Som en motreaktion hävdades nu i stället botanikens rätt att vara svår. Dess metamorfos vändes allt mer inåt, mot urbilder och livets innersta natur. Bilden blir kanske därmed vad man kan vänta sig: kvinnorna kom i Sverige ännu längre från den akademiska kunskapen än de varit under upplysningen. Franskan hejdade tillgången till det egna språket, latinet till kunskapens djupaste källflöden och från internationella publiceringsmöjligheter. Synen på kvinnobildningen hade förändrats och allt mer skilts från mansidealen bl. a. genom Rousseaus inflytande. Vetenskapen i sin tur hade förtydskats, försvårats och specialiserats. Väsentligast för bristen på kontakt är kanske avsaknaden av ett språkrör som Linné. T. ex. Carl Peter Thunberg, annars en berömdhet, var det inte. Elias Fries kunde ibland vara det – ett exempel här på strax.

Botanik–romantik. Litterärt användes växtvärlden mer än någonsin. Ett anonymt svenskt original med den lovande titeln *Botanisten och rosen* (1817) har förvandlat botaniken till romantisk roman. Allegorin är övertydlig: »Men botanistens inöfvade vana at bryta hvarje ovanligt sedd ros, för at samla och föröka sit herbarium, gör at han söker öfvervinna alla hinder, ehuru åtkomsten af denna täcka blomma är svår – men hennes retande och förtjusande behag upeldar desto mer hans häftiga och otyglade begär, de förvirra honom – och det lifliga njutnings-snillet uppfinner alla möjliga medel, at intränga och genom dessa starka och heliga bommar; sent omsider lyckas det, efter mycket förfinat och företagsamt arbete, at bestorma och upbryta den sammanvirkade Blomknoppens helgedomar.» Han bryter rosen och strax vissnar hon, denna »Beklagansvärda Ros».¹¹⁰ Symboliken är verkligen inte svårtolkad och går igen på många håll. Ytterligare ett exempel är Runebergs »Den gamle trädgårdsmästarens bref» (1837), som handlar om den hjälpende handen Rosas sorgliga kärlekshistoria i form av parallelliseringen ros–kvinna och som beskriver kärlekens uppvaknande och vissnande. I all sin blekhet är detta en sorts »defloreringslitteratur» där blomman inte längre hör till växtriket och där »botanisten» inte är någon linneansk nyttighetsivrare utan en enkel flickjägare.

Den gamla sammanställningen kvinna–blomma är kännetecknande för romantikens föreställning om kvinnans »natur». Förenklat kan man säga att förhållandet växt–djur ofta avspeglas i uppfattningen om man–kvinna. (En möjlig studie skulle jämföra romantikens trädgårdspublikationer och t. ex. den vid den här tiden grundade *Tidskrift för jägare och naturforskare* ur ett

könsperspektiv.) Med en sådan sammanställning hävdade man just botaniken som ett lämpligt studium för kvinnor: eftersom kvinnan var som en ros och självkänedom åligger varje människa för att uppnå bildning i dess sanna och djupa innebörd så bör kvinnan studera botanik, som är en sorts självkunskap. I själva verket gick nog resonemanget ofta så, men det innebar en icke-akademisk botanik, fjärran från forskningens pågående samtal, en måttfullhetens och kvinnlighetens botanik, som ännu mer än den linneanska växtkunskapen förmänskligade sitt språk och på det sättet blev en känslobotanik. Den framhölls inte sällan som nyttig, men då i en inre mening, just som "bildning" och som spärr mot den förtygligande och onaturliga romanläsningen. Men den hörde hemma i kvinnans privata sfär och hade alltså inget med "vetenskap" att göra.

Ett exempel på dessa breda påståenden: Peter Wieselgren, nykterhetsaposteln, gör just denna sammanställning kvinna–natur då han någonstans skriver att naturforskningen antingen leder till religionen eller till kvinnan – dvs. till romantik men också materialism. I sin litteraturhistoria vid mitten av 1800-talet talar han apropå Elsa Wrede om »blomsterna på människoslågtets gräsfält, Qvinnorna» och om inte botaniken i stället för romanen kunde vara deras studium och skriftställarförmåga. »Man tänke sig en tid, då hvar tidning hade sina blomsterakttagelse af och för Damer, såsom begärliga följetongsartiklar.» Eftersom rekommendationen här snarare riktar sig mot romanen så är den knappast en helhjärtad plädering för vetenskapen.¹¹¹ Och åtminstone kvinnotidskrifter och kalendrar hade redan gott om populära blomsterartiklar. Deras namn talar sitt språk: *Linnea* (1832) (här vänder man sig inte längre till »lärda» kvinnor utan till »bildade», en termförskjutning som bl. a. innebär att tyngre stoff får gå), vidare *Linnaea borealis* (1842), *Viola* (1844), *Rosa* (1854) och, naturligtvis, *Flora* (1845, 1857–72). Titlarna på enskilda diktsamlingar är som hämtade från ängen. Det privata namnskicket vittnar också om identifikation blomma–kvinna. »Flora» är belagt 1798 som svenskt kvinnonamn (men tidigare som romerskt kurtisannamn) medan "Linnea", belagt 1846, blir populärt framåt sekelskiftet.¹¹² Kvinnor skrev otaliga blomsterdikter för kvinnor, den unga väntande kvinnan fyllde sin dag med växtbroderi och blommönsterteckning.¹¹³ En gångbar beteckning för denna efterromantiska epok och dess synsätt är "idealrealism", dvs. en sorts idealistisk världsbild i vardagstappning.

Blomsterspråket. Under 1800-talet är alltså en nyponros inte bara en nyponros, inte heller en linnea bara en linnea. Växterna utgör ett sinnrikt språk, ibland nästan som om Swedenborg hade kommit på det. Vi kan citera ur hans *Diarium spirituale* om jungfrurs uppfostran i det andra livet: »Och de har även en liten trädgård; och så länge de är jungfrur, finns det bara blommor i den och inga frukter förrän de blir fruar» (nr 5663). »När de ser att blommorna i deras små trädgårdar bli matta, eller förändrar sig till fulare, ska

de vara uppmärksamma; men om de förändras till vackrare ska de glädjas för det är tecken på att de tänkt rätt» (nr 5665).

Växtvärlden har alltid erbjudit ett språk för den som vetat att läsa det: redan de folkliga namnen ger associationer till heliga såväl som osedliga ting; blommor fungerar som förebud för en årstid eller en jordmån eller ett villebråd, växter står som symboler enligt emblematikens lagar; den under renässansen populära signaturläran innebar att Gud i Naturens stora bok spritt ut en mängd tecken för människan att tolka; romantikerna letade skapelsens urbilder i djupa dalar och höga berg och omvandlade enkla sippor till poesi. Det under 1800-talet så populära blomsterspråket tillkom sannerligen inte ur intet och innebar, som en förlängning av det linneanska språkbruket, en extrem antropomorfisering och individualisering av växterna vilka blev kära vänner och andra jag. Man skickade buketter och kransar som aldrig förr med hemliga meddelanden enligt mer eller mindre genomskinliga chiffer: en gullviva stod för G och en blåklocka för B, och så kunde man stava sig fram till hemliga namn. Olika handböcker lärde ut denna för den akademiske botanisten nog ganska perverterade växtkunskap. Man broderade och diktede i denna kärleksbotanik, som eftervärlden gärna smålett åt.

Men genren är värd något mer. Vilhelmina Stålbergs *Blomsterspråket* (1843) är väl den utförligaste presentationen på svenska. Hon vänder sig till de unga och parallelliserar kvinna och blomma. »En skillnad är det dock, nämligen att växternas ungdom och fägring återkommer med hvarje år – kvinnans deremot aldrig.» Reflexionen är typisk för genrens elegiska ton. Ur blomsterbuketten faller ut en Ärenpris, som »kan vara mörkblå, ljusblå eller vit, alltefter dess olika arter. Den kallas kärlekens telegraf och användes ock till telegrafering mellan älskande.» (Att skriva så utmanade redan samtiden till löje. »Kapten» Fredrik Marryat hade några år tidigare publicerat en parodi med titeln *The floral Telegraphe*.) Och med samma blomstrande retorik skildrar Louis de Geer t. ex. sin förlovningstid. Den mogne statsmannen häpnar över »huru mången ung flicka liknar icke en blomma! Hvem har icke märkt, huru t. ex. liljekonvaljen och törnblomman framställa typer för den nordiskt kvinnliga skönheten! Men icke sällan känna vi till och med igen någon viss af våra bekanta i en pensée, en blåklint, en pelargonia, en förgätmigej m. fl., och i stora världens salonger träffa vi ofta de praktfullaste georginer, kaktus, nejlikor och andra odlade blommor. Vi behöfva icke heller hålla oss blott till blommorna: ett fint grässtrå, ett frodigt sädesax, en sträf tistel och ett stort träd gifva oss ofta en helgjuten bild af våra vänners väsende och sätt att vara. Inom människosläktet förekomma ock utseenden icke blott af persika, päron och surkart utan af murkla, lök och rofva m. m.»¹¹⁴ De Geer menar allvar, samhället blir begripligt befolkat med växter. En typlära av det här slaget var mycket naturlig för 1800-talsmänniskan. Blomsterspråket och den av historikerna mer uppmärksammade fysiognomiken utgör två uttryck för samma

intresse. Det närdes dels av idealistisk vetenskap – naturen visar upp variationer på gemensamma grundformer – dels av liknande föreställningar om naturens språk. Ur gamla poesiböcker faller bleknade blommor, pressade som minne av privata lyckodrämmor men också som tecken på en värld fylld av en hemlig och – oftast – vacker mening.

Detta område är inte utforskat.¹¹⁵ Blomsterspråket ska inte bara uppfattas som romantiska löjanters meddelanden till ännu mer romantiska unga damer utan som ett meningskapande språk mellan invigda. Det innebar ofta en sentimentalisering av botaniken med historier om blinda blomsterflickors kärleksöden och gråtande rosor, men det förband botanik och moral, det nyttiga och det sköna och var viktigt i skapandet av Romantikens – epokeus – rosendoftande världsbild.

Sexualisering och poetisering. Att de som aktivt botaniserar ägnar sig åt en sorts voyeurism när de tittar på naturens eviga förökelse hävdades från det sexualsystemet lanserades. Det temat lockade, inte mottemat naturens eviga förintelse. (Man kan säga att Linné skildrade *The loves of Nature* och Darwin *The Deaths of Nature* – det låter bättre på engelska.) Populariteten hos den linneanska botaniken kan ses som en motsvarighet till alkemin under barocken: samma bröllopsallegorier, samma i grunden erotiska metaforik. Poetiseringen har flera gånger uppmärksamats hos Erasmus Darwin, linneanismens vitale och skrivglade apostel i Lichfield. Hans omfångsrika *The loves of the Plants* (1789) utnyttjar den linneanska växtuppfattningens mytologiska möjligheter: »The Linnean System is unexpected poetic ground.» »It suggests metamorphoses of the Ovidian kind, though reversed» – alltså görs inte blommor och träd av människor utan tvärtom. Enligt detta recept beskrivs så åttiotre arter enligt antal ståndare och pistiller och med motsvarande kärleksförhållanden i det mänskliga eller främst mytologiska livet i långa och ganska tradiga fotnoter. Darwin vänder sig uttalat till »ladies and other unemploy'd scholars» men närmare besett – har det hävdats – följer dessa beskrivningar ganska traditionella spår vad gäller förhållandet mellan man och kvinna, dvs. så att promiskuiteten tillåts ståndarna medan framställningen stannar av när pistillen ska ta för sig. I parallellen med människolivet saknas lärda kvinnor och det är genomgående i stället den reproducerande hemmafrun som bereds plats. Slutsatsen blir att *The loves of the Plants* visserligen är ovanlig till formen men har en konventionell moral och alltså kan betecknas som »Botany for gentlemen». Slutsatsen minskar givetvis inte diktens karaktär av botanisk könspolitik och växtkunskapen som könsdiskussion eller könslek.¹¹⁶

Detta gränsland mellan vetenskap och dikt är svårbedömt. Den romantiska naturen framställs onivåande som ett strikt regelsystem och som ett promiskuöst mysterium. Naturen omnämns antingen som en mekanisk manick eller en blodfull kvinna. Analogin blommor–människor kan antingen uppfattas som en enkel pedagogisk jämförelse eller som avslöjandet av ett dallrande

känsloliv. Naturen står ofta för det oväckta och barnsliga, men också det »kvinnligt» icke-rationella och svårkontrollerbara. Men naturen innehåller en mer passiv part – växterna – och en mer aktiv – djuren. Som växterna förhåller sig till djuren förhåller sig kvinnorna till männen. Som naturen framställs i sin åskådligaste och tankedigraste form, dvs. i parken, består den av en blandning av tvång och frihet, av regelgångar genom ett böljande landskap av kullar och hemliga buskage. Och i detta landskap skymtar mytologiska gestalter, sköna antika gudomar eller tvivelaktiga figurer med bockhorn. Flora firas med fester, man klär ut sig och leker herdelekar i naturens innocentia skamlöshet. Bakom skymtar paradismytens hotade oskuld, där Eva bjöd Adam sin frukt. Parken eller naturen är också en sorts oklar mark mellan två sfärer, kvinnans husliga och mannens offentliga, där paren möts och prövar varandra.

Trädgården och parken är alltså ett stort tema i kvinnans historia alltsedan Semiramis. Hörde hon till samhällets toppskikt skulle hon vara intresserad av parken. Var hon det inte, som kungasystemen Hedvig Elisabeth Charlotta, så är det anmärkningsvärt. Hennes rika dagböcker handlar bara om läsning och teaterstycken och säreget nog aldrig om hortikultur.¹¹⁷ Denna trädgårdsmani, så kännetecknande för romantiken, närdes av Christian Hirschfelds trädgårdsböcker, av Jonas Carl Linnerhielms resor och av t. ex. Goethes skrifter. I hans *Die Wahlverwandschaften* (1809) är huvudpersonerna ständigt ute på lustvandring i parkerna eller också planerar de nya anläggningar – eller resonerar om kärlekskemin enligt Torbern Bergmans affinitetstabeller. Sällan har den naturens stora erotiska samhörighet framställts kyligare än här.

Vardagsbotanik. Kvinnor har syltat, saftat och kryddat sig genom sina liv. Hemmet har varit deras sfär. Växterna i och runt huset har uppmärksamats i en studie av Gösta Berg.¹¹⁸ Tidigt kan beläggas att ris och löv togs in, men däremot dröjer det innan blommor i vår bemärkelse är dokumenterade. Men visst fanns de. Ett exempel från Philadelphia år 1748 rapporterat av Pehr Kalm: »Ängelska quinfolken brukade gå ut, och samla denna (*Gnaphalium arae-narium*, hedblomster) i myckenhet, den de togo med stjälk och alt, satte den sedan med allehanda vackra blomster, som de samlade ute på marken, och äfven dem de fingo i trädgården, uti krukor, med eller utan vatten, ställte sedan krukorna i spisen i rummen der de vistades, såsom prydnad. Ängelska quinfolken voro ganska mycket för den plägseden, at hela Sommaren hafva för ögon och näsa, vackra blomster i krukor och påttor, antingen uti eller uppå spisen samt ibland på bordet eller i Fönstren. De ömsade gemenligen hvar Lögerdag, eller ock oftare, nya blomster i sina krukor ... Denna Life everlasting var en bland dem, som de hafva hela vintern igenom uti sina rum, emedan hans blommor sågo altid likadana ut.»¹¹⁹

Kalms utförlighet betingar sig väl av annorlunda förhållanden i Sverige. Berg vill med vissa reservationer förlägga genombrottet för krukväxter till

slutet av 1800-talet men anför många exempel på krukväxter tidigare, t. ex. en lavyr av Elias Martin som visar en frukt- och blomsterhandel i Stockholm troligen från 1790-talet. (F. ö. använde man också »blomsterfat» där blommorna låg till de vissnat.) Den litteratur som började komma i ämnet kan uppfattas som en statushöjning av kvinnans värld. 1831 publicerade trädgårdsmästaren Johan Peter Wennström 1831 *Handbok i blomsterkulturen för fruntimmer*. Han understryker svårigheten för kvinnor i latin och terminologi, men vågar inte hitta på någon egen nomenklatur. Systematiken utgår till förmån för en uppdelning efter odlingssätt. Boken har alltså ett praktiskt syfte att hjälpa fram en skönare hemmiljö. Fler kom, t. ex. den stela Peter Carl Bouchés *Fönsterträdgården, eller anvisning att uppdraga, odla och rifva de mest omtyckta blommor och praktväxter* (2. uppl. Upsala 1841) som inte uttryckligen riktar sig till kvinnor.¹²⁰ 1855 gav Direktören för trädgårdarna vid Haga och Tullgarn Nils Johan Ericsson ut sin utmärkta *Blomsterodling i boningsrum för blomsteridkare* (4. uppl. 1884). Alla dessa får betecknas som kvalificerade handledningar, men saknar behov av en genomförd taxonomi, som alltså tappat mark. En del växtfysiologi smyger sig in i stället. – Det finns ganska många dikter riktade till krukväxterna i fönstret från samma tid, vilket väl vittnar om en ganska ny fascination. Men de erbjuder en ganska standardiserad repertoar växter i fönstret, för skötsel och dagliga samtal. Botaniken hade flyttat in i vardagsrummet.

Botanik som kvinnligt yrke. Svenska kvinnor hade länge små eller inga möjligheter till att inom vetenskapen leva på växtkunskap. En sorts yrkesanknytning eller i alla fall praktisk användning kunde läkekonsten innebära. Vidare fanns möjligheten som växtillustratör. Att leva på ett botaniskt skrifthällarskap var i Sverige inte tänkbart.¹²¹

Någon gång höjs en röst för en annan tingens ordning. I *Et fruntimers nya regeringssätt* (övers. Sthlm 1762) frågar den unga Sophie häftigt »Varför är icke jag lagstifterska?» Hon vill ge sig ut i ödemarken för att skapa ett nytt rike, där var och en bedöms efter sina gärningar, alla ska arbeta nyttigt. Någon invänder att alla då väljer det bekvämaste, men Sophie svarar att böjelserna är olika. Själv vill hon bli trädgårdsmästare. Ytterligare en invändning att allt vad som kan påläggas kvinnor är att plocka sköna blommor och inte något tyngre arbete besvarar hon retoriskt: orkar inte kvinnor med en hel balnatt? De förmår om de vill. De naturliga anlagen ska få utvecklas – temat är typiskt för upplysningen, men används på ett ovanligt område.

Sophies plädering kan kanske uppfattas som ett inlägg mot den passiviserande undervisningen av Sophie i Rousseaus *Emile*, utgiven just 1762. Den senares största lycka ligger i spetsknypplingen, däremot har hon inte velat ta ansvaret för trädgården eftersom jorden föreföll henne »osnygg».¹²² Sophie med det nya regeringssättets radikalism är svårbedömd, kanske hon mest vill göra sig märklig i salongsdiskussionen. Om hennes yrkesval hade praktiska

motsvarigheter är osäkert. Likafullt fanns det t. ex. i Sverige gott om kvinnliga trädgårdsmästare. I Stockholm var 1787 20 av 57 skråmedlemmar kvinnor – men de satt där som änkor och förvaltare av sin makes rörelse fram till eventuellt nytt äktenskap. För vad det är värt kan ett undantag registreras, från Uppsala där på 1770-talet som »trädgårdsgärd», dvs. inte fullvärdig mästare men med plats i societeten, nämns en Jungfru Djurberg. Hon hade alltså inte gift sig till sina rättigheter men ändå uppnått dem. Men hon tycks vara undantaget för hela skråperioden.¹²³ Fram mot dess slut dyker en glasmästardotter från Lidköping Sara Videbäck upp som budbärare från framtidens omvälvningar.

1857, då skråväsendet upphävts, återkommer Sophies förslag i modifierad form genom Elias Fries. Han hänvisar till humanitetens framsteg som »beredt qvinnan rättvisa som medborgarinna»: »För min egen del tvekar jag icke föreslå trädgårdsmästaryrket som ett af de lämpligaste för qvinnan, icke blott i andras tjänst, utan äfven som sjelfgärdande förvaltarinna af egen köks-, frukt- och blomstergård.» Yrket är lönsamt i närheten av större städer, det behövs inga högre studier för det och inte heller något större kapital än det kvinnan kan förvärva. Redan har ju husmodern ansvaret för köksträdgården, medan döttrarna tar hand om blommorna. »Att den skönare hälften af vårt släkte har mera sympathi med blomsterverlden än mannen, är intet tvifvel», förklarar Fries – en sen läsare kan undra varför kvinnan då inte får fritt fram för högre botaniska studier. Han avslutar sin argumentering med att ange det nya tidsläget: »Sedan herdelifvet nu är ur mode, och lammen tillhöra prosan, kunde man hoppas, att en sådan Floras prestijna nu i sin rosegård skulle lemna våra poeter stoff till nya idyller.»¹²⁴ Fries förordar alltså en praktisk fruktträdgårdskultur men utifrån en romantisk kvinnosyn.

Det är möjligt att Fries inspirerats av Fredrika Bremer. De kände varandra och Fredrika fann Fries vetenskap attraktivare än Linnés – att hon föredrog idealism framför utilism, sin egen epok framför den passerade är som sig bör. Hon har 1839 läst en artikel av honom (troligen »Hvilka växter äro de fullkomligaste?», *Skandia* 1835): »Den har låtit mig känna att jag skall i botanikens studium få ett nytt rike att lära och njuta uti, och äfven deraf befordras på min egen väg. Ack! detta studium såsom jag nu förstår det (det linneanska systemet – hvad jag hört deraf åtminstone – har alltid lemnat mig kall och dum) borde odlas af fruktträdgård; det skulle göra dem mera *du* med naturen, det skulle göra rikare deras ofta så torftiga lif! Jag skall säga dem det, bara jag sjelf får litet bättre reda derpå först.»¹²⁵ Så skedde nog. På sin resa i nya världen (1849–51) hade hon med sig skissblock och de botaniska avbildningarna där vittnar om säker blick. Särskilt märklig är hennes bild av en väldig agave, med henne själv stående i bakhjulet och med skissblock i hand.¹²⁶ (En poäng är att två hörngestalter i svensk kvinnohistoria, Fru Brenner och Fru Bremer, båda förundrades över den maskulint högresta agaven.) På

Fredrika Bremer och Agaven, daterad 12 mars 1851. (UUB, Kart och Bildavdelningen.)

hemväg utställningsåret 1851 besökte Bremer England och inspirerad av ett besök på The Ladies' Guild föreslog hon naturtecknarens yrke som lämpligt för kvinnan. Hon kunde därmed försköna de nordiska hemmen och låta barnets klara öga »uppslås i en värld av skönhet».¹²⁷

Slutdiskussion, kvinna–vetenskap, kvinnlig vetenskap

Frihet eller underkastelse. Vid 1800-talets mitt hävdades alltså två yrkesförslag: trädgårdsmästaren och konstnären. Inom botaniken liksom i övriga kul-

Carl August Ehrensvärds teckning av hustrun. *Brev till Kickan* (Sthlm 1971).

turyttringar syntes förskjutningar i kvinnorollen. »Underkastelse» låter därmed kanske konstigt, men den linneanska botaniken har ett uppenbart maskulint könsperspektiv: det är de manliga könsorganen som avgör klassen, den högre enheten, först därefter kommer kvinnan och anger den lägre enheten, ordningen – om man så vill ett nästan övertydligt exempel på inskolning i en patriarkalisk världsbild. Utan att vara hustruplågare eller ens frustrerade kvinnoföraktare är det vad Linné och t.ex. Erasmus Darwin (ovan) lär. En komplikation med en sådan tolkning är att det inte är kvinnorna som opponerat sig mot den linneanska sexualiseringen utan männen (ovan).

Man kan också tycka att den linneanska taxonomin bygger på en »maskulin» logik baserad på över- och underordning på ett sätt som tycks som gjort för kontroll. Med den tog människan makt över skapelsen, vilket i sin symboliska form för all framtid skedde med Adams namngivning. Det linneanska systemets anspråk på naturlighet och sanning kunde även användas direkt mot kvinnor. I satirisk form sker det t.ex. i *Försök til en Systematisk indelning på Fruntimmers Svagheter* af Malachia Luraeo (Åbo J. C. Frencckells Enka för Actorens räkning, 1781). Här förbinds linneansk systematik, sexualitet och

kvinnan. Vad som direkt ligger bakom skriften är inte lätt att säga, en dedikation till Fräulein Cariclea von Suchenhausen talar kanske om hämnd för sviken kärlek liksom författarnamnet. Det kan översättas med »Den klenmodige lutspelaren» – men inte lägger författaren fingrarna emellan i sina diagnoser av ett utomordentligt sjukligt släkte. Viktig eller ens underhållande är inte Lureos diatrib, men talande.¹²⁸

Väsentligast är ändå att framhålla hur begränsad inbjudan man gav kvinnorna. Den gällde främst de besuttna och den rörde bara en viss del av botaniken. Man gav något men behöll det mesta. Det är knappast konstigt att det saknas framstående kvinnliga botanister i den svenska historien. Vad Linné än hoppades på så blev det inte något genombrott för fruentimmersbotaniken. Vad som skedde var en framflyttning med förbehåll. På så sätt gick det bättre att kontrollera kvinnorna, som ordnade växter i stället för att läsa vilt romantiska noveller. Vad som verkade möjligt under 1700-talet med dess nyttokult och breda botanik blev allt omodernare under romantiken. Det kan tyckas att romantiken med dess holistiskt-»kvinnliga» naturuppfattning, snarare skulle leda till naturvetenskap men så var det inte. Naturnärheten ledde till privata upplevelseövningar.¹²⁹ Kvinnors studium av botanik understöddes, men på ett garanterat icke-maskulint och i stället estetiserande sätt som omöjliggjorde en röst i den vetenskapliga diskussionen. Inte heller tilläts kvinnorna gå över på den maskulina och blodfyllda zoologin. Utgångspunkten var hela tiden ett förmodat kvinnligt kynne, vars förmodade »natur» var samhällsmässigt och ideologiskt bestämt.

Likafullt berikades kvinnovärlden. Botaniken har haft mycket att erbjuda kvinnorna, men oftast blev det en måttfullhetens lycka, ett pyssel hemmavid. Denna kvinnobotanik spelade på ett förnöjelsetema som gärna kopplades till religiösa eller konventionella estetiska betraktelser över den egna rabatten. Romantikens rollblomsterdikter var avsedda för identifikation. T. ex. besjöng Geijer, Atterbom, Thekla Knös resedan för sin doftrika anspråkslöshets skull. (Geijers dikt var tillägnad Malla Silfverstolpe som inte ska ha uppskattat den roll hon där tilldelats.¹³⁰) Resedan var favoritblomman för den nu skrivande författarens mor Gunhild, dotter till prosten Gunnar Zetterberg, jägare och botanist i den svenska traditionen.

Men bilden av harmlös lycka jävas lätt av några exempel. Som otillbörlig frigörelse uppfattades botaniken av prästmannen Richard Polwhele som anklagade »the unsex'd Females» för att ägna sig åt växtvärldens liderlighet i stället för familj och därmed för att höra till Mary Wollstonecrafts amazoner.¹³¹ Mme Roland (née Manon Philipon, 1754–94) hade varit elev till Jussieu innan hon blev en av revolutionens centralgestalter fram till sin död för egen hand. Hennes väldiga brevväxling är fylld av botanik. Ett citat från 1791: »Jag har under mina promenader samlat växter, flera av dem har jag känt, de andra har vissnat innan Murray hjälpt mig undersöka dem» – hon har

m. a. o. använt trettonde upplagan av *Systema naturae*, utgiven av Johan Andreas Murray och tydligen hennes gärna anlitade auktoritet.¹³² En sista scen, också från fängelset där en annan revolutionär, Rosa Luxemburg (1870–1919) framlevde sina dagar. Naturen, både i minnet och i läsningen och i vad hon iakttog genom fönstret och faktiskt fick odla, var hennes stora glädje. »Vad jag är glad att jag för 3 år sedan plötsligt störtade mig på botanisering, som i allt med hela min glöd, med hela mitt jag, så att världen, partiet och arbetet försvann för mig och bara en lidelse fyllde mig dag och natt: att ströva omkring där ute på vårfälten, samla famnen full med växter och sedan ordna dem hemma, examinera dem, sätta in dem i herbarier.» I maj 1918 skriver hon till Karl Liebknechts hustru Sonja: »Jag känner de underbara rubinröda kissarna på den blommande tallen. De är så osannolikt vackra, som för övrigt det mesta andra när det står i full blomning, så att man varje gång inte tror sina ögon. De där röda kissarna är kvinnliga blommor, ur vilka sedan de stora kottarna kommer till, som vänder sig neråt; vid sidan av dem finns det obetydliga blekgula, manliga tallkissar, som sprider det gyllene mjölet.»¹³³ – Linnés budskap hade uppenbarligen nått henne i fängelset.

Botaniken som Scientia amabilis. Skillnaden är påtaglig mellan kvinnor och botanik ca 1700 – föga att anföra – 1775 – linneansk höjdpunkt och 1850 – stillsamt pyssel. Kurvan säger något om kvinnans ställning i vetenskapen och samhället i stort. Det var lättare att vara lärt fruntimmer före romantiken. Men även när fruntimmersbotaniken var som mest framgångsrik hade den sina begränsningar. Den var sällan inriktad på fältbiologi, på kryptogami eller t. ex. fysiologi, den förekom inte vid universitet eller akademier (Eva de la Gardie och Elsa Beata Wrede hade sina kontakter, det är allt). I stället dominerade den sköna delen av botaniken, den som lockade amatören och deltidsskolan, den som rörde sig utanför de akademiska murarna.

Botaniken såsom sådan förändras också. Vi har talat om den i åtminstone tre eller fyra bemärkelser: vetenskapen, nyttigheten och skönheten och dygden. I alla har människan funnit mönster och mening och botaniken har på motsvarande sätt hållits bred. Det är anakronistiskt att förbehålla beteckningen för vad som kom sedan, efter den stora specialiseringens räfst och rättarting. Den börjar märkas hos Linné, som ändå vill gå fram på alla fronter. När han ska definiera botaniken understryker han dess tillgänglighet för alla, men hävdar samtidigt att botaniken är en vetenskap. Det finns botanister och det finns »botanophili», t. ex. *anatomii* (!), *hortulani*, *medici*, *miscellani*. Systemet i sig har en estetisk dimension. *Classes plantarum* (1738) till läsaren: »Nil pulchrius, nil magis utile & necessarium in Botanicis desideratum & et inventum est, quam Systematica plantarum Methodus.» Linné betonar hela tiden behovet av metod, men eftersom den utgår från blomman finns bryggan till det estetiska upplevelsen hela tiden där. Han citerar Plinius (*Naturalis Historia* XVI:25): *Flos est plantarum gaudium*. Han ger också plats för *Poetae* –

visserligen bland *Anomali* – i *Fundamenta botanica* (1736), vilket Erasmus Darwin tacksamt noterade. Via Linné – nolens, volens – estetiserades och effeminiserades botaniken. Framför allt håller han den öppen för en bred publik. Genom sin terminologi och sitt namnskick – och sitt latin – skapade han spärrar för flertalet, men han trodde också på den icke-specialiserade kunskapen. Rentav ställde han sig förhållandevis positiv till folklig botanik. Men en sådan öppen botanikuppfattning skulle allteftersom komma att ifrågasättas, t. ex. i citaten här ovan från Agardh och Fries.

Den populära, ögonfröjdande sidan mötte kritiska röster. Föreställningen om den »älskliga vetenskapen» fick en litet tveksam klang. Naturalhistorien började uppfattas som kvinnlig, inte minst även genom Buffons så populära naturalhistoria. Georg Forster framhöll i en föreläsning (1781) att naturens skönhet gör den till »leksaker för fruar och barn och sådana män, vars namnminne har gott om plats för många snäckhus och fjärilar».¹³⁴ Under romantiken sensibiliserades och sentimentaliserades naturumgänget dessutom i samspel med andra idéströmningar. Dess kontemplativa sida ledde iväg mot det privata och mot poesin. Därefter kom specialiseringen med sina murar kring fackkunskap och laboratorier. Särskilt det senare innebar en uppsplittring och ett allt mer osaligt naturalhistoriens dubbelliv mellan naturalhistoria och biologi.

Sekelskiftets svenske härförare för den moderna botaniken Bengt Lidforss på jakt efter det linneanska arvet: »För en sådan popularitet borde varje vetenskap betacka sig, och gör det väl i våra dagar även.» Lidforss skriver också »Älskvärdheten är alltså en egenskap som ingalunda kan frångämnas botaniken. Men liksom den dagliga erfarenheten visar oss, att de älskvärdaste människorna icke äro de, som skänka de nyttigaste lärdomarne, så kan det med skäl tyckas som vore botanikens värde som bildningsmedel tämligen ringa. Så är det också enligt min tanke fallet med lejonparten av den botanik som bedrivs vid våra svenska läroverk.»¹³⁵ Han hade nog önskat tillägga: vid våra universitet. Svensk botanik var länge förhållandevis älsklig i Lidforss mening, annorlunda uttryckt: linneansk och naturalhistorisk.

Populariteten har haft sitt pris. Å ena sidan det sympatiska och kanske livsnödvändiga i den öppna form som botaniken haft, som betytt att den inte är en vetenskap enbart för specialisten utan för alla, inklusive kvinnor och barn – döttrar, lika väl som fruar, ja fruntimmer i allmänhet. Å andra sidan kravet att specialisera och göra forskningen exklusiv. Den här uppsatsen handlar bl. a. om hur vetenskapen fjärmat sig från vardagen och gjort front mot det hot som kvinnor och det som kvinnor förmodats stå för ansetts utgöra. Men den handlar också om hur det finns många sorters botanik.

Och sedan? Vi lämnar historien ungefär vid mitten av 1800-talet. Inte för att ämnet skulle ha tagit slut. Men i och med industrialismen, darwinismens nya natursyn, botanikens egen utveckling, den begynnande kvinnorörelsen så

måste det förändras. Men vi slutar med några frågor om vad som hände sedan och hur mycket som var och är kvar vid det gamla.

Fram mot sekelskiftet blir kvinnor synliga vid institutionerna. Här några namn att lägga till de tidigare och som vart och ett nog gömmer sitt intressanta öde. Fortfarande var kvinnor knutna till den botaniska illustreringen. *Amanda Andersson*, född Tigerhielm (1832–1906), botanisten Nils Johan Anderssons hustru, hjälpte sin make med planscher och var även en mindre vetenskapligt inriktad blomstermålarska. *Theresia Jansson* (1867–), växtmålare vid Riksmuseet 1893, gift 1896 med kollegan Axel Ekblom, utförde t. ex. de fina illustrationerna till Veit B. Wittrocks Linneamonografi (1907). *Charlotta von Scheele* (1840–1929) var blomstermålare från Filipstad, som avbildade 800 svenska växter för bruk i folkskolan. Säkert fanns fler systrar i branschen. Av kvinnliga botanister ska först nämnas *Sophia Åkermark* (1817–82), syster till uppsalaprofessorn och algologen J. E. Areschough. Hon gav ut *Typsamling af Skandiniaviens Alger innehållande 100 arter* (Göteborg 1870), det enda verket av sitt slag i Sverige. Men efter äktenskapet fick hon vad gäller vetenskapen troligen nöja sig med glädjen över broderns framgångar. *Alida Olbers* (1842–1912) född i Marstrand, verksam i Stockholm som privatlärarinna, publicerade växtanatomiska undersökningar, gifte sig vid 55 års ålder och hamnar därför i uppslagsböckerna som Alida Wester, död i sin födelsestad Marstrand. Växtanatomiska undersökningar utgav också *Maria Lewin* (1859–1931), lärare i naturlära vid Wallinska skolan i Stockholm. Den första kvinnan som disputerade på ett naturvetenskapligt ämne i Sverige och den mest framträdande i gruppen var *Astrid Cleve von Euler* (1875–1968), kemist, geolog, botanist och i hög grad sin far uppsalaprofessorns dotter, som hon skrivit om i minnesteckningar. De botaniserade ihop; själv fick han mossläktet *Clevea* uppkallat efter sig. Astrid Cleve studerade bl. a. kiselalger. I Botaniska notiser 1897 medverkar hon med en artikel om *Linum catharticum* men på titelsidan till volymen benämns hon »Hr A. Cleve» (!). Om *Elisabeth Hedda Ekman* (1862–) kan tills vidare bara sägas att hon forskade framgångsrikt på de oansenliga *Draba*-arterna med den blygsamma nagelörten (*Draba verna*).

Fler kvinnor kunde nämnas som studerade botanik vid Stockholms högskola, då med en radikalare profil än universiteten i Uppsala och Lund. Några exemplifierar far–dotterförhållandet. Cleve nyss, *Hedvig Lovén* (1867–), dotter till professor fysiologen och botanisten Otto Christian Lovén och gift med medicinprofessorn C. G. Santesson, *Sigrid Andersson* (1868–), dotter till Nils Johan Andersson vid Riksmuseet och gift med kirurgen John Rissler – bägge publicerade de växtanatomiska undersökningar och bägge tystnade de efter sina bröllop liksom *Edla Söderström* (1868–) gift med biologen Johan af Klercker. Vi ska inte heller glömma *Albertina Carlsson* (1848–1930), zoolog, lärarinna med stor anatomisk produktion men utan akademiska examina. Också hon forskade vid Stockholms Högskola och blev hedersdoktor där

Flickor med portörer: Bollnäs samskola på utflykt 1905 (foto Svenska Turistföreningen).

1927. »Bland hans [Wilhelm Leches] lärjungar fanns en, fröken Albertina Carlsson, som blev en triumf för hans åsikter och metoder. Hon hade kommit till honom utan studentexamen eller några som helst meriter men med brinnande håg för biologisk forskning. I min barndom såg jag henne alltid sitta där uppe i lokalerna på Kungsgatan lutad över ett mikroskop.»¹³⁶ Albertina Carlsson var sparsam och donerade medel till sin kära zootomiska institution.

Vid sekelskiftet kommer de kvinnliga biträdena in vid institutionerna, särskilt Riksmuseet. Som artsamlare ute i världen finns det ingen att särskilt peka ut, men ibland har fruarna följt sina män mot fjärran värld, t. ex. Inga Skottsberg i Eldslandet och Anna Ljungner i Anderna. Att det numera finns kvinnliga botanister i Sverige är med den här historiska bakgrunden inte någon självklarhet, men historien har ändrat banor. Kvinnan har mutat in åtminstone *en* naturvetenskap åt sig. Att den samtidigt har bibehållit något av sin familjekaraktär framgår av flera äktenskap där båda parter är botanister. Så är det vid Linnés universitet i Uppsala: John Axel och Ragnhild Nannfeldt, Nils och Lisbeth Fries, Olle och Inga Hedberg, Bengt och Lena Jonsell,

Torbjörn och Eva Willén. Orsaken till denna intressegemenskap brukar anges som inspirerande fältkurser och med det lämnar vi vårt ämne.

Noter

1. Margaret Alic, *Arvet efter Hypatia* (Sthlm 1990), särsk. 118–129. Alics bok är kompletteringshistorisk – även kvinnor har bidragit till vetenskapen – men är tunn i tolkningen av historiska sammanhang. Mer givande är Londa Schiebingers *The Mind has no Sex. Women and the origin of modern science* (Harvard 1989). Ruth Nilsons avhandling *Kvinnosyn i Sverige från Drottning Kristina till Anna Maria Lenngren* (Lund 1973) visar vilken rik debatt om kvinnan som förts också i Sverige.
2. SLÅ 1939, 114 ff.
3. Facsimilutgåva med inledning av Hans Krook (Sthlm 1987).
4. Jfr Johan Arndts *Paradis lustgård*, även Johan Quirsfeldts *Himmelske Örtgårdz Sälskap, bestående uthi XXXXI Samtaal emellan Christum och en trogen Siäl* (Strängnäs u. å.). Ämmets rikedom framgår av en färsk undersökning Bengt Arvidssons *Sjärens örtagård. Trädgårdskonstens betydelse för bildspråket i uppbyggelselitteraturen omkring år 1600* (Lund 1991); där särskilt om Arndt; kap 6 om »Trädgården och kvinnan».
5. Georg Wallin, *Ens ropandes röst i öknen* (Sthlm 1720), 6 ff., 14 ff.
6. Jfr även Göte Klingberg, *Svensk barn- och ungdomslitteratur 1591–1839* (Sthlm 1964), 35. Densammes *Till gagn och nöje* (Sthlm 1991), där även illustrationer.
7. Hiärne, *Stratonice*, utg. Magnus von Platen (Sthlm 1952), 52 f.
8. Efter Knut Hagberg, *Svenska Brev* (Sthlm 1942); 27 f., 7 f.
9. M. B. Swederus, »Svensk hortikultur i forna dagar», *Svenska Trädgårdsföreningens Tidskrift* 1880, 12.
10. Det är nu i Köpenhamn men gavs henne uppenbarligen i Rom av Giovanni Trionfetti, föreståndare av en botanisk trädgård där. Jfr Otto Gertz, »Herbarium ad Usum Christinae, Vsecorum Reginae», *Tidskrift för historisk botanik* 1 (Kphmn 1921), & u 207–215.
11. *UUB N 561*, Dedicatio. Jfr Gunnar Eriksson, *Botanikens historia i Sverige till år 1800* (Uppsala 1969), 102–17.
12. Ungius 1636, opag. Th. M. Fries, *Naturalhistorien i Sverige intill medlet af 1600-talet* (UUA 1894: program II), 60.
- 12a. Gunnar Eriksson a. a.
13. Även av Olof Rudbeck d.y. 1711 (tr. 1718), Tobias Schubarth [1708] och Magnus Rönnow (1709). Jfr den stiliga J. Trew, *Beschreibung der grossen Amerikanischen Aloe* (1727). Blomstrande aloe hos handelsmannen Wennerholm, Göteborg 1775, akvarell av Johan Caspar Jung, avbildad av Gösta Berg i *Fataburen* 1987.
14. Yngve Löwegren, *Naturaliekabinett i Sverige under 1700-talet* (1952), 67 ff.
15. M. B. Swederus, *Botaniska Trädgården i Upsala 1655–1807* (Falun 1877), 31; Thore Magnus Fries, »Naturalhistorien i Uppsala under senaste hälften af 1600-talet», *Nordisk Tidskrift* 1911, 454.
16. Schering Rosenhane, *Oeconomia* [1662] utg. Torsten Lagerstedt (Uppsala 1944), 20. Allmänt: J. G. Blake, *The complete Housewife*, *Bull. Hist. Med.* 49 (1975).
17. H. Spegel, *Gudz Werk och Hwila* (Sthlm 1685), 121.
18. Carl Forsstrand, *Linné i Stockholm* (1915), 14.
19. *Stockholm Stads Tänkebok* XI, 149 f.
20. Jfr Jan-Inge Wall, *Hon var en gång under jorden*. Visionsdikt och sjukdomsbot i gotländska trolldomsprocesser (Uppsala 1989). Gunnar Heinsohn och Otto Steiger, *Häxor. Om häxförföljelse, sexualitet och människo-produktion* (Göteborg 1989), 63 ff. 1. Gentz artikel står i *Arv* 1954.
21. Linné till Vetenskapssocieteten 1732, *Bref och skrivelser* I: 11, 336; jfr SLÅ 1960, 113 f., om uppteckningens autenticitet.
22. *Kollegieanteckningar* utg. A. O. Lindfors (1907), 139; jfr om folkligt motstånd Brita Egardt, »Svenskarna och svampmaten» (*Rig* 1954).
23. Jfr Ingvar Bergström, *Den symboliska nejlkan* (1958).
24. Keith Thomas, *Människan och naturen* (Sthlm 1988), 80.
25. Jfr Gunnar Broberg, »Then gifte filosofen», *Kungl. Vetenskapssamhällets i Uppsala Årsskrift* 1985–86.
26. SLÅ 1953, 76.
27. *The Banks Correspondence*, ed. Dawson 1958, 315. André Brinks *Ett ögonblick i vinden*

- [1976] (1978) utspelar sig i Sydafrika 1751: en svensk linnean har gift sig där men förolyckas på en expedition; hans hustrus väg tillbaka till civilisationen tillsammans med slaven Adam utgör handlingen.
28. H. Nadault de Buffon, *Buffon, sa famille, ses collaborateurs et ses familiers* (Paris 1863).
29. C. F. Hornstedt till C. P. Thunberg 24/5 1785 tr. *Sv. Litt. S. i Fö.* 10 [1888], 174; UUB X 299r [Swederus], 157 f.; *Bengt Ferners Resa* (utg. 1956), 194 f.
30. Ytterligare exempel i Ann B. Shteir, »Linnaeus's Daughters: Women and British Botany», *Women and the Structure of Society* (Durham 1984); 67–73.
31. Naturaliesamlingarnas ändamål och nytta, *Fyra skrifter*, 65.
32. Jfr S. Peter Dance, *Shell collecting* (London 1966), 55 f., 103 ff., 133; se även Alexander Roslins vackra porträtt av okänd konkyliensamlerska i *Konkylien og Mennesket* (Kpnhmn 1984), 84.
33. Yngve Löwegren 1952, 295–318; även Löwegren i *SLÅ* 1959.
34. Jfr Wilfred Blunt, *In for a penny. A prospect of Kew Gardens* (London 1978).
35. Jfr *Pflanzen auf Porzellan. Ausstellung zum 300-jährigen Bestehen des Botanischen Gartens Berlin* (1979). Även *SLÅ* 1956–57, 181 f. och Staffeu, *Linnaeus and the Linneans* (1971), 278.
36. Sven Fransson i *SLÅ* 1988–89, 69.
37. *SLÅ* 1920, 1 ff.
38. Jfr Gunnar Broberg, »Den linneanska bildvärlden», i *Bilden som källa till vetenskaplig information*, utg. Allan Ellenius (Sthlm 1990).
39. Ett visserligen anakronistiskt men talande exempel ger Strindberg. Magister Andreas Törner (S:s alter ego) har studerat vid Lunds universitet på Karl XI:s tid och sitter som så ofta lutad över sin växtbok. Men det är svårt för honom att hålla tankarna i styr, »de fladdra som humlor från blomma till blomma, sökande med sugmunnen ett ställe, där den har det bra, tills slutligen hans öga faller på kapitlet om blommornas parning. . . . Befruktningsens hemligheter locka honom, såsom de locka en skolpojke . . . blodet värmes och naturens väldiga ande börjar tala sitt maktspråk. Brånaden stiger upp i honom, driften att känna personen fördubblad, känna kropp och själ träda ut ur individens tränga fångelse och förnimma livet i släktet, i framtiden, vore det så endast för några sekunder.» – Just då kommer den blodfulla och unga Magelone in i hans rum . . . (A. Strindberg, *Tschandala* (1889) (Sthlm 1956), 127 f.).
40. Jfr Gunnar Broberg, »Naturen på bild», *Lychnos* 1979–80.
41. Jfr Uggla i *SLÅ* 1946, 95 ff.
42. *UUB W* 37, 71; Jfr *Föreläsningar öfver djurriket* (utg. 1913), 301: (om Aphrodita): »Dess figur är tämmelig oanständig, om man så får säga (Naturalia non sunt turpia) ty den liknar alldeles genitalia sexus sequioris, hvarföre den ock är kallad *Pudendum regale*.»
43. *Museum Lovisae Ulricae* s. 476 ff. – ett undantag s. 493 med en *Vulva parva*.
44. Cit. efter Lynn Barber, *The Heyday of Natural History* (London 1980), 54 f.
45. Gunnar Broberg, *Homo sapiens. Studier i Carl von Linnés naturuppfattning och människolära* (Uppsala 1975), 15.
46. O. E. Hjelt, *Naturalhistorien vid Åbo universitet* (Åbo 1896), 60.
47. Efter Robert Thornton, *The Temple of Flora* introd. Ronald King (London 1981), 9 f.
48. Efter *Acta Literaria Upsaliensis* 1739, 481 f.
49. David E. Allen, *The naturalist in Britain* (1976) 48 ff.
50. Cit. efter Thornton: Linnés skrifter var förbjudna av påven och den protestantiska kyrkans män var inte heller alltid nöjda med denna närläsning av Naturens bok. »To tell you that nothing could equal the gross prudence of Linnaeus's mind is perfectly needless. A literal translation of the first principles of Linnean botany is enough to shock female modesty. It is possible that many virtuous students might not be able to make out the similitude of Clitoria.» (Rev. Samuel Goodenough (sic!) till Sir James Edward Smith 1808, efter *ibid.*)
51. William T. Stearn, *The Wilkins lecture, Notes and records of the RS of London* 40:2 (1986), 120.
52. Broberg, *Homo sapiens*, 174 f.
53. *Darwin Correspondence* nr 5316, 5319.
54. J. G. Wallerius, *Självbiografi*, *Lychnos* 1953, 246.
55. Utg. 1968. Notisen kan borge för föreläsningarnas autenticitet och även tjäna till att tidsfästa dem.
56. Abraham Bäck, *Äminnelsetal öfver Herr Carl von Linné* (Sthlm 1779), 47. Bäckes uppgifter om botaniska kvinnor har han fått från Linné d.y. (*SLÅ* 1958, 69): »Icke eller flere Fruntimmer som just med alfware studerat Naturalhistorien, ty Madame de Gage i Paris och Violante Vanni uti Venedig lär intet kunna föras hit.» Jfr *SLÅ* 1956–57, 155 om Mme de Gages intresse för gräsen.

57. Jfr Charles Singer, *From magic to science* [1928] (New York 1958).
58. Jfr William T. Stearn, »Maria Sibylla Merian as a botanical artist», *Taxon* 1982, 529–34; även Schiebinger, 68–79.
59. Joan Hoff Wilson, »Dancing dogs of the Colonial Period: Women Scientists», *Early American Literature* 7 (1972–73). Hennes manuskript gavs ut 1963 av Ricket och Hall. – För data har använts Frans Stafleu & Richard S. Cowan, *Taxonomic Literature* 1–8 (Utrecht 1976–88).
60. Allen 28 ff.; Ivar Trägårdh, *Civilisationens dilemma* (1934), 201.
61. Fries 2, 273 f.; Thunberg, *Resa* 2 (Upsala 1789), 147 f. Kvitto om gåva av ringen från Monson i *UUB G300s*.
62. V. P. Wystrach, »Anna Blackburne (1726–1793) – a neglected patroness of natural history», *J. Soc. Bibl. Nat. Hist.* 1977, 148–168; Blackburnes brev men inte Linnés svar tr. i *Bref och skrivelser* II: 1, 285–87.
63. Jfr Stig Rydén i *SLÅ* 1960, 61 ff.; R. Rauschenberg, *Daniel Solander* (Philadelphia 1968), 24. Om mrs Delany se biografi av Ruth Hayden (London 1980).
64. Någon modern undersökning av detta enorma projekt tycks inte föreligga. Jfr Linné *Bref och skrivelser* I: 3, 232 ff.; även Smith, *Linnean Correspondence* 4/8 1775; *SLÅ* 1956–57, 163 (Carolina Lovisas brev till Linné d. y.); Fries 2, 312 ff.; *Zeitschrift für die Geschichte der Oberheims* XXIII:1 (1908) – därifrån om prinsessans kvarlåtenskap.
65. Jeannette Geffriaud Rosso har gått igenom 180 artiklar med botanisk anknytning (»L'Encyclopedie, la femme et la botanique», *Le Siècle de Voltaire. Hommage à René Pomeau* (Oxford 1987), 513–522).
66. Sparrman till A. Bäck 1787, *UUB Ihre* 193. Om intresset i England se Blance Henrey, *British Botanical and Horticultural Literature before 1800* 2 (Oxford 1975), kap. 29.
67. En samling på ca 1250 akvarellerade tuschteckningar finns i Allhems bibliotek (Malmö). Jfr S. Artur Svenson i *Bogvennen* 1966, 164 f. Doerrien utgav också *Übersetzung und Erklärung der vornehmsten Kunstwörter, so in den Linneischen System vorkommenen* etc. (Lübeck 1779). Om Doerrien J. W. Hübener i *Flora* 1839, 481–484. Om andra kvinnliga botaniska artister, se Wilfred Blunt, *The Art of Botanical Illustration* (1950) (London 1967), passim.
68. Utdrag ur E. G. Liedbecks Dagbok, *SLÅ* 1918, 158 f.
69. C. G. Rollin, *Nemesis divina* 1856, 76.
70. Th. Magnus Fries, *Linné* 2 (Stockholm 1903), 83.
71. G. Acerbi, *Travels through Sweden, Finland and Lapland* I (London 1802), 243.
72. *Tessins dagbok* 1757 (utg. 1824), 147 f.; nackapan ms i Linn. soc.; jfr *Vita Caroli a Linné* (Uppsala 1957), 124.
73. RA Ericssbergsarkivet, Fredric Sparres samling 11–12 – en otomordentligt rik källa; här brev till Sparre 13/10 1768.
74. Jfr Sten Lindroth; *K. Vetenskapsakademiens Historia* I (Sthlm 1967), 24 (Wrede); 23, 263, 330 (Ekeblad–de la Gardie). – Även andra dugliga hushållerskor vid godsens kunde nämnas. Christina Piper på Kragelholm donerade en samling orangeriväxter till Lunds Botaniska trädgård 1751 (apelsin, fikon, lager, myrten etc.) som hon haft på sin egendom Sturefors i Östergötland. Krukorna finns fortfarande kvar. (Axel Törje, *I den oförläpneliga nyttans tjänst* (1971), 42 f.) Änkegrevvinnan var en kraftnatur, som vann Linnés beundran under Skånska resan för präktiga trädgårdar med spalierer, labyrinter och idegranspyramider.
75. Patriotiska sällskapet valde in fyra kvinnor, de övriga för välgörande verksamhet (Staffan Högberg, *Kungl. Patriotiska Sällskapets historia* (Sthlm 1961), 75, 281). Vid sin start valde den Göteborgska societeten in ett tiotal kvinnor, antingen för deras manliga kontakter eller för vittra intressen (Nils Eriksson, *Kungl. Vetenskaps- och Vitterhetssocieteten i Göteborg* I (Göteborg 1978), 79 ff.
76. Pehr Gustaf Lindroth, *Resejournal från 1797*, utg. G. Sundquist (1976), 149 f. Jfr Löwegren a. a., 269 f. Om englandsresan 1788 se *Personhistorisk Tidskrift* 1990: 1–2. Om den äldre Anna Johanna Grill som numismatiker se S. E. Bring i *Lychnos* 1957–58.
77. Nordenflycht enligt Ugglas tillägg till Ährlings kat. UUB. – Något utanför fokus hittar vi t. ex. Elisabeth Triewald (1720–89) som i Vetenskapsakademiens Handlingar för 1745 illustrerat sin makes uppsats om silkesodling. (Anna Stenkula, otr. uppsats om Triewald, Centrum för kvinnoforskning, Uppsala Universitet.)
78. *KVAH* 1762; omtryckt i Linné [sic] *Skrifter* 4 (1908), 317–321; K. Thomas, *Das Elisabeth Linné-Phänomen* (Jena 1914).
79. [J. F. H. de Drevon.] *Voyage en Suède* (La Haye 1789), 124 f.
80. Brev till Jussieu odat. ca 1751, tr. *Memoires of the American Academy*, NS 5 (1855). Hon hade 1735 blivit peintre des vélins och

arbetade sedan länge under Bernard de Jussieu, men även för Abbé Pluche och Pierre Buchoz. Björnståhl rapporterar 1773 att hon fortfarande mindes Linnés besök och att hon nu ritade åt Buffon – den senare en upplysning som inte lär ha varit i Linnés smak.

81. Koncept Linn. Soc., här efter Wilfred Blunt, *Carl von Linné* (Sthlm 1978), 224.

82. Brevet anförts i Broberg, »Then gifte filosofen», 73.

83. E. B. Wrede till Linné 1773 (opubl. Linn. Soc., avskrift UUB).

84. E. B. Wrede till P. W. Wargentin, odat. ca 1780, KVA Sekr. arkiv.

85. Arbeten av Magnus Orrelius 1750–52, 1776, Anders Jahan Retzius 1772, Carl Peter Thunberg 1798 [facsimil 1969] riktade sig inte uttryckligen till kvinnan. Man kunde på många håll läsa Buffon på franska; en svensk förklarad version utkom i början av 1800-talet, *Naturalhistoria för ungdom i sammandrag* (facsimil 1978).

86. Jfr Gunnar Eriksson & Lena Svensson, *Vetenskapen i underlandet* (Sthlm 1986), 190.

87. T.ex. linnélärjungen Eric Ekelunds *Uppfostringslära* (1746), 204 [?] som franhåller naturaliehistoriens nytta »särskilt för fruntimmer» – dvs. för deras ädlaste syssla att sy, brodera och sticka »sådana saker som efterhärma naturen».

88. Haartman, *Inledning*, Dedicatio; arbetet i facsimil 1976.

89. [Abbé Pluche,] *Naturens skådowärk* 1 (Norrköping 1765), övers. förord 22–40, 108 f., 142.

90. Efter Roger de Vilmoren, *Introd. till Rousseau, Œuvres complètes* 4 (Ed. Bibliothèque de la Pléiade) (Dijon 1969). Övers. *Brev om Blommorna till ma chère cousine* med bilder av J. P. Redouté, förord Hans Krook (Sthlm 1979).

91. *UUB D 105*.

92. Den danska utgåvan innehåller också »Om planterne. En afhandling af Hirschfeldt» m. m.

93. Tryckt i *SLÅ* 1929, 109 ff.

94. Om populärvetenskapens historia och om dess kulturintegrerande funktion se G. Eriksson–L. Svensson (1986).

95. Anders Peter Tidström i *UUB D 1457*, 4.

96. *Stockholms Weckoblad* 1754: 40.

97. Lars Roberg, *Tal*, utg. C. Linnaeus 1747, 18.

98. Hugo Osvald i *SLÅ* 1956–57, 126.

99. Trädgårdsböcker: G. T. Dahlman 1728, J. L. Kanneker 1731, J. P. Brehmer 1738, Peter Lundberg 1773, Lars Broberg 1775, Peter Jonas Bergius 1780, Engelbert Jörlin 1796

nämner inte kvinnor som publik; exempel på angränsande litteratur: Maria Elisabeth Lejonhardin, *Kårt och redig underwisning i färgkonsten* (4. uppl. Västerås 1773); Hellot, *Fullständig fruentimrens färgbok* (Lund 1772); Svenska Reddejan (olika uppl.); Den kloka ladugårdsgumman; vidare olika kokböcker.

100. Henning Wijkmark, *Samuel Ödmann* (Uppsala 1923), 43 f.

101. *Årstafrens Dagbok* 1–3 (Sthlm 1946–53), passim.

102. Se not 44 och 49.

103. R. B. Freeman, *British Natural History Books 1495–1900* (Hamden 1980).

104. Några *representanter* utan ordning: Priscilla Wakefield (fl. ca 1850), Mary Roberts (1788–1864), Maria Hooker (1797–1872), Jane Loudon (1807–58), Lady Mary Bentham (ca 1765–1858), Mary North (1830–90), Elisabeth Holden (hennes *Naturdagbok* 1906, svensk utg. ca 1980), Ann Pratt (fl. ca 1830–60), Eliza Eve Gleadwell (utgav *The Beauties of Flora* 1834–36), Mary Lawrence (vars *A collection of Roses from Nature* 1799 behandlas av Henrey a.a.), Louisa Anne Meredith (född Twamley, skrev *The Romance of Nature or the Flower-seasons illustrated*, 2. ed. London 1836), Almira H. Phelps (1793–1884, skapade med *Familiar lectures on botany*, 1829, tydligen en bestseller – 11. uppl. 1840). – För en härligt illustrerad nonsensentomologi från 1860 se Louisa & Madelen Pasley, *The adventures of Madelen and Louisa* (London 1980). *Litteratur*: Barber, särsk. kap. *The Naturalist in the Boudoir* och Allen, passim. Ann B. Shteir, »Priscilla Wakefield's Natural History Books», *From Linnaeus to Darwin: Commentaries on the History of Biology and Geology* (London 1985), 29–36; Ann B. Shteir, »Botany in the Breakfast Room: Women and Early Nineteenth-Century British Plant Study», *Uneasy Careers and Intimate Lives: Women in Science, 1789–1979*, New Brunswick 1987, 31–43; Ann B. Shteir, »Botanical Dialogues: Maria Jacson and Women's Popular Science Writing in England», *Eighteenth-Century Studies* 1190: spring, 301–317; David E. Allen, »The women members of the Bot. Soc. of London», *British Journal for the History of Science* 1981, 240–254; E. D. Rudolph, »Women in 19th Century American Botany», *American Journal of Botany* 1982, 1346–55; Beatrice Scheer Smith, »Mary L. Owen, Nineteenth-Century Nantucket Botanist», *Rhodora* 1987 April, 227–239.

105. Jfr G. Eriksson–L. Svensson, 191.

106. Mrs Loudon, *Botany for Ladies or, A popular introduction to the Natural system of Plants* (London 1842), preface.
107. Mary Wollstonecraft, *Letters written during a short residence in Sweden, Norway and Denmark* (Fontwell 1970), 32; hennes resebeskrivning utkom i sv. övers. 1798.
108. Elias Fries, »Äro naturvetenskaperna något bildningsmedel?» (1842), *Botaniska utflygter* 2, uppl. (Sthlm 1853), 33. Jfr allmänt Gunnar Eriksson, »Motiveringar för naturvetenskap», *Lychnos* 1970–71.
109. Carl Adolph Agardh, *Lärobok i botanik* 1 (Malmö 1829–30), företal.
110. [Anon.] *Botanisten och Rosen* (Mariefred 1817), 4f. Jfr likartat Carolina Widerströms dikt »Korgen»: »I maj, otålig och allena, / Min korg med blommor fyllde jag; / Min suck, med näktergalens slag, / Flög att i hunden sig förena. /» Så kommer Alin och gör diktarjaget sin kur. »Jag darrade och kinden glödde, / Jag ville fly – han höll mig kvar, / Mig kyssande på tufvan bar. / Och mina blommor der förströdde. Han mig i sina armar snärde, / Och gäckande min gråt belog, / Och sedan grymt den blomman tog, / Som gjorde hela korgens värde.» (*Samlade Witterhetsförsök* (Sthlm 1840) 13 f.)
111. Peter Wieselgren, *Svenska Statens sköna Litteratur* 4 (1847), 559.
112. Roland Otterhjörk, *Våra förnamn* (Sthlm 1964).
113. Ulla Frost, *Förlagor och teckningslärar. Ett bidrag till den svenska teckningsundervisningens historia särskilt avseende 1800-talet* (Sthlm 1991), 69 ff.
114. [Vilhelmina Stålberg,] *Blomsterspråket* (Sthlm 1843) inled., 265; Louis De Geer, »Naturbetraktelser» (1878), i *Valda skrifter* 1, (1892), 241.
115. Jfr dock Carl Santesson, *Atterboms ungdomsdiktning* (1920), 216–80 kap. »Blommorne». För England se Beverly Seaton, »Considering the Lilies: Ruskin's 'Prosperina' and other Victorian Flower Books», *Victorian Studies*, winter 1985, 255–282; där not 6 med ytterligare litteratur.
116. Janet Browne, »Botany for Gentlemen. Erasmus Darwin and the Loves of the Plants», *Isis* 1989, 593–621.
117. Jfr Alma Söderhjelm, *Gustaf III:s syskon* (1945), 133.
118. Gösta Berg, »Blomster i hemmen i äldre tid», *Fataburen* 1987. Jfr Elisabeth Mansén, »Konsten att förgylla vardagen», *Romantikens kvinnor*.
119. Kalm 1910, 178 efter Berg.
120. [E. Balling,] *Den wördiga bondhustrun* [övers. och bearbet. C. F. Fallén (Lund 1801) – bl. a. om trädgårdsskötsel; L. G. Zaar, *Försök till ekonomisk catheches för blifvande husmödrar, eller handbok vid en ung kvinnas sjelfpröfning innan hon inträder i ägtenskapet* (Örebro 1831) – avsnitt om köks- och kryddträdgård]. Allmänna trädgårdsböcker, också för vinterhalvåret av F. G. Dietrich (1808) och Carl Ilhrström (s. å.).
121. Ett möjligt undantag från slutet av vår period, Gustafva Schartau (född Voigtlander, 1783–1849) som 1840–41 gav ut ett omfångsrikt arbete av ekonomisk-botaniskt innehåll. *Anvisning till jordbrukets förbättring. Sammandrag af de mest godkända rön i denna kunskaps-grenen, upställt i systematisk ordning* 1–2 (Sthlm 1840–41) 400+336 s. Även norsk uppl. 1844–45. Verket behandlar betesmark, mossodling, olika gräsarter och även grässkötsel. Det är en kompetent framställning, till största delen byggd på utländska län.
122. Rousseau, *Emile*, femte boken (Göteborg 1978), 203.
123. Jfr Pehr Boiérth i *Viola* 1931:30. Jungfru Djurberg är annars okänd – syster till geografen Daniel Djurberg? Boiérths omfattande dokumentsamling om trädgårdsmästaryrket (*Viola* 1930:25–38, 1931:27–37) erbjuder även t. ex. affären med den förslagna sjuttio-tvååriga änkan Maria Berg, som önskade sälja »gröna trädgårdssaker och behålla stolrum» i Gröna Gången på Södermalm med hänvisning till sin makes plats i societeten; hon avslöjades som hustru till en sidenfärgare (*Viola* 1930:30). Om kvinnoarbetet under skrätiden se Kekke Stadin, »Den gömda och glömda arbetskraften», *Historisk Tidskrift* 1980:3.
124. Elias Fries, »Den linneanska botanikens förhållande till den nuvarande» (1857), *Botaniska utflygter* 3 (Sthlm 1864), 144.
125. *Fredrika Bremers Brev* 2 (Sthlm 1916), 21 (brev till Böklin 5/5 1839; jfr t. ex. även 2, 217 och *Brev* 3 (1917) 82, 378. Det är alltså knappast riktigt att framställa den idealistiska Bremer som en linnean – så eventuellt med särskild syftning på de linneanska resorna i Birgitta Ahlmo-Nilsson i *Romantikens kvinnor* (Sthlm 1990), 144 f. Linnéinflytande på realismens förespråkare Almqvist har med goda skäl hävdats av Karin Westman Berg i *SLÅ* 1959; jfr även dens. *Studier i Carl Jonas Love Almqvists kvinnouppfattning* (Göteborg 1961), 126–150.
126. Orig. i ULB; jfr om dessa bilder Sylvia S. Kaspryck, »Fredrika Bremer's native American

Drawings», *European Review of Native American Studies* 5:1 (1991).

127. Fredrika Bremer, *England om hösten år 1851* (Sthlm 1922).

128. Kvinnosvagheterna indelas i fyra klasser: 1. kärleksfebrar 2. förställningssoter 3. läppflöder 4. högmotsref. Kärleksfebrarna (1) i tre släkten: 1. älskogsbrånad 2. behagsjuka 3. jalousie. Älskogsbrånaden (1.1) i två arter: älskogsbrånad hos ogifta fruntimmer – *giftsjuka* – och älskogsbrånad hos gifta fruntimmer – *galanterie*. Det finns fem varieteter av de giftsjuka (1.1.1): a) härrörande af kroppsbekaffenheten, b) af retelser, c) dietetisk, d) af en vana at offra åt kärleken – *flängsjuka* och e) complicerad med nymphomanie. Och så vidare med noter och biter, allt likt en linneansk nosologi. Någon större svårighet att fatta den misogynia poängen råder inte. T.ex. lärda fruntimmer sorteras in under fjärde klassen »Högmotsref», arten Högdragenhet–egenkärlek. Genren finns tidigare, jfr ett annat Åbo-

exempel: *De quattuor Generibus Mulierum Commentatio* (resp. Lars N. Qwist, pres. Christiern Alander) (Åbo 1698).

129. En intressant behandling av den utelivna kvinnobotaniken ger Lisbet Koerner, *Untitled ms. on Goethe and botany for women*, Harvard University 1991.

130. Ingrid Holmquist i *Romantikens kvinnor*, 42.

131. Jfr Shteir 1990, 316.

132. *Mme Rolands bref* 1, utg. Alma Söderhjelm (1905), 50.

133. *Rosa Luxemburgs fängelsebrev* (Sthlm 1962), 70 f., 138.

134. Cit. efter Wolf Lepenies, *Das Ende der Naturgeschichte* (1978), 57.

135. Lidforss, *Vetenskap och världsåskådning* (1917), 64 f.; Sommarföreläsning vid Lunds Universitet (1904, tr. 1915), 5 f.

136. Mia Leche Löfgren, *Våra föräldrars värld* (1934), 97.

Summary:

BOTANY FOR WOMEN

By

GUNNAR BROBERG

One purpose of this study on botany for women, or in Swedish "fruntimmersbotanik", is to fill out a gap in what we have not known about science for and by women and to map the relevant literature on the matter. Another is to interpret in a more general way the different meanings flowers and herbs have had in women's lives. There are several sorts of botany to take into consideration: scientific, utilitarian, esthetic, symbolic, religious etc. In focus is the influence of Linnaeus, who nourished high expectations on bringing new public to his science and who also profited on wealthy supporters such as the Swedish Queen Lovisa Ulrika and the countess Tessin; he also corresponded with countess Wrede concerning utilitarian botany. In these cases, as well in his contacts with foreign female botanists (the artist Basse-Porte, Lady Monson, Anna Blackburne) Linnaeus wrote rather strange and rethoric letters, here interpreted as part of his mythological imagination. There were some handbooks on botany for women in Swedish, though Sweden in general was to small market for such literature. And when this subject during Romanticism became especially popular in England it faded away in Sweden. On other levels, however, the connections between women and flowers lived on stronger than ever, especially in esthetic matters. This study, ending at the middle of the nineteenth century, finally, puts the question whether botany for women has liberated women and in what way botany for women might have affected the development of botany during the Linnean period.

Författarens adress: Professor Gunnar Broberg, Idé- och lärdoms historia, Kungshuset S-223 50, Lund, Sweden.

Smärre meddelanden

Plant, Animal & Anatomical Illustration in Art & Science. A Bibliographical Guide from the 16th Century to the Day. Compiled by Gavin D. R. Bridson and James J. White. St Paul's Bibliographies, Winchester, in association with Hunt Institute for Botanical Documentation, Detroit, 1990. ISBN 0-906795-81-8. 494 sid. ill. Pris inb 75 pund. Bridson & Whites bok kommer att glädja många, forskare såväl som samlare. Den är värd en presentation och behöver det troligen. Deras bok utgör alltså inte ytterligare en bibliografi över de vackraste böckerna inom äldre naturalhistoria. Ett sådant syfte hade i och för sig varit gott nog, medtaget är också långa svep av klassiker inom den botaniska och zoologiska litteraturen från renässansen och framåt. Men dels är syftet här just illustrationen som teknik, framför allt handledningar i denna både konstnärliga och vetenskapliga verksamhet, dels går framställningen ända fram till i dag (1989). Inte minst är forskningen kring den naturalhistoriska och anatomiska bilden fylligt bibliograferad. Det är en ganska omfattande bok med ca 8 000 nummer; man kan förvåna över hur mycket som finns i genren. Alla intresserade kan här hitta åtskilligt nytt-gammalt och gammalt-nytt.

Mycket hänger förstås på systematik, avgränsningar, fyllighet och korrekthet. Bridson-White börjar med arbeten om naturen i allmänhet, sedan följer i tur och ordning botanik, zoologi, anatomi – så långt upplagt kronologiskt – därpå alfabetiskt enskilda konstnärer, titelindex och författarindex. Fotografin har fått sina speciella, rättmätigt fylliga sektioner, bl. a. uppmärksammas mikrofotografin. Den speciella metoden att låta naturföremålen själva som tryck utgöra illustration får sin avdelning. Fylligheten och kringsynen är imponerande och man kan tycka att utgivarna är bara alltför blygsamma när de i inledningen gång på gång betonar att detta blott är en »provisional list». Givetvis råder ingen fullständighet i detta liv och givetvis får vi ständigt ta till supplement. Recensentens plikt är att påpeka utelämnningar, men hur mycket han (hon) vill ta upp beror bl. a. nationella preferenser. Vad gäller svenskt material är det väl inarbetat och rättstavat. Men egocentriskt skulle jag vilja lägga till min uppsats om järven och dess ikonografi (*Lychnos* 1971–72). Säreget är att Björn Dals skrifter inte indexerats (»Sveriges zoologiska litteratur», *Biblis* 1974, figurerna av Sven Nilssons Skandinaviens fauna, *Biblis* 1971, Clercks Icones (SLÅ-versionen 1984–85, facsimilen kom för sent för att inkluderas). Jag passar också på att göra reklam för en egen färsk artikel »Den linneanska bildvärlden» (*Kungl Vitterhets, Historie och Antikvitets Akademiens Konferenser* 23) av undertecknad, som kanske något hädiskt hävdar illustrationens relativa obetydlighet för den linneanska naturalhistorien. Svenska arbe-

ten, det må vara välkända praktverk som Palmstruchs botanik eller mer okända men intressanta arbeten som Wittrocks om linneans olika färgvariationer (1907) saknas – det får vi nog acceptera tills det nu är påpekat. Det förefaller också som om att man inte räknat in en sorts symbolisk naturillustration, dvs. frontispiser. Givetvis är det på andra sidan Atlanten svårt att täcka gamla världens alla fotoinstruktioner; de upptagna är genomgående anglosaxiska. Men ett viktigt samlande arbete som *Angewandte Photographie in Wissenschaft und Technik* (herausgegeben von K. W. Wolf-Czapek, Berlin 1911) saknas. Ett par sena svenska exempel i genren vid tidsgränsen är Ingemar Holmåsén, *Växtfotografering* (1988) och Åke Lindau, *Bättre naturbilder* (1991) – den senare inte avsedd för vetenskaplig illustrering. Man kan också undra över varför inte den antropologiska bilden har tagits med. Den gränsar till anatomin och en hel del skrevs tidigt bl. a. om fotografins användning, bl. a. av Galton med rasistiskt beklagliga inslag. Ämnet närmar sig visserligen det obehagliga, men det kanske också kan sägas om de typographia naturlis som man tagit upp och som var dyrbar för naturen. – Så här kan en intresserad recensent hålla på men egentligen ska han först tacka och ta emot vid utgivningen av att pionjärverk som detta.

Parker, trädgårdar, landskap heter en stilig bok av arkitekten Walter Bauer (Signum, Lund 1990) med undertiteln »Förnya och Bevara». Tanken från början var en historik över svensk trädgårdskonst men i stället blev det en personlig genomgång av trädgårdar Bauer varit med att förnya och bevara. I tur och ordning behandlas parker och trädgårdar vid kungliga slott, slottsparker, parker vid bruksherrgårdar, herrgårdsparker, villaträdgårdar, parker vid kontor och offentliga byggnader, allmänna parker, alléer. Greppet är alltså generöst om än av nämnda skäl impressionistiskt-personligt. Inte minst blir boken därmed ett dokument över en viktig skapare av några av våra skönaste naturmiljöer. Illustrationsmaterialet har likaså ett dokumentärt värde – men ibland är reproduceringen av de svart-vita fotografierna i gråaste laget. Man får nya favoriter vid läsningen och återvänder också gärna till välkända skönheter som parken vid Forsmark eller Ulriksdals slottspark. Botanister intresserar sig särskilt för botaniska trädgården i Uppsala. Många möjliga miljöer saknas – här finns stoff för ytterligare trädgårdshistoriska arbeten. Det finns gott om specialstudier, men samlande svenska framställningar efterlyses. Sten Karlings stora avhandling från 1931 om tiden fram till Le Notrestilens genombrott är värd en fortsättning. Vi ska i sammanhanget inte glömma att rekommendera vår vördade kollega *Lustgården*.

Sven Kilander fortsätter framgångsrikt med studier i Västergötlands äldre botaniska utforskning. Hans senaste alster »Johan Mathesius – humanisten som blev lärare i naturalhistoria» (*Katedralskolan i tiden. Festskrift utgiven i*

anledning av Skara gymnasiums 350-årsjubileum 1991) och skildrar en av de outhärliga drängarna i vetenskapens trädgård. Mathesius var egentligen gymnastiklärare men hade också hand om naturalhistorien, på den tiden nästan uteslutande med inriktning på botaniken. Han korresponderade med Elias Fries och Christian Stenhammar och det är ur brevsviterna till dessa berömda herrar som Kilander format sitt porträtt. En duglig men beroende på bristande akademisk examen aldrig ordentligt uppskattad växtkännare framträder. Mot slutet av sitt obemärkta liv – han dog 1869 – förmärks bitterhet över omgivningens njugghet. Ingen ska tro att det förr var bättre, t. ex. för vetenskapsidkaren.

Kilander har också gett ut en liten dagbok av västgöten Johan Abraham Gyllenhaal över en *Resa till Visingsö 1775*. Det är ett utomordentligt läckert tryck utfört av Rundqvists i Göteborg. Innehållet är sjuttonhundratalsmässigt jordnära, med anteckningar om geologi och botanik, men även om befolkning enligt formeln: »Som ön i jämnhet och hufwudnäringsättet alldeles likna Skåne så är ock folcket likt Skåningarna i sinnes- och kroppsbeskaffenhet: Trögt begrepp och tung, stor, grott kropp. Nutriment mäst vegetabilisk.» Du är med andra ord vad du äter. Stor uppmärksamhet ägnas Braheskolan och undervisningen på ön. Läsaren får verkligen känslan av att besöka ett eget litet sovande kungarike, en gång tillhörigt den store Brahen. – Originalen har tills nu legat ouppmärksammat i den Gyllenhaalska manuskriptsamlingen på Uppsala Universitetsbibliotek tills dammet nu blåsts av.

Carl Clercks fjärilsbok 1759–1764. »Det är så wackert at det gör godt neder i tårerne.» Linnés omdöme om den fattige bancokommisarien Carl Clercks *Icones Insectorum Rariorum* håller också inför den faksimil som Bokförlaget Atlantis givit ut i två volymer. Den senare upptar själva planscherna medan Björn Dal i den förra grundligt presenterar Clerck och hans verk. Vi får reda på vad som finns att veta om arbetssätt, kostnader, kolorering, försäljning. De femtiofem färgplanscherna, en gång kolorerade med upp till 10 000 små »fjäll» ditprickade på fjärilsvingarna, har här tryckts i åtta till tiofärgsoffset i Italien på bästa papper. Det är en glädje att sådana böcker kan produceras i dag. Att de kostar en slant säger sig självt.

»I Skogar, på Berg, och i Dalar». Linné i dikten. Carl von Linné har mer än de allra flesta format svenskens syn på naturen. De dikter om honom som här samlats vittnar om detta förhållande. En rad av våra litteraturs klassiker medverkar, Olof von Dalin, Nordenflycht, Atterbom, Snoilsky, Bo Bergman, Anders Österling, och av dagens generation t. ex. Folke Isaksson, Lars Gustafsson och Werner Aspenström. På samma sätt speglar konstnärer som Sergel, Carl Larsson, Carl Eldh, Albert Engström och Gunnar Bruswitz hur Linné uppfattats genom generationerna. Allt i den här antologin står inte på

högsta nivå utan hör snarare till den kulturella buskvegetationen – därav titeln »I skogar, på Berg och i Dalar» – ett citat ur en jubileumsdikt av Fritiof Holmgren 1878. På detta sätt vill boken ge en omväxlande bild av vårt umgänge med det historiska landskapet. Antologin, som sammanställts av Gunnar Broberg och Ulf Marken, finns att köpa via Svenska Linnésällskapet, Box 543 75, Uppsala för medlemspriset åttio kronor. En *rättelse*: I registret står bland poeterna upptagen Jan W Mårtenson som född 1943. Rätt stavning och år är Jan Mårtenson och 1944.

Vetenskapsakademien 250 år. Till jubileet har Riksmuseet gett ut en bok om sin historia och aktuella verksamhet betitlad *Vetenskapen berättar*. Först ut är Gunnar Brusewitz med en bred exposé över tiden fram till det stora nybygget 1907–1915. Museichefen Kjell Engström skriver om aktuella nybyggnadsplaner och Krister Brood om svenska polarexpeditioner med särskild inriktning på Vega-Nordenskiöld. Erik Jarvik berättar den spännande historien om jakten på den fyrbenta fisken och Torbjörn Kronstedt ger en nyttig översikt av svenskt entomologiskt insamlingsarbete. En speciell studie av Per Inge Persson handlar om Charles de Geers insektsamling och har ett direkt linneanskt och 1700-talsintresse. Andra uppsatser tar sig mer an samtidsfrågor, men blir i sinom tid naturligtvis själva historia. Särskilt Per Lindskogs och Lars Werdelins varma plädering för kladistiken kommer att vara nyttig då man en gång ska ta tempen på den svenska taxonomiska debatten runt millenieskiftet 2000. Volymen är fint och instruktivt illustrerad. En uppmaning, som kan riktas till många publikationer av det här populära slaget, är att man inte ska glömma litteraturtips. Dels får läsaren därmed en försäkran om att författarna verkligen har något att stödja sig på, dels får han eller hon chansen att ytterligare fördjupa sig i dessa fascinerande problem. Naturligtvis är det t. ex. av värde att känna till den stora, men osovrade historik som gavs ut av Riksmuseet 1917 skriven av de olika avdelningsföreståndarna och givetvis borde också specialnumret av Fauna och Flora 1969: 5–6 ägnat åt museets 150-årsjubileum nämnas. Varför glömma en sådan enkel service till läsaren när så mycket annat erbjuds?

På samma tema har Vetenskapsakademien också gett ut en historik för en internationell publik, *Science in Sweden. The Royal Swedish Academy of Sciences 1739–1989* (Tore Frängsmyr ed. Science History Publications, 1989). De specifikt naturalhistoriska och biologiska avsnitten utgörs av Sverker Sörlin »Scientific Travel – The Linnean Tradition», Gunnar Broberg, »The Swedish Museum of Natural History» and Bosse Sundin, »Environmental Protection and the National Parks». Uppsatserna följer, med varierande tyngdpunkter, Akademiens historia från början fram till idag. Våra vanliga bokhandlare borde klara en beställning av en publikation av det här slaget. Låt dem försöka. Bokens titel är nämligen adekvat: Vetenskapsakademien har varit och

är fortfarande i många sammanhang ryggraden i svensk naturforskning och nästan liktydigt med »Science in Sweden».

Lapland och Tornedalen i konsten. Landskapsvyer 1799–1910 är titeln på en bok av Richard Tham (Norrbottens Museum, Bothnica 9, Luleå 1989). Ämnet bör tilltala inte bara linneaner med särskild kärlek till Linnés lappländska resa utan också fjällresenärer, kulturhistoriker och konstälskare. Tham följer den lappländska bildvärlden från Anders Holtzbooms akvarell i Rudbeck d.y.:s reseberättelse från 1695, stannar upp vid Skjöldebrands vyer ca hundra år senare, beskådar utländska reserapporter, tittar in i 1800-talskonstnären Johan Fredrik Höckerts ateljé och kommer så fram till lapplandsmåleriets guldålder vid sekelskiftet 1900 med John Bauer, Helmer Osslund och Leander Engström – därtill fotoartisten Borg Mesch. Som synes en vacker bukett, vartill också kan läggas en användbar katalog över andra konstnärer och illustratörer i området under den här perioden. Ett tiotal illustrationer i färg och många fler i svart-vitt kommenteras och sammanfattas i ett avslutningskapitel ägnat förändringar i konstnärens natursyn. Thams skrift är användbar men givetvis finns det mer att hämta. Personligen skulle jag gärna sett mer om och av den alltför sällan uppmärksammade Arthur de Capell Brookes magnifika vyer, som förenar verklighetens och romantikens snödis över skog och fjäll.

Kungliga Myntkabinettet och Stiftelsen Linnés Råshult invigde i Älmhult i maj 1991 en utställning om Linné i medaljkonsten. Utställningskommissarie var Ian Wiséhn, som också hör till författarna i en elegant liten katalog med många snygga färgbilder. Meningen är att utställningen ska vandra vidare till andra lokaler. Det borde ha glatt den ekonomiske Linné att se sig på *Smålands Enskilda Banks sedlar* med valören 10, 50 och 100 kronor. Den fortfarande giltiga feintiolappen visar Linné i paraddräkt med liljekonvalje (inte linnean av någon svårbegriplig anledning) i hand; på 100-lappen från 1986 syns han i Roslins version mot bakgrund av Botaniska trädgården i Uppsala. Om inte annat så är Linnébilden i sådant utförande kär för svenskarna.

Den svenska geodesins framväxt. Sven Widmalm kallar sin avhandling *Mellan kartan och verkligheten. Geodesi och kartläggning 1695–1860* (Uppsala, Institutionen för idé- och lärdomshistoria 1990), ett ämne som fläckvis berör Linnés tid och vetenskap. Det gäller avsnitt om gradmätningsexpedition under Maupertuis och tidig lapplandsutforskning. På ett bredare plan är Widmalms omfattande undersökning värdefull eftersom den fördjupar vår bild av 1700-talets svenska vetenskap som en patriotisk verksamhet bl. a. uppbyggd av retoriska element. Geodesin – liksom t. ex. botaniken – ägde sådana kontakter med samhällsideologin och tidsfraseologin. Formerna ändras men historien

visar att vetenskapen aldrig kan förstås som »ren» och utanför tiden. Bland annat i den bemärkelsen kan historien vara »nyttig». Dessutom är det underhållande att reflektera över vetenskapens roll i hur vi lärt känna vårt land och hur det kunnat byggas till dagens Sverige.

Stiftelsen Leufsta med säte i Leufstabruk i Norduppland och berömt för entomologen Charles de Geer och hans utomordentliga bibliotek, inlöst av Staten för några år sedan, anordnar numera varje sommar bl. a. utställningar, med ämnen i anslutning till naturallhistorien och naturen. Första året, 1990, var temat rovfåglar. I katalogen (red. Tomas Anfält) märks artiklar om rovfåglar i egyptiskt myt och konst (Carl Edelstam), om falkjakten (Gunilla Åkerström-Hougen), illustrerade fågelböcker (Rolf Kjellström), rovfågeln som sinnebild i svensk stormaktstid (Fred Sandstedt) och liten rovfågelsguide (Carl Edelstam). – Årets utställning är ägnad vattnet.

Till kossans lov. En lika underhållande som viktig bok är Håkan Hallanders stora genomgång av *Svenska lantraser, deras betydelse förr och nu* (Bokförlaget Blå Ankan, 1989). På sexhundra komprimerade sidor får vi en överblick av våra lantraser – hästar, kor, får, getter, svin, kaniner, höns, gäss och ankor – dessutom samlande historiska utblickar och kunniga synpunkter på framtida problem. Det går inte här att göra Hallanders rika bok rättvisa. Vi möter det gamla Sverige, som faktiskt levde till bara för kort tid sedan – men som kanske kan leva upp igen och det inte bara beroende på någon fjollig nostalgi. De gamla lantraserna har mycket som talar för sig också idag: emotionellt men också näringsmässigt. Och genom alla dessa notiser och mängden bilder märks ett sorts kärleksförhållande till djuren som vi fortfarande behöver. Till Hallanders utmärkta dokumentation kan läggas en artikel av E. O. Arenander om Linné och den kulliga boskapen (Ultuna årsberättelse 1918). Men det är en detalj.

Svensk naturskildring och Linnétraditionen. I mars 1991 avhölls ett symposium med ovannämnda rubrik. Arrangörer var Centrum för Vetenskapshistoria vid Vetenskapsakademien och litteraturvetenskapliga institutionen vid Stockholms universitet med stöd av Svenska Linnésällskapet. Under dagen hann initiativtagaren Olof Dixelius utreda innebörden i naturskildring, Gunnar Brusewitz berättade personligt om att vara naturskildrare, litteraturprofessorn Lars Furuland tog upp läsebok för folkskolan och naturskildringen, Allan Ellenius orienterade om aktuell konstvetenskaplig naturbildsforskning, Sverker Sörlin analyserade de resande linneanernas stil, Ulrik Lohm och Thomas Hillmo talade om naturskildring runt sekelskiftets Östergötland och Karen Wonders slutligen anknöt Gustaf Kolthoff till den linneanska traditionen. Ett rikhaltigt program som synes, som också kryddades av Lars Gyllensten, som läste egna parafraaser på Nemesis divina.

Den stora fågelsjön. Thomas Hillmo och Ulrik Lohm, nämnda ovan, har givit ut en fin liten skrift med detta namn och undertiteln Om fågel- och växtsamlare i sekelskiftets Vadstenabygd (Föreningen Gamla Vadstena, Småskriftserie nr 35 (1990). Den behandlar särskilt den ömsinte handllaren och fågelskådaren Hjalmar Flodin, skapare av Motala museum, misslyckad affärsman, dagboksskrivare och samlare, en melankoliker som aldrig kunde döda föremålen för sitt intresse. Vid hans sida möter vi vännen, den kraftfulle läroverksadjunkten Vilhelm August Ekholm, tjugo år äldre och en respekterad ornitolog efter två av Vetenskapsakademins utgivna stora inventeringar av Tåkerns fågelfauna (1897 och 1902). Båda skrev och publicerade sig, Ekholm med upp mot ett femtiotal skrifter, och Flodin också i form av en rik naturdagbok. Ur den har Hillmo och Lohm nu publicerat rejäla avsnitt. De orienterar därtill om diskussionen om Tåkerns sänkning och förtecknar Flodins fågelsamling och ger en historik över historik över herbariet vid Vadstena skola. Bleka men charmiga sekelskiftesfoton anslår stämningen.

Thule. Skytteanska samfundets Årsbok är med 1990 inne på sin tredje årgång. Den erbjuder omväxlande läsning allt från de svenska samernas genetik till Alf Sjöbergs teater. Magnus von Platen reflekterar över begreppet »den gamla goda tiden» – som visserligen var ganska eländig men som också ägde något på pluskontot – och Karin Snellman orienterar om S. Artur Svenssons bildarkiv, vad som bl. a. utnyttjades för Allhems berömda landskapsböcker. Årgångens längsta bidrag handlar om linneanen, långresenären och Pite-sonen Daniel Solander och är skrivet av Per Tingbrand. De många goda citat ur Solanders korrespondens och en utförlig bibliografi ska särskilt noteras.

Bröderna von Wrights Fåglar av Anto Leikola, Juhani Lokki och Torsten Sjöberg blev en mycket stor framgång vid utgivningen i Finland och har nu utgivits på svenska (Bra Bok 1989). Det är den värd, wrightarnas sköna bilder med generösa kommentarerna räcker långt. I den svenska versionen har dessutom Gunnar Brusewitz kunnat bidra med notiser ur ett alldeles nyfunnet dagboksmaterial. Det var nämligen en märklig brödrakvartett, Magnus, Wilhelm, Ferdinand – som målade – och Julius, som visserligen bara var ornitolog. Alla var utomordentliga skyttar, ett villkor för ornitologen och konstnären där dödandet på intet sätt minskade kärleken till naturen. Både Magnus och Wilhelm arbetade i Sverige, Wilhelm först som ritare vid Vetenskapsakademien, men sedan bosatt i Bohuslän där han drabbad av en okänd sjukdom tvingades till överksamhet i ett trettital år. Hans och de övriga brödernas liv kännetecknas av umbäranden och det rika arv de lämnade efter desto märkligare är. Omdömet att runt 1880 Ferdinand inte hade någon konkurrent i världen bland naturkonstnärer – bortsett från Magnus och Wilhelm – verkar nästan sant. Boken exemplifierar verkligen mångsidigt

deras verk, fågelbilderna naturligtvis, som upptar merparten av utrymmet, men också fiskarna som Magnus och Wilhelm illustrerade till Ekströms, Fries och Sundevalls text, vidare – särskilt Ferdinands – olika landskapsvyer, normalt avtagna i ett ganska litet format men fulla av etnografisk och naturkänslig detalj. Gunnar Brusewitz bidrag om wrightarna i Sverige är värdefullt genom sitt nya material och genom ett sorts kollegialt samförstånd. Vad man ändå kan sakna är en konstvetenskaplig analys av alla dessa bilder. De är nämligen både vetenskap och konst. Men detta är en välgjord upplaga för en stor publik. Den rekommenderas att läsa texten noggrant och studera illustrationerna med omsorg.

Päron, plommon och körsbär. Anton Nilssons prisade bok om våra äpplesorter (se SLÅ 1986–87) har nu fått en uppföljning med *Våra päron- plommon- och körsbärssorter* (Karlebo förlag i samarbete med Nordiska Genbanken). Det kommer att bli ett standardverk i traditionen från Olof Eneroths pomologi från 1860-talet. (Varför skriver f. ö. ingen en bok om Eneroth? Hans historia är både viktig och ovanlig, bl. a. donerade han pengar till den märkliga professuren vid Stockholms högskola i »läran om sambandet mellan naturlagarne och människans sedliga och fysiska natur»; härom kom 1989 en historik i redaktionen av Lars Nystedt.) Anton Nilsson är också en märklig man. Född 1906 debuterade han vid åttio års ålder med sin äppelbibel, som alltså lockat till detta omfattande päronprojekt.

Uppläggningsen och utförandet är det samma: historik, bemärkta träd, namn, sorternas väg till Sverige osv. innan huvuddelen ger mängden beskrivningar. Drygt åttio päronsorter, ett fyrtiotal plommon- och cirka trettio körsbärssorter beskrivs. Färgbilder och svart-vita genomskärningsbilder följer med varje uppslag. Akvarellisterna Leena Digén, Hillevi Hellman och Ingrid Nilsson har lyckats väl. Särskilt fint gör sig plommonbilderna – de är mycket aptitliga. Det är lätt att hitta i boken och lockande att bläddra vidare. Dessa frukter representerar naturen som löfte och uppfyllelse. De gamla träden blir vackrare för varje år, de främmande namnen eggjar vår fantasi. Vem minns inte barndomens bunkakängor, förlåt Bonchrétiennes.

Camera Natura heter en ny fototidskrift som alltså specialiserar sig på naturbilden. 1991 påbörjar den sitt andra år och förefaller ha funnit sin form. Både nytt material och äldre bereds plats. Naturfotografering är en gammal svensk specialitet. Pris helår eller fyra nummer: 245:–.

André Thouin är väl knappast något känt namn för svenskar. Uppenbarligen har han inte heller varit det för fransmännen själva, att döma av den stora biografi som nu ägnats honom av Yvonne Letouzey, *Le Jardin des Plantes a la*

Croisée des Chemins avec André Thouin 1747–1824 (Éditions du Muséum, Paris 1989). Efter två hundra år och lagom till revolutionsjubileet rättas alltså saken till. Det var nämligen inte bara så att Thouin importerade Dahliorna åt fransmännen, administrerade upptäcktsresor till Peru, botaniken på La Perouses världsomsegling, reste i Holland och Italien, han förestod också Jardin Royal under revolutionsåren – och han satt som sekreterare i Société linnéenne (se härom särskild artikel av denna årgång av SLÅ). Den senare sysslan bör han passat honom eftersom han stod i ett spánt förhållande till sin företrädare, aristokraten och antilinneanen Buffon. Om Mme Letouseys skildring finns nog en del kritiskt att säga, den är uppbyggd som ett enda stort brevkollage och innehåller inte särskilt mycket analys. Hon hamnar någonstans mitt emellan citatanhopning och brevutgåva men tar ganska lätt på de problem som då uppstår. Inledningen upplyser sålunda att »för klarhets skull» anakronistiska former »ofta aktualiserats» vad det nu innebär. Men arbetet, som går löst på nästan 700 glättade sidor, bör ändå uppmärksammas här som exempel på hur även botaniken drogs in i revolutionssyran – och den följande terrorn; Thouin klarade sig knappast ur med rena händer. Dessutom förekommer flera svenska botanister i citat. Linné tillskrev Thouin trettiotre brev enligt honom själv – det låter för mycket – han korresponderade också med Linné den yngre, med någon av bröderna Bergius och med Anders Johan Retzius. Hans främste svenske brevvän var Carl Peter Thunberg, och ur Thouins brev i Thunbergssamlingen i Uppsala Universitetsbibliotek citeras ymnigt. Brevens vittnar om vänskap, de hade känt varandra länge och Thunberg hyste åtminstone en tid sympatier för det revolutionära Frankrike. Han önskade besöka Thouin i Paris men så blev det aldrig. Däremot kom Thunbergs fotvandrande elev Mellerborg 1816 på besök. Sådana notiser är man tacksam för. Ofattbart är bara att denna namnrika och tjocka bok helt saknar personregister. Det verkar nästan som om man inte önskat att boken ska komma till användning.

Bergianska stiftelsen 200 år. I september 1991 för två hundra år sedan donerade bröderna Bengt och Peter Jonas Bergius sin kvarlåtenskap till Vetenskapsakademin, varför en särskild stiftelse skapades. Gåvan var betydande. Det rörde sig om mark, hus, pengar och en stor samling böcker och växter. Testamentet stadgade att stiftelsen skulle förestås av en professor, avlönad av stiftelsen, med titeln Professor Bergianus. Den nuvarande innehavaren av tjänsten, Bengt Jonsell (tillika ordförande i Svenska Linnésällskapet) har till jubileet redigerat en volym med titeln *Bergianska botaniker* (Bokförlaget Atlantis), där fyra professores bergianii under 1800-talet porträtteras: Olof Swartz, Johan Emanuel Wikström, Nils Johan Andersson och Veit Brecher Wittrock. Författare är i tur och ordning Bertil Nordenstam, Gunnar Eriksson, Gunnar Broberg och Bengt Jonsell. – Vi vill påminna om en skildring av bröderna Bergius av Hans Krook i SLÅ 1979–81.

Botanik och politik under barocken. Sammanställningen låter kanske provocerande. Ty vad kan väl vara mer fjärran från politiken än den väna växtkunskapen? Men Alice Stroups arbete *A Company of Scientists. Botany, Patronage and Community at the Seventeenth-Century Parisian Academy of Sciences* (University of California Press 1990) påvisar många sådana sammanhang. Hon inleder med en analys av den välkända bild av akademien vid besök av Ludvig XIV. Den visar ett samarbete som aldrig förekom – i alla fall inte samtidigt – och kungen besökte inte akademien förrän långt senare. Som så ofta ljuger bilden, och det av ideologiska skäl. Botanikens roll i den franska akademien motiverades av medicinsk nytta och snabba framsteg. Flera framstående ledamöter arbetade också med växtkunskapen: Nicolas och Jean Marchant, Denis Dodart och Joseph Pitton de Tournefort – den sistnämnde så välkänd som Linnés rival när det senare begav sig – vidare naturalfilosofer som Edme Mariotte och Claude Perrault. En svensk läsare lägger märke till en med Rudbeck besläktad ambition att beskriva *hela* växtvärlden, *alla* växter. Ledamöterna understöddes genom pensioner, vilket i sin tur betydde en anseelig grad av kontroll från mecenaten. När konflikt uppstod var det alltid akademien som fick ge vika. Det är mindre de taxonomiska och mer de fysiologiska ansatserna som kännetecknar akademins tidiga arbete. Den hade en stark kemisk sektion och under en period ägnades ett stort men något planlöst intresse åt växternas sammansättning. Den mekanistiska fysiologin i form av en rad analogiresonemang – förtjänstfullt utredda av Stroup – hämtade näring från Harveys teori om blodomloppet, som med förvirrande resultat uppfattades i cartesiansk version. Mariottes mätningar av savens stigningar var som bekant av stort intresse för Olof Rudbeck d. y. (*Propagatio plantarum* 1686), ett faktum som uppmärksammas av Stroup. Hon har en del välorienterade ord att säga om vetenskapens europeiska vandringar och läsaren får över huvud en livfull bild av naturalhistorikens tidsförankring under den här av biologihistorien ganska glömda epoken. Tidigare arbeten, t. ex. Everett Mendelsohns *Heat and Life. The development of the theory of animal heat* (1964) och Francois Delaportes *La seconde règne de la nature* (1979), saknar Stroups breda och mångsidiga historiska angreppssätt. Och som sagt, botaniken lever inte av luft. I en rad appendices erbjuds siffror för vad akademien kostade sin finansär, t. ex. utgifterna för illustratörer och gravörer. Mycket pengar gick åt, och visst frodades växtkunskapen under Kung Sol.

Två jubileer. 1991 är det 250 år sedan Linné efter viss möda blev professor i medicin vid Uppsala universitet. Händelsen firades den femte maj i Uppsala universitets aula med en särskild Linnéfest med föreläsning av Gunnar Broberg och med installering av tre universitetets hedersmedlemmar. Samma år är det 250 år sedan Linné med sällskap reste på Öland och Gotland (se uppsats härom i denna SLÅ). Åtminstone på Öland låter man turistsäsongen i

hög grad färgas av jubileet. *Ölandsbladet* har t. ex. gett ut ett välmatat specialnummer om Linné och Öland (1991: 33 B). Vi önskar framgång åt sentida Öland-Gotlandresenärer.

Skrifter till salu. Svenska Linnésällskapet försäljer en rad skrifter till måttliga priser. Den långa serien med *Valda avhandlingar* (63 nummer) t. ex. kostar 15:– styck för medlemmar. Även äldre årgångar av årsskiften liksom särtryck ur den finns till salu. Förteckning med priser kan rekvireras via Sällskapets adress.

Sydafrikas zoologi. L. C. Rookmaaker har på Balkema förlag i Rotterdam givit ut en magnifik kartläggning av ämnet *The Zoological exploration of Southern Africa 1650–1790* (pris 50 pund). Arbetet har stora likheter med Gunn & Gunns genomgång av den botaniska utforskningen, redovisad i SLÅ 1982–83. I båda fallen erbjuds en uppsjö information systematiskt sammanställd och överskådligt organiserad. Rookmaaker har tagit sig an ett mindre känt ämne, botaniken har verkligen dominerat forskningen, även om Per Brincks – av Rookmaaker nyttjade – historiska avsnitt till publikationen över den svenska sydafrikaexpeditionen 1950–51 (*South African Animal Life* vol. 1, 1955) redovisade de svenska bidragen. Rookmaakers arbete är indelat i tre större avsnitt, det första är en kommenterad katalog över olika bidragsgivare till södra Afrikas zoologiska utforskning från 1650 till 1790; av svenskar finner vi Olof Bergh, Henrik Jacob Wijkar, Carl Gustaf Ekeberg, Clas Fredrik Hornstedt och Bengt Euphrasén. Därpå följer huvudavsnittet, en detaljbehandling av sju forskare med tunga insatser inom ämnet: Johann Reinhold och Georg Forster, överste Robert Jacob Gordon, Francis Masson, Anders Sparman, Carl Peter Thunberg, William Paterson och Francois Levaillant. Störst utrymme ägnas Gordon med ett tragiskt livsöde och en stor zoologisk bildatlas och Levaillant, vars fina ornitologiska bilder beroende på en ganska fri fantasi måste behandlas med försiktighet. För svenskar är de säkra och innehållsrika framställningarna av Thunberg och Sparman av särskilt intresse. De färdades i en rik natur och skörden blev därefter: det här var en tid då ännu lejonet jagade i Sydafrika och noshörning och qvagga syntes i bushen. Den tredje delen går igenom djurserien art för art med tyngdpunkt på däggdjur och fåglar. Rookmaakers arbete är en mindre vanlig dissertation – sådana brukar sällan vara så här välillustrerade och snyggt producerade. Den har sin styrka och stora värde i det lättöverskådliga och praktiska arrangerandet av annars svåråtkomliga upplysningar. Rookmaaker har besökt de olika arkiven, också de svenska, och citerar ymnigt på ett halvdussin språk. Arbetet bör alltså stå lättåtkomligt på hyllan i bättre bibliotek ägnade zoologi, sjuttonhundratalet och utforskandet av världen.

Gunnar Broberg

Linné och hans familj. I SLÅ 1982–83 anmäldes »Christina – en roman om Carl von Linnés mor», författad av Ingrid Wallerström, född 1892 och bosatt i Lund. Hon har visat sin spänst och vitalitet genom att under 1989 få ut en tredje bok med anknytning till blomsterkonungen (den första var »Carl von Linné. Barndom, hem, skola», 1974).

Det är intressant att ta del av författarens skildring av bakgrunden till sitt intresse för Linné i den föreliggande dokumentärromanen »Linné och hans familj» (s. 311 f). Romanen består av två delar (i samma volym): »Carl Linnaeus, Smålänning tar läkarexamen och gifter sig» och »Professor Linné och hans familj». Boken omfattar sammanlagt 314 sidor och är utgiven på Barometers förlag i Kalmar. Författaren har tagit med Linnés släktavla, och bland illustrationerna finns porträtt av makarna Linnés fyra döttrar och deras son Carl von Linné d. y.

Också denna bok av Ingrid Wallerström vittnar om hennes stora beläsenhet och inlevelse i ämnet. Hon skildrar läkekonst och annan vetenskap, inte minst den som stod under Kungl. Svenska Vetenskapsakademiens hägn, och hon belyser dess förbindelser med Holland och andra länder.

Bröllopet på Svedens gård vid Falun med läkardottern Sara Lisa Moraea ägnas vederbörlig uppmärksamhet. I de ofta återkommande avsnitten med rubriken »Sara Lisa tänker» får läsaren uppleva situationer och händelser ur hustruns och moderns synvinkel, vilket ger en annan vinkling av episoder och skeenden i Linnés och familjens liv.

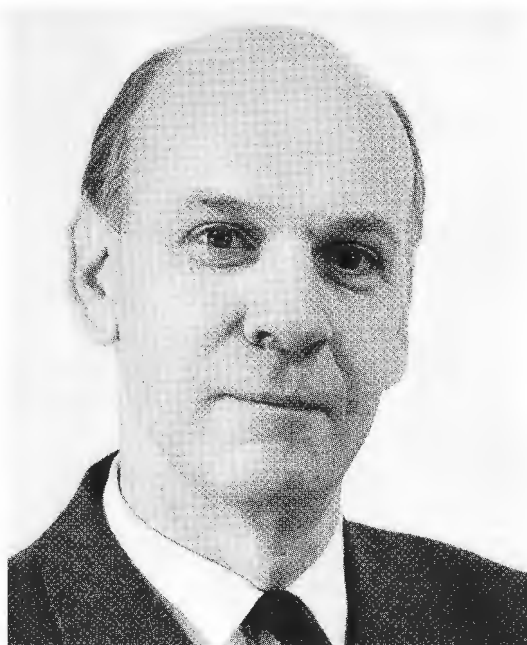
På ett mustigt och färgstarkt sätt beskriver Ingrid Wallerström Linnés relation till hovet, inte minst till drottning Lovisa Ulrika och hennes naturaliekabinett, och till olika personer i hans omgivning – kolleger, lärjungar och andra. Förf. fogar också in personer som Emanuel Swedenborg (kusin till Sara Lisas far) och 1600-talsprästen Petrus Jonae Helsingius, »Mäster Pähr» (hennes anfader) i sin framställning.

Ingrid Wallerströms originella berättarstil blandar på ett fascinerande sätt biografiskt och fiktivt stoff, historiskt grundade fakta och litterärt inspirerade tankar och känslor. Läsaren får en ny, annorlunda förståelse av människan och vetenskapsmannen Carl von Linné och hans tid, inte minst genom den fruktbara familjeaspekt som författaren anlägger. Linnés hustru Sara Lisa får här något av ett äreminne. Vi får inte glömma kvinnan bakom den store mannen!

David Termén

Svenska Linnésällskapetets egna angelägenheter

Carl-Johan Clemedson in memorian

Den 5 juni 1990 avled Carl-Johan Clemedson, som i mer än 20 år tillhörde vår styrelse och åren 1972–1978 var vår ordförande. Att Carl-Johan Clemedson var sörmlänning torde stå klart för de flesta som kände honom. Hans botaniska och kulturhistoriska författarskap vittnar om hans kärlek och djupa förtrogethet med de sörmländska mälarbygderna, där han föddes i Toresund valborgsmässoafton 1918 och skolades i Strängnäs anrika läroverk.

En sällsynt kombination av bredd och djup präglade Carl-Johan Clemedsons gärning. I sin profession var han medicinare med tonvikt på medicinsk fysik, och vår ledande expert på rymdmedicin, ofta hörd i massmedia under månfärdernas pionjärskede. Han var professor i hygien i Göteborg och sedan generalläkare under ett decennium.

Samtidigt ägnade han sig intensivt åt botanik, odlings- och kulturhistoria,

vilket den imponerande sviten av skrifter i serien »Sörmländska handlingar» bär vittne om, dels de rent historiska, utgåvan av Linders Flora wiksbergensis och den sista, om kartucianklostret i Mariefred, dels de som skildrar nutida förhållanden mot historisk bakgrund. »Allt är viktigt» har satts som devis över Linnés stilkonst och detsamma kunde sägas om Clemedsons. Få svenska bygder har tillägnats så rikhaltiga, mångsidiga och kunniga beskrivningar som Toresund och Kärnbo, Selaön och Taxinge. Hans säkra botaniska kunnande fick också uttryck i hans arbete för Sörmlandsfloran, den nu snart fullbordade, där han var initiativtagare och eldsjäl. Också personhistoria intresserade honom mycket, senast bevisat i den ingående skildringen av The Svedberg som botanist, i Fauna och Flora.

Trots att mycket konkurrerade om hans tid var han genom alla år nästan alltid med på våra sammankomster, ivrigt samspråkande, lyssnande, berättande. Nödgrades han någon gång utebli skedde det med uppriktigt beklagande. Under sin ordförandetid ägnade han Sällskapet all tänkbar möda och omsorg. Det nära samarbete jag som sekreterare då hade med honom var stimulerande och lärorikt. Alldeles särskilt engagerade han sig för högtidlighållandet av 200-årsminnet av Linnés död 1778. Jag erinrar om den välfyllda Uppsala domkyrka på dödsdagen den 10 januari och om dubbelsymposiet, i Uppsala och London, en betydelsefull manifestation av vårt sällskap och The Linnean Society of London gemensamt. Med detta fördjupades relationerna med vårt systersällskap i London på ett sätt som blivit bestående.

Det är tomt efter Carl-Johan Clemedson men vi minns honom intensivt och med värme.

Bengt Jonsell

Verksamhetsberättelse för 1989

Svenska Linnésällskapet har under året hållit följande stadgeenliga sammankomster: 20 maj vårsammankomsten (årsmöte) på Ronnums Herrgård, Vargön i anslutning till Sällskapets Västgötaresa. 20–21 maj besöktes bl. a. Kinnekulle, Husaby kyrka, omgivningarna kring Västra Tunhems prästgård, Hunneberg samt veterinärinrättningens i Skara bibliotek. 31 oktober höstsammankomst på Kungliga vetenskapsakademin i Stockholm. Bitr. förstandaren för Centrum för Vetenskapshistoria fil. dr Sverker Sörlin talade över ämnet »Linnés lärjungar och deras vetenskapliga resor».

Styrelsen har under året haft följande sammansättning: Ordf., prof. Bengt Jonsell, v. ordf., prof. Gunnar Eriksson, sekr., doc. Eva Willén, skattm., bankdir. Lars Jonasson, red., doc. Gunnar Broberg, pref. Linnémuseet, prof. Allan Ellenius, registrator, doc. Roland Moberg. Övriga ledamöter: prof. Carl-Johan Clemedson, avd.dir. Inger Estham, prof. Olov Hedberg, prof. Carl-Olof Jacobson, lektor Hans Krook, doc. Örjan Nilsson, prof. Bertil Nordenstam, med. dr Birger Strandell. Som biträdande sekr. har fil. kand. Karin Apelgren verkat.

Styrelsen har sammanträtt 11 april och 9 oktober.

Linnémuseet har hållit öppet 21 maj till och med 17 september varje dag utom måndagar 13–16. Ewa Wallner har svarat för öppethållning liksom försäljning av entrébiljetter, vykort och sällskapets skrifter. Hon har även svarat för visning av museet. Linnémuseet har under året haft 5 167 besökare.

Under året har Sällskapet mottagit en donation av 26 000 kr, att tillföras Linnéfonden, till minne av framlidne medlemmen Erik Hultman, Göteborg.

Årsskriften 1988–1989 distribuerades under hösten. Under året har också en medlemsmatrikel tryckts och distribuerats till medlemmarna.

Antal medlemmar i Svenska Linnésällskapet är 572.

Sällskapet har under sommaren svarat för tre vandringar på Linnéstigarna i Gottsunda, Vaksala och Junkil.

Verksamhetsberättelse för 1990

Svenska Linnésällskapet har under året hållit följande stadgeenliga sammankomster: 19 maj årsmöte på Linnés Hammarby. Konsthistorikern och TV-producenten Katarina Dunér talade över ämnet Paradiset ute och inne – drömmen om skönhet från Carl von Linné till IKEA, samt höstsammankomst på Kungliga Vetenskapsakademien i Stockholm 22 november då fil. dr Kenneth Awebro berättade om Linnélärjungen Lars Montins resa i den svenska fjällvärlden 1749.

Styrelsen har under året haft följande sammansättning: Ordf. prof. Bengt Jonsell, v. ordf. prof. Gunnar Eriksson, sekr. doc. Eva Willén, skattm. bankdir. Lars Jonasson, red. prof. Gunnar Broberg, pref. Linnémuseet prof. Allan Ellenius, registrator doc. Roland Moberg. Övriga ledamöter: prof. Olov Hedberg, doc. Örjan Nilsson, adv. dir. Inger Estham, lektor Hans Krook, prof. Bertil Nordenstam, med. dr Birger Strandell, bibliotekarie Tomas Anfält samt doc. Lars Wallin. Fil. dr Karin Apelgren har tjänstgjort som biträdande sekreterare.

Styrelsen har sammanträtt 2 april och 5 november.

Linnémuseet har hållit öppet 20 maj till 16 september varje dag utom måndagar 13–16. Ewa Wallner har svarat för öppethållning liksom försäljning av entrébiljetter, kort och skrifter. Hon har även svarat för visning av museet som under året haft 4 879 besökare.

Under året har sällskapet ansvarat för utgivningen av antologin I skogar på berg och i dalar – Linné i dikten. Sällskapet har som vanligt svarat för guidade vandringar på Linnéstigarna i Gottsunda, Jumbil och Vaksala. Gottsundastigen som rustats och utmärkts genom Uppsala kommuns försorg återinvigdes i maj med 4 extrainsatta vandringar som sällskapet ansvarade för. Ekonomiska medel till detta erhöles efter ansökan från kommunen.

Sällskapet har fått mottaga en gåva av 200 kr att tillföras Linnéfonden.

Sällskapet har bidragit med medel, summa 113 000 kr, ur Linnéfonden till 9 olika forskningsprojekt.

Antalet medlemmar i sällskapet är 610.

Svenska Linnésällskapets styrelse 1991

Ordförande

Prof. Bengt Jonsell, Konsumvägen 20 B, 752 45 Uppsala

V. ordförande

Prof. Gunnar Eriksson, Pl 1352, Svind, 190 61 Grillby

Sekreterare

Doc. Eva Willén, Slagrutevägen 4, 756 47 Uppsala, 018/30 27 47 (bost.)
(1991–1993)

Registrator

Doc. Roland Moberg, Öpirs väg 9, 754 40 Uppsala (1990–1992)

Skattmästare

Bankdir. Lars Jonasson, Rålsvägen 4, 752 52 Uppsala (1989–1991)

Redaktör

Prof. Gunnar Broberg, Kungshuset, 223 50 Lund (1990–1992)

Övriga

Bibliotekarie Tomas Anfält, Bandyvägen 4, 741 00 Knivsta (suppl. 1991–1993)

Prof. Allan Ellenius, Tjudervägen 3, 756 47 Uppsala, (1990–1992) Prefekt för Linnémuseet

Avd.dir. Inger Estham, Torsgatan 2 IV, 752 22 Uppsala (1989–1991)

Prof. Olov Hedberg, Kåbovägen 3, 752 36 Uppsala, Utsedd av Uppsala univ. konsistorium

Lektor Hans Krook, Väringavägen 12, 193 30 Sigtuna (1991–1993)

Doc. Örjan Nilsson, Bellmansgatan 166, 754 28 Uppsala (1991–1993)

Prof. Bertil Nordenstam, Krutvägen 4, 191 55 Sollentuna (suppl. 1990–1992)

Med. dr Birger Strandell, Djurgårdsv. 120 A, 115 21 Stockholm (1989–1991)

Doc. Lars Wallin, Grönstensvägen 36, 752 41 Uppsala (suppl. 1991)

Svenska Linné-Sällskapets adress: Box 541, 751 21 Uppsala

Postgiro 55 18 55-0 el. bankgiro 625-1169

Linnémuseet (Svarbäcksgatan 27), tel. 018/13 65 40

Ewa Wallner tel. 018/25 50 58

Linnés Hammarby, 755 90 Uppsala, Kvetoslav Korostensky, tel. 018/32 60 94

SVENSKA LINNÉSÄLLSKAPETS ÅRSSKRIFT

1990–1991

BRUNO SVEDÄNG, »Plinii näktergal» – anteckningar om stilen i Linnés Öländska och Gotländska resa	7
MATS RYDÉN, William Turner – en portalgestalt i engelsk naturalhistoria	35
BENGT LÖFSTEDT, Zum Latein von Linnés Dissertationen	57
SVERKER SÖRLIN, Apostlarnas gärning. Vetenskap och ofervilja i Linné-tidevarvet	75
MASON C. HOADLEY and INGVAR SVANBERG, Hunting Rhinoceros in Java. Johan Arnold Stützer and his Journal 1786–1787	91
BENGT JONSELL, Linnaeus and Spain – before Mutis	145
MARCO BERETTA, The Société Linnéenne de Paris (1787–1827)	151
GUNNAR BROBERG, Fruntimmersbotaniken	177
Smärre meddelanden	
GUNNAR BROBERG, Diverse notiser och recensioner	233
DAVID TERMÉN, Linné och hans familj	244
Svenska Linnésällskapets egna angelägenheter	
BENGT JONSELL, Carl-Johan Clemedson in memoriam	245
ROLAND MOBERG, Sällskapets verksamhet åren 1989–90	247
Svenska Linnésällskapets styrelse 1991	249